

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**AHMET MİTHAT EFENDİ VE
OSMANLI DEVLETİ'NDE FİKİR HAREKETLERİ**

NUR SÜMEYRA YALIM

**TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

MAYIS 2019

**AHMET MİTHAT EFENDİ VE OSMANLI DEVLETİ'NDE FİKİR
HAREKETLERİ**

Nur Sümeyra YALIM

**YÜKSEK LİSANS
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

MAYIS 2019

Nur Sümeyra YALIM tarafından hazırlanan “Ahmet Mithat Efendi’de Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük Fikirleri” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Mustafa TURAN

Tarih Anabilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Başkan : Prof. Dr. Hale ŞIVGIN

Tarih Anabilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Prof. Dr. Necdet HAYTA

Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

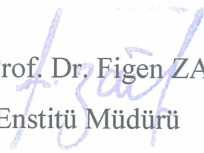
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Tez Savunma Tarihi: 23.05.2019

Jüri üyeleri tarafından YÜKSEK LİSANS tezi olarak uygun görülmüş olan bu tez Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Figen ZAFİF
Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
  - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
  - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
  - Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
  - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,
- bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Nur Sümeyra YALIM

23/05/2019

AHMET MİTHAT EFENDİ VE OSMANLI DEVLETİ'NDE FİKİR HAREKETLERİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Nur Sümeyra YALIM

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mayıs 2019

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda devletin toparlanması yönünde ileri sürülen fikirler, devletin politikalarına yön vermiştir. Bu dönemde Osmanlı aydınının ileri sürdüğü ve devletin de sahiplendiği *Osmanlıcılık* çok unsurlu Osmanlı toplumunu bir arada tutmayı hedeflemiştir. Ancak bu fikir gayrimüslim unsurların isyanları sebebiyle başarılı olamamış, Müslümanları bir arada tutmak düşüncesiyle, *İslamcılık* fikri doğmuştur. Devletin yıkılmasının önüne geçememesi ve bu fikirlerin işe yaramaması üzerine *Türkçülük* fikri ön plana çıkmıştır. Ahmet Mithat Efendi (1844-1912), Tanzimat'ın son dönemlerinde yetişen, II. Abdülhamit (1876-1909) döneminin tamamına vakıf Osmanlı münevverlerinden birisidir. Ahmet Mithat Efendi aynı zamanda II. Abdülhamit'e çok yakın bir isimdir. Dolayısıyla tarihin önemli bir safhasında, hem fikri hayata doğrudan hem de devletin politikalarına dolaylı olarak yön vermiştir. O, aynı zamanda devletin icraatlarını anlatan bir sözcüdür. Bu itibarla, Ahmet Mithat Efendi'nin fikirlerini incelemek, devletin o döneme dair politikalarını anlamak açısından da faydalı olacaktır. Bu çalışma, dönemin fikri gelişmeleri üzerinden Ahmet Mithat Efendi'nin fikirlerini ve Osmanlı aydınının fikirleri içerisindeki yerini anlamayı amaçlamaktadır. Çalışma, üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Ahmet Mithat Efendi'nin hayatı ve eserleri ele alınmıştır. İkinci bölümde, Tanzimat (1839)'tan 1912'ye fikir hareketlerinin başlıca sebepleri, üçüncü bölümde ise Ahmet Mithat Efendi'nin fikirleri, Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan fikir hareketleri temelinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bilim Kodu : 116114

Anahtar Kelimeler : Ahmet Mithat Efendi, Batıcılık, Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük

Sayfa Adedi : 243

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mustafa TURAN

AHMET MİTHAT EFENDİ AND IDEA MOVEMENTS IN THE OTTOMAN STATE
(M.Sc. Thesis)

Nur Sümeyra YALIM

GAZI UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
May 2019

ABSTRACT

In the Ottoman Empire, the ideas that were put forward towards the recovery have directed the policies of the state in the 19th century. Ottomanism, which was claimed by the Ottoman intellectual in this period and owned by the state, aimed to keep the multi-element Ottoman society together. However, this idea did not succeed because of the riots of non-Muslim elements. In order to keep Muslims together, the idea of Islamism was formed. The idea of Turkism came to the fore due to the fact that the state could not prevent its collapse and these ideas did not work. Ahmet Mithat Efendi (1844-1912) was grew in the last period of Tanzimat. He is one of the Ottoman enlighteners who lived in the whole period period of Abdülhamit II (1876-1909). Ahmet Mithat Efendi is also a very close to Abdülhamit II. Thus, in an important phase of history, it has guided both the world of ideas and state policies (indirectly). He also served as a spokesperson to explain the actions of the state to the public. In this context, analyzing the intellectual movements in Ahmet Mithat Efendi will be useful for understanding the policies of the state in that period. This study aims to understand Ahmet Mithat Efendi's ideas through the developments of the period. At the same time, aims to understand the place of his ideas in the ideas of the Ottoman intellectuals. The study consists of three main parts. In the first chapter, the life and works of Ahmet Mithat Efendi were discussed. In the second chapter, the main reasons of the idea movements from (Tanzimat) 1839 to 1912 were evaluated. In the third chapter, the ideas of Ahmet Mithat Efendi were tried to be evaluated on the basis of the movements of ideas in the Ottoman Empire.

Science Code : 116114
Key Words : Ahmet Mithat Efendi, Westernism, Ottomanism, Islamism, Turkism
Page Number : 243
Supervisor : Prof. Dr. Mustafa TURAN

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında; konunun belirlenmesinden, son aşamaya kadar benden yardım ve desteğini esirgemeyen, gürüş ve önerileriyle beni en doğru biçimde yönlendiren değerli hocam; Prof. Dr. Mustafa Turan'a teşekkür ederim. Bu çalışmaya başlarken, konunun ağırlığından dolayı, çalışmaya tereddütle yaklaőmıőken, bana; "sen bunu yaparsın" diyen Sayın Hocam Mustafa Turan, bu konuyu bana teklif etmekle, hem bana olan güvenini göstermiş hem de benim bu konu sayesinde, ufkumun ve düşünce dünyamın genişlemesine sebep olmuştur. Bu bakımdan kendilerine ayrıca őükranlarımı sunarım. Bu alıőma boyunca, beni her açıdan destekleyen aileme, bu süreçte beni yalnız bırakmayan eőime de bana gösterdikleri sabır ve tahammülden dolayı, teőekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	x
1. GİRİŞ.....	1
2. AHMET MİTHAT EFENDİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	5
2.1. Hayatı (1844-1912)	5
2.1.1. Çocukluğu ve Eğitimi	5
2.1.2. Gençliği.....	7
2.1.3. Bağdat Yılları.....	12
2.1.4. Bağdat Dönüşü İstanbul Yılları.....	19
2.1.5. Rodos'a Sürgün Edilmesi ve Rodos'taki Sürgün Hayatı	24
2.1.6. Sürgünden Sonra İstanbul'daki Hayatı	36
2.1.7. Ailesi	40
2.1.8. Ahmet Mithat Efendi'nin Genel Özellikleri	41
2.1.9. Ahmet Mithat Efendi Hakkında Söylenenler.....	51
2.2. Eserleri	54
2.2.1. Hikâye	54
2.2.2. Roman	56
2.2.3. Tiyatro	65
2.2.4. Anı.....	67
2.2.5. Seyahatnâme	68
2.2.6. Mektup	69

	Sayfa
2.2.7. Monografi.....	70
2.2.8. Tarih.....	71
2.2.9. Din ve Felsefe	73
2.2.10. Sosyoloji, Psikoloji, Pedagoji, Ekonomi, Askeriye	75
2.2.11. Ders Kitapları.....	80
2.2.12. Çeviri.....	81
2.2.13. Basılmamış Eserleri	82
3. OSMANLI DEVLETİ'NDE FİKİR HAREKETLERİNİN TARİHİ ZEMİNİ.....	89
3.1. Tanzimat (1839)'ı Hazırlayan Sebepler	89
3.2. Tanzimat'ın İlanı, Mustafa Reşit Paşa ve Islahat Fermanı.....	96
3.3. Yeni Osmanlılar	99
3.3.1. Yeni Osmanlıların I. Meşrutiyet, Kanun-i Esasi ve II. Meşrutiyet Üzerindeki Etkileri.....	103
3.3.1.1. II. Abdülhamit (1876-1909) ve Meşrutiyet'in ilanı.....	103
3.3.1.1.1. I. Meşrutiyet'in İlan edilmesinden sonra Osmanlı'nın durumu.....	104
3.3.1.1.2. Meşrutiyet'in ilgasının Yeni Osmanlılar Üzerindeki etkileri.....	106
3.3.1.1.3. İttihâd-ı Osmanî (Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti) ve Jön Türkler.....	107
3.3.2. II. Meşrutiyet.....	111
4. BATICILIK VE AHMET MİTHAT EFENDİ	115
4.1. Ahmet Mithat Efendi'nin Kadına Bakışı	126
4.1.2. Ahmet Mithat Efendi ve Fatma Aliye Hanım	127
4.1.3. Ahmet Mithat Efendi ve Feminizm	130
4.1.4. Ahmet Mithat Efendi ve Tesettür.....	132
4.2. Ahmet Mithat Efendi ve Felsefe	134

Sayfa

4.2.1. Ahmet Mithat Efendi ve Beşir Fuat	137
4.3. Ahmet Mithat Efendi’de Çalışma ve İş Fikri	139
5. OSMANLICILIK VE AHMET MİTHAT EFENDİ	143
5.1. Yeni Osmanlılar ve Ahmet Mithat Efendi	148
5.2. Namık Kemal ve Ahmet Mithat Efendi	152
5.3. Ahmet Mithat Efendi’de Hürriyet ve Vatan Fikri	159
6. İSLAMCILIK VE AHMET MİTHAT EFENDİ	167
6.1. II. Abdülhamit ve Ahmet Mithat Efendi	171
6.2. Ahmet Mithat Efendi’de Meşrutiyet Fikri	179
6.2.1. Ahmet Mithat Efendi ve Mithat Paşa (1822-1884)	181
7. TÜRKÇÜLÜK VE AHMET MİTHAT EFENDİ	185
7.1. Ahmet Mithat Efendi ve İsmail Gasıralı (1851-1914)	196
7.2. Ahmet Mithat Efendi ve Dilde Sadelik	199
7.3. Ahmet Mithat Efendi ve Oksidentalizm	203
7.4. Ahmet Mithat Efendi’de Millet Fikri	213
7.5. Ahmet Mithat Efendi’de Aile Fikri	217
7.6. Ahmet Mithat Efendi’de Eğitim Fikri	220
8. SONUÇ	225
KAYNAKLAR	233
ÖZGEÇMİŞ	243

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılan kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

Açıklamalar

a.g.e.

adı geçen eser

a.g.m.

adı geçen makale

C.

cilt

Çev.

Çeviren

DİA

Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Haz.

Hazırlayan

MEB

Milli Eğitim Bakanlığı

s.

sayfa

vs.

vesaire

vb.

ve benzeri

1. GİRİŞ

Tanzimat Dönemi (1839-1876), Osmanlı Devleti'nde çok önemli bir döneme işaret etmektedir. 1839'da Sultan Abdülmecid (1839-1861) tahta çıktığında, Mustafa Reşit Paşa tarafından Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle başlayan dönem, I. Meşrutiyet (1876)'in ilanı ile sona ermiştir. Bu iki tarih arasında Osmanlı'nın yenileşme çabaları hız kazanmıştır.

I. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra *İstibdat Dönemi* olarak da anılan II. Abdülhamit (1876-1909) dönemi başlamış, ancak bu yenileşme süreci devam etmiştir. Bu süreçte; Osmanlı Devleti'nin yenileşme çabaları üzerinde Osmanlı münevverinin, yenileşme çabalarının da Osmanlı münevveri üzerinde büyük etkileri vardır. Bu münevverler, Türk düşünce hayatını ve dolayısıyla siyaseti ve toplumu etkilemişlerdir. Bu münevverlerden birisi de Ahmet Mithat Efendi (1844-1912)'dir. Bu çalışma ile Ahmet Mithat Efendi'de, Tanzimat'ın ve Osmanlı'nın karşı karşıya bulunduğu iç ve dış gelişmelerin etkileriyle meydana gelen; düşüncelerindeki değişim, gelişim ve olgunlaşma evreleri incelenmiştir.

Ahmet Mithat Efendi, Tanzimat'ın son dönemlerinde yetişmiş, eğitimini kendi çabalarıyla tamamlamış, halkın içinden gelen bir münevverdir. Osmanlı münevverinin büyük çoğunluğunun, eğitimin avama değil, genelde yüksek zümreye hasredildiği bir döneme uygun olarak, bu zümre içinden çıkması normaldir. Ahmet Mithat Efendi bu noktada istisnalardan birisidir. Halkın içinden gelmesi, ileride şekillenen düşünce dünyasına bazı yönlerden mühim katkılar sağlamıştır. Bunlardan en önemlisi, halkı çok iyi tanınmasıdır. Ahmet Mithat Efendi halk eğitilmeden başlatılan çoğu girişimin sonuçsuz kalacağına inanmış, bunu da Namık Kemal başta, entelektüel çevresine ve yazıları aracılığıyla herkese duyurmaya çalışmıştır. Ahmet Mithat Efendi'yi diğer Osmanlı münevverinden ayıran bir diğer özelliği, II. Abdülhamit dönemi boyunca, yenileşme çabalarına fikirleriyle verdiği katkıyı, padişahın yanında yer alarak sürdürmesidir. Bu, onun, döneminde ve döneminden sonra entelektüel çevre tarafından dışlanmasına yol açmıştır. Bu çalışmanın amacı; Ahmet Mithat Efendi'nin fikri ve siyasi tavırlarıyla döneminde siyaset, toplum ve entelektüel çevre üzerinde bıraktığı etkileri ortaya koymaya çalışmaktır. Aynı şekilde, yenileşme sürecinin *Batılılaşma* olarak da anılmasından dolayı, Ahmet Mithat Efendi'nin *Batılılaşma* karşısında aldığı karşıt tavırlar, bu çalışma kapsamında ele alınmıştır. Bu şekilde, Ahmet Mithat Efendi'nin fikirlerindeki değişim ve gelişmeler incelenerek, Ahmet Mithat Efendi üzerinden dönemin fikri yapısının anlaşılması amaçlanmıştır. Bu fikri değişim sadece Ahmet

Mithat Efendi'ye özgü bir değişim değildir. Dönemin siyasi, askeri ve ekonomik gelişmelerine paralel olarak Osmanlı münevveri çeşitli formüller geliştirmiş, bu formüllerle Osmanlı Devleti'nin çöküşe doğru gittiği bir süreçten, güçlenerek çıkmasını arzulamıştır. Aralarındaki fikri ve siyasi çatışmalar, bu amaç üzerinden değerlendirilmelidir. Ahmet Mithat Efendi'nin de zihnini yorduu, fikirler geliştirdiği, halka anlatmaya çalıştığı bu amaçtır. Devletin ve milletin gelişimi ve Batı karşısında güçlenmesi için neler yapılmalıdır, bunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çalışma, sırasıyla *Batıcılık*, *Osmanlıcılık*, *İslamcılık* ve *Türkçülük* fikirleri üzerinden, Osmanlı'nın gidişatına da paralel olarak, Ahmet Mithat Efendi'deki fikir hareketlerini anlamaya ve açıklamaya çalışmıştır.

Esasen, bu fikirlerin hepsinin başından beri Ahmet Mithat Efendi'de olduğunu, dönemin bazı aydınları gibi birini diğerinden kesin çizgilerle ayırmadığını ortaya koymak, bu çalışmanın bir diğer amacıdır. Mesela Namık Kemal, *Osmanlıcılık* ve *İslamcılık* fikirlerinde hayatının sonuna kadar istikrarlıdır. Devletin içinde bulunduğu buhranlı dönemin bu iki fikirle aşılacağına inanmaktadır. Fakat Ahmet Mithat Efendi, bu keskin çizgilere sahip değildir. Ölçülü ve temkinlidir. Dönem ve şartlarına göre değişime açıktır. Bu fikren değişime açık oluşu, onun fikri cephede bazı çevreler tarafından dışlanmasına bir diğer sebeptir. Ahmet Mithat Efendi, fikri hayata atıldığı zamandan, hayatının sonuna kadar *Batılılaşma* yanlısıdır. Ahmet Mithat Efendi, geçirdiği bir bunalım evresi dışında hayatının sonuna kadar samimi bir mü'mindir. Ümmet için de fikirlerini ortaya koymuştur. Ahmet Mithat Efendi, hayatının sonuna kadar *Osmanlıcı*'dir. Ahmet Mithat Efendi, fikri hayata atıldığı andan, vefatına kadar *Türkçü*'dür. Dolayısıyla bu fikirlerin hepsi kendisinde birleşiktir. Ancak koyduğu sınırlar vardır. Bu minvalde Batı'nın tekniğine ve ilerlemesine son derece açıkken, yanlış *Batılılaşmaya* karşıdır. *Osmanlılık*'a karşı korumacıdır. O *Osmanlılık* üst kimliği altında, bütün ümmet vardır. Ancak o *Osmanlılık* aslında belli bir döneme kadar zımnen, belli bir dönemden sonra açıktan *Türklük*'tür. Osmanlı Milleti zaten bütün unsurlarıyla Türk Milleti'dir. Çünkü o, '*Osmanlılığın şanlarından birisi Müslümanlıksa birisi Türklük*' demektedir. Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı'yı Türk'ten, Türk'ü Osmanlı'dan ayrı düşünmemiştir. Diğer bazı Osmanlı aydınlarıyla arasında giren bir diğer dışlanma sebebi de bu olmalıdır. Çünkü bazı münevverler, bu düşüncenin Osmanlı birliğine zarar verdiğini düşünmektedir.

Bu fikri cepheleşmeleri ve yenileşme süreci içerisinde fikri hareketleri, dönemi anlamak açısından önemi büyüktür. Osmanlı Devleti son dönemlerini bu fikri hareketlerin

de etkisiyle geçirmiştir. Osmanlı Devleti'ni sırf siyasi, ekonomik ve askeri açıdan değerlendirmemek gerektiğini anlamak açısından, dönemin bu fikri alt yapısını, Ahmet Mithat Efendi üzerinden değerlendirmek, dönemi anlamak için de yararlı olacaktır. Ayrıca Ahmet Mithat Efendi, gerek basın camiasına yaptığı katkılarla ve yetiştirdiği insanlarla, gerek şahsi hayatında atıldığı girişimlerle özel teşebbüse örnek olması bakımından, tarihte mühim bir yere sahiptir. Birçok ilkin sahibi Ahmet Mithat Efendi, düşünce dünyasına açtığı pencerelerle, Türk düşünce dünyasına yeni ufuklar kazandırmıştır.

Bu çalışmada, öncelikle Ahmet Mithat Efendi'nin hayatına yer verilmiştir. Ancak hayatı anlatılırken, fikir hayatı üzerine etkileri olduğu düşünülen gelişmeler esas alınmıştır. Bütün yönleriyle hayatını anlatmaya çalışmak, bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Bu sebeple, çalışmanın ikinci bölümünde, Ahmet Mithat Efendi'nin hayatının fikirlerine olan etkisini anlamak açısından; hayatı bu çerçevede içinde anlatılmış, eserlerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, Ahmet Mithat Efendi ve Osmanlı Devleti'ndeki fikir hareketlerini anlamak açısından, Tanzimat'tan, onun vefat ettiği tarih olan 1912'ye kadar olan dönem, kısaca ele alınmıştır. Bu bölümde, fikir hareketlerine sebep olan başlıca gelişmelere, genel manada değinilmiştir. Diğer bölümlerde, Tanzimat'tan 1912'ye kadar olan dönemde, Osmanlı münevveri arasında görülen fikri akımlar değerlendirilmiş, Ahmet Mithat Efendi de bu fikri akımlar çerçevesinde inceleneceği için, öncelikle Osmanlı Devleti'ndeki fikir hareketlerine yer verilmiştir. Bu bölümler bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu bölümlerde, Ahmet Mithat Efendi'de *Batıcılık*, *Osmanlıcılık*, *İslamcılık* ve *Türkçülük* fikirleri ele alınmış, bu fikirler üst başlığında değerlendirdiğimiz diğer fikirleri, konularına uygun olarak alt başlıklarla verilmiştir. Bu çalışma hazırlanırken, Ahmet Mithat Efendi'nin makalelerinden kitaplaşan eserleri, ayrıca konuya uygun olan diğer bazı eserleri incelenmiş, edebi ve diğer bazı türlerde yazdığı eserler kapsam dışı tutulmuştur. Ancak edebi olsa da fikirlerini desteklemek için bazı eserlerinden de bazı noktalarda, konuya uygunluk bakımından faydalanılmıştır. Ahmet Mithat Efendi ile ilgili, konunun amacına uygun diğer kaynaklar da incelenmiş fakat temel olarak kendi eserlerinden çıkarımlarda bulunulmaya gayret edilmiştir.

Kuşkusuz Ahmet Mithat Efendi anlatılması en zor isimlerden birisidir. *Kırk beygir gücünde yazı makinesi* olarak anılan muharrir, sayısız eser bırakmıştır. Bu açıdan, konu belli açılardan sınırlandırılmış fakat alt başlıklarla desteklenerek, konunun bağlamından sapmadan, konuya uygun fikirleri de bu genel çerçevede içinde vermeye çalışılmıştır.

2. AHMET MİTHAT EFENDİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

2.1. Hayatı (1844-1912)

2.1.1. Çocukluğu ve Eğitimi

Ahmet Mithat; 1844 senesinde İstanbul’da Tophane’de, Karakaş mahallesinde doğmuştur.¹ Babası Anadolu Türklerinden Süleyman isiminde fakir bir insandır, annesi ise Çerkes bir adamdan dul kalmış ve daha sonra Süleyman ile evlenmiş Nefise² isiminde Çerkes bir hanımdır.³ Ahmet Mithat’ın babası (Süleyman Ağa), bezzaz⁴ yani manifaturacıdır.

Ahmet Mithat’ın çocukluğu çalışarak geçmiştir. Geçim sıkıntısı çeken ailesine katkı sağlaması için babası onu bir dükkâna çırak olarak vermiş, bir meslek öğrenmesini istemiştir.

Ahmet Mithat 1857’de, İstanbul’un önemli iş merkezlerinden olan Mısır Çarşısı’nda bir attar dükkânına çırak olarak verilmiştir. Bu yıllarda Ahmet Mithat, hayatın zorluklarıyla ilk defa tanışmıştır. Bu esnada, çalıştığı işyerinde dükkân komşusu olan Hacı İbrahim Efendi’nin evine giderek okuma-yazma ve Kur’an’ı Kerim, Galata’da bulunan bir

¹ Uraz, M. (1940-1941). *Büyük Şairler Serisi 9 Ahmet Mithat*. İstanbul: Tefeyyüz Kitaphanesi, 3.

² “Kuzey Kafkasya’da, Karadeniz’in doğu kıyısından (Anapa) bir aile, Çerkeslerin Adegâ-Şabsih kabilesi Havcir kolundan Hüseyin adında bir zat, aynı koldan Nefise Hanım’la evlenir(1828). Dört yaşına gelmiş bir oğulları vardır: İbrahim (Hafız). Ruslar bu Müslüman Abaze yurduna çoktan göz koymuşlardır. (Anapa) kalesi 41 günlük bir muhasara ve muharebeden sonra 24 Haziran’da düşman eline düşüyor ve 14 Eylül 1829 Edirne muahedesiyle Anapa’yı terk ediyoruz. Hüseyin Bey savaşı bırakmayanlar safındadır; bu sırada çocuklarını – Mevlana gibi Horasan’dan çıkma ve Konya’dan gelme bir Türk olduğu rivayet edilen Süleyman adındaki kâhyasına emanet ederek- göçmenler kafilesine katıyor. Kendisi ya orada kalıp orada, ya yolda ölmüştür. Nefise Hanım gebedir de.. Ağlaya ağlaya binbir güçlkle Sinob’a, oradan İstanbul’a geliyorlar. Tophane’de Lüleçiler caddesinde, Kumbaracı yolu üzerinden çıkarken, Hacı Mimi mahallesinin Örtmealtı sokağında bir eve yerleşiyorlar. Nefise Hanım çocuğunu, ileride Sultan Abdulmecid’in ikinci mabeyincilerinden Hilmi Efendi’ye eş ve Ahmet Mithat’ın eserlerinde imzasını gördüğümüz Beyoğlu Belediye dairesi müdürü Mehmet Cevdet’e anne olacak Fatma’yı burada doğuruyor.” Us, H. T. (1955). *Bir Jübilenin İntuba’ları: Ahmet Midhat’ı Anıyoruz!* (Hazırlayan: Hakkı Tarık Us), İstanbul: Vakit Gazete Matbaa Kütüphane, 14. / “Kafkasyalı anne, işgalin ve göçlerin çocuğu. Göçlerse, II. Mahmut döneminde yaşanan –uğursuz Navarin Baskını’nın zorunlu sonucu ve doğal uzantısı- 1828/1829 Türk-Rus Savaşı’nın ortaya çıkardığı acılı tablonun ürünü! O savaşın sonunda, Ruslar batıda Edirne’ye, doğuda da Erzurum’a dek yürümüşlerdi. Yunanistan ve Cezayir o dönemde yitirildi. Anapa ve Ahıska... Baba, Mevlevi Hacı Süleyman Ağa, Anadolu’dan! Yoksulluğun ve okumamışlığın dizboyu olduğu bir topraktan! Batı’ya da, Doğu’ya da kapalı bir ülkeden! Dolayısıyla, ancak ticaretle uğraşmak durumunda kalmış bir insan. Mısır Çarşısı’nda bezci esnafından (manifaturacı) olan baba öldüğü zaman, küçük Ahmet henüz altı-yedi yaşlarını sürmektedir.” Kökden, U. (2002). “Ahmet Mithat Efendi’nin Büyük Ailesi”. *Kitap-lık Dergisi*. Yapı Kredi yayınları (İki aylık edebiyat dergisi), (54), 156.

³ Rızaeddin Fahreddin (2018). *Ahmet Midhat Efendi*. (1. Baskı). İstanbul: Ferfir Yayınları, 21.

⁴ Kudret, C. (1962). *Türk Diline Emek Verenler “Ahmet Mithat”*. (1. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Tanıtma Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 7.

yabancıdan, Fransızca öğrenmeye başlamıştır.⁵ Ahmet Mithat, daha o yaşlardayken, hem çalışmış hem de bulduğu her fırsatı değerlendirerek, eğitimini kendi kendine tamamlamaya gayret etmiştir. Beş yıl bu çarşıda, çıraklıktan artan zamanlarını, dükkân sahiplerinden hizmet karşılığı düzensiz bilgi edinmekle geçirmiştir. Babasının ölümü üzerine, on iki yaşındayken, ağabeyi Hâfız Ağa'nın memuriyette bulunduğu Vidin'e gitmiştir.⁶

1856 yılında babası ölünce, ailenin idaresi anne bir kardeşi Hafız İbrahim Ağa'ya kalmıştır. (Hafız İbrahim Ağa bu sırada Vidin vilayetinin sonraları adı Adliye olan sahra kazası voyvodasıdır).⁷ Burada (Vidin), bir süre mahalle mektebine devam etmiştir. Ertesi yıl İstanbul'a döndüklerinde, bu defa Tophane'deki bir sıbyan mektebine verilmiş ve epey geç bir yaşta bu okulu bitirmiştir (1862). O yıllarda, sıbyan mekteplerinde verilen eğitim; Arapça alfabe, Kur'an'ı Kerim, dini ilmihal, Kur'an tecviti, iyi ahlâk, Arap harflerini yazma, dinî çerçevedeki bilgilerle, dört işlemi öğretmektir. Kısa bir süre sonra Ahmet Mithat'ın abisi Hâfız İbrahim Ağa'nın tekrar Vidin'e tayini çıkmıştır. Bunun üzerine Ahmet Mithat'ın ailesi tekrar Vidin'e gitmiştir. Niş Valisi Mithat Paşa, Ahmet Mithat'ın abisi Hâfız Ağa'yı yanına aldırıştır. Bunun üzerine Ahmet Mithat, Niş kasabasında, rüştiyeye yazdırılmıştır. Üç yıl rüştiyede aldığı eğitimle Ahmet Mithat, Arapça, Farsça ve Fransızcasını ilerletmiş, bunun yanı sıra astronomi, coğrafya gibi alanlarda da pozitif ilimlerle tanışmıştır. Ayrıca kendi çabalarıyla *tarih* bilgisini de geliştirmiştir.⁸

Rüşdiyeye geç giden Ahmet Mithat, kendi hayatının bir bölümünü anlattığı *Menfa* (1876) adlı eserinde, okula geç gitmesine rağmen sınıfındaki arkadaşlarına kısa bir sürede nasıl yetiştiğini ve hatta iki sene süren eğitimin sonunda imtihanlardan başarıyla çıkarak, nasıl okul birincisi olduğunu anlatmıştır. Üstelik bu başarı için çok fazla çalışmamıştır. Ahmet Mithat, her şeye meraklı olan bir çocuğun, daha o yaşlarda bu kadar başarılı olmasını anlatırken hiç de mütevazı davranmamıştır: “Hem bu derece için vücudumu yıpratırcasına çalışmadım da. ... Şimdi, bir çocuk kendi yaşının emrettiği deliliklerin birinden bile geri kalmak şöyle dursun, yaşlılarının beş senede öğrendikleri şeyi iki senede öğrenir de onların önüne geçer ve hatta (söylemesi ayıp olmasın ama) tartışmalarda öğretmenini dahi aciz

⁵ Bayhan, N. (2008). *Ahmet Mithat Efendi'nin İstanbul'u, Türk Edebiyatında İstanbul Serisi/3*. (1. Baskı). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 9.

⁶ Okay O. (2013). “Ahmet Mithat: Teşebbüse Sarfedilmiş Bir Hayatın Hikâyesi”. F. Arslan. (Editör). *İlim ve Fennin Reis-i Mütefekkeri Ahmet Mithat Efendi*. (1.Baskı). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 186, 3.

⁷ Us. 1955, a.g.e., 15.

⁸ Okay. 2013, a.g.e., 3.

bırakırsa, kendisini herkesin üstünde görmez de ne yapar?”⁹ Hayatında büyük bir yeri olan, hatta kendisine ismini veren Mithat Paşa ile de okulda, tıpkı öğretmeniyle tartıştığı gibi tartışmalara girmektedir. Mithat Paşa, Ahmet Mithat’ın verdiği bilgiye göre; Niş Eyalet Valisi iken, haftanın birkaç gününü okulda geçirip, öğrencilerle ciddi ve ısrarlı tartışmalar içine girmeyi kendisine zevk edinmiştir. Bu öğrencilerden birisi de Ahmet Mithat’dır. Mithat Paşa ile tartışmalarına dair Ahmet Mithat şu bilgiyi vermektedir: “Şimdi, bir çocuk Mithat Paşa hazretleri gibi bir zekâ ile tartışmaya alışmış ve birçok şeylerde (ama gerek kendi gücüyle gerek yüreklendirilmek için) hakkını dahi teslim ettirmişse, kendisini dev aynasında görmez de ne olur?”¹⁰

2.1.2. Gençliği

Çocukluğunu bu minval üzere geçiren Ahmet Mithat’ın gençliği de aynı hareketlilik içinde geçmiştir. *Menfa*’da hiç de mütevazı olmayan bir üslupla çocukluğundaki başarılarından söz eden Ahmet Mithat, kendisini yine kendisi tashih etmekten de geri kalmamıştır. Kendi ifadesiyle o, o çağlarda kendisini yeryüzünün en bilgili kişisi zannetmektedir. Bu *bilgi* bazen yanlışır, bunu sonradan anlamaktadır fakat bu bilginin doğruluğunu tartışırken, muhataplarıyla boğaz boğaza gelmeyi bile göze almaktadır: “Âlemde ‘*bilmek*’ denilir bir şey varsa o da bende olup, her şey benim bildiğim gibidir iddiasında canımı feda eylerdim. Zaten dünyada bildiğim ilimlerden başka ilim denebilecek bir şey olduğunu düşünemezdim ki! ... Eğer bu tartışmada daha ziyade şiddet göstermiş olsalardı silah çekeceğime hiç şüphe yoktu. Hatta cesaret belasıyla daha sonra küstahlığının bu dereceye yakınları dahi görülmüştür.”¹¹

Çok zeki olduğu daha o yaşlarda ortaya çıkan Ahmet Mithat, aynı zamanda ele avuca sığmaz bir çocukluk ve gözü kara bir gençlik dönemi geçirdiğini şu şekilde anlatmaktadır: “Şimdi her şeye meraklı bir adam olduğum gibi, çocukluğumda dahi her şeye heves eder ve her heveste aşırıya kaçan bir afacan olduğumdan en deli atlara binmeye, silah atmaya, av peşinde koşmaya can verirdim.”¹² Kendi ifadesiyle Ahmet Mithat, Rusçuk’a *böyle bir aşırılıkla* gelmiştir. Zira bu sırada abisi Hâfız Ağa, Mithat Paşa’nın yeni kurulan Tuna

⁹ Ahmet Mithat Efendi. (2013). *Menfa*. (Haz. H.İnci). (1. Baskı). İstanbul: Kapı Yayınları, 167-168; (Eserin orijinali 1876’da yayınlanmıştır).

¹⁰ Ahmet Mithat Efendi. 2013, *a.g.e.*, 168-169.

¹¹ Ahmet Mithat Efendi. 2013, *a.g.e.*, 167-169.

¹² Ahmet Mithat Efendi. 2013, *a.g.e.*, 167.

Vilayeti'ne tayin edilmesiyle, onunla beraber vilayet merkezi Rusçuk'a tayin olmuştur (1864)¹³. Mithat Paşa zekâsıyla dikkatini çeken Ahmet Mithat'a da vilayet kâtipliğinde vazife vermiştir. Mithat Paşa, Ahmet Mithat'ın eğitimiyle ilgilenmeye burada da devam etmiştir. Ahmet Mithat; Mithat Paşa'nın eğitimine olan katkısını şu sözlerle ifade etmektedir. “(Mithat Paşa) beni bu iki senelik eksik ve hatta tehlikeli eğitimimle bırakmayı doğru bulmadığı için bana bir çalışma planı daha düzenledi ki üstesinden gelmek haylice zordu. Bir devlet dairesinde çırak edildiğimi söylemiştim. Bunun dışında, Midhat Paşa'nın kayınbiraderi Namık Bey'le birlikte her sabah namaz vaktinden sonra Rusçuk'un seçkin isimlerinden Hacı Salih Efendi'nin medresesine devam ederdim. Burada Arapça'dan ‘tasavvurat’ ve ‘tasdikat’a doğru ilerlemek ve Farsça’dan Hafız’ı okumakla görevliydim. Üçüncü olarak Meclis-i İdare-i Vilayet’e kâtip yamaklığı yapıyor, dördüncü olarak da politika Müdüriyeti'nin Türkçe yazışmaları bana bırakıldığı için bir de o taraftan sıkıştırılıyordum. Beşinci sırada, o zaman *Tuna* gazetesi yazı işlerinde bulunan İsmail Beyefendi'ye yardımcı olmam; altıncı sırada ise şu anda Matbuat Kalemi'nde memur olan Dragan Efendi'den aldığım Fransızca dersleri vardı.”¹⁴

Kostantin Dragan'ın Ahmet Mithat'ın hayatında önemli bir yeri olmuştur. Ayrıca âlemde “*bilmek*” konusunda çok iddialı olan ve bu bilginin yalnızca kendisinde olduğunu düşünen Ahmet Mithat'a Dragan Efendi, defalarca bu bilginin yetersiz olduğunu da ispat etmiştir: “Dragan Efendi'den ettiğim istifade yalnız lisan cihetinden değildi. Bu adam o zamana kadar gördüklerimin en bilgilisi olup, özellikle fikirlerimdeki şiddetin derecesini fark etmişti. İslahım için daima iddialarımı çürütür ve henüz duymadığım bazı yüksek konuları gözüme sokarak ve cehaletimi yüzüme vurarak, bu kadar cehaletle, bu derece inat ve ısrarla tartışılmayacağını ileri sürerek, beni devamlı olarak kahredici yenilgilere uğrattırdı. ... Fen konularının lezzetini değil, belki insanın bu konuları bilmedikten sonra bir tartışmada ağzını bile açamayacağını bu adam bana ispat etti.”¹⁵ Ahmet Mithat, böylece pozitif ilimlerin kapısını da aralamıştır. Bu bilgiye ulaşmanın yolunun ise önce Fransızcasını iletletmekten geçtiğini anlamakta gecikmemiştir. Çünkü elindeki kaynaklar bu ihtiyacı karşılamakta yetersiz kalmıştır. Bunun için neredeyse mesaisinin tamamını, Fransızca öğrenmeye ayırmıştır. Bir buçuk sene gibi bir sürenin sonunda da amacına ulaşmıştır. Artık Fransızca eserleri okuduğunda anlayacak seviyeye gelmiştir. Ancak bu kadar aşırı çalışması

¹³ Us. 1955, a.g.e., 15.

¹⁴ Ahmet Mithat Efendi. 2013, a.g.e., 170,

¹⁵ Ahmet Mithat Efendi. 2013, a.g.e., 171.

ve okuması gözlerini yormuştur. Zıştovi'ye dinlenmek amacıyla gitmiştir fakat bir faydasını görememiştir. Üstelik *sevgilim* dediği kitaplarından ayrılmak da canını çok sıkımıştır ve kendisini zevk ve eğlenceye vermiştir.

Menfa'da uzun uzun anlattığı sefahat hayatı bu noktadan sonra başlayacaktır ve Ahmet Mithat kendisini intiharın eşiğine kadar sürükleyen bu hayattan da kolay kolay kurtulamayacaktır. Abisi Sofya'da kurulacak olan bir ıslahevi ve fabrika inşası için memur olarak buraya atanmıştır. Ahmet Mithat'a da Alman bir mühendise tercümanlık etmesi için görev verilmiştir. Ahmet Mithat, sefahat hayatına Sofya'da da devam etmiştir. Ancak ailesi onun bu durumuna çok üzüldükleri için tavır koymuş ve Ahmet Mithat'ı, Servet Hanım'la evlendirmişlerdir. Ahmet Mithat böylece geçici bir görevle gönderildiği Sofya'da evlenmiş; Rusçuk'a döndüğünde ise Tuna İdare-i Nehriyesi'nde sandık eminliği görevine başlamıştır. Bu arada *Tuna* gazetesine başyazar da olmuştur.¹⁶

Ahmet Mithat, Servet Hanım'la evlendiğinde yirmi iki yaşındadır.¹⁷ Yeni evlendiği karısını Sofya'da bırakarak, tek başına Rusçuk'a gelen Ahmet Mithat, yeniden bekârlık günlerine dönmüştür. Evlendikten sonra *artık aklını başına alma lüzumunu hissetmeye*¹⁸ başlayan Ahmet Mithat, onu Tuna kıyısına kadar getirecek olan bunalım evresini de henüz atlatamamıştır. Rusçuk onun eski anılarının canlanması demektir ve kendi ifadesiyle Rusçuk'a adeta can atmıştır. Böylece zevk ve sefahat hayatına yeniden dalmıştır ve onu bundan alıkoymak isteyen abisiyle arası bir hayli açılmıştır. Ahmet Mithat bu yüzden abisinin evini terk etmiştir.¹⁹ Ancak hayatının bir kısmını anlattığı *Menfa*'da, Rusçuk'a bu gelişin -sonradan anladığına göre- hakkında hayırlı olduğundan söz etmiştir. Çünkü abisinin onu sınamasıyla bir uçurumun eşiğine gelmiş, o uçurumdan aşağı bütün hayatını bırakmak yerine, sefahat hayatını bırakarak geri dönmüştür.

Karısından uzakta, aile bireylerinin karşı çıktığı hayata devam eden Ahmet Mithat'a abisi bir görev vermiştir. Ancak o, bu görevi unutmuş, aradan uzun zaman geçmesine rağmen yerine getirmemiştir. Abisi bu yüzden hem Ahmet Mithat'a çok kızmış hem de sefahat hayatının rezilliğini yüzüne vurmıştır. Ahmet Mithat da karşılık verince büyük bir kavga yaşanmış ve Ahmet Mithat evden ayrılmıştır. Niyeti, canına kıymaktır. O geceyi

¹⁶ Kudret. 1962, a.g.e., 8.

¹⁷ Esen, N. (2014). *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*. (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 28.

¹⁸ Ahmet Mithat Efendi. 2013, a.g.e., 173.

¹⁹ Tanpınar, A. H. (1988). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. (7. Baskı). İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 446.

hükümet konağında bir minder üzerinde geçirmiş ve ertesi sabah kendisini Tuna Nehri'ne atmaya karar vermiştir. Ahmet Mithat kendini atmak için Tuna kıyısına kadar gelmiştir. Tuna o sırada buz tutmuştur. Son anda geride bir iz bırakmak arzusuyla kâğıt kaleme ihtiyaç duymuş, bir kâğıt kalem almak için geri döndüğünde Rıfat Paşa ile karşılaşmıştır. Rıfat Paşa'nın halinden bir şeyleri sezmesi ve ısrarlı konuşmaları sonucu Rıfat Paşa'nın evine gitmeye ikna olmuştur. Ahmet Mithat, Rıfat Paşa'yı zaten tanımaktadır ve çok sevmektedir. Ahmet Mithat, *Menfa*'da onun melek gibi bir ahlaka sahip olduğundan söz etmiştir ve Rıfat Paşa'nın sevilmeye layık kişilerden olduğunu ifade etmiştir. Ahmet Mithat, Rıfat Paşa'nın çağrılarına bir de bu yüzden itiraz edememiştir. Rıfat Paşa iftar vaktinde Ahmet Mithat'ı karşısına alarak derin ve öğüt dolu bir konuşma yapmıştır.²⁰ Ahmet Mithat bu sayede kararından vazgeçmiştir.

Abisinin durumu valiye kadar bildirmesiyle, hükümet konağına da gidemeyen Ahmet Mithat, artık büsbütün ortada kalmıştır. Bu esnada para kazanmanın çok da kolay bir şey olmadığına bir kez daha karar vermiştir: “*Aman Ya Rabbi! Para kazanmak ne güç bir şeymiş!*” Daha sonra ise yine *Menfa*'da “*meğer ne kadar kolaymış*” demiştir. Çünkü memuriyeti zaten hiç düşünmeyen Ahmet Mithat, daha o zamanlarda bile elinin emeğiyle geçinmek istemektedir. Arkadaşlarının tavsiyesiyle tapu doldurmaya başlamıştır. Üstelik kendi ifadesine göre, bu iş için el etek öpmeye de gerek kalmamıştır. Defter-i Hakanî Dairesi'nden aldığı evrakları doldurmaya başlayan Ahmet Mithat'ın günlüğü bir mecidiyeye gelmektedir. Bunu sevinçle karşılamıştır. Bundan, *ömründe hakkıyla kazanılmış para*, şeklinde söz etmiştir. Bu kazandığı paralarla yeniden eğlence hayatına dalmak için can atan Ahmet Mithat, şimdi kısmen biraz daha kontrollü davranmaya başlamıştır. Bu sırada Sofya'da bıraktığı eşi hala aklına gelmemektedir. Bir vakit daha aklına getirmeye de niyeti yoktur.²¹

Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde Ahmet Mithat'a çok geniş bir yer ayırmıştır ve neredeyse ayırdığı bölümün tamamında ona çok ağır eleştiriler getirmiştir. Ahmet Mithat'ın bu tapu doldurma işine de aynı yaklaşımda bulunmuştur ancak bu defa biraz da istihza ile yaklaşmıştır: “Kalemdeki vazifesinden ayrılıp hayatını tapu

²⁰ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 176-177-178.

²¹ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 178-179.

defterleri kopya ederek kazanır. Midhat Efendi'nin çıraklık devri gibi bu mihaniki kopyacılığı da hayatının eserine tesir edecek tesadüflerdendir.”²²

Bu sırada Tanpınar'ın ifadesiyle; *Ahmet Mithat'ın hayatını daima idare eden o kurtarıcı ve beklenmedik karşılaşmaların ikincisi olmuştur.*²³ Bir vesileyle karşılaştığı Muhacirûn Komisyonu Reisi Şakir Bey'in yaptığı işi (tapu doldurma işi), kınaması ve ona bu işlerin yakışmayacağını söylemesi üzerine, Şakir Bey onu almış ve evine götürmüştür. Ahmet Mithat, bu evde uzun süre kalmıştır. Şakir Bey'in ona kütüphanesini açması, bir oda vermesi; istediğin kadar oku, yaz, tercüme et demesi, Ahmet Mithat'ın içindeki özlemi yeniden harekete geçirmiştir. Şakir Bey'in elinden tutmasıyla yeniden kendine gelen Ahmet Mithat, zevk ve eğlenceyi büsbütün terk ederek, kendini okuma ve yazmaya vermiştir. Bir süre sonra Sofya'da bıraktığı eşini de yanına aldırma istemiş, Şakir Bey buna da itiraz etmemiştir. Yeni vazifesi olan Tuna İdare-i Nehriyye'nin veznedarlığını da ona vermiştir. Ahmet Mithat bundan sonra bir küçük ev tutup, eşini de yanına alarak mesut aile hayatına başlamıştır.²⁴

Tanpınar'a göre, Ahmet Mithat'ın hayatında Şakir Bey'in mühim tesiri olmuştur: “Denebilir ki Midhat Paşa'dan sonra hayatında en mühim kapıyı ‘hem asker, hem şair, hem filozof’ diye takdim ettiği saatler, hülasa bütün bir ehli hayat zevki ve ferdî hayat fikri “*Menfa*”da kısaca anlatılan bu gecenin tesiridir.”²⁵

Kısa bir süre sonra Ahmet Mithat'ın veznedarlık işinde bir problem yaşanmıştır. Bunun üzerine istifasını vermiş, Şakir Bey kabul etmek istememiş ama Ahmet Mithat ısrar etmiştir. Sonradan bu kararın da hakkında hayırlı olduğuna karar vermiştir. Çünkü artık bir meslek olarak yazarlık işini *Tuna* gazetesinde yapmaktadır, hem de aynı anda Ziraat Müdürlüğü kâtipliğine atanmıştır. Böylece yazı hayatına 1868'de fiilen başlamıştır.²⁶ (Matbaa mürettepliği ve makinistliği de öğrenmiştir [1868].)²⁷ 1869'da gazetenin başmuharriri olmuştur.²⁸

²² Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 446.

²³ Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 446.

²⁴ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 182.

²⁵ Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 446.

²⁶ Bayhan. 2008, **a.g.e.**, 9.

²⁷ Us. 1955, **a.g.e.**, 16.

²⁸ Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 446

Ahmet Mithat, bu işlerde önekilere nazaran daha fazla para kazanmıştır. Âlemde bundan büyük mutluluk mu olur diye düşünmekte, sıcak bakmadığı memuriyet hayatının güzelliğinden söz etmektedir. Çünkü Avrupa'dan, İstanbul'dan, bütün vilayetlerden gazeteler gelmektedir, kitaplar çoğalmaktadır, haftada iki defa çıkan *Tuna* gazetesinin her sayısını yazmak için üç saatten fazla bir vakte muhtaç değildir ve böylece kalan zamanını okumaya harcamaktadır. Ziraat Müdüriyeti'ndeki işi de ayda toplam on yazı ve bir o kadar da kenar notunu geçmemektedir. Fakat Ahmet Mithat'ın bu mutluluğu kısa sürmüştür: “Kısacası, bu mutluluk da sekiz ay kadar devam eyledi ki bu sekiz ayın sonu, o sevgili Rusçuk'taki ikamet süremin sonu demek olup, ondan sonra Bağdat yolu açıldı.”²⁹

2.1.3. Bağdat Yılları

Mithat Paşa'nın 1868'de Bağdat Valisi olmasıyla, Paşa'nın maiyeti ve abisi Hâfız Ağa ile birlikte Ahmet Mithat Efendi de Bağdat'a gitmiştir. Burada kendisini son derece güzel bir kültürel ortamda bulmuştur.³⁰ Fakat daha önce Ahmet Mithat'a Bağdat'ta çıkarılması düşünülen Vilayet gazetesini kurmak için İstanbul'dan gerekli makineleri alma vazifesi verilmiştir. Ahmet Mithat, bu sayede teknik işlerle de meşgul olmuştur. Bütün işler tamamlandıktan sonra yüz kırk kişiden oluşan vilayet kadrosu, Mithat Paşa idaresinde Bağdat'a yola çıkmıştır.³¹ Bağdat yolculuğu Ahmet Mithat'ın hayatında birçok açıdan çok faydalı olmuştur.³²

Ahmet Mithat *Menfa*'da, Bağdat'a hareketinden sonra yolculuğu boyunca yaşadıklarını coşkuyla anlatmıştır. Ahmet Mithat, Bağdat'taki yaşamının büyük kısmı memurluk işlerine ayrıldığı için, hayatının bir kısmını anlattığı *Menfa* adlı eserinde bunlarla okurlarının canını sıkmak istemediğinden söz etmiştir. Artık o, gençlik zamanlarının çılgınlıklarını dehşetle gören, başladığı işte yüzü kara çıkarmamak için elinden gelen gayretin bile üstüne çıkmaya çalışan, özel hayatında ailesini taparcasına sevmekten başka hali olmayan bir *yeni uslanmıştır*. Bu uslanışta daha Rusçuk'ta iken İstanbul'un, çıkardığı gazeteyi ve yazdıklarını değerli bulmasının etkisi de olmuştur. İstanbul'daki bir gazetede (*Terakki*) çıkan bir yazıya kendi gazetesinde cevap vermiş, bu da *Terakki*'nin yazı kurulu tarafından beğenilmiştir. Hatta kendisine bir mektup yazılıp, İstanbul'a –âleme ışık saçan

²⁹ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 183-184.

³⁰ Bayhan. 2008, **a.g.e.**, 9.

³¹ Esen. 2014, **a.g.e.**, 28.

³² Rızaeddin Fahreddin. 2018, **a.g.e.**, 25.

güneşin, yeryüzünü aydınlatmaya tenezzül etmesi gibi, *Terakki* matbaasını şereflendirmesi-davet edilmiştir. Ahmet Mithat bu teklif karşısında kendisi bile şaşırmış, henüz eğitime ihtiyacı olan bir çocuk olduğunu söyleyerek teklifi geri çevirmiştir.³³ Ancak bu teklif yazı hayatına bir ivme kazandıracaktır: “Bağdat’a dair sözü edilecek bir şey varsa o da şudur ki: *Tuna* gazetesi yazı işlerindeyken İstanbul tarafından esen ilgi ve beğeni rüzgârını zihnimde büyüte büyüte bir aralık koltuklarım kabarmış ve bayağı adam sırasında anılmam epeyce hoşuma gitmişti. Ancak, Bağdat’ta matbaayı kurup, işleri bir düzene soktuktan sonra fikirce sakinleşip yazı âleminde ne düzeye çıktığımı düşünmeye başlayınca, kendimi adeta elde sıfır görmüş ve önce milletime, ikinci derecede de kendime acımıştım. Evet! Önce milletime acımıştım. Çünkü benim kadar boş bir adam, ilim güneşiymiş de yeryüzünü aydınlatıyormuş gibi Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye matbaasını şereflendirmeye davet edilirse, şu halin bizde gerçek maarifin büsbütün yokluğuna işaret edeceği güneş gibi ortadadır. Bir adam milletimin gelişmesini tek övünç sebebi bilip de bu övünçte pay sahibi olmayı arzu ederken, böyle maarif yokluğu gibi bir belayı yakından görünce elbette şu düşük halde bulunan milletine acır. Kendime de acıdım. Zira kendimi okuyup öğrenmeye şiddetle muhtaç gördüğüm halde milletimde beni istediğim yere ulaştıracak ilim gücünü görmezsem elbette kendime de acırım.”³⁴

Ahmet Mithat, Bağdat’a geldiği sene içinde (1869), Bağdat vilayeti mektubî kalemi hulefaliğine ve vilayet matbaası ile *Zevra* gazetesi müdür ve muharrirliğine tayin olunmuştur. Tanpınar’ın “*Ahmed Midhat’ın hayatını daima idare eden o kurtarıcı ve beklenmedik karşılaşmalar*” diye bir parça istihza ile söz ettiği karşılaşmalar, Bağdat’ta da devam etmiştir. Kendisini millet için yeterli görmeyen Ahmet Mithat; *bununla birlikte üzüntümdede keder yoktu, okumaya yine de devam ederdim*, demiştir. Tanpınar’ın söz ettiği o tesadüflerden birisi de işte tam bu sırada, yine karşısına çıkmıştır. Ahmet Mithat bu tesadüften o kadar memnun kalmıştır ki teşekküründen bile acizdir.³⁵

Ahmet Mithat’ın tesadüfen karşısına çıkan bu adam, Şirazlı Muhammed Bakır Can Muattar’dır.³⁶ Bu tanışma; bir gün matbaada otururken, adamın karısının kendisine müracaatı sonrası gerçekleşmiştir. Kadın, Ahmet Mithat’a İngilizce bir şeyler söylemiştir. Ahmet Mithat’ın dikkati daha da artmıştır. İngilizce bilmediği için karşılık verememiştir.

³³ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 184.

³⁴ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 188.

³⁵ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 188.

³⁶ Us. 1955, **a.g.e.**, 16.

Kadın bu kez Arapça ya da Farsça bilip bilmediğini sorduğunda, Farsçayı daha iyi anlayabileceğini söyleyince, koynundan bir kâğıt çıkarıp, Ahmet Mithat'a vermiştir. “*Can Muattar*” imzalı bu dilekçeyi yazan adam, Ahmet Mithat'ı övdükten sonra hapiste deli sıfatıyla tutulduğunu ancak deli olmadığını söylemekte ve serbest bırakılmasını istemektedir. Kadını sorguya çeken Ahmet Mithat, kadından, bilhassa Farsçasından çok etkilenmiştir. Kadın ona, kocasının ilmini öve öve göklere çıkarmıştır. Ancak mizacı şiddetli olduğu için kocasının değişik mezheplerdeki insanlarla tartışınca, pek ziyade şiddet gösterdiğini söylemektedir. Adam Müslüman olduğu halde bir Keldanî kıızıyla evlenmeye kalkınca, Keldanîlerin tepkisiyle karşılaşmış ve hapse de bu yüzden atılmıştır. Ahmet Mithat, kadının kocasının evlenmesine ses çıkarmayıp, üstelik bir de onu hapisten çıkarmaya çalışmasına hayret etmiştir. Ancak kadın bunu normal karşıladığını söylemiş ve fakirliklerinden söz etmiştir. Adam hapse girince, büsbütün zor duruma düşmüşlerdir. Ahmet Mithat, kadına kocasını kurtaracağına dair söz vermiştir. *Menfâ*'da sürgün hayatını anlatmaya başlarken, Ahmet Mithat okuyucuya bir söz vermiştir. Bu söz başına ne geldiye, olduğu gibi aktaracağı sözüdür. Bu noktada yazarın sözünü tuttuğuna şahit olunmaktadır: “İhtimal ki okurlarım içinde bu kadına duyduğum ilgiyi şehvete bağlayanlar bulunur. Fakat o halde günahıma girilmiş olur. Bu kitapta gerçekte ne olmuşsa ondan fazla hiçbir söz söylemediğim ve en sefil yaşayışlarımı dahi itiraf ettiğim için, eğer bu meselede dahi yazdığımın fazla bir şey olsaydı itiraftan çekinmezdim. Aldığım lezzetin konuşma tarzından olduğunu söyledim. Hem de gerçekten de ondan ibaretti. Tad almanın bu derecesi kâfi değil midir? Üç sene evvel olsaydı belki kâfi olmazdı. Ahlâk şu halde yeterliydi.”³⁷

Ahmet Mithat merkez mutasarrıfı Şakir Bey'in yanına giderek, adamı bir de orada soruşturmuştur. Adamın dedikleri, kadının anlattıklarıyla aynıdır. Başka bir suçu olmayan adam, cinnet sebebiyle hapidedir. “Cinnet” diye bir suçun kanunda olmadığını söyleyen Ahmet Mithat, eğer deliyse de bir hastaneye yatırılması gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine Şakir Bey ikna olmuş ve adamı görmeyi kabul etmiştir. Hırpani kılıklı bu adam huzurlarına geldiğinde, üzerindeki elbiseleri lime lime olmuş bu adama Ahmet Mithat çok acımıştır. Adamın deli olup olmadığını anlamak için Şakir Bey çeşitli sorular sormuştur. Ahmet Mithat, alınan cevapların adamın deliliğini değil, ancak Platon kadar akıllı olduğunu ispat ettiğini söylemiştir. Can Muattar'ın verdiği cevaplarla deli değil, bilakis onu delilikle suçlayıp hapse gönderenlerin kötü niyetli olduğuna inanan Şakir Bey, Muattar'ı serbest

³⁷ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 189-190.

bırakmıştır. Böylece Ahmet Mithat'ın hayatına tesadüfen bir adam daha girmiştir. Can Muattar Farsça, Arapça, İbranice, Hintçe ve İngilizce'yi çok iyi bildiği için onu matbaada tercüman olarak çalıştırmaya başlamışlardır. Ahmet Mithat bu adamla en çok felsefe konuşmaktadır. Fakat kendi ifadesiyle, kendini dev aynasında görme ayıbı onda hala mevcuttur. Bu yüzden felsefede her şeyi bildiğini düşünerek bu adamla hararetli tartışmalara girmekten çekinmemiştir.³⁸ “Ahmet Mithat'ın kişisel gelişiminde Bağdat'ın ve burada hayatına tesadüfen giren insanların büyük bir payı vardır. Bağdat'ta Ahmet Mithat'a, ressam Osman Hamdi Bey Batı kültürü, Muhammed Feyzî ez-Zühâvî din ve medrese kültürü, açık fikirli, yarı meczup, feylesofmeşrep bir adam olan ve Arapça, Farsça, Hintçe, İbrânîce, İngilizce bilen Şirazlı Bakır Can Muattar, Doğu ilimleri ve çeşitli felsefi kültür sahalarında tesir etmişlerdir.”³⁹

Ahmet Mithat'ın Can Muattar ile şiddetli felsefi tartışmalarının sonucu aldığı cevap, Muattar'ın alaycı bakışları olmuştur. Can Muattar bir gün, Ahmet Mithat'ın zekâsına, anlayışına şairane bir girişten sonra, Ahmet Mithat'a, ona bu konularda bu kadar cüret veren eğitimini sormuştur. Ahmet Mithat okuduklarını söyleyince, Can Muattar filozofların sistemi dışındakilerin hiçbirine önem vermeyerek: “Bir sistem sahibi olarak gördüğünüz ve yüksek fikirlerine hayran kaldığınız filozoflardan her biri aynen sizin gibi boş inanışlar üzerinde inatla ısrar etmiş ve fikirlerini kabul ettirebilecek beşer onar zayıf kişiye tesadüf edince onları dahi ikna eylemiş adamlardır. Bunların her birinin felsefe anlayışının neden ibaret olduğunu tam olarak değerlendirmek isterseniz dinler hakkında bir hayli bilgi sahibi olmalısınız. Zira hepsinin kaynağı oradadır. Ben dahi gençliğimde sizin gibiydim. Bütün filozofların sözlerini, gizli bir gerçekten alıntılanmış birer ayet olarak görmenin dışında, Şirâzlı Hâfız'ın her beytini bile birer ayet gibi kabul ederdim. Bu kusurum yüzündendir ki senelerce inkârın ve sapkınlığın karanlığı içinde serseri döndüm dolaştım. Eğer bu gibi konularda amacınız gerçeğin özüne ulaşmaksa, şu kibir ve inadı bırakarak karşınızdaki adamın muhtaç durumunu önemsemeden, tam bir teslimiyetle eğitim yoluna yanaşmalısınız”⁴⁰ demiştir. Ahmet Mithat'ın tıpkı Dragan'da olduğu gibi yine gururu incinmiştir: “Delinin ilk sözü hiddetimi daha ziyade artırmış, Solon'ları, Sokrat'ları, Fisagor'ları, Diyojen'leri boş inanç addeden şu çılgın Acem'i döveceğim gelmişti. Ancak herif, itiraz ile beraber, beni teslimiyete davet için söylediği sözleri o kadar ağır ve kibar bir

³⁸ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 190-191.

³⁹ Okay, O. (1998). “Ahmet Mithat Efendi”. *DİA*. (C. 2., s. 101). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

⁴⁰ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 192.

tavırla söyledi ki, delinin yüksek alnında gördüğüm büyüklükten bayağı ürktüm. Hele cehaletimi eski paçavra gibi yüzüme vurması beni daha ziyade yenilgiye uğrattınca, büyük bir utançla düşünmeye başladım. Ama düşünmekte bir fayda yok. Gördüm ki benim bildiklerimin dışında, bu herifte bir bilgi vardır. Ben onun cahiliyim. Muattar'a üstün gelmek ise en büyük isteğimdi. Bu ise ondaki bilgiyi elde etmedikçe gerçekleşmeyecekti. Çaresiz teslimiyet gösterdim."⁴¹

Tanpınar, 1869 yılından Rodos'a nefyedilmesine kadar olan devri, Ahmet Mithat'ın tam teşekkül devri olarak değerlendirmiştir: "Rastladığı her hadise ve yakından tanıdığı her insan Ahmet Mithat üzerinde derin tesirler yapmıştır. Bunların başında yarı meczup Muhammed Can Muattar adında bir İranlı entelektüel vardır. Şakir Bey'in yardımıyla hapisten kurtardığı ve gazetesine İngilizce, Arapça ve Farsça mütercimi tayin ettirdiği bu zat, onu şark ilimlerine alıştırmış ve din meselelerinde tenkidi bir görüşü aşlamıştır. Kendi tabiriyle, 'münazara'dan ve 'bahis'ten hoşlanan Ahmet Midhat'a, sade zekâsıyla meseleleri halledemeyeceğini söyleyen ilk adam bu olmuştur."⁴²

Muattar, hayli ilginç ve kolay kolay çözülemeyecek bir adamdır. İranlıdır ve Şia mezhebindedir. Ancak Caferî mezhebi hakkında da kuvvetli şüphelere sahiptir. Bu şüpheleri Şia âlimleriyle halledemeyince, dünyanın her yerine yayıldıkları gibi oraya da yayılan Protestan misyonerlerine başvurmuştur. Bunların din bilgileri daha derin diye onlara katılarak bu dine geçmiştir. İsa'nın yolunda derinleşmek için Hindistan'a kadar gitmiştir. Daha sonra bu dinle de ilgili Şialıktan daha ziyade şüphelere düşünce, bu dinin de kaynağının Museviyete dayanması sebebiyle Yahudiliğe geçmiştir. Hahamlık derecesine kadar yükselmiştir. Bu sırada Mecûsî mezhebiyle de ilgilenmiştir. Ancak hiçbiri kendini tatmin etmeyince büyük bir boşluk içinde kalmıştır. Bu boşlukta serseri serseri dolanırken, yolu Arabistan'a düşmüştür. Orada Kur'an'ı yeniden okumaya başlayıp, Sünni, Vehhabi ve Babî âlimlerinin ileri gelenleriyle tartışmalara girişmiş, nihayet Kur'an'ın özündekilerin insanı aydınlatmaya kâfi olduğuna kanaat getirmiştir. Sadece dini konularda değil, gerek tabiat ilimlerinden, gerek aklî ilimlerden ne öğrenmişse ezberine alan ve Ahmet Mithat'ın ifadesiyle adeta bir ayaklı kütüphane haline gelen bu adam, bundan sonra Ahmet Mithat'a eğitim vermiştir. Eğitime hangi yolla başlaması gerektiğini soran Ahmet Mithat'a cevabı; *Kefâ nâ Kitabullâh* olmuştur. Ahmet Mithat bundan sonra Can Muattar'la birlikte Kur'an

⁴¹ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 192-193.

⁴² Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 447.

tefsiri derslerine başlamıştır. Ahmet Mithat *Menfa*'da, hayatında önemli bir yere sahip olan Can Muattar'ın söylediklerini not almadığı için çok pişman olduğundan söz etmektedir: “Dersleri yazdırmak ona çok ters geldiği gibi, verdiği bilgileri kaleme alabilmek dahi benim gibi işleriyle zaten boğulmak derecesinde meşgul bulunanlar için imkânsız olduğundan, anlattıklarını kaleme almamış olduğuma hala çok üzülürüm. Hafızamda ne kalmışsa, kazancım da ondan ibarettir. Hele, öğrendiklerimin bir yönü var ki, hiç kıymet biçemem. O dahi tek gerçeğin Kur'an'dan ibaret olduğu ve diğer fikirler içinde gerçek denebilecek bir şey olsa bile zihnin ihtiyacına kâfi derecede olamayacağıdır.”⁴³

Bağdat'ta eğitimine bir diğer katkı, Osman Hamdi Bey'den gelmiştir. Bu eğitiminin, Batı kısmını temsil etmektedir. Osman Hamdi Bey, onun birçok kitabı okumasını sağlamıştır.⁴⁴

Ahmet Mithat'ın Bağdat'ta geçirdiği bir buçuk senenin ardından, Bağdat'a birlikte geldiği Basra mutasarrıfı ağabeyi Hâfız Paşa aniden vefat etmiştir.⁴⁵ Bunun üzerine Ahmet Mithat, Basra, Bağdat ve İstanbul'da bulunan on beş kişiye varan ailesi için yeniden İstanbul'a dönmek istemiştir. Ailenin en büyük erkeği Hâfız Paşa'dır. Ailede bundan başka erkek olarak, Ahmet Mithat'ın kardeşim dediği ancak ablasının oğlu olan Cevdet vardır. Ailenin geri kalan fertleri hep kadındır. Bir an önce İstanbul'a dönmek isteyen Ahmet Mithat'ın telaşı büyümüştür. Çünkü ona göre Bağdat içeri girilmesi kolay, çıkılması zor olan balıkçı sepetlerine veya fare kapanlarına benzemektedir: “Zira gerek Osmanlılıkla ve gerek memuriyetle Bağdat'a düşmüş ve kurtulmakta aciz kalmış pek çok adamlar görülür. İnsan nasıl kurtulabilsin ki, otuz beş kırk günden az sürmeyen yolculuğa vücutça ve paraca dayanılması lazım olduktan başka bir de Çöl Arapları, Kürtler gibi tehlikelere karşı güvenliğini sağlaması lazımdır. Bu kadar uzun ve tehlikeli yolda koca bir aile halkının güvenliğini sağlamak ne zor şeydir!”⁴⁶ İmdada yine Mithat Paşa yetişmiştir ve ailenin güvenli bir şekilde İstanbul'a gidişini sağlamıştır.

Ahmet Mithat, ailesini gönderdikten sonra Bağdat'ta kalmaya devam etmiştir. Abisinin ölümü, ailesinin yokluğuna rağmen yine de çok mesuttur: “Aileyi aşırıktan sonra Bağdat'ta geçirdiğimiz sekiz ay kadar ikametimizdeki ömrü-âlemde hiç kimseye kısmet

⁴³ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 194.

⁴⁴ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 196.

⁴⁵ Us. 1955, **a.g.e.**, 16.

⁴⁶ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 197.

olmadığını iddia etsem mazur görülürüm. Bir güzel evi gözünüzün önüne getiriniz. Her açıdan mükemmel. İçinde dört bekâr var. Dördünün dahi fikri o kadar bir ki hangisi her neyi arzu etse diğer üçü de o arzuya ortak olurlar.”⁴⁷ İşte, Hamdi Bey’in hayatına girmesi bu sıralarda gerçekleşmiştir. Osman Hamdi Bey, Can Muattar’ın aksine Ahmet Mithat’a, Avrupa kültürünü tanıtacaktır. Osman Hamdi Bey, Ahmet Mithat’tan iki yaş büyüktür. Osman Hamdi Bey, daha sonra müze müdürü olarak meşhur olmuş, ressam, aynı zamanda arkeologdur. Ayrıca, Avrupa’da on iki yıl kalmıştır. Yani Batı’yı çok yakından tanımaktadır. Mithat Paşa ile Bağdat’a, Umur-u Hariciyye Müdürü vazifesiyle gelmiştir.⁴⁸ Ahmet Mithat, bu mesut günleri şu sözlerle anlatmıştır: “Kitaplarımız var, okuruz, yazarız. Piyanomuz var çalarız, çağırırız. Fotoğrafya takımımız var, türlü türlü resimler yapar, eğleniriz.”⁴⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar; “*edebiyatımızda piyanonun ilk görünüşü bu evde olacaktır*”⁵⁰ demiştir. Ahmet Mithat, bu ortamda üretkenliğini de artırmıştır: “Yazıya olan hevesim en çok şu huzurlu ortamda gelişmiştir. Yeni açılan Mekteb-i Sanâyi öğrencilerini yetiştirmek için kaleme alınan *Hâce-i Evvel* kitapçığının birinci ve ikinci baskıları ile *Kıssadan Hisse*’nin ilk baskısı orada yayımlandığı gibi, daha sonra İstanbul’da *Letâif-i Rivâyât* başlığı altında yayımlanacak olan küçük romanlardan bir takımı dahi Bağdat’ta yazılmıştır.”⁵¹ Mithat Paşa’nın Bağdat’ta açtığı okulun öğrencileri için ilk ders kitaplarını burada yazmıştır.⁵² Ahmet Mithat ilk hikâyelerini de Bağdat’ta yazmıştır.

Ahmet Mithat’ın hayatının anlatıldığı kaynakların bazılarında ailesini İstanbul’a gönderdikten sonra sekiz ay gibi bir süre daha Ahmet Mithat’ın Bağdat’ta kaldığına yer verilmemekte, abisinin ölümüyle birlikte ailesini de alarak İstanbul’a döndüğüne dair ifadeler yer almaktadır. Hâlbuki Ahmet Mithat’ın hayatının en önemli evrelerinden birini bu sekiz aylık süre oluşturmaktadır. Bir diğer önemli ayrıntı ise Bağdat’taki bu zaman zarfında İstanbul ile yaptığı yazışmalardır. Mesela o zaman Maarif Nezareti’nde bulunan Safvet Paşa’ya bir dilekçe yazarak, *Hâce-i Evvel*’in üçüncü baskısı için kaleme aldığı müsveddeleri sunmuş, eğer Maarif Nezareti’nde bu gibi işlere ihtiyaç olursa, İstanbul’a gelmek istediğini iletmiştir. Aldığı cevaplar müspet olunca İstanbul’a gitme kararını netleştirmiştir. Ancak

⁴⁷ Ahmet Mithat Efendi. 2013 a.g.e., 198.

⁴⁸ Okay. 2013, a.g.e., 5-6.

⁴⁹ Ahmet Mithat Efendi. 2013, a.g.e., 198.

⁵⁰ Tanpınar. 1988, a.g.e., 447.

⁵¹ Ahmet Mithat Efendi. 2013, a.g.e., 198.

⁵² Kudret. 1962, a.g.e., 8.

istifa dilekçesini Mithat Paşa kabul etmemiştir. Fakat Ahmet Mithat'ın ısrarlarına dayanamayarak sonunda onun İstanbul'a gitmesine razı olmuştur.⁵³

Bu istifa dilekçesinin kabulünden sonra Ahmet Mithat İstanbul'a hareket etmiştir: “Bin sekiz yüz yetmiş bir senesinin bahar mevsiminde Bağdat'tan hareket ettik. Kenaniye, Fırat, Halep ve Antakya'ya dahi uğrayarak İskenderun yoluyla İstanbul'a ulaştık.”⁵⁴

2.1.4. Bağdat Dönüşü İstanbul Yılları

“İstanbul'a dönüşüm Âli Paşa'nın ölümünden birkaç ay önceydi.”⁵⁵

Ahmet Mithat, İstanbul'a dönüşünün ardından birkaç gün dinlendikten sonra Bağdat'taki arkadaşlarından olan ancak İstanbul'a ondan önce dönen, Fevzi Paşa ve Hamdi Bey'le görüşmüştür. Fevzi Paşa ona bir memuriyet teklifinde bulunmuştur. Teklif edilen, Erkân-ı Harbiye'deki *Ceride-i Askeriye* başyazarlığıdır. Oysa Ahmet Mithat'ta memuriyetin değil düşüncesi, hayali bile yoktur. O, İstanbul'a gazetecilik için değil, kitap yazmak ve bu yolda ilerlemek için gelmiştir. Ancak Fevzi Paşa bu fikri beğenmekle birlikte, devletin böyle teşebbüsleri takdir etmesinin katıyen ümit edilmeyeceği konusunda onu uyarmıştır. *Ceride-i Askeriye* haftada yalnız iki defa çıkan bir gazetedir. Kalan vakitte de Ahmet Mithat istediğini yapabilecektir. Hem bu telkinlerden etkilenen hem de bütün ailenin geçim yükünün omuzlarına binmesiyle para sıkıntısı çeken Ahmet Mithat, bu teklifi kabul etmiştir.⁵⁶ “Diğer taraftan, Tahtakale'de oturduğu evde bir matbaa kurarak, ailece, nezaretin basmasından ümidini kestiği “*Hâce-i Evvel*” ile “*Kıssadan Hisse*” ve “*Letaif-i Rivayat'ı*” cüz cüz basıp, bunların satışı ile geçimini temine çalışmıştır. Aynı yıl *Basiret* gazetesinde de yazmaya başlamıştır.”⁵⁷ Ahmet Mithat bu dönemi *Menfa*'da şu sözlerle anlatmıştır: “O zaman İstanbul'un öyle bir zamanı idi ki yeni tarz kitap yazma fikri henüz yaygınlaşmadığından halkın bunlara ilgi gösterip göstermeyeceği dahi şüpheli ve belki tamamıyla belirsizdi.”⁵⁸ Gerçekten de bastığı bu kitapların satışı umduğu gibi olmamıştır. Kâğıt parası bile çıkmayınca, aile şikâyete başlamıştır. Ancak çocuk ve gençlik yıllarındaki inadı ve cesareti yeniden ortaya çıkmıştır ve ailesine karşı bu konuda direnip, matbaacılıktan

⁵³ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**,200.

⁵⁴ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 200.

⁵⁵ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 201.

⁵⁶ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 201-202.

⁵⁷ Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 447.

⁵⁸ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 203.

vazgeçmemiştir. Fakat geçim sıkıntısından başka işler arayan Ahmet Mithat, *Basiret* gazetesine bu dönemde girmiştir.⁵⁹ Ahmet Mithat'ın ciddi manada gazetecilik mesleğine yönelmesi bu tarihte başlamıştır.⁶⁰

Geçim sıkıntısını biraz üzerinden atan Ahmet Mithat, bu aşamada matbaasını genişletmeye karar vermiştir. Ancak matbaası eve sığmayınca, Asmaaltı'nda Camlı Han'da bir yere taşımıştır.⁶¹ Burası Babıali'dedir.⁶² Tanpınar'ın Babıali'nin müstakbel kurucusu diye söz ettiği Ahmet Mithat, bundan *Menfa*'da şöyle söz etmiştir: “Bir yandan dışarıda çalışarak, diğer taraftan kitap yazmayı ve matbaacılığı ilerletmeye gayret ederek beş altı ay daha pek çok güçlüğü göğüs gerdikten sonra, Bâbîâli caddesi üzerindeki büyücek bir daireyi matbaa olarak tutacak kuvveti kazandım. O zamana kadar yavaş yavaş birçok dost ve ahbab sahibi olduğumdan, matbaayı Bâbîâli caddesi üzerine çıkarmamdan dolayı fikir ileri sürenler olmuş, yani bunun çok dikkat çekeceği haber verilmişti. Zira o zaman Bâbîâli Caddesi üzerinde hiç matbaa bulunmayıp matbaalar ve gazeteler birtakım ücra hanlara çekilmişti. Bense yüreğimde temizlikten başka bir şey göremediğimden bu uyarılara kulak bile vermedim, işime devam ettim.”⁶³ Burada matbaasını daha da geliştiren Ahmet Mithat, *Takvim-i Ticaret*'in sadece Türkçe basımını değil, Fransızca basımını üstlenmiş, bunun için Fransızca harf getirtmek için Marsilya'ya sipariş vermiştir.⁶⁴

Ahmet Mithat'ın sürgünden sonra kaleme aldığı *Menfa* adlı hayatının bir bölümünü konu alan eserini, Rodos'a sürgününün haksız sebeplere dayandığını anlatmak için yazdığı dile getirilmiştir. Tanpınar, “*Menfa*'nın bir gizlenme ve inkâr kitabı olmasa bile haksız yere nefyedildiğini iddia için yazıldığı muhakkaktır”⁶⁵ demektedir. Tanpınar'ın bu iddiasının altı boş değildir. Ahmet Mithat *Menfa*'da buna çok geniş yer vermiştir ve okuyucuyu başından sonuna kadar *Menfa*'da yazdığı her şeyin doğru olduğuna ikna etmeye çalışmıştır.

Ahmet Mithat beraber sürgüne gönderildiği Namık Kemal'in, kendi hayatına olan etkisini, bu etkinin uzaktan olduğunu bilhassa vurgulayarak, bu kitabında uzun uzun anlatmıştır. Burada önemli bir itirafta da bulunmuştur. Rusçuk'a gelene kadar daha gazetenin

⁵⁹ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 203.

⁶⁰ Rızaeddin Fahreddin. 2018, **a.g.e.**, 26.

⁶¹ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 204.

⁶² Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 447.

⁶³ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 204-205.

⁶⁴ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 204-205.

⁶⁵ Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 448.

ne olduğunu bilmeyen Ahmet Mithat, o dönem çıkan gazeteleri sadece okumamış, aynı zamanda biriktirmiştir. Bunlardan birisi de Namık Kemal'in Şinasi'den devralarak çıkardığı *Tasvir-i Efkar*'dır. Bu gazeteyle birlikte Ahmet Mithat, hayatının daha sonrasında kendini adayacağı halkın eğitimi konusundaki fikirlerini, pekiştirmiştir. Ahmet Mithat bunu ima yolu ile dile getirirse de "uzaktan" diye vurguladığı bu etki geri kalan yaşamını biçimlendirmesinde etkili olmuştur: "Artık gazetelerin halk için, anlaşılması zor şeyleri açıklayan bir öğretmen olduğu zihnime o kadar yerleşti ve bu yaradılışıma o derece hoş göründü ki bunları yalnız okumakla yetinmeyeceğimi anlayıp, ben de bu yola girmeyi arzuladım."⁶⁶ Ahmet Mithat, bundan sonra hayatı boyunca öğretmek için öğrenecektir. Her gittiği yerde Ahmet Mithat, ev ve okulu birlikte düşünecektir.⁶⁷ Tanpınar'a göre; Menfa'da üstü kapalı bir şekilde halka bir şeyler öğretmek için gazetecilik mesleğini seçme fikrini nereden aldığını, Namık Kemal'i "bu kalemde gördüğüm, beni hayrette bırakırdı"⁶⁸ övgüsüyle pekiştirip anlatmasına rağmen, onu bu konuda asıl etkileyen isim Şinasi'dir.

Oysa Ahmet Mithat, Şinasi'nin üzerindeki etkisinden neredeyse hiç bahsetmemiştir. Birkaç yazısı istisna edilirse yazılarında Şinasi'nin adı dahi geçmemiştir. Fakat buna rağmen Tanpınar'a göre, Ahmet Mithat'ın Şinasi'yi okuduğu ve özellikle halk için yazma fikrini Şinasi'den aldığı muhakkaktır.⁶⁹ "İlk başlarda mesele başı olan cümlelerin başına boşluk bırakma, cümle sonuna nokta koyma âdeti yoktur. Cümle sonlarına nokta koymayı Şinasi icat etmiştir. Paragraf başlarında biraz boşluk bırakmayı da Ahmet Mithat, uygulamaya koymuştur. Eleştiri usulünü yeterli derecede matbuata uygulayansa, Şemsettin Sami Bey'dir. Eleştiri usulünün uygulanmaya başlanması nedeniyle pek çok benzerlikler ve şüpheler ortadan kalkmıştır. Şinasi, Asya aklıyla Avrupa'nın yeni fikrini birleştirip yeni bir edebiyat oluşmasına sebep olmuştur. Ona halefi zî şeref olan Kemal Bey kendi fitrî irfanının yardımıyla işte bu edebiyatı terbiye edip olgunlaşma yoluna sokmuştur. Ahmet Mithat ise okuma ve okutma sevgisini halk arasında yaymaya ve Türk milletinde okuma hevesini artırmaya sebep olmuştur."⁷⁰

Ahmet Mithat, işte bu sıralarda Namık Kemal'in *İbret* gazetesini idareye başlamıştır (1872). Bundan sonra Ahmet Mithat matbaasını genişletmiştir. Galata'da Çimnaki

⁶⁶ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 207.

⁶⁷ Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 448.

⁶⁸ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 207.

⁶⁹ Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 448.

⁷⁰ Rızaeddin Fahreddin. 2018, **a.g.e.**, 26-27.

matbaasını da alarak Beyoğlu'nda Hacıpulo çarşısında 13 numaralı daireye yerleşmiştir (1872). Bu sırada; *Devir* gazetesini çıkarmış ve gazete o gün kapanmıştır (1872).⁷¹ “Bizim Ceride-i Askeriye memuriyeti bu zamana, yani Midhat Paşa hazretlerinin sadaretlerine kadar devam etmiş, daha sonra bir istifaname sunarak ayrılmıştım. İstifamın sebebi sadareten istifade maksadı değildi. Zira ömrümde hiç öyle bir emelde bulunmadım. Yalnız *Devir* adlı bir gazete çıkarma izni aldım ki, basın kanununa göre böyle bir hakka sahip olduğumdan bunu her zaman alabilirdim.”⁷² Bu, Ahmet Mithat'ın kendisine çokça himayede bulunmuş Mithat Paşa'ya karşı ikinci istifa dilekçesidir. Bu istifa Midhat Paşa sadarete gelir gelmez yaşanmıştır. Bu istifayı Ahmet Mithat, gazete çıkarma arzusuyla açıklamıştır. Anlaşılacağı üzere bu özel bir gazetedir. Ancak gazete aynı gün kapatılmıştır: “Ancak şansa bakın ki, gazeteyi daha ilk sayısında sonsuza dek kapattılar. Buna sebep olan şey Midhat Paşa hazretlerine hitaben basılan bir makaleydi. Dediklerine göre bu makalede şiddetli bir lisan kullanmışım. ... *Devir*'in kapatılmasından sonra kardeşim Cevdet adına *Bedir* adlı bir gazete çıkarma hakkı daha aldık. On üçüncü sayıya kadar yayımlamayı başardık. Şansa bakın ki bu dahi kapatıldı. Sebebi yine ‘şiddetli lisan’ imiş.”⁷³

Gazetelerinden ilkinin daha ilk, ikincisinin ise on üçüncü sayısından sonra kapatılmasıyla birlikte Ahmet Mithat, çareyi dergi çıkarmakta bulmuştur. Amacını da halkı fen ve felsefe konularını okumaya alıştırmak olarak belirlemiştir. *Dağarcık* o zamana kadar eşine rastlanmamış şekilde önemli makaleler, felsefi tartışmalarla doludur.⁷⁴ “Allah'a şükürler olsun ki her hizmetim vatandaşların ilgisini çektiği gibi buna da ilgisiz kalınmadı. Fakat hizmetlerimin çoğunda bir engele tesadüf ettiğim gibi bunda dahi bir engele tesadüf ettim. Hem de ne engel? Dünyada beni bu kadar hüznölendiren hiçbir şey olmadı demek şöyle dursun, hayalimden bile geçmediğini söyleyebilirim.”⁷⁵ Ahmet Mithat *hüznölendiren şey* derken sürgün sebebini kastetmektedir. Gerçekten de *Dağarcık*'ta yazdığı bir yazı bahane edilerek sürgüne gönderilmiştir: “İşte kötü şansın şu ilk serpintisi üzerinden çok vakit geçmemiş ve adeta bir ay kadar bile zaman geçmemiş olduğu haldeydi ki o serpintinin asıl borası dahi gelip çattı. Yani sürgün ve gurbet yolu önümüze açıldı.”⁷⁶

⁷¹ Us.1955, a.g.e., 17.

⁷² Ahmet Mithat Efendi. 2013, a.g.e., 216-217.

⁷³ Ahmet Mithat Efendi. 2013, a.g.e., 217.

⁷⁴ Rızaeddin Fahreddin. 2018, a.g.e., 28.

⁷⁵ Ahmet Mithat Efendi. 2013, a.g.e., 225.

⁷⁶ Ahmet Mithat Efendi. 2013, a.g.e., 230.

Ahmet Mithat, Bağdat dönüşü bütün işlerini yoluna koyup, ailesini de geçindirecek duruma gelmişken; 1873 yılında yeniden sarsılmıştır. Tiyatroya gittiği bir gece aniden zaptiyeler tarafından karakola götürülmüş, oradan da sürgüne yollanmıştır. Başına gelen bu sürgün ve sürgün sebebi, Ahmet Mithat'ın hayata bakışını değiştirmiş ve sonraki dönemde siyasi duruşunu biçimlendirmiştir.⁷⁷ *Dağarcık* dergisinde çıkan *Duvarın Bir Sada* adlı makalesi İslamiyet aleyhine görülmüş; bu yüzden tutuklanarak, Genç Osmanlılarla (Namık Kemal, Ebuzziya Tevfik, vb.) birlikte İstanbul'dan uzaklaştırılmış, Ebuzziya Tevfik'le birlikte Rodos'a sürülmüştür (Nisan 1873).⁷⁸ Ahmet Mithat, bu makalesi sebebiyle dinsizlikle itham edilmiştir.⁷⁹

Ahmet Mithat'ın kendi ifadesine göre sürgün sebebi, *Dağarcık*'ta yayınlanan bir yazısıdır. Ahmet Mithat'ın *Menfa*'da da bizzat kendisinin söylediği bu sebebe aykırı iddia, Ahmet Mithat'ın oğlu Dr. Kamil Yazgıç'a aittir. *Vakit* gazetesinde 21 Mart 1944 kaleme aldığı bir yazısına göre, Ahmet Mithat'ın sürgüne gönderilme sebebi, tam da o zamanlarda fırtınalar esmesine sebep olan, Namık Kemal'in "*Vatan Yahut Silistre*" adlı tiyatro eserini izlemesi ve piyes hakkında yazdığı methiyeden dolayıdır: "Eski saltanat devrinde gazetecilerin her zaman başları belaya girerdi. Ufacık bir yanlışlıktan dolayı matbaaları kapatılır, kendileri hapse atılırdı. Ahmet Mithat dahi böyle birçok kazaları hafif atlattıktan sonra en nihayet Namık Kemal'in Gedikpaşa tiyatrosunda vazı sahne edilen *Vatan Yahut Silistre* piyesi hakkında yazdığı methiyeden dolayı, Rodos zindanına sürülmüş ve senelerce orada sefalet çekmiştir."⁸⁰ Ahmet Mithat'ın kardeşi Cevdet ile birlikte izlediği bir tiyatro sırasında gece tutuklandığı doğrudur ancak izlenen bu eserin *Vatan Yahut Silistre* olduğu *Menfa*'da yer almamaktadır. Yazgıç'ın ortaya koyduğu bir diğer çelişki de bu oyunu izledikten sonra Ahmet Mithat'ın piyes hakkında methiye dolu bir yazı yazması konusudur. Ahmet Mithat'ın tutuklandığı gece izlediği tiyatro eseri *Vatan Yahut Silistre* olsa bile oyun hakkında methiye yazacak vakti bulunmamaktadır.

⁷⁷ Esen, 2014, a.g.e., 28-29.

⁷⁸ Kudret. 1962, a.g.e., 9.

⁷⁹ Uraz. 1940-1941, a.g.e., 4.

⁸⁰ Yazgıç, K. (1964). "Halk Adamı İdi". *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. (Haz. M. S. Çapanoğlu). İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları:7, 65.

Tanpınar, Ahmet Mithat'ın sürgün sebebine dair; "Midhat Efendi, Rodos'a nefyinin hakiki sebebini daima bilmediğini iddia etmiştir. Ona bakılırsa, Namık Kemal ve arkadaşlarının kurbanı gibidir"⁸¹ demektedir.

2.1.5. Rodos'a Sürgün Edilmesi ve Rodos'taki Sürgün Hayatı

Hemen her konuda kalem oynatan Ahmet Mithat, bu sürgün öncesi bir de tiyatro oyunu yazmıştır. Tevkif edilmesi de kendi oyunundan değil, başka bir oyunu izlemeye gittiğinde gerçekleşmiştir: "Hatta sürgüne gönderilmemizden önce bazı gençler görmüştüm ki tiyatronun bu yoldaki gelişmesine hizmet azmine düşmüşlerdi. Beni de davet ettiler. Davetlerini kabul etmezsem, şevklerini kıracağımı düşünmüş ve fakat ben daima her şeye en küçüğünden başlamak âdetinde bulunduğumdan evvela aile hissini geliştirmek için *Eyvah* adlı bir oyun yazmıştım."⁸² Bu piyesi sürgünden altı gün önce temsil edilmiştir (30 Mart 1873).⁸³

Ahmet Mithat, tiyatro seyretmekten alınacak lezzeti kitap okumanın önüne koymuştur: "Bir akşam Gedikpaşa'daki Osmanlı Tiyatrosu'nda yeni bir oyun oynanıyordu. Tiyatro seyretmekten aldığım lezzeti ise her şeye tercih ettiğim için Beyoğlu'ndaki matbaamızda işlerimizi bitirdikten sonra tiyatroya dahi gitmeye, kardeşim Cevdet'le karar vermiştik."⁸⁴ Bu saat, yaklaşık gece iki civarıdır. Tam oyunun başlayıp, perdenin açıldığı sırada bir polis içeri girmiş ve Ahmet Mithat'a, zaptiye müşirinin onu görmek istediğini söylemiştir. Ahmet Mithat o kadar şaşırmıştır ki, tutuklanmasına ihtimal vermediği gibi, zaptiye müdürü de tiyatrodadır ve kendisini görmek istiyor zannetmiştir. Bu tevkife bir anlam veremeyen Ahmet Mithat, bunun sebebi olarak bir tek *Dağarcık*'ta yazdığı yazı karşılığında, onu Hoca İshak Efendi'nin küfürle suçlaması meselesini görmüştür. Bu onu biraz rahatlatmıştır. Çünkü bu mesele karşısında doğruluğundan emindir.

Kendinden ve doğruluğundan emin olan Ahmet Mithat'ın bu hali, yol boyu ve nezarete devam etmiştir. Ancak karşısına zaptiye müşiri bile değil, bir zabıta memuru çıkıp, kendisinin Ahmet Mithat olduğunu haber verdiği halde, hapis haneye gönderilmesini söyleyince, durumun ciddiyetini anlamıştır. O ana kadar hiç hapis hane tecrübesi olmayan

⁸¹ Tanpınar. 1988, a.g.e., 450.

⁸² Ahmet Mithat Efendi. 2013, a.g.e., 232.

⁸³ Us. 1955, a.g.e., 17.

⁸⁴ Ahmet Mithat Efendi. 2013, a.g.e., 230.

Ahmet Mithat, bu an içinde yaşadığı karışık duyguları *Menfa*'da uzun uzun anlatmıştır. Hatta kanlılar ve katillerle beraber bir odaya kapatılacağı zannına bile kapılmıştır: “Hapishane idaresine memur olan müdürlerle zabıtların dairesine götürdüler. Oraya varıp da büyücek bir odaya girdiğimde Tefvik Bey’i gördüm ki daha sonra ‘Ebûzziya’ diye tanınan Tefvik Bey’dir. Onu görünce zihnimde hesap eylediğim dehşetler tamamen ortadan kalktı. ... Durumu sordum. Yalnız beni değil, yalnız Tefvik Bey’i de değil, Kemal Bey’i, Nuri Bey’i (Menâpirzâde Nuri) de tutuklanmış olduklarını ve hatta Hakkı Efendi isminde talebeden pek genç bir çocuk (ki yazı öğrenmek için beş on günden beri Kemal Bey’e gidip geliyordu) onu dahi aradıklarını söylediler.”⁸⁵

Geceyi, hapishane memurlarının kendi yataklarını bu iki muharrir (Tefvik Bey ve Ahmet Mithat) vermesiyle rahat atlatan Ahmet Mithat, bu durumdan *Menfa*'da minnetle söz etmiştir. Bu durumla ilgili aklına türlü türlü şeyler getiren Ahmet Mithat, kendinde kabahat aramış fakat maddi olarak bir kabahati bir türlü bulamamıştır. Buradaki vurgusu hayli manidardır. Çünkü ona göre, yazı yazarak bir fikri ifade etmenin kimseye maddi bir zararı yoktur.

Ahmet Mithat’ın *Menfa*'da uzun uzun tahlil ettiği bu maddi suç-fikir suçu vurgusu dönem için değerlidir. Bu kitabın II. Abdülhamit (1876-1909) devrinde kaleme alındığı düşünülürse, sürgünde olduğu dönemde padişah olan Sultan Abdülaziz (1861-1876) üzerinden fikir ifadesi, suçun mahiyeti, hürriyet konularına dair üstü kapalı da olsa, içinde hayli kinaye barındıran bu tasviri, II. Abdulhamit dönemine de bir ön gönderme olarak kabul edilebilir. Ayrıca üzerinde durulmayan mühim bir ayrıntı da şudur: Ahmet Mithat’ın ve Namık Kemal’in sürgün kararından önce, Namık Kemal’in gazetesi *İbret*'te, Ahmet Mithat’ın bir başka yazısı yayınlanmıştır. Tanpınar bu yazıya, Ahmet Mithat ile ilgili değerlendirmesinde yer vermiştir: “30 Mart 1872’de Eyvah piyesi temsil edilir. ‘İbret’in 3 Nisan nüshasında matbuat nizamını tenkit eden ve içinde “millet-i metbua” sözü geçen çok şiddetli bir yazısı çıkar.”⁸⁶ Buradaki ‘millet-i metbua’dan kasıt kendisine tabi olunan millettir. İfade değil meşrutiyet, cumhuriyeti çağrıştırmaktadır. Haliyle döneme göre çok sivri bir çıkıştır. “Din meselesi, fakirlik etrafında yaptığı edebiyat, Lamarek’tan bahsediş, Abdülaziz devrinin hoşuna gidecek şeyler değildir. Ayrıca Ebûzziya Tefvik, ‘Yeni

⁸⁵ Ahmet Mithat Efendi. 2013, a.g.e., 236.

⁸⁶ Tanpınar. 1988, a.g.e., 450

*Osmanlılar*⁸⁷ da, Midhat Efendi'nin '*İbret*'de çıkan yazısında geçen '*millet-i metbua*' sözü üzerine Mustafa Fazıl Paşa'nın ne kadar sinirlendiğini ve kendisini Kâmil Paşa'nın yanında nasıl azarladığını anlatmıştır. Aksülameli sofradan kalkacak dereceye götüren ve hamisi ile bir daha görüşmek fırsatını da bulamayan Ebûzziya, bu işin bilhassa Kâmil Paşa'nın huzurunda açılmış olmasının sebebinin anlamamış gibidir. Hakikatte ise Mustafa Fazıl Paşa'nın bu şiddeti bilhassa sarayla münasebeti olan Kâmil Paşa'nın yanında göstermek istediği aşikârdır. '*Milleti metbua*' sözü o zaman için bütün bir ihtilaldi."⁸⁸

Hapishaneye konulduktan sonra Ahmet Mithat'la Ebûzziya Tevfik'in birbirleriyle ve ikisinin de zabitlerle konuşması yasaklanmıştır. Ancak Ebûzziya Tevfik nasıl yolunu bulduysa, Ahmet Mithat'a *Mecmua-i Fünûn*'un bir senelik cildini göndermiştir. Hapishanede dakikaları bile geçirmekte zorlanan Ahmet Mithat, bununla biraz oyalanmıştır. Ancak mecmuadan bile kendisinin suçsuzluğuna dair bir kanıt bulmayı başarmıştır ve –öyle anlaşılmaktadır ki- bunu da *Menfa*'da yine muhataplarına bir mesaj olması babından kayıt düşmüştür: "Elimdeki *Mecmua-i Fünûn*'dan beni çok etkileyen konu eski filozofların hayat hikâyeleri oldu. Hele Sokrat'ın hayatını okurken kendisini idama mahkûm ettikleri yere gelip de karısının 'Ah! Seni pek boş yere mahkûm ettiler' demesine karşı filozofun, 'Vay, kabahatim olup da beni kabahatimin cezası olarak mahkûm etmelerini mi istiyordun?' demesi bana adeta büyük bir teselli verdi."⁸⁹

Ahmet Mithat, sürgünden sonra yazdığı *Menfa*'daki satırlarda da görüldüğü üzere hala suçsuz olduğuna ve suçsuz yere sürgüne gönderildiğine inanmakta ve durumu hala kabullenememektedir. Üç gün boyu hapiste hiçbir şey söylenmeden tutulmuşlardır. Ebûzziya Tevfik'in de durumu farklı değildir. Durumlarının ne olacağını zabitlere sormuşlardır. Onlar da bilmediklerini söylemişlerdir: "Fakat aradan bir iki saat geçtikten sonra, zabitler arasında bir fısıltı, bir telaş görülmeye başladı. Bu fısıltı, bu telaş benim dikkatimi çekti. Sebebini sordum. Hala cevap veren yok. Bense bizi muhakeme etmeye götürecekler diye bekliyorum. Bir de nasılsa, birisi sürgüne gönderileceğimizi haber verdi. ... Hepimizin ağzında 'sürgün ediliyormuşuz! Sürgüne gidiyormuşuz!' sözleri gezerdi. Herkeste bir gürültü, bir telaş."⁹⁰ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar* kitabında bu anı şöyle anlatmıştır: "Ferman okunacağı sırada herkes ayağa kalkmıştı. Midhat da düşünmeden ayağa

⁸⁷ Ebûzziya Tevfik'in "*Yeni Osmanlılar Tarihi*" adlı eserinden söz ediliyor.

⁸⁸ Tanpınar. 1988, a.g.e., 1988, 450.

⁸⁹ Ahmet Mithat Efendi. 2013, a.g.e., 239.

⁹⁰ Ahmet Mithat Efendi. 2013, a.g.e., 240.

kalkmak üzere iken, ben ceketinin eteğini tutup, oturttum. Çünkü ceza beratım okunurken, benim, hürmet göstermeye mecburiyetim yoktu. Zorlanamazdım da. Maksadım ise hakaret değil, hürmet etmeye mecbur olmadığımı belirtmekti.”⁹¹ Bu andan itibaren Ahmet Mithat ve arkadaşlarında bir rahatlama olmuştur. Diğerleri belki bu muamelelere alışkındır ve meseleyi metanetle karşılama anlaşılabilecek bir durumdur fakat Ahmet Mithat, *Menfa*’da uzun satırlar boyunca bu durumla ilk kez karşılaşmasına rağmen, bu durumu şahsına has bir tavır gibi okuyucuya karşı, bilhassa vurgulamıştır. Bu karar karşısındaki kayıtsızlığının diğer sebebi de bu kararı hiç beklememesi olmuştur. Neticede ne bir mahkemeye çıkmıştır ne de bu duruma kendini alıştıracak süreçleri yaşamıştır. Ani bir şekilde sürgüne gideceğini öğrenmiştir.

Ahmet Mithat ve arkadaşları sürgün yolunda öyle neşeli, öyle umursamazlardır ki bu sefer onlara refakat eden zabıtlar bu duruma hayretten sürgün sebebini sormuşlardır: “Ben bu sorunun dahi sebebini sormaya başladım. ‘işin içinde iş var’ dediler. Ben hala evvelki işi bilmiyorum ki onun içinde daha hangi iş olduğunu anlayabileyim. Nihayet söylenen sözlere kulak verdim. Meğer bizi veliaht şehzadeye bağlı olmak töhmetiyle sürgün etmişlermiş.”⁹² Ahmet Mithat’ın, bu ifadelerle, henüz padişah olmayan II. Abdülhamit’i mi yoksa V. Murat’ı mı kastettiği müphemdir. Ahmet Mithat’ta suçsuzluğuna rağmen sürgün edilmesinin ve diğer dört arkadaşına beşinci olmanın öfkesi hiç dinmemiştir. Nihayet bunu Namık Kemal’e de *Menfa*’da söyletmiştir: “Evet! İçimizde en çok sana yazık oldu!”⁹³

Ahmet Mithat, tıpkı Bağdat’a olan yolculuğunu anlatırken yaptığı gibi Rodos’a giderken yaşadıklarını da en ince ayrıntısına kadar edebi bir dille hikâyeye etmiştir. Rodos’a geldiklerinde, onları karşılayan memurlar sürgünden de sürgün için getirilen kişilerden de haberdardır ve hazırlanmışlardır. Ahmet Mithat ve Ebûzziya Tefvik sürgün yerleri olan Rodos’a, diğer arkadaşlarıyla veda ettikten sonra ayak basmışlardır: “O zamana kadar benzerlerimizin kale-bendliği kale içinde sağlanan bir evde oturmaktan ibaret imişse de bizim böyle özel vapurla gönderilmemiz, önemimizi artırmış olduğundan kale binbaşısı bulunan Ata Efendi, bizi kale içinde muhafaza edemeyeceği cevabını vermiş. Bizim daha yüzümüzü görmedikleri halde pek tehlikeli adamlar olduğumuza karar vermişler.”⁹⁴

⁹¹ Ebuzziya Tefvik. (1974). *Yeni Osmanlılar Tarihi*. (3. Cilt). İstanbul: Kervan Kitapçılık, 10.

⁹² Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 245.

⁹³ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 246.

⁹⁴ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 250.

Rodos, Ahmet Mithat'ın o döneme haiz yaptıklarıyla fayda ve ilimden yana küçük bir cennet bahçesi halini almış, zorluklarıyla da Ahmet Mithat'ın hayatının geri kalanında ona büyük tecrübeler kazandıran, bu tecrübeler sayesinde rahat ve huzurlu bir ömür sürmesini sağlayan, önemli bir okul olmuştur. Ahmet Mithat'ın Rodos'ta bıraktığı izden, Rodos'un Ahmet Mithat'ta bıraktığı iz az değildir.

“Ebûzziya Tefvik ile Rodos'a sürülen Ahmet Mithat, kısa bir uyumsuzluktan sonra kendini okumaya, okutmaya ve eser yazmaya vermiştir.”⁹⁵ Ahmet Mithat ve Ebûzziya Tefvik'e Rodos'ta bir sürgüne nasıl davranılıyorsa, öyle davranmışlardır. Hiçbir iltimas görmedikleri gibi, ağır şartlar altına sokulmuşlardır. Ahmet Mithat'ın Rodos'a bu ilk gelişi değildir: “Evvelce de yazmıştım ki bu kaleye Bağdat yolculuğa sırasında dahi uğramış, gezmiş, bütün ilginç yerlerini görmüştüm.”⁹⁶ Rodos, Osmanlı tarihinde önemli bir yere sahip, bir adadır: “Kıbrıs ceziresinden ayrılarak Adalar Denizi'yle Yunan sularına doğru gelirken en evvel tesadüf edilen ve parlak sahilleriyle gözleri kamaştıran Rodos Ceziresidir.”⁹⁷

Rodos'ta önce kışlaya götürülen Ahmet Mithat ve Ebûzziya Tefvik bütün askerlerin önünden geçirilmiştir: “Zira bizim gibi sürgünleri askerlere teşhir etmek ve şayet kale kapılarından çıkıp kaçmamak için bizi askerlere belletmek adetmiş!”⁹⁸ Zîver Bey'den alıntıladığımız üzere sahilleriyle göz kamaştıran bu adada, Ahmet Mithat ve Ebûzziya Tefvik'in payına düşen, adanın en yüksek yerinde kurulan zindanın arka tarafındaki bir evdir. On zaptiye eşliğinde bu eve yerleşmişlerdir. Kısa zaman içinde bir iki parça eşya bile aldirmışlardır. Ahmet Mithat ve Ebûzziya bu evde, mevsimin bahar olması dolayısıyla da etrafı saksılarla süsleyerek güzelleştirebileceklerini bile hayal edip, birbirlerini teselli ederken; İstanbul'dan gelen bir haber ikisinin de moralini bozmuştur. İkisi de kimseyle görüştürülmeyecek, konuşturulmayacaktır. Bundan zindana konulmaları gerektiği sonucunu çıkaran Ata Efendi, bu haberi vermek için yanlarına gelmiştir: “İşte bu haberi aldığım zaman bir kere gözlerim önünde dünya fırıl fırıl dönmeye başladı. Beynimden aşağıya doğru bir fenalık inmeye başladığını hissettim. O zaman binbaşidan özür dileyerek kusuruma kalmamasını rica eylediğim gibi buradaki okurlarım, efendilerim hazretlerinden özür

⁹⁵ Tanpınar. 1988, a.g.e., 450.

⁹⁶ Ahmet Mithat Efendi. 2013, a.g.e., 251.

⁹⁷ Zîver Bey. (2013) *Rodos Tarihi*. (1. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 9; (İlk baskı, Vilayet Matbaası, 1312, Rodos).

⁹⁸ Ahmet Mithat Efendi. 2013, a.g.e., 251.

dileyerek, kusura kalmamalarını rica ederek söylerim ki, üzerime gelen bu fenalığın korkudan kaynaklanan pek tehlikeli bir şey olduğunu kestirir kestirmez, hemen bir büyük kadeh arak doldurup şüphesiz elli dirhemden ziyade ve yüz dirheme yakın olduğu halde onu birden içtim.”⁹⁹ Bu bir kadeh içki bir nebze de olsa Ahmet Mithat’ın kederine iyi gelmiştir. Ebûzziya Tefvik Bey’in de durumu pek farklı değildir. İkisini de götürdükleri yer eskiden Grand-maitre’in¹⁰⁰ saraydır: “İşte şimdiki halde Rodos zindanı denilen yer bu Grand-maitre’in vaktiyle oturmak için seçtiği saraydır. Gerçi zamanla bu güzel saray harap olduğu gibi, daha sonra büyük bir deprem ve yanı başındaki bir cephanenin havaya uçmasıyla bütün bütün yıkılıp, sonra dahi hapishane olmak üzere gayet sağlam bir şekilde tamir edilmişse de burası hala Rodos’un en yüksek ve en güzel yeridir.”¹⁰¹

Ahmet Mithat ve Ebûzziya Tefvik’i getirip bıraktıkları yer, altı buğday ambarı olarak kullanılmış, üç oda bir sofa ve bir mutfaktan ibaret, pis, murdar ve berbat bir yerdir. Bu tablo karşısında o kadar kederlenmişlerdir ki bütün gün birbirlerine tek kelime etmemişlerdir. İlk zindan gününün gecesini ürkütücü geçmiştir. Örumcekler insan pençesi kadardır, akrepler yengeç büyüklüğünde, kertenkeleler evcil hayvanlar gibi iki yazarın da kulak hizalarında cirit atmaktadır: “Körgeçelen dedikleri bir tür beyaz kertenkele adeta evcil hayvanlar gibi kulaklarımızın hizasına kadar geliyorlar ve mutlaka orada bizi pek yabancı buldukları için olmalıdır ki yuvarlak ve simsiyah gözlerini bize çevirip halimizi dikkatli gözlerle seyrediyorlar. Bu hayvancıkların üzeri yaratmanın eliyle o kadar güzel işlenmiş ki sonraları bunları seyretmek benim için bir büyük eğlence olmuştu. Fakat başlangıçta bunları görmekten doğan dehşeti tarif etmek mümkün değil. Ya ne kadar hamam böcekleri vardı! Hemen sinekler kadar desem abartmamış olurum. Aman bunlar ne kadar iğrenç hayvanlardır. Geçtikleri yerlerde o kadar iğrenç bir koku bırakırlar ki insanın midesini bulandırır. Milyarlarca pire ve tahtakurusunu ayrıca düşünmelidir. Bu kadar haşere içinde insanın gözlerine uyku girer mi?”¹⁰²

Ahmet Mithat ömründe ilk defa ev işleri için kolları sıvamış, Tefvik Bey’le birlikte en azından odanın birini yaşanabilir duruma getirmişlerdir. Bu, onların üç gününü almıştır ancak haşere tazyikine yine de çözüm bulamamışlardır. Tefvik Bey geceleri ikisine de

⁹⁹ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 253.

¹⁰⁰ “Şövalyelerin ‘Grand Matr’den galat olan Girmasti, Villâ Nüh, Korve, Lindos, Arbancelos ve daha sâ’ir mevaki’de inşa eyledikleri şatoların ya’ni burç ve istihkâmların suret-i inşasına ve kullandıkları mevâda nazaran Rodos’ta sanâyi’in hayli terakki etmiş olduğu anlaşılıyor.” Ziver Bey. 2013, **a.g.e.**, 37.

¹⁰¹ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 254.

¹⁰² Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 256.

uykuyu haram eden bu duruma karşı cibinlikler dikmiştir: “Gerçi o cibinlik pek güzel olmuştu. Ancak tavanı düz olduğundan her gece tavandan cibinliğin üzerine düşen bir körgeçelen, cibinliğin her tarafını gezdiği halde kurtuluş yolu bulamayınca, bir tarafında büzüldü kaldı. Tevfik Bey dahi cibinliğin tavanında seyri hiç hoşuna gitmeyen bir hayvanı seyretmeye mecbur oldu. ...(Ben de) terzilik sanatına ömrümde birinci defa olarak başlamıştıysam da olanca dikkatimi harcayarak nasılsa dikmeyi başardım. ...cibinliği kurduğum zaman zabıt ve erler ve hatta Tevfik Bey bile kahkahalarla gülmüşlerdi.”¹⁰³

Ahmet Mithat, ilk günlerin acemiliğinde, dirayetini muhafaza etmeye çok çabalamaktadır. Hatta kalp çarpıntılarının arttığı için bir hekim de göndermişlerdir. Hem doktorun çabaları hem de kendi çabalarıyla avluya birkaç saat olsun çıkma iznini almayı nihayet başarmışlardır. Tevfik Bey’le beraber İstanbul’a Heyet-i Vükela’ya dilekçeler yazmayı bile denemişlerdir. Ancak sonuç alamamışlardır. Zindanda dördüncü ayın sonunda, zindan görevlileri iyice tetkik ettikten ve emin olduktan sonra bu iki yazarın kaçmak gibi bir niyetlerinin olmadığına kanaat getirip, onların arada bir hapisane yakınlarındaki bir kütüphaneye gitmelerine izin vermişlerdir: “Bu kütüphane padişah damadı ve Topخانه-i Âmire müşiri Mahmut Paşa hazretlerinin yüce ataları tarafından kurulmuş bir kütüphane olup, içinde bin cilt kadar gayet seçkin ve nefis kitap vardır. Hele kütüphane müdürü olan Şeyh Abdullah Efendi, bu kitapları yalnız kütüphanede muhafaza etmekle kalmayıp, isimlerini ve özetlerini dahi ezberlemiş değerli bir adam olduğundan hükümetin şu müsaadesi yarın ölü olan biz biçareleri yeniden dünyaya getirircesine sevindirmişti.”¹⁰⁴ Tevfik Bey de Şeyh Abdullah Efendi’den şu şekilde söz etmiştir: “Hakikaten ben hafız-ı kütüp Abdullah Efendi’nin Muâvenetiyle Harîrî’nin Galatât-ı Havâs hakkında (Dürretü’l Gavvâs Fi Evhâmi’l-Havâs) isimindeki kitabını okuyordum. Çünkü zindana girdiğimiz zaman, can sıkıntısını müfit bir eğlence ile defetmek istemiştik.”¹⁰⁵ Şeyh Abdullah Efendi’nin bilgisine ve Arapça bir metni aktarırken, Türkçe konuşuyormuş gibi rahatça ifade etmesine, ikisi de hayran kalmıştır. Bundan başka Ahmet Mithat ve Ebüzziya Tevfik’in Cuma günleri Cafer Efendi tekkesine gitmelerine de müsaade edilmesi ve orada genç

¹⁰³ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 257.

¹⁰⁴ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 260-264.

¹⁰⁵ Gür, A. (1998). *Ebüzziya Tevfik Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*. (1. Baskı). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 29.

zakirlerin şarkıları ve yirmi, otuz kadar dervişin muntazam bir hareketle zikredişleri de iki aydının gönlüne ferahlık vermiştir.¹⁰⁶

Hapishanede geçirdiği günler, Ahmet Mithat'ın din ve Kur'an hakkındaki görüşlerini de pekiştirmiştir. Aynı hâl Tevfik Bey'de de vardır. Öyle ki bunu Ahmet Mithat artık iki insanın bir insan olması ve dolayısıyla kendini yalnız görmesi olarak ifade etmiştir. Düşünceleri, tecrübeleri sonucu ulaştıkları noktalar birbirine benzediği için konuşmadan birbirlerini anlayacak dereceye gelmişlerdir. Ahmet Mithat ve Tevfik Bey'in maneviyatı yeniden keşifleri, mukavemetlerini bir hayli artırmıştır. Artık hapishanedeki diğer mahkûmlarla da bir araya gelmektedirler. Bu, onların fikri hayatlarına etki yapacak bir diğer önemli durumdur. Bilhassa Ahmet Mithat, *hürriyet* konusundaki düşüncelerini yeniden gözden geçirmiştir. Tevfik Bey'in mahkûmlara yakınlığı, Ahmet Mithat'tan da ileridedir. Öyle ki herhangi bir asayişsizlik durumunda koğuşa girip, “*etmeyiniz ağalar, ayıptır!*” diyerek onları engelleyecek kadar üzerlerinde söz sahibi olmuştur: “Hazır söz sırası gelmişken şunu da haber vereyim ki bunların nalın ve kutu yapma sanatlarına Tevfik Bey'in pek büyük yardımı olmuş ve herifleri bu sanatta ilerleterek gerçekten başarılı kılmıştır.”¹⁰⁷ “Tevfik Bey, Rodos'ta sürgün bulunduğu süre içerisinde (1873-1876), hem mahpuslarla ve el sanatlarıyla ilgilenmek gibi birtakım olumlu hizmetler yapmış, hem de okuyup yazmaya ve yayın faaliyetlerini, -o yıllarda sürgün bir mahkûmun kendi adıyla eser yayınlaması yasak olduğundan- ‘Ebüzziya’ takma adıyla sürdürmeye çalışmıştır.”¹⁰⁸

Rodos'taki sürgün yıllarında Ahmet Mithat, ailesinin geçinme sorumluluğunun üstesinden gelmeye devam etmiştir. İstanbul'a bir şey göndermeleri açıktan mümkün olmadığından, Tevfik Bey'in zekâsı sayesinde, bunun için birkaç aracı adam bulmuşlar ve bunları İstanbul'a ulaştırmışlardır. Ahmet Mithat'ın gönderdiği yazılar *kardeşim* dediği yeğeni Cevdet'in ismiyle yayınlanırken, Tevfik Bey, “Ebüzziya” mahlasını kullanmıştır. Cevdet'in imzasıyla çıkan yazılar bile ilgili çevrelerce beğenilince, Ahmet Mithat'ın zindanda yaşadığı itminan duygusu biraz daha artmış, bundan da ziyadesiyle memnun olmuştur: “Buraya kadar hikâye eylediğim ve hâlbuki ayrıntılarına ve benim özetlememe

¹⁰⁶ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 265.

¹⁰⁷ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 272-275.

¹⁰⁸ Gür. 1998, **a.g.e.**, 29.

göre binde birisini anlatmadığım acı zamanlar içinde yazı yazmaktan da uzak olmadığımı dahi özellikle söylemeliyim. Ben yazıdan hiçbir zaman vazgeçemedim ve geçmem de.”¹⁰⁹

Bu gibi işlerini yoluna koyup, geçim meselesini de hallettikten sonra yerinde duramamasıyla tarif edilen Ahmet Mithat; Bağdat'ta karar verdiği bir emelini yeniden hatırlamıştır: “Daha Bağdat'ta bulunduğum zamandan beri bende bir emel doğmuştu ki o da bizim memlekette eğitim öğretim yöntemlerini ıslah etmektir.”¹¹⁰ Bu yolda ilkin, kendilerini muhafazayla görevli bir zabitin yeğenini okutmayı seçmiştir. Fakir ve yetim, alfabeyi bilmeyen bir çocuğa, önceden beri üzerinde düşündüğü bir metotla, okuma-yazma öğretmiştir.¹¹¹ “Midhat Efendi'nin felaket arkadaşı Ebüzziya Tevfik: ‘Midhat Efendi o gün bir elifbe tertip eyledi. Bu elifbe bizim tabı harflerinin taksimatı nokta-i nazarından yapılmıştı. Ertesi günü çocuğu okutmaya başladı. Üç gün sonra çocuk (baba, caba, lâlâ) gibi iki heceli kelimeleri alâ tarik-ıl-ımlâ yazıyordu. Midhat Efendi bu muvaffakiyeti idrak etmesi üzerine Archimede'in aradığı mesele-i hendesiyeye zaferyab olmasını müteakip buldum! diye hamamdan çıplak fırlayışı gibi Midhat Efendi de bulunduğumuz mevkii unutarak az kaldı, okutacağım! diye soluğu İbrahim Paşa mektebinde alacaktı’ demektedir.”¹¹²

Ahmet Mithat sürgündeyken, annesi 72 yaşında vefat etmiştir.¹¹³ Ahmet Mithat'ın bu kaybından kısa bir süre sonra küçük kızı da vefat etmiştir: “Tuhaflığa bakınız ki, işini eksiksiz yapmak isteyen felaket ailemde en çok sevdiğilerimi, ailenin en yaşlısı ve en genci olan annemle küçük kızımı, bu iki kıymetli vücudu dahi elimden almış. Annem ‘Ah, oğlum! Midhat, Midhat’ diye düştüğü yatakta benim bir kirli gömleğimi yanından ayırmayıp ‘Midhat'ın kokusu’ diye onu koklamış. Benim hayalime sarılarak ölmüş. Ölüm sebebi de benim hasretime dayanamamak olmuş. Kızım dahi o aralık masumiyet kanatlarını açıp, cennete uçmuş!”¹¹⁴ Bu ölüm haberleri sürgündeyken Ahmet Mithat'a verilmemiştir. Bu sırada mutasarrıf Maşuk Paşa'nın İstanbul'a gitmesiyle yerine vekâlet eden muhasebeci, bunca serbestliğin ardından, İstanbul'un gözüne girme ümidiyle, Ahmet Mithat ve sürgün arkadaşı Tevfik Bey'e yeniden baskı uygulamaya başlamıştır. Parça parça elde ettikleri

¹⁰⁹ Ahmet Mithat Efendi. 2013 **a.g.e.**, 279.

¹¹⁰ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 282.

¹¹¹ Rızaeddin Fahreddin. 2018, **a.g.e.**, 34.

¹¹² Sungu, İ. (1964). “Mithat Efendi'nin Alfabesi”. *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. (Haz. M. S. Çapanoğlu). İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları:7, 111.

¹¹³ Us. 1955, **a.g.e.**, 17.

¹¹⁴ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 284.

bütün haklardan yeniden mahrum kalmışlardır. Bu durumu, zindana ilk gelişlerinden daha büyük bir felaket olarak nitelemişlerdir. Öyle ki artık hamamda karşılaştıklarıyla bile konuşmaları yasaklanmıştır. Ahmet Mithat ve Tevfik Bey bu baskının şiddetinden bir ara onları zehirleyecekleri fikrine bile kapılmıştır. Sonunda kendi canlarına kıymaya karar vemişlerdir. Ancak bu fikrin sahibi bu kez Ahmet Mithat değildir. Tevfik Bey, Ahmet Mithat ne kadar vazgeçirmeye çalışırsa çalışsın, onu da ikna etmiştir. Tevfik Bey, hizmetçi aracılığıyla afyon sipariş etmiş, Ahmet Mithat üzerine gidip, nedenini sorunca; madem öleceğiz başkasının zehriyle ölmektense kendi zehrimizle ölelim demiştir: “Hatta kendimizi afyonla öldürürsek afyonun etkisi yüzünden keyif alarak öleceğimizi dahi söyledi. ... İkimiz dahi beraberce ölmeye karar verdik.”¹¹⁵ Ahmet Mithat, bu kararın abartı olabileceğini düşünen okurlarını da o andaki kararlarının kat’i olduğuna ikna etmekten geri durmamıştır: “Roman yazmıyoruz! Başımızdan geçenleri hikâye ediyoruz!”¹¹⁶

Bu kararı hayata geçirmelerine ramak kala, Maşuk Paşa İstanbul’dan gelince, eski hayatlarına, hatta biraz daha rahatlamış olarak geri dönmüşlerdir. Zindandaki hayatın bu aşamadan sonra ne kadar yaşanır hale geldiğini uzun uzun tasvir eden Ahmet Mithat, artık odalarını ayırıp, daha rahat bir yaşam koşuluna kavuştukları zindan hayatında, Tevfik Bey’in bu çabadaki payını övdükten sonra onunla ayrılımlarının sebebini açıklamıştır: “On ay bu şekilde rahat rahat yaşadıkten sonra ayrılmamızın ne kadar küçültücü bir sebebe dayandığını görerseniz, sanırım ikimizi dahi ayıplarsınız.”¹¹⁷ “Midhat Efendi ile Ebüzziya iki can yoldaşı halinde çalışır ve birbirine destek olurken hiç yoktan bir sebep yüzünden kavga etmişlerdir.”¹¹⁸ Mesele, Tevfik Bey’in sürekli şakalaştığı hizmetçileri Mehmed yüzünden yaşanmıştır. Tevfik Bey, Mehmed’le şakalaşmasının dozunu artırınca, bir de buna Ahmet Mithat’ı şahit tutmak isteyince, o güne kadar bu şakalara ortak olup, eğlenen Ahmet Mithat, o sabah bu şakaya ortak olmak istememiştir. Tevfik Bey ısrar edince de büyük bir tartışma kopmuştur: “Nihayet konuşma tartışmaya kavgaya dönüşmesin mi? Aman Ya Rab! Birbirimize tulumbacıların bile ağzına yakışmayacak sözler söyledik. Hatta vuruşmaya kadar kalkıştık.”¹¹⁹

¹¹⁵ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 287

¹¹⁶ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 287.

¹¹⁷ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 289.

¹¹⁸ Sungu. 1964, **a.g.e.**, 111.

¹¹⁹ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 290.

Bundan sonra Ahmet Mithat, zindanın avlusunda tek kişilik bir odaya taşınmıştır. Mustafa üzerinde edindiği tecrübe ve bu konudaki şöhretinin adaya yayılması üzerine, zindan memurlarının yakınlarını eğitmeye başlayan Ahmet Mithat, çocukların sayısı artınca zindanda bir okul açmıştır. Bu okul ise Ahmet Mithat'ın kendi odasıdır: “Medrese-i Süleymaniye ismiyle daha sonra kurmayı başardığım büyük okulun tohumunun bu şekilde atılmış olduğunu düşünürseniz, hata etmemiş olursunuz. Zira işin üzerinden iki ay geçip de bizim eğitim yöntemimizdeki sihirli üstünlük görülünce, herkes evladını bize göndermeye kalkıştı ve öğrencilerin sayısı yirmiye ulaştı.”¹²⁰

Bilindiği üzere Rodos Adası'nın fatihi Kanuni Sultan Süleyman'dır.¹²¹ Ahmet Mithat, Rodos'un fatihi Kanuni'nin adına izafeten bir *Medrese-i Süleymaniye* kurmuştur. (Bu okulun kurulduğu tarihten yıllar sonra Türk basınının önemli gazetecilerinden Yunus Nadi Abaloğlu, Ahmed Mithat'ın kurmuş olduğu bu medresede okumuştur.)¹²² “Midhat Efendi'nin zindanda açtığı okulda gösterdiği başarı, o zaman Rodos mutasarrıflığında bulunan Dilaver Paşa'nın takdirini kazandı. Midhat Efendi için yüz elli öğrenci alacak bir okul yaptırttı. Okula Rodos'un fethine nisbetle ‘Medrese-i Süleymaniye’ adını verdi. Bu okulun ilerleyişi, Rodos halkının dikkatini maarife çevirdi. Adanın (zaten fakir olan ahalisi adeta keselerini silkelercesine yüz yirmi bin kuruştan müteceviz) iane topladılar. Midhat Efendi için beş altı yüz öğrenci alabilecek, otuz iki metre uzunluğunda ve on sekiz metre eninde kâğır bir okul binası vücuda getirdiler. Midhat Efendi bu okula o kadar bağlandı ki Abdülaziz'in 30 Mayıs 1876'da tahttan indirilmesi üzerine affedilerek İstanbul'a geldiği zaman gözü yine o okulda kaldı. *İttihat* gazetesinin 10 Şaban 1293 (30 Ağustos 1876) tarihli sayısında çıkan bir yazısında: ‘Şimdiye kadar milletime cidden hizmet görmemiş olduğumdan hadd-i zatında âcizâne olsa bile bu hizmeti nazarımda büyük görmekteyim’ demiştir.”¹²³ Gözü ve gönlü bu okuldan dolayı, Rodos'ta kalan Ahmet Mithat, sürgünden döndükten sonra kısa süreliğine de olsa Rodos'a tekrar gitmiştir.¹²⁴ Ahmet Mithat Efendi'nin Rodos'ta kurduğu bu okul, programları ve öğretim usulleriyle büyük bir şöhret kazanmıştır.

¹²⁰ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 294.

¹²¹ “Padişah Hazretleri ertesi cum'a günü “Arab Kal'ası nâmıyla meşhur olan burç-ı mu'allâda ezân-ı Muhammedî kırâ'atıyla bu feth-i mübîni ilân etmeği müte'âkib beş altı yüz kadar ma'ıyyeti halkıyla esb-sûvâr olarak Kızıl Kapu'dan bi'd-duhûl Saint Jan Kilisâsına teşrif-i hümâyûnları vuku' buldı.” Zîver Bey. 2013, **a.g.e.**, 137.

¹²² Okay. 2013, **a.g.e.**, 3.

¹²³ Sungu. 1964, **a.g.e.**, 114.

¹²⁴ “Midhat Efendi bu işi görmek ve okulda geniş bir kütüphane kurmak için İstanbul'dan Rodos'a döndü. Menfadan döndüğü zaman Matbuat Müdür Muavinliğine tayin olunmuşken çok geçmeden kendisini Rodos Tahrirat Müdürlüğü'ne tayin ettirerek bir müddet orada kaldı. O sırada *İttihat* gazetesini sütunları her taraftan *Medrese-i Süleymaniye*'ye armağan edilmiş eserlerin listeleriyle doluydu.” Sungu.1964, **a.g.e.**, 114.

Ahmet Mithat Efendi'nin geliştirdiği bu programlar, birçok okul tarafından örnek alınmıştır. Ahmet Mithat Efendi, bu sırada halka da bir şeyler öğretmektedir. Avrupa tarzı kiremit yapımı bunlardan birisidir.¹²⁵

Ahmet Mithat, Medrese-i Süleymaniye'den ve öğrencilerinden aldığı lezzeti tarif edememiştir. Öğrencilerini daima mmbit topraklar gibi değerlendirmiş, ektiği tohumların gelişmesinden büyük lezzetler almıştır. Menfa'nın sonunda bir gününü anlattığı bölüm dolu dolu ve okuru kendisine hayran bıraktıracak kadar güzel tasvirlerle süslenmiştir. Bu sırada Ebzziya Tefvik ile de bir yıllık kslğn ardından barışmışlardır. Ahmet Mithat; "hatta barışmaya evvelâ kendisi kalkıştığı için yaradılışının güzelliği ile beni geçmiştir"¹²⁶ "Ahmet Mithat, otuz sekiz ay süren menfa hayatında *Kırk Ambar*'ın otuz nüshasını neşrettiği gibi, *Hasan Mellâh*, *Hasan Mellâh Zeyli*, *Hüseyin Fellâh*, *Felaton Bey'le Rakım Efendi*, *Dünyaya İkinci Geliş*, *Açıkbaş*, *Ahz-ı Sr*, *Hokkabaz Kitabı*, *Karı Koca Masalı* gibi eserlerle *Letâif-i Tarih* serisinden birkaç eseri ve *Kâinat* adı altında başladığı umumî tarih serisinden mukaddeme ile İngiltere, Danimarka, İsveç, Norveç, Rusya, Fransa, Belçika, Flemenk ve Almanya tarihlerini çıkarmış ve "*Paris'te Bir Türk*" adlı romanını forma forma neşe başlamıştır."¹²⁷ Ahmet Mithat, tüm bu eserlerine rağmen, bütün sürgün hayatını şu cümlede özetlemiştir: "Ben halimce dünyadaki sevgilerin epeyce çeşidini gördüm. Fakat ğrencilerimin sevgisinden aldığım lezzeti, vallahi hiçbir şeyde bulamadım."¹²⁸

Orhan Okay, Ahmet Mithat'ın otuz sekiz ay süren sürgün hayatını değerlendirirken, şunları söylemiştir: "Dünyada nice karamsar insan evini kendisine ve ailesine zindan ederken, Ahmet Mithat'ın, zindanı nasıl mutlu bir aile yuvası haline getirdiğini öğrenmek isteyenler onun *Menfa* adlı yarım kalmış hatıralarını okumalıdır."129

¹²⁵ Parla, J. (2006). "Rakım Efendi'den Nurullah Bey'e, Cemaat Osmanlılıktan Cemiyet Türk Milliyetçiliğine Ahmet Mithat'ın Romancılığı". *Merhaba Ey Muharrir!* (Haz. N. Esen., E. Köroğlu). (1. Baskı). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 22.

¹²⁶ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 298.

¹²⁷ Sungu. 1964, **a.g.e.**, 114.

¹²⁸ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 295.

¹²⁹ Okay, O. (2017). "Ahmet Mithat Efendi'nin Evleri". *Ahmet Mithat Efendi Armağanı*. (Haz. M. Mıyasoğlu). (2. Baskı). İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları No: 27, 153.

2.1.6. Sürgünden Sonra İstanbul'daki Hayatı

V. Murat'ın tahta çıkmasının ardından, affedilerek İstanbul'a geri dönen Ahmet Mithat, bu tarihten sonra yayıncılık faaliyetlerini artırmıştır.¹³⁰ Sürgünden döndükten on beş gün sonra *İttihad* isimindeki gazeteyi çıkarmaya başlamıştır.¹³¹

Ahmet Mithat sürgünden döndükten sonra İstanbul'daki hayatını bir düzene sokmuş, siyasi seçimini de yaparak, II. Abdülhamit'in yanında yer almıştır. 11 Haziran 1876'da İstanbul'a gelen¹³² Ahmet Mithat, yukarıda ifade edildiği üzere, Rodos'ta bıraktığı *Medrese-i Süleymaniye*'yi ikmal için Rodos Sancağı Tahrirat Müdürlüğü vazifesiyle Rodos'a tekrar gitmiştir.¹³³ Oradaki işleri yoluna koyduktan kısa bir süre sonra yeniden İstanbul'a dönmüştür. V. Murat'ın kısa süreli padişahlığının ardından, 31 Ağustos 1876'da II. Abdülhamit Han tahta çıkmıştır. Bu merasimi Ahmet Mithat, şu şekilde anlatmıştır: “Osmanlı'nın şevketli tahtını şereflendirince, Topkapı Sarayı'ndaki devlet erkânı ve memurların ilk biyatlarının arkasından atılan yüz bir pare top; uğurlar getiren cülûsu, âleme ilân etmiştir.”¹³⁴

Ahmet Mithat bu sıralarda; eski eserlerini basmakla birlikte, bir taraftan da yeni eserler kaleme almaktadır. 1876'da yazdığı kitaplardan birisi de *Menfa*'dır. Tanpınar *Menfa* ile ilgili, “*Menfa* şüphesiz ne bir dönüş ne de bir ihanetti. O bir nevi vaziyet tespitiydi. Devrinde çok okunduğunu tahmin ettiğimiz bu küçük kitap, aynı zamanda yeni edebiyatta yaşanmış bir maceranın hikâyesi olduğu gibi bazı fikirlerden de şahsi bir tecrübe gibi bahsediyordu. Unutmayalım ki bu devrin tüm muharrirleri gibi Midhat Efendi de kendisinden bahsettiği zaman az çok kavrayıcı bir lezzet kazanıyordu. Hakikatte bu küçük kitap, hayatın fethine doğru ilk hamleydi. Yazık ki o devirlerde edebiyatımız için tek örnek gibi kalmıştır”¹³⁵ değerlendirmesinde bulunmaktadır. Ahmet Mithat, 1877 yılında *Vakit* gazetesinde de yazarlığa başlamıştır.¹³⁶ “Midhat Efendi'nin gerek Sırbistan ve Karadağ harplerinin devamı sırasında kendi çıkarttığı *İttihad*, gerek Rus Harbi başladıktan sonra diğer

¹³⁰ Okay. 2013, a.g.e., 3.

¹³¹ Tanpınar. 1988, a.g.e., 450.

¹³² Us. 1955, a.g.e., 18.

¹³³ Us. 1955, a.g.e., 18.

¹³⁴ Ahmet Mithat Efendi. (2005). *Üss-i İnkılâp 2*. (Haz: T. G. Seratlı). (1. Baskı). İstanbul: Selis Kitaplar, 21; (Eserin orijinali 1876-1877'de yayınlanmıştır).

¹³⁵ Tanpınar. 1988, a.g.e., 451.

¹³⁶ Miyasoğlu, E. (2017). “Doğumundan Ölümüne Ahmet Midhat Efendi”. *Ahmet Mithat Efendi Armağanı*. (Haz. M. Miyasoğlu). (2. Baskı). İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları No: 27, 27.

gazetelere yazdığı makalelerle, aşikâr şekilde ilan ettiği tarafsızlık, daha doğrusu hükümdarlık makamına taraftarlık, onu saraya, güvenilebilecek bir insan olarak tanıttı. Evvela *Takvim-i Vakayi*'e müdür oldu (Haziran 1878)."¹³⁷

“II. Abdülhamit tahta çıktıktan bir süre sonra ilk planda üyeleri Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi, Ebûzziya Tefvik ve Nuri Beylerden oluşacak bir *Cemiyet-i Mütercimîn* kurmak istemiştir. 1876'da yapılan ilk toplantıda üyelerin Ali Suavi ismine itirazları yüzünden tercüme kurulu dağılmıştır. Başka bir toplantı da yapılmamıştır.”¹³⁸ Bu noktadan itibaren Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Mithat'ı, *Yeni Devrin Sözcüsü*¹³⁹ ilan etmiştir. II. Abdülhamit, Ahmet Mithat'ı *Takvim-i Vakayi* 'nin başına geçirmekle kalmamış, yeni dönemi kaleme alması ve yapılan icraatların tarihe geçmesi maksadıyla, gerçekleşecek inkılâbın tarihini yazma vazifesini Ahmet Mithat'a vermiştir. Ahmet Mithat, II. Abdülhamid'i savunduğu iki ciltlik *Üss-i İnkılâp*'ların ilk cildini, o yılın sonunda yayınlamıştır. 1877'de *Zübdetü'l Hakayık* adlı kitabı ve ardından *Üss-i İnkılâp* II'yi yazmıştır. Böylece Ahmet Mithat, II. Abdülhamit yanlısı olduğunu ortaya koymuştur.¹⁴⁰ 93 Rus Harbi (1877-1878)'ni anlatan ve özellikle sarayı müdafaa eden *Zübdetü'l-Hakayık*'in neşri, bu iki cildin (*Üss-i İnkılâp*) arasındadır.¹⁴¹ Ahmet Mithat, ayrıca, roman ve hikâyelerinde de II. Abdülhamit'i methetmiştir.¹⁴² “Ahmet Mithat, *Takvim-i Vakayi* müdürü olduğu sene (1878), 27 Haziran'da da *Tercüman-ı Hakikat*'i çıkarmaya başlamıştır. Bu gazete Türk basın tarihinin en uzun ömürlü gazetesidir (1878- 1922).”¹⁴³ “II. Abdülhamit'ten maddi yardım görerek Meşrutiyet (1908) devrine kadar sürdürdüğü bu gazetede (daha sonra Ahmet Mithat, gazetenin idaresini bırakacak ama gazetelerde yazı yazmaya devam edecektir), makale, hikâye, roman, vb. türlerinde çeşitli yazılar yayımlamış, halk arasında geniş bir üne ulaşmış; gerek basında, gerek okurlar arasında *Ahmet Mithat Efendi* diye anılmıştır.”¹⁴⁴

Ahmet Mithat Efendi'nin çıkarmış olduğu *Tercüman-ı Hakikat*'in dönem itibariyle en önemli özelliği, yazı dizisi (tefrika) usulüyle, edebiyatı halka ulaştırmasıdır. Aynı zamanda bu gazete, eski-yeni tartışmalarıyla yeni akımların oluşmasına sebep olmuştur.

¹³⁷ Tanpınar. 1988, a.g.e., 451.

¹³⁸ Gür. 1988, a.g.e., 31.

¹³⁹ Tanpınar. 1988, a.g.e., 451.

¹⁴⁰ Esen. 2014, a.g.e., 55-56.

¹⁴¹ Tanpınar. 1988, a.g.e., 451.

¹⁴² Esen, 2014, a.g.e., 56.

¹⁴³ Miyasoğlu, E. 2017, a.g.e., 27.

¹⁴⁴ Kudret. 1962, a.g.e., 10.

Tercüman-ı Hakikat sayesinde birçok yeni yazar da Türk edebiyatına ve basın dünyasına kazandırılmıştır.¹⁴⁵ Ahmet Mithat Efendi *Tercüman-ı Hakikat*'in imtiyazını kardeşi Mehmed Cevdet adına almıştır. Her ay saraydan para desteği alan gazetenin bütün yazılarını ilk başlarda Ahmet Mithat Efendi, kendisi yazmıştır. Ahmet Mithat Efendi neredeyse bütün eserlerini kısım kısım önce bu gazetede yazmış, sonra bazılarını kitaplaştırmıştır. Edebiyat çevreleriyle tartışmalarını da bu gazetenin sütunları aracılığıyla sürdürmüştür. Muallim Naci bu gazetede yetişmiş, Ahmet Mithat Efendi sonradan damadı olan Muallim Naci'ye belli bir dönem gazetenin edebi kısmını da hazırlattırıştır. Yine, yetişmesinde büyük katkı sağladığı ilk Türk kadın roman yazarı Fatma Aliye Hanım'ı da Türk edebiyatına kazandırmıştır. Ahmet Rasim, Hüseyin Rahmi (Gürpınar), Ahmet Cevdet gibi isimler de bu gazetede yetişmiştir.¹⁴⁶ “Mithat Efendi bilhassa *Tercüman-ı Hakikat*'te Türk gazeteciliğine yeni bir ruh, yeni bir teknik getirmiştir. Ona yepyeni bir inkişaf yolu açmıştır. Birçok cepheli alâkalarla mücehhez olan kafası onu millete zevk, neşe, bilgi ve enerji vererek, her vasıtayı aramaya, nerede bulursa halkın idraki önüne sermeye sevk etmiştir. Kültürün her sahasında meydana getirdiği eserlerinin çoğunu önce *Tercüman-ı Hakikat*'te yazmış, sonra kitap şeklinde çıkarmıştır. Sakız'dan İstanbul'a gönderdiği eserlerle dikkati celbetmiş olan Naci'yi *Tercüman-ı Hakikat*'a girmeye teşvik eden Mithat Efendi, ona kızını vermiştir.”¹⁴⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, birçok yazarın yetişmesinde ve onların tanınmasında mühim bir ‘yazı ocağı’ olmuştur.¹⁴⁸

Ahmet Mithat Efendi, 1879 senesinde Matbaa-i Amire müdürü olmuştur.¹⁴⁹ Bu sırada kendi özel maddi teşebbüsleri de değerlendirmeye katılırsa, ticaretle de ilgilenmeyi hiç bırakmayan Ahmet Mithat Efendi, hayli zenginleşmiştir. Tanpınar bununla ilgili şunları söylemiştir: “Bu dönem Ahmet Mithat için tam bir refah devresi olmuştur. 1880'de Akbaba'da Balcıoğlu Çiftliği'ni satın almıştır. 1884'te Melek Hanım'la evlenmiştir. Bu sırada Sırmakeş suyunun bulunduğu Serdaroğlu çiftliğini de almış, kızının Muallim Naci ile olan düğününü yapmıştır. Ayrıca Meclis-i Umur-ı Sıhhiye âzası ve başkâtibi olmuş, Beykoz'daki yalını satın alıp, yeniden yaptırmıştır. 1889'da, Stockholm Müsteşrikler

¹⁴⁵ Miyasoğlu, E. 2017, **a.g.e.**, 27..

¹⁴⁶ Miyasoğlu, E. 2017, **a.g.e.**, 27.

¹⁴⁷ Sungu. 1964, **a.g.e.**, 116-117.

¹⁴⁸ Kudret. 1962, **a.g.e.**, 10.

¹⁴⁹ Us. 1955, **a.g.e.**, 18.

Kongresi'ne Türkiye Murahhası olarak iştirak etmiş ve Avrupa'da üç buçuk ay süren bir seyahat yapmıştır. 1895'te Meclis-i Umur-ı Sıhhiye reisi olmuştur.”¹⁵⁰

Ahmet Mithat Efendi'nin hayatındaki mühim hadiselerden birisi de 1889'da II. Abdülhamit tarafından, Müsteşrikler Kongresi için Avrupa'ya gönderilmesidir. Ahmet Mithat Efendi bu gezi sırasında sonradan hayatında önemli bir yere sahip olan, Madam Gülnar'la tanışmıştır. Bu sıralarda Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı'nın çeşitli nişan ve madalyalarıyla da ödüllendirilmektedir. (1899'da Avusturya devletinden de nişan almıştır.) Ahmet Mithat Efendi, 1900 senesinde *Tarik* ve *İkdam* gazetelerine yardım etmiştir. Meşrutiyet'le (1908) beraber, yine *Tercüman-ı Hakikat*'de sonraları *Sabah*'ta yazmaya başlamıştır. *Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye* idaresine alınmış, *Tarih-i Osmanî Encümenine* de aza olmuştur. Darüşşafaka'nın, Beykoz *İttihad* ve *Teavün* mektebinin ders nazırlığını üstlenmiştir. 1909'da yaş tahdidi dolayısıyla emekliye ayrılmıştır ancak Darülfünunun umumi tarih, felsefe tarihi, dinler tarihi muallimliğine (profesörlüğüne), Darülmualimat pedagoji ve tarih muallimliğine, Medresetül-vâizin dinler tarihi muallimliğine, *Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiyyenin* tedaris meclisi reisliğine getirilmiştir.¹⁵¹ Ahmet Mithat Efendi bu yıllarda, bazı hayır cemiyetleriyle de meşgul olmuştur¹⁵²

“Altmış küsur yıl mütemadiyen işleyen bu olağanüstü makine, 1912 yılı Aralığının yirmi sekizinde, fahri olarak ders verdiği Darüşşafaka'da durmuştur.”¹⁵³

“Ahmet Midhat Efendi son nefesini verirken yanında duranlardan biri onun son gününü ve dünyaya veda etmesini şu şekilde nakletmiştir: “Ahmet Midhat Efendi, Cemiyet-i Tedrisiyye-yi İslamiye'nin meclis tedarisinin fahrî reisi olduğu için kıymetli zamanlarının bir kısmını Darüşşafaka yetimlerinin eğitim ve yükselmelerine sarfeder ve her hafta bir gecesini bu hayırlı Darüşşafaka'da geçirirdi. ... İş arasında espriler yapıp mecliste bulunan insanların gönüllerini hoş etti. Millet yatmak için yerlerine dağılacağı zaman nükteli ve zarif bir söz söyledi. Sonra herkes kendi yerine yatıp uyudu. Oradaki arkadaşları sese uyanıp yanına vardığında Ahmet Midhat Efendi çok ağır nefes almaktaydı, halini çıkardığı sesler anlatıyordu. Hemen o anda doktor çağırmak için birini gönderip pencereleri açtılar; ama bu çok fayda etmedi. Yanında Kuran okuyanlara bakıp iki üç defa kelime-i şehadet

¹⁵⁰ Tanpınar. 1988, a.g.e., 454.

¹⁵¹ Us. 1955, a.g.e., 19.

¹⁵² Tanpınar. 1988, a.g.e., 455.

¹⁵³ Okay. 2013., a.g.e., 8.

getirdi, sonra nefes alması fark edilmez oldu. Doktorlar geldiler çeşitli çareler aldılarsa da faydası olmadı. Sonra doktor kalbini dinleyip ayağa kalktı. ‘İnna lillah ve inna ileyhi raciun’, (Ondan geldik tekrar Ona döneceğiz) dedi.”¹⁵⁴ “Büyük vatandaşı, bu çok verimli halk adamını, bu yorulmak bilmeyen kültür erini ölüm, nöbette ve vazife başında buldu. Ne mutlu ona...”¹⁵⁵

Ahmet Mithat Efendi’nin mezarı *Fatih Camii* hazîresindedir.¹⁵⁶

2.1.7. Ailesi

Ahmet Mithat Efendi’nin, Servet ve Hafize Melek isminde iki eşi bulunmaktadır. Büyük bir aileye sahip olan Ahmet Mithat Efendi, evini adeta küçük bir okula çevirmiştir.

Ahmet Mithat Efendi’nin Kamil Yazgıç dışında, dokuz çocuğu daha vardır. Servet Hanım’dan Mediha, Samiye, Fıtnat, İbrahim Kamil, Ahmet Muzaffer ve Hafize Melek Hanım’dan; Hacer, Arife, Ziba, Galip ve Süleyman adında çocukları dünyaya gelmiştir. Türk geleneklerine göre, ilk doğan erkek çocuğa babanın adı verildiğinden, Ahmet Mithat Efendi’nin ilk erkek çocuğu Hafize Melek Hanım’dan doğan Süleyman’dır. Süleyman, Dr. Ahmet Aydın Uluyazman’ın babasıdır. Soyadı Kanunu’nun çıkmasından sonra İbrahim Kamil ve çocukları *Yazgıç* soyadını alırken, Süleyman ve çocukları *Uluyazman* soyadını seçmişlerdir.¹⁵⁷

Ahmet Mithat Efendi kızlarını okula göndermemiştir. Fakat Ahmet Mithat Efendi hepsine de dil, musiki, genel kültür dersleri vermiş hem de özel hocalarla bu dersleri aldirmiştir. Kızlarının hepsi de bir müzik aletini çalmanın yanı sıra, Arapça ya da Farsça’yı da konuşabilmektedir. Daha sonra Muallim Naci ile evlenen kızı Mediha Hanım’ın kızı ve Ahmet Mithat Efendi’nin ilk torunu Nigâr Hanım, 1955’te Beykoz Musiki Cemiyeti’nin kurulmasına öncülük etmiştir. Ahmet Mithat Efendi’nin oğlu Muzaffer Bey’in kızlarından

¹⁵⁴ Rızaeddin Fahreddin. 2018, **a.g.e.**, 151.

¹⁵⁵ Sungu. 1964, **a.g.e.**, 125.

¹⁵⁶ Okay. 1998, **a.g.e.**, 101.

¹⁵⁷ Kökden, U. (2002). “Ahmet Mithat Efendi’nin Büyük Ailesi”. *Kitap-lık Dergisi*. Yapı Kredi Yayınları (İki aylık edebiyat dergisi), (54), 159.

birisinin ismi de Gülnar'dır. Gülnar Hanım, ismini bir Rus kontesten aldığı doğrulamaktadır.¹⁵⁸

2.1.8. Ahmet Mithat Efendi'nin Genel Özellikleri

Ahmet Mithat Efendi, Rızaeddin Fahreddin'in tarifıyla; "sağlıklı bir vücuda sahip, güçlü ve koca kafalı, uzun boylu, iri gözlü, güzel çehreli, gür sakallı bir zat olup, zeyrek, ahlaklı, mülayim, mütevazı, kibirsiz, gurursuz, dünyaya iltifatsız, latifeye meyilli, çok konuşkan, bahis ve münakaşayı seven"¹⁵⁹ birisidir.

Ahmet Mithat Efendi'nin hayatı zor bir çocukluk dönemiyle başlamıştır. Küçük yaşlardan itibaren çalışma hayatına atılan Ahmet Mithat Efendi, gerek babasından, gerek çalışmak için çırak olarak girdiği dükkân sahiplerinden epey dayak yemiştir. Çok yaramaz bir çocukluk geçiren Ahmet Mithat Efendi'nin bu yaramazlıklarından sırf ailesi değil, mahalleli de yaka silkmiştir. Mahalleliler Ahmet Mithat Efendi'yi babası Süleyman Ağa'ya, sık sık şikâyete gelmektedir. Babası da bu şikâyetler yüzünden oğlunu dövmetedir.¹⁶⁰ Bu şikâyetler sonucu gerek babasından, gerek çırak olarak verildiği dükkân sahiplerinden yediği dayaklar ve karşı karşıya kaldığı zor koşullar mücadeleci bir kişilik kazanmasında etkili olmuştur. Kendisi bu durumdan hayatının bir bölümünü anlattığı *Menfa* adlı eserinde şükranla bahsetmiştir. Babasının yönlendirmesiyle ve fakirlikten dolayı çocukluğu sürekli çalışmakla geçen Ahmet Mithat Efendi, sonraki yaşamında çalışmayı bir aşk olarak niteleyip, çalışma fikrini hayatının merkezine oturtmuştur. Bu çalışma fikri onun karakterinin tamamına nüfuz etmiştir: "Ahmet Mithat Efendi, bir ansiklopedinin görebileceği hizmeti tek başına yüklenmiş, çağdaşlarının *kırk beygir kuvvetinde bir yazı makinesi* diye adlandırmalarına hak verdirecek yolda, yarım yüzyıla yakın bir süre, yorulma ve dinlenme bilmeden, her konuda eser vermiştir."¹⁶¹

Ahmet Mithat Efendi, özel hayatında oldukça mütevazı, cömert, fakirlerin ve yetimlerin dostu, çalıştırdığı işçilerle oturup soğan ekmek yiyen, bazen bir kağınının üzerinde

¹⁵⁸ Kökden. 2002, **a.g.e.**, 158-159.

¹⁵⁹ Rızaeddin Fahreddin. 2018, **a.g.e.**, 32.

¹⁶⁰ Ankara Aydınlar Ocağı. *Aydınlığa Doğru*. (Haz. Ş. Er). Ankara. Gökçe Ofset Matbaacılık, .8-9.

¹⁶¹ Kudret. 1962, **a.g.e.**, 13-14.

ayaklarını sallayarak çiftliğine giden¹⁶² fakat kendisine hediye edilen lüks bir arabayı nezaketen kabul edip, samanlıkta çürümeye bırakan ilginç bir insandır.¹⁶³

Türk tarihinin en önemli münevverlerinden olan Ahmet Mithat Efendi, Batı'yı da Doğu'yu da bizzat kendi yaşantısında birleştirmeyi başarmış biridir. Manevi hayatından taviz vermemekle birlikte, Batı'nın terakkisine son derece meraklıdır ve tespit ettiği her türlü gelişimi kendi hayatında da tatbik etmekten çekinmemiştir. Bu minvalde onun ilkleri sadece edebiyat alanında değildir, ticari alanda da Batı'nın tekniğini kendi iş yaşantısına dâhil etmekten büyük bir mutluluk duymuştur. Evinin içi bu bakımdan, Doğu-Batı sentezini temsil etmiştir. Hanesinde herkes namazını kılıp, orucunu tutmaktadır. Evlerinde çocuklarının cami adını verdiği bir ibadet salonu olduğu gibi, hanesinin büyük bir salonunda bir tiyatro sahnesi de yaptırmıştır. Ayrıca bütün kızları ve oğulları birer çalgı aleti de çalmaktadır. Ahmet Mithat Efendi, tiyatronun ve müziğin milletin aynası olduğuna inanmaktadır ve oraya bakanın kendisini görmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ahmet Mithat Efendi'nin hanesinin misafirleri de oldukça geniş bir çevredendir. Edipler, muharrirler, şairler, musikişinaslar, Cuma geceleri onun evinde toplanmaktadır. Ayrıca Şeyhülislamdan mahallenin esnaflarına kadar birçok kişi de hanesini sık sık ziyaret etmektedir. Evindeki bu kalabalığa rağmen, Ahmet Mithat Efendi'nin evinde yalnızca bir tane sofraya hizmetçisi bulunmaktadır. Geri kalan bütün işleri ise hane halkı üstlenmektedir.¹⁶⁴

Ahmet Rasim kendisinden; “Mithat Efendi hafızası kuvvetli tevazu içinde mağrur, icabında su gibi hafif, icabında sille tokat gürültü çıkararak bir insandır. Onun yegâne merakı, her şeyde üstün olmak ve her şeyden bir çeşni sahibi olmaktır. Onun bu maksat uğrunda nasıl çalıştığını hayatı izaha kâfidir. Mithat Efendi yaşayışında da romanlarında, fikirlerinde olduğu gibi halkçı kalmıştır. O yakasız gömlek giyer, saçlarını dibinden kırpıtır, uzunca sakalı muntazam taranmıştır. Belindeki kırmızı kuşağı onun ezeli bir arkadaşıdır”¹⁶⁵ şeklinde söz etmiştir. “Ahmet Mithat Efendi ahlak itibariyle her devre, her fikre uyabilecek bir

¹⁶² Rızaeddin Fahreddin. 2018, a.g.e., 32

¹⁶³ Yazgıç. 1964, a.g.e., 84.

¹⁶⁴ Yazgıç. 1964, a.g.e., 85.

¹⁶⁵ Ahmet Rasim, Ahmet Mithat Efendi ile ilk karşılaşmasını şöyle anlatmıştır: “Oraya varır varmaz kapı açıldı. Uzun boylu, iri kemikli, esmer yüzlü, saçları kırpık, alını geniş, bıyıkları, sakalları tuvaletsiz, sırtında basma bir mintan, ceketsiz, fessiz, yeleğinin düğmeleri çözüük, belde kırmızı bir kuşak, pantolonlu, kolları uzunca, ayakları büyükçe biri çıktı. Beni görünce durdu. Gayet sert bir sesle: -Kimi istiyorsunuz? Dedi. Zarfı uzattım. Okuduktan sonra: -Mithat Efendi Hazretleri benim!. Deyip zarfı yırttı. Bizim makaleyi çıkarıp göz gezdirdi. Ben, bu kıyafette bir (Mithat) Efendi görünce galiba şaşırılmışım. Hâlbuki hayalimde ona ne kıyafetler vermiş, ne tuvaletler yakıştırmış idim.” Ahmet Rasim. “Getirdiği Yenilikler”. *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. (Haz. M. S. Çapanoğlu). İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları:7, 26.

insandır. Bu yüzden Ahmet Mithat Efendi’de derinleşmekten ziyade sathî ve fakat her telden çalmak bir ihtiras haline gelmiştir. Mesela, Ahmet Mithat Efendi kendi kendine tıbbâ çalışmış, işi o kadar ileri vardırırmıştır ki reçeteler yazmaya bile başlamıştır. Onun tabiplik merakından sonra musikişinaslık faaliyeti de bahse değerdir. O, istiyordu ki kemana altıncı bir tel ilave etsin!”¹⁶⁶

Herkesin zengin sandığı Ahmet Mithat Efendi, oğlunun söylediğine göre; hakikatte orta hallidir. Oğlu Kamil Yazgıç, vefat ettiği zaman cenaze parasının dahi çıkmadığını ifade etmektedir. Yazgıç, Yanya’da esir olduğu için babasının cenazesine katılamamıştır. Ahmet Mithat Efendi’nin cenazesinin kaldırılma vazifesini, Darüşşafaka’da bizzat ilgilendiği yetimler, kimsesizler üstlenmiştir. Ahmet Mithat Efendi vefat ettiğinde, çalılıktan başka işe yaramayan çiftliğiyle, çocuklarıyla yaşadığı yalısı dışında tapulu malı çıkmamıştır. Hatta vefat ettikten sonra ailesi, kalan borçları ödemek için bazı eşyaları satmak durumunda kalmıştır.¹⁶⁷

İlklerin adamı olarak tanınan Ahmet Mithat Efendi, Türk edebiyatına, Türk basınına sürekli eser vererek yaptığı büyük katkıların yanı sıra, basında ve edebiyatta birçok kalemin yetişmesine de öncülük etmiştir. Ahmet Mithat Efendi, ilk Türk romancısıdır ama Türkçe’de ilk romanı¹⁶⁸ üreten Ahmet Mithat Efendi değildir.¹⁶⁹ “Ahmet Mithat’ın gazete ve dergi yazılarının dışındaki eserlerine toplu olarak bakıldığında bolluk ve tür çeşitliliği karşısında insan hayretler içinde kalıyor. ...Türk hikâye ve romanında birçok ‘ilk’ten bahsederken, Ahmet Mithat Efendi, bunların öncüsü olmuştur. İlk köy hikâyesini o yazmış, ilk cinayet romanını o kaleme almış, kadın sorunlarına ilk o eğilmiştir. Ayrıca Ahmet Mithat Efendi; anı, seyahatname, monografi gibi çeşitli edebi türlerin de ilklerini yazmıştır.”¹⁷⁰ Enver Naci bu konuyla ilgili şunları ifade etmektedir: “Ahmet Mithat Efendi’ye vaktiyle pek haklı olarak

¹⁶⁶ Kanaat Kütüphanesi. *Büyük Adamlar Serisi; Ahmet Mithat Efendi*. Numara: 20. İstanbul, 15-16.

¹⁶⁷ Yazgıç. 1964, a.g.e., 87.

¹⁶⁸ “Aslında bu ‘ilk’ olma yarışı oldukça manasız ve müphemdir. Mutlaka böyle bir adlandırma yapılacaksa bunun adı ‘ilk Türkçe Osmanlı romanı’ olmalı diye düşünüyorum. O zaman da ilk Türkçe Osmanlı romanları şu an bilindiği kadarıyla Vartan Paşa’nın, *Akabi Hikâyesi* (1851) gibi bazı Ermeni harfli ama dili Türkçe olan romanlar oluyor. Zira Türk alfabesi diye bir alfabe olmadığına ve Osmanlılar Arap alfabesini kullandıklarına göre alfabeden değil dilden gitmenin daha doğru olduğu ortada. Dil açısından bakınca da ilk Türkçe romanları Osmanlı Ermenilerinin yazdığı ortaya çıkar. Yalnız tabii ki bu romanların yöneldiği okuyucu kitlesi alfabeden dolayı büyük oranda Ermenilerle sınırlı kalmış oluyor. Bu ölçütlere göre, okuyucu kitlesinin yaygınlığı da göz önünde bulundurulursa ilk Türkçe Osmanlı romanını yazan Ahmet Mithat olduğunun kabul edilmesi gerekiyor.” Esen. 2014, a.g.e., 15.

¹⁶⁹ Esen. 2014, a.g.e., 13.

¹⁷⁰ Esen. 2014, a.g.e. 14.

‘yazı makinesi’ demişlerdir. Türkiye’de bugüne kadar fazla yazı yazmak rekorunu ondan alacak bir fert çıkmamıştır.”¹⁷¹

Bu kadar eser veren, ilklerin adamı Ahmet Mithat Efendi -yine de- bilhassa ilk dönem Cumhuriyet aydınları arasında, hak ettiği yeri bulamamıştır. Osmanlı’nın son dönem, Cumhuriyet’in ilk dönem bazı aydınlarının arasında Ahmet Mithat Efendi’yi dışlayan sebep, onun saklamaya ihtiyaç duymadığı Abdulhamitçiliğidir. Hatta o kadar ki vefatından çok sonra bile, doğumunun yüzüncü yılında dönem aydınlarını bir araya getirerek bir anma programı düzenleyen Hakkı Tarık Us ve programa katılan diğer aydınlar, onun aslında Abdülhamitçi olmadığını ispatlamaya çalışmışlardır.¹⁷² “Belli bir döneme kadar Ahmet Mithat Efendi’ye *ilk Türk romancısı* unvanı verilmemesinde, Osmanlıcı, İslamcı, ‘avam’ ve en önemlisi Abdülhamitçi olmasının etkisi olmuştur. Cumhuriyet ideolojisinin ve milliyetçi görüşün kendisine edebi önder seçtiği Namık Kemal’in, 1876’da yayınlanan *İntibah* ile ilk romancı olduğu söylenmiştir.”¹⁷³ Bu ayırmda taraf olanların başında Tanpınar gelmektedir. Tanpınar, Ahmet Mithat Efendi’yi *deniz sathı seviyesine*¹⁷⁴ indirdikten sonra onu Namık Kemal ile karşılaştırmaktadır. *Namık Kemal’de daima münevver kalabalığına hitap varken, Ahmet Mithat Efendi’nin ise bir zamanlar attar çıraklığı yaptığı Mısır Çarşısı esnafının içinde, onlarla yarenlik edermiş gibi yazdığını* söylemektedir.¹⁷⁵ Tanpınar’ın *deniz sathı seviyesinde* bulunduğu Türk Edebiyatının ilk romancısı, fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir ve çocukluğu hep çalışmakla, çeşitli esnaflara çıraklık etmekle geçmiştir. Fakat Ahmet Mithat Efendi bununla iftihar etmektedir: “Darretül Maarif’e koymak için biyografisini yazan adama Ahmet Mithat Efendi’nin; ‘Ben fakir bir ailede doğdum. Fakir olarak büyüdüm, fakirliğimle iftihar ediyorum. Bunu yazmayı unutmayınız!’ diyerek tembihlediği söylenmektedir.”¹⁷⁶

Ahmet Mithat Efendi, fakir ve çalışarak geçirdiği çocukluk anılarını, gerek çevresiyle gerek okuruyla paylaşmaktan çekinmemiştir. Çocukken çıraklık ettiği dükkâna giderken ayağına giyecek ayakkabısı yoktur. Dükkân sahibi haline acıyarak ona ayakkabı almış,

¹⁷¹ Enver Naci. (1964). “Mithat Efendinin Acaip Halleri”. *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. (Haz. M. S. Çapanoğlu). İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları:7, 57.

¹⁷² Esen. 2014, **a.g.e.** 19-23.

¹⁷³ Esen. 2014, **a.g.e.**, 16.

¹⁷⁴ “Ahmed Midhat Efendi’nin eseri 1870 senelerinin okuyucu kitesinin seviyesinden başlar. Bu biraz da kendi seviyesi, yani aşağı yukarı deniz sathının seviyesidir.” Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 455.

¹⁷⁵ Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 455.

¹⁷⁶ Rızaeddin Fahreddin. 2018, **a.g.e.**, 22.

Ahmet Mithat Efendi annesinin de; ‘gidip gelirken giyme, eskimesin, dükkâna gidince giyersin’ demesi üzerine bu ayakkabılarını para kesesi gibi beline sokarak dükkâna gidip gelmiştir. Ahmet Mithat Efendi’nin çocukluğunda öğrenmeye başladığı Fransızca öğrenme fırsatı da ilginç bir tesadüfle karşısına çıkmıştır. Kendi çalıştığı dükkâna gidip gelirken, bir ecnebinin miskin miskin dükkânının önünü süpürdüğünü görünce elindeki süpürgeyi kapıp, dükkânın önünü kendisi süpürmüştür. Adamın bu hareket hoşuna gitmiş, ona her sabah gelmesini söylemiştir. Para da vermek istemiş ancak Ahmet Mithat Efendi onunla bir anlaşma yaparak, kendisine Fransızca öğretmesi karşılığında bu işi yapacağını söylemiştir.¹⁷⁷ Ahmet Mithat Efendi, Fransızca’yı özel mürebbiyelerden değil, tamamen kendi çabalarıyla öğrenmiştir.

Halkın içinden gelen Ahmet Mithat Efendi, bu gerçeği hem kendi özel yaşantısında hem de yazılarında hiç unutmamıştır. Okuyucu olarak da kendisine ilk önce bu kitleyi belirlemiştir. Sürekli, halkı eğitmek, halkı bilinçlendirmek için didinmiştir. Üslubundaki sadelik *çalakalem*¹⁷⁸ olmaktan ziyade; bu kitleye hitap etme, onları eğitme ve onlara okuma alışkanlığı kazandırma arzusundan kaynaklanmaktadır. Bu arzusunu da sık sık dile getirmiştir.

Çocukluğu fakirlikle ve çalışmakla geçen Ahmet Mithat Efendi’nin, gençliği hayli sefahat içinde geçmiştir. Abisinin yanına Rusçuk’a giden ve orada Mithat Paşa sayesinde iş sahibi olup, onun himayesine giren Ahmet Mithat Efendi, okumaya vakit ayırdığı kadar eğlenceye de zaman bulmuştur. Ailesinin ve abisinin önüne düşmesiyle, evlenmiş fakat yirmi günlük karısını geride bırakıp, yeniden tayin olduğu Rusçuk’a adeta koşarcasına gitmiştir. Burada eğlence hayatına kaldığı yerden devam eden Ahmet Mithat Efendi, intiharın eşiğine kadar gelmiş, peş peşe yaşadığı kendisine çok faydaları dokunacak tesadüflerden sonra yoluna çıkan bu insanların rehberliğinde, hayatına yeniden bir çekidüzen vermiştir. Kabına sığmayan bu hayatı, ilk evliliği de bir kalıp içine sokmayı başaramamıştır. Ancak bilhassa sürgünden sonra karısına ve ailesine son derece bağlanan Ahmet Mithat

¹⁷⁷ Enver Naci. 1964, **a.g.e.**, 57-58.

¹⁷⁸ “Ciddi, çatık kaşlı, milli ve ahlaki konular üzerine yazanlar daha ‘iyi edebiyatçı’ sayılırlar, Ahmet Mithat’ın edebi eserlerinin çoğu ciddiyetten uzak, güler yüzlü, eğlendirici ve yer yer gerçekten de laubalidir. Oldukça çalakalem yazdığı da bellidir. Bir anlayışa göre bu yaklaşım edebiyatın yüceliğine ters düşmektedir.” Esen. 2014, **a.g.e.**, 16.

Efendi'nin eğlence hayatına artık bir son verdiğini söylemek ne kadar mümkünse, kadınlara olan zaafının bittiğini söylemek o kadar yanlış olacaktır.

Sürgünden sonra Kabataş'ta bir eve taşınan Ahmet Mithat Efendi, burada dönemin güzelliğiyle tanınan kadın şairlerinden Trabzonlu¹⁷⁹ Fitnat Hanım'a komşu olmuştur. Aralarında doğan aşk, mektuplarla devam etmiştir. Hatta bu yüzden Kemal Paşazade Sait Bey'le *müessif bir hadise*¹⁸⁰ yaşanmıştır. Bu sıralarda Ahmet Mithat Efendi, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Bu gazetede Nazım Hikmet'in büyükbabası şair Nâzım Paşa'nın iki şarkısı yayımlanmıştır. Çok geçmeden *Vakit* gazetesinde bu şarkılardan birine –imzasız olmakla birlikte Kemal Paşazade Sait Bey tarafından yazıldığı anlaşılan- bir nazire çıkmıştır. Bu nazire şöyledir: “Anılsın sürdüğüm zevk ü sefa ülfetle, iştretle! / Zarar yok kalsam artık matbaamda hüzn ü mihnetle / Seni zikreylesinler her bilenler nam-i Mithat'le / Beni yâdenler yâdeder iffetle; Fitnatla...” Ahmet Mithat Efendi'yi öfkelenen, onu Kemal Paşazade Sait Bey'i dövmeye kadar götüren bu şarkıdır. Şarkıda, Ahmet Mithat Efendi'nin adından başka bir de Fitnat adı geçmektedir. Gazetelere geçen, hatta mahkemelere kadar yansıyan olay, Kemal Paşazade Sait Bey'in davasından vazgeçmesiyle kapanmış ve unutulup gitmiştir. Ancak unutulan bu hadise, Hakkı Tarık Us'un 1948'de yayımladığı “*Ahmet Mithat Efendi ile Şair Fitnat Hanım*” adlı kitabıyla yeniden hatırlanmıştır. Hakkı Tarık Us, Ahmet Mithat Efendi ve Fitnat Hanım arasındaki mektuplara, Ahmet Mithat Efendi'nin oğlu Galip Bey'in sayesinde ulaşmıştır.¹⁸¹

İhsan Sungu, Ahmet Mithat Efendi'nin bu haline hayretini gizleyemeyerek, bundan şu şekilde söz etmiştir: “Evet, âşık. Hem de Hamdi Bey'in tavsiyesi üzerine epeyce zamandır şiir söylememiş iken sevgilisinin tatlı dili karşısında perhizi bozarak: Hokka-i gül be şekerdir dehenin / Doyamam ağzımı öpmekle senin diyecek kadar âşık.”¹⁸² Hakikaten şiir konusunda perhize girmiştir Ahmet Mithat Efendi. Birçok alanda eser yazarken, şiirden kendi isteğiyle uzak kalmıştır. ‘Gençliğimde şiirle ben de meşgul oldum’ diyen Ahmet Mithat Efendi, niçin şiire husumet beslediğini şöyle açıklamıştır: “Lakin sonraları araştırmalarım arttıkça şiire nefret değil, -şiirden nefret kabil olamaz- husumet göstermeye başladım. Zira anlayışım gördü ki kelamdan maksat manadır. Lafız bir kaptır. Asıl itibar, o kutudaki mücevherdir.

¹⁷⁹ Milliyet Sanat Dergisi. (1978). “Yazılışından Yüz Yıl Sonra Ahmet Mithat Efendi ve Şair Fitnat Hanım'ın Aşk Mektupları”. Milliyet Gazetecilik, 42.

¹⁸⁰ Us. 1955, **a.g.e.**, 18.

¹⁸¹ Milliyet Sanat Dergisi. 1978, **a.g.m.**, 42.

¹⁸² Sungu. 1964, **a.g.e.**, 124.

Zarf ne kadar parlak olursa olsun, onu eline alanlar içindekinin parlaklığına ehemmiyet verirler. Ona bakarlar. Bana bu fikir geldikten sonra mevcut şiir kitapları içinde beğenilecek şeyleri pek nadir görmeye başladım. Hangilerini beğeneyim? Cümlesinin özü ‘Saki bana şarap ver. Sarhoş olayım. Gebereyim. Zira bana felek veyahut mahbubum cevır etti’ veyahut ‘Saki bana yine şarap ver. Çok neşeli olayım zira bana felek veyahut sevgilim yüzünü gösterdi’ suretinde olan ve hep bu manayı güllerin kokusuyla kokulandırmaya ve bülbüllerin sesleriyle süslemeye çalışmaktan ibaret bulunan divanları kaça alayım? Kendi sevdiğim ve sevilleceğim şeylerin de bunlardan başka bir şey olmadığını ve olmayacağını görerek şiir defterimi de bıraktım. Şiir sevgisini de kalbimden çıkardım.”¹⁸³ Ahmet Mithat Efendi Muallim Naci’ye, yani Türk edebiyatının en önemli şairlerinden birine bunları söylemektedir. Ancak Ahmet Mithat Efendi, şiire olan bu husumetinden Şair Fitnat Hanım’ı tanıdığı dönemde bir süreliğine vazgeçmiştir. Sait Bey’e Babıâli’nin ortasında dayak atacak kadar, hatta hızını alamayıp, gazetesi *Tercüman-ı Hakikat*’te bu vakayı üç sütunda anlatacak kadar gözünü karartmış, bu yazısında Sait Bey’in yüzüne attığı sille ve şamarlardan başka “*hasbelbeşeriye bittehevvür iki de baston*’, yerleştirdiğini haber vermiştir.”¹⁸⁴

Bu mesele Midilli’de yasaklı olan Namık Kemal’in kulağına kadar gitmiştir ve Ahmet Mithat’a ağır bir mektup yazmıştır. Ahmet Mithat Efendi de Namık Kemal’e verdiği cevapta hareketini müdafaa etmiş olacak ki Namık Kemal şöyle yazmıştır: “Ben melek değilim, insanım. Elbette sokakta adam döverim, yollu garip bir ifadenizi daha gördüm. Öyle bir hareket-i behimaneyi, insaniyet meziyatından addetmek ve sopa sallamak seviyesinden berî ne kadar insan varsa, hepsini melek farzeylemek bilmem kimsenin hatırına gelmiş kavaitten midir...”¹⁸⁵ “Ahmet Mithat Efendi, 1878 ile 1880 arasındaki üç yıl boyunca ağırlıklı olarak yeni kurduğu *Tercüman-ı Hakikat* gazetesiyle uğraştığından, sadece 1879’da bir tek romanı yayınlanmıştır. Ancak *Yeryüzünde Bir Melek* (1879) isimli bu romanı, Ahmet Mithat Efendi için bir sorun yaratmıştır. Romanda evli Müslüman bir kadının başka bir adama aşkı anlatılmıştır. Ahmet Mithat Efendi’nin okurları; evli, Müslüman bir kadının böyle bir şey yapması kabul edilmeyeceği için, bu duruma itiraz etmişlerdir. Ahmet Mithat Efendi okurlarının istek ve eleştirilerini önemsemiş ve bu romandan sonra anlatılanlardaki tüm *iffeti şüpheli kadınlar* Rum, Ermeni, Yahudi veya Avrupalı kadınlar olmuştur.”¹⁸⁶

¹⁸³ Ahmet Mithat Efendi., Muallim Naci. (2011). *Muhaberat ve Muhaverat*. (Haz. N. Elmas). (1. Baskı). Konya: Çizgi Yayınları, 103-104; (Eserin orijinali 1893’de yayınlanmıştır).

¹⁸⁴ Sungu. 1964, **a.g.e.**, 124.

¹⁸⁵ Sungu. 1964, **a.g.e.**, 124.

¹⁸⁶ Esen. 2014, **a.g.e.**, 59-60.

Ahmet Mithat Efendi ve Şair Fitnat Hanım arasında yaşandığı iddia edilen, hatta gazetelere konu olan bu aşk hikâyesinde de taraflar başkalarıyla evlidir. *Yeryüzünde Bir Melek* romanı işte bu sıralarda kaleme alınmıştır.

“İhtidasından sonra adı Hafıza Melek Hanım olan Paşabahçeli Angeliki Karakaç (doğumu 1868) ile evlenmiştir (1884).”¹⁸⁷ Ahmet Mithat Efendi’nin bu hanımla yaptığı evlilik de döneminde hayli konuşulmuştur.

Ahmet Mithat’ın hayatının en önemli evrelerinden birisi, 1889’da Avrupa’ya gerçekleştirdiği seyahat olmuştur. Bu seyahat, hayatına bir başka kadının daha girmesine yol açmıştır. Bu kadın, Rus asilzadelerinden bir şarkiyatçı olan *Kontes Olga de Lebedev*’dir. Ancak Osmanlıca’yı bile anadili gibi konuşan bu kadın, Osmanlı kültürüne o kadar aşinadır ki kendini Ahmet Mithat Efendi’ye *Gülнар* adıyla tanıtmıştır. Ahmet Mithat Efendi bunu kendisine yapılmış bir jest olarak düşünüp, asıl ismini söylemesinde ısrar edince, kadın cüzdanından bir vizite kâğıdı çıkarıp, göstermiştir. Üzerinde nefis bir hatt-ı ta’likle yaldızlı olarak *Gülнар* ismi yazmaktadır.¹⁸⁸ “Dedi ki: ‘Sizce bilinmesi lazım olan ismim, işte Gülнар’dır. Ben Osmanlıların gerek lisanlarına ve gerek ahlaklarına gayet muhibbim. Kendi hanemde ekseriya alaturka elbise telebbüs ederim. Çocuklarıma fes giydiririm. İkametgâhıma teşrifle beni memnun ederseniz, bu yolda yaptırılmış olan fotoğrafları da size irae eylerim.’ Artık bizdeki hayretin nasıl arttıkça artmakta bulunduğunu tafsile hacet var mıdır?”¹⁸⁹

Madam Gülнар, daha sonra Ahmet Mithat Efendi’yi ziyaret için İstanbul’a gelmiştir. Ayrıca daha sonra aralarındaki yazışmalar sürmüş, bu yazışmalara sonradan, Ahmet Mithat Efendi’nin hayatındaki kadınlardan bir diğeri olan ve kendisiyle de uzun yıllar boyunca mektuplaştığı Ahmet Cevdet Paşa’nın kızı, Fatma Aliye Hanım da katılmıştır. Madam Gülнар Hanım’la Fatma Aliye Hanım’ı Ahmet Mithat Efendi tanıştırmıştır: “Hanımefendi Kızım, Rus mu‘teberât-ı nisvânından olup behre-i ilmiyesine göre Rusların Fatma Aliye’si olan ve Avrupaca seyahat-ı acizânem esnâsında ilmî, hikemî pek çok istifadelerde bulunulan Gülнар Hanım, yani Madam dö Lebedef ahiren İstanbul’a gelmiştir. Müslümanlığın, Osmanlılığın aşığı, gayet kâmil bir kadın olup bazı muteber familyalar ile görüştürmek

¹⁸⁷ Us. 1955, a.g.e., 18.

¹⁸⁸ Ahmet Mithat Efendi. (2015). *Avrupa’da Bir Cevelan*. (Haz: N. A. Pala).(1. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 194-195; (Eserin orijinali 1889’da yayımlanmıştır).

¹⁸⁹ Ahmet Mithat Efendi. 2015, a.g.e., 195.

azmindeyim. Bu azmim evvel be-evvel sizin hakkınızda vâki olacağını ve esbâbını tafsile hâcet görür müsünüz?”¹⁹⁰ Bu görüşme Ahmet Mithat’ın yalısında gerçekleşikten sonra Fatma Aliye Hanım ile Gülnar Hanım arasında da edebi yazışmalar başlamıştır. Ancak aynı zamanda Fatma Aliye Hanım’la da yazışmalarına devam eden ve ona her konuda yol gösteren Ahmet Mithat Efendi bazı noktalarda müdahalede bulunmuştur: “Ey benim şair kızım! Gülnar Hanım’a gönderdiğiniz şarkıları gördüm. Şu şiir meselesinde sizinle bir güzelce baba kız kavgası edeceğim! ... Bu yolda sözler söylemeye neden mecbursunuz kızım? İzhar-ı fazilet etmek için mi? Hâlbuki işte ben sizin pederâne âşık-ı fazlınız olduğum halde bu şiirinizi *Tercüman*’la neşr sevdasında olsanız neşr etmem! Başka bir yerde sizin namınıza neşr olunduğunu görsem inkâr ederim. Onu size isnâd edenler sözlerini geriye almayacak olurlar ise –kanunlarımızın da müsaadesi olsa- cümlesini düelloya davet ederim. Çünkü benim fâzıl kızım izhâr-ı fazl etmesi için şiire ve şiirin bâ-husûs bu türlüsüne ihtiyacı yoktur. Bunlar Nigâr Hanım’ın kârıdır.”¹⁹¹

Şair Nigâr Hanım, Ahmet Mithat Efendi’nin hayatında yer alan bir diğer kadındır. Onunla da mektuplaşmaktadır. Ahmet Mithat Efendi, müsteşrikler toplantısına giderken yanında hayli kitap götürmüştür. Ancak mahiyetlerini bilmemektedir. Bunlar Avrupa’da tanıtılacaktır. Bunları kontrol ettiğinde Nigâr Hanım’ın da kitabına denk gelmiştir. Fatma Aliye Hanım’a, “*Böyle şiir yazacağına, hiç yazmasın*” diyerek risaleyi alıp mahvettiğini söylemiştir.¹⁹²

Ahmet Mithat Efendi, pek çok kişiyle mektuplaşmış, bu türün örneklerini de önce gazetesinde yayımlayarak, daha sonra da kitaplaştırarak, okurlarına sunmuştur. Bunlardan en kayda değer olanlarından birisi de Muallim Naci ile yazışmalarıdır. Bu mektuplar sayesinde, başka bir Ahmet Mithat Efendi ve onun aşktan, alışkanlıklarına kadar birçok konuda düşünce ve özellikleri ortaya çıkmaktadır.

Ahmet Mithat Efendi, aşk konusunda hayli gerçekçi fikirlere sahiptir. Bu gerçekçilikle aşk bağdaşmasa da hatta Fitnat Hanım için bir gazeteci arkadaşını Babıâli’nin ortasında dövdürecek kadar onu kör etse de, aşk konusunda oldukça realist bir yaklaşım içindedir: “Farz ediniz ki dünyada herkes âşiktir. Koca dünya umumî bir tımarhaneye

¹⁹⁰ Ahmed Midhat Efendi. (2011). *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye’ye Mektuplar*. (Haz. F. S. İnceoğlu-Z. Süslü Berktaş). (1. Baskı). İstanbul: Klasik Yayınları, 55.

¹⁹¹ Ahmet Mithat Efendi. 2011, **a.g.e.**, 65-67.

¹⁹² Ahmet Mithat Efendi. 2011, **a.g.e.**, 68.

dönmez mi? Ama aşkı bu şekilde tasvir edişimden aşkı rastgele küçümsüyorum sanmayınız.”¹⁹³ Fakat bu küçümseme, hemen akabindeki satırlarda görülmektedir: “Öyle ise bencillikten çıkmış bir aşığı kendinize nasıl dil ortağı edebilirsiniz ki, aşk derdinden başka hiçbir şey anlayamayacağı için ne söylerseniz dinlemez. O da karşınızda burnunu çekerek ağlamaktan başka bir şey yapmayacağından siz de onu anlamazsınız. Ama maksadınız karşı karşıya burun çekişerek ağlamaktan ibaret ise ne diyebilirim?”¹⁹⁴

Ahmet Mithat Efendi, kendisine bir süre sonra “Midhatım!” diye hitap etmeye başlayan ve mektuplarını artık aralıklarla yazan Ahmet Mithat’a sitemlerde bulunan Muallim Naci’ye verdiği cevaplarda, okurlarına alışkanlıklarıyla ilgili bilgiler de vermiştir: “Mektuplaşmak hususundaki tembelliğimin neden neşet eylediğini size izah edeyim mi? Bunu izah edersem kendiliğimce hikmetin kendisi olmak üzere kabullendiğim mesleği dahi izah etmiş olurum. Efendim ben alışmak ve alıştırmak denilen şeyleri o kadar kuvvetli bulabilirim ki insanı mahkûm etmek hususunda kaderinden daha kuvvetlidirler. Hangi şeye alışır iseniz o şeyin mağlubu, mahkûmu olacağınız gibi her kimi kendi tarafınızdan neye alıştıırırsanız o alışkanlığın da mağlubu, mahkûmu olursunuz.”¹⁹⁵ Bu minvalde Ahmet Mithat Efendi’nin hiç şemsiye kullanma alışkanlığı da olmamıştır. Çünkü buna alışanın, güneş geçmesi denilen hastalığa daha çok tutulacağına inanmıştır. İç gömlek giymediğinden de söz etmiştir. Yazın ne giyiyorsa, kışın da aynı elbiseyi giymektedir. Rahat ve huzur gibi ihtiyaçlara mahkûm olmamak için kendini daima zahmete, meşakkate alıştırmıştır. Dostlarının evinde kalma alışkanlığı da yoktur, onları da sık sık hanesine davet etmemektedir. Taşradaki arkadaşlarına mektup yazmak gerekirse de başkalarına yazdırıp, imza bile atmamaktadır. Burada Ahmet Mithat Efendi, Muallim Naci’nin gönlünü alırken, ne kadar meşgul olduğunu da vurgulamaktadır. Hatta o yazılarını hiç okumadan yayınlamasıyla meşhur olmuştur. Okurlarından gelen şikâyetlere de gerekçe olarak bu meşguliyetlerini sunmaktadır: “Bunları izah edişim; size kendimi şimdiden tanıtmaya başlayarak şayet işinize gelmez bir dost olacak isem ilerde aldanmamış olmanız içindir.”¹⁹⁶

¹⁹³ Ahmet Mithat-Muallim Naci. 2011, **a.g.e.**, 126.

¹⁹⁴ Ahmet Mithat-Muallim Naci. 2011, **a.g.e.**, 127.

¹⁹⁵ Ahmet Mithat-Muallim Naci. 2011, **a.g.e.**, 142.

¹⁹⁶ Ahmet Mithat-Muallim Naci. 2011, **a.g.e.**, 142-143.

2.1.9. Ahmet Mithat Efendi Hakkında Söylenenler

Ahmet Mithat Efendi, Türk edebiyatına birçok ismi kazandırmıştır. Bunlardan Hüseyin Rahmi Gürpınar, ünlü eseri *Şık*'ı yayınlanması için *Tercüman-ı Hakikat*'e göndermiş, Ahmet Mithat da yayınlanmasına izin vermiştir. Hüseyin Rahmi bundan şu şekilde söz etmiştir: “Matbuat pazarına dökülen isimlerin o elemli, meçhuliyet ve takdirsizlik devresi olan çetin günleri gördüm. (*Şık*) gazeteye tefrika edildi. Efendinin poh pohlarıyla birden tanındım. Yazdıklarım takdir buldu.”¹⁹⁷

Ali Kemal ise çocukken onun eserlerini okuyarak feyzaldığını ifade ederek; “hepimizin küçük büyük feyz-i iptidaimizi ba’is oldu. O feyze o zaman ermeseydik, belki şimdi birbirimizi daha aşağı bir derecede bulunurduk”¹⁹⁸ demektedir. Cenap Şehabettin ise Ahmet Mithat ile ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: “Eserlerinden mücerred olarak göz önüne getirilince, Ahmet Mithat Efendi merhum, gayet temiz yürekli, herkes hakkında hayırhah, her türlü seyyiattan müberra ve sayı mertebesinde memleketine ve milletine müfit olmak ister ve bilhassa zamanın tenvirine gönüllü hizmetkâr yazılmış, hakikaten şayanı hürmet bir zattır.”¹⁹⁹ Refik Halit Karay ise onun ilk defa Osmanlı’da tek başına ilköğretim seferberliği yapan pratik maarifçi olduğunu ifade ettikten sonra; “hiçbir münevverin Ahmet Mithat Efendi kadar halka emeği geçmemiştir”²⁰⁰ demiştir. Hasan Âli Yücel ise Ahmet Mithat Efendi’nin *Türklükle* ilgili görüşlerini daha 1897’de ortaya koyduğunu ve *Türklüğü* kendince öğretmeye çalıştığını ifade ederek, Tevfik Fikret’in Ahmet Mithat Efendi’ye yönelik ağır şiirini²⁰¹ şu sözlerle eleştirmiştir: “Ahmet Mithat adını duyup da Tevfik Fikret

¹⁹⁷ Gürpınar, H. R. (1964). “Hüseyin Rahmi Gürpınar Ahmet Mithat Efendi’yi Anlatıyor”. *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. (Haz. M. S. Çapanoğlu). İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları:7, 30.

¹⁹⁸ Ali Kemal. (1964). “Ahmet Mithat Efendi”. *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. (Haz. M. S. Çapanoğlu). İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları:7, 40.

¹⁹⁹ Cenap Şehabettin. (1964). “Ahmet Mithat’ın Eserleri”. *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. (Haz. M. S. Çapanoğlu). İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları:7, 42.

²⁰⁰ Karay, R. H. (1964). “İlk İlk Öğretmen”. *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. (Haz. M. S. Çapanoğlu). İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları:7, 44.

²⁰¹ Eski-yeni, yerli-yabancı, milli-gayri milli tartışmaları edebiyatta da devam etmektedir. Yanlış Batılılaşmaya karşı hemen her alanda uyarılarda bulunan Ahmet Mithat Efendi, Türk edebiyatında yer alan Batı taklitçiliğini çok ağır bir biçimde eleştirmiştir. 1890’larda başlattığı tartışmayla, Servet-i Fünuncuları karşısına almış, Cenap Şehabettin, Hüseyin Cahit, Tevfik Fikret gibi isimlerin ağır eleştirilerine maruz kalmıştır. ‘*Dekadanlar*’ başlığında bir yazı kaleme alan Ahmet Mithat Efendi, taklitçi olarak gördüğü bu isimlerle alay etmiştir. “*‘Harhara-i meakırdan bir havf-ı ezrak ile müstehif olanlar per ü küşade bir merkeb-i randebada maddiyet-i beşeriyeleri bârını ihmalden isticnab etmelidirler.’* Bu tuhaf cümle, Ahmet Mithat Efendi’nin *Sabah* gazetesinde çıkan ‘*Dekadanlar*’ başlıklı yazısından alınmıştır. Edebiyat tarihimizde 1897-1900 yılları arasında birçok kalem erbabının katıldığı Dekadanlık tartışmalarını başlatan bu yazıdaki bu cümle –belagattaki terim anlamıyla- gerçekten de gariptir. Bu cümledeki her ibarede bulunan ‘garabet’, yaklaşık dört yıl boyunca devam edecek olan Dekadanlık tartışmalarında, çoğu *Servet-i Fünun* dergisinde bir araya gelmiş olan şair ve yazarların verdikleri ürünlerin başlıca kusuru olarak bunların muarızları tarafından sürekli ileriye sürülecektir. ... ‘Yahu!

merhumun (Timsal-i Cehalet) şiirini hatırlamamak kabil değildir. İnsan şaşarak kendisine sormaya mecbur oluyor: Fikret'in (Timsal-i Cehalet)'i bu sözleri söyleyen insan mıdır? O halde Fikret için (Timsal-i İrfan) ne idi ve nasıldı? 'Yalnız koca bir fem, Bir dağ gibi bir âdem, Kükre, bağırır, dağlara çarpardı sedası, Bî-faide, eylerdi bütün kendisine avdet, Ablak yüzünün lihye-i çarûb- nûması, Pür cüret-i nahvet, Eylerdi hitabet...' Bu mısralarda tasvir edilen insan mıdır ki, yüzlerce ve yüzlerce kitabı, binlerce sahifesiyle yazarak, hatta bazen harflerini kendi dizip basarak milletine bir şey öğretmek için bütün hayatınca çalışmış, çabalamıştır? Elbette o da kusurdan salim değildi. Onun da kabahatleri vardı. Kul kusursuz olur mu? Bizzat Fikret, bütün faziletine rağmen günahsız bir insan mıdır? Ahmet Mithat Efendi, bütün bu farizlerin üstünde hala hatırası canlı duran bir sâ'y heykelidir. Ne bir üstâd-ı azam, ne bir üstâd-ı ekrem, ne bir şair-i azam, ne bir deha-i mücessem olmadı. O sadece bir hâce-i evveldi. Daima öğrendi ve durmadan öğretti. Bu fikir adamı için bundan büyük mazhariyet olur mu?"²⁰²

Hüseyin Cahit Yalçın'ın üzerinde de Ahmet Mithat Efendi'nin eserleri büyük bir tesire sahiptir. Çocukluğunda, *Felâtn Bey ve Rakım Efendi*, *Hüseyin Fellâh*, *Hasan Mellah* gibi eserlerini okumuştur. Ahmet Mithat Efendi'nin etkisi, Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Nadide* romanında da görülmüştür.²⁰³ "Ahmet Mithat Efendi, memleketin irfan hayatında gerçek bir kıymettir. Ve bu vatanda okuma itiyadını tesis hususunda büyük hizmetler ifa etmiştir. İçimizde hiçbirimiz onun kazandığı prestij ve muhabbet derecesine erişemedi. İlk yazımı onun ilhamı altında yazdım. Bu koca bir zamandı. Ve onun bir takriziyle matbuat âlemine çıkabilmek cesaretini kendimde bulmuştum."²⁰⁴ Ord. Prof. Z. Fahri Fındıkoğlu ise 1944'te

---

Ben mi okuduğumu anlayamaz oldum, yoksa yazarlar mı yazdıklarını anlatmaz oldular?' İşte Dekadanlık tartışmasının temelinde, bu cümlede ifade edilmiş olan, bazı şair ve yazarların yazdıklarının bazı okuyucular tarafından anlaşılabilmesi meselesi yatmaktadır. ... (Bu cümle) Ahmet Mithat Efendi'ye göre, esasen ne Türkçe ne de Arapça ve Farsçadır. Fransızca düşünülerek Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerle meydana getirilmiş, esasında Fransızca bir cümledir. Ona göre bu cümle, Türkçede '*Makara hırılısından pek korkanlar yelkenli gemiye binmekten içtinap eylemedirler*' şeklinde açık ve herkesin anlayabileceği şekilde ifade edilebilir. O halde böyle dolambaçlı ve külfetli bir şekilde ifade etmenin ne anlamı vardır?" Gökçek, F. (2014). *Bir Tartışmanın Hikâyesi Dekadanlar*. (3. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları; 28-29. "Mart 1897'de Sabah gazetesinde 'Dekadanlar' başlıklı bir yazısı yayınlanan Ahmet Mithat, zaten üç yıl sürecektir epey ateşli bir tartışma başlatmıştır. Servet-i Fünuncuları Fransız dilini ve edebiyatını taklit etmekle suçlayan Ahmet Mithat, onların yenilik dediklerinin o sırada Fransa'da yaygınlaşan Dekadizm akımının etkisi olduğunu söyler. Cenap Şehabettin, Tevfik Fikret ve Hüseyin Cahit Yalçın gibi dönemin önemli yazarlarını karşısına alır. Mayıs 1897'de Tevfik Fikret'in Ahmet Mithat'ı aşağıladığı ve ağırlıklı olarak fiziksel görünümünü kullanarak alay ettiği şiiri '*Timsal-i Cehalet*' yayınlanır." Esen. 2014, a.g.e., 90.

²⁰² Yücel, H. A. "Hâce-i Evvel". *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. (Haz. M. S. Çapanoğlu). İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları; 7, 46-47.

²⁰³ Sancaktar, F. M. (2009). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Milli Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği*. (1. Baskı). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 13.

²⁰⁴ Yalçın, H. C. (1964). "Ahmet Mithat ve Tevfik Fikret". *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. (Haz. M. S. Çapanoğlu). İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları; 7, 140.

Cumhuriyet gazetesinde kaleme aldığı “Ahmet Mithat Efendi” başlıklı makalesinde şunları ifade etmiştir: “Ahmet Mithat Efendi, bundan altmış yıl kadar önce Türk tarihine yeni bir görüş getirmiş bir tarihçidir. Ahmet Mithat’ın *Üss-i İnkılâp*’da isdibdadın propagandacılığını yaptığı ileri sürülür. Yüzüncü doğum günü yâdedilen merhumun aynı zamanda Namık Kemal’i de kötülediğini düşünenler vardır. *Üss-i İnkılâb*’ı filhakika Sultan Hamid’e hoş görünmek için yazmış olabilir. Fakat bu gazetecilikte direnebilmenin bir vasıtasıdır. Yoksa ne inkılâp ve hürriyet fikirlerine ne de Namık Kemal’e karşı herhangi bir menfî halet-i ruhiye beslemekten uzaktır.”²⁰⁵

“Ahmet Mithat Efendi’nin vefatının ardından bir yazı kaleme alan Mehmet Âkif, hüznünü şu şekilde dile getirmiştir: ‘Bir yandan vatanın en kıymetli parçaları birer birer elimizden çıkıyor, öbür taraftan milletin en güzide evladı aramızdan çekilip çekilip gidiyor! Hangi derdimize ağlayalım? Hangi felaketimizin matemini turalım? Manastır (bölgesinin düşmesinden) üç beş gün sonra Manastırlı’yı kaybeden vatan-ı Osmanî, bugün de Ahmet Midhat’ın arkasından ağlıyor. Ya hasreten ale’l müslimîn!.. Ya hasreten ba’de hasretin ale’l müslimîn!.. ...Midhat’ın Darüşşafaka avlusuna çıkarılan cenazesini üç dört yüz yetim ihâta etmiş idi. Tezkiye vazifesini fahrü’l ulemadan Halis Efendi hazretlerine tevdi ettiler. Bir taraftan ihtiyarlığı, diğer taraftan geçende geçirdiği hastalıktan kalan dermansızlığı sebebiyle ayakta durmaya mecali olmayan o nihrîr-i muhterem, esasına dayanarak cenazenin önüne geldi; gözyaşları arasında boğulan bir sesle: ‘Ey cemaati Müslimîn! Bu adam şehittir. Şehadetine huzuru Rabbülâlemin’de ben şahidim’ dedi. Kısa lakin müessir bir duadan sonra çekildi. Ben ömrümde o kadar hazin, o kadar samimi bir tezkiye görmemiştim.’”²⁰⁶

Fahri Celâl ise *Tarih Dünyası* adlı dergide duygularını şöyle dile getirmiştir: “Meğer Efendi merhum olalı otuz yedi sene olmuş... Demek otuz yedi seneden beri bir türlü kimseye efendi diyememiştiz. ...Bize hemen bir Ahmet Mithat lazımdır. Yoksa yirmi milyona,

²⁰⁵ Fındıkoğlu, Z. F. (1964). “Ahmet Mithat Efendi”. *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. (Haz. M. S. Çapanoğlu). İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları:7, 176.

²⁰⁶ “Mehmet Âkif, Balkan Savaşlarının ardından kaleme aldığı bir yazısında, Manastırlı İsmail Hakkı ile Ahmet Midhat Efendi’nin vefatları karşısında duyduğu hüznü dile getiriyor. Yazı “Ya Hasreten ba’de Hasretin ale’l Müslimin” başlığında Sebilürreşat’ın 20 Kanunuevvel 1328/23 Muharrem 1331 (2 Ocak 1913) tarihinde, c.9-2, nr. 225 sayısında yayınlanmıştır.” Turinay, N. (2017). “Mehmet Âkif’ten Ahmet Midhat’a Sırât-ı Müstakim Arka Planı”. *Ahmet Mithat Efendi Armağanı*. (Haz. M. Miyasoğlu). (2. Baskı). İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları No: 27, 100.

gözlerini bize döndürmüş milyonlarca milyonlarca Türk'e yazı yazıp da okutacak merdi merdane kim?"²⁰⁷

Cemil Meriç ise Ahmet Mithat'ı şu sözlerle anlatmıştır: "Ahmet Mithat, saldıran küfür karşısında şahlanan imandır, şahlanan ve hücumla geçen. Avrupa kırk haramilerin mağarası, Ahmet Mithat hazineyi ülkesine taşıyan dev. ... Ahmet Mithat, fakülte değil üniversite. Ben onun çocuğuyum."²⁰⁸

2.2. Eserleri

2.2.1. Hikâye

Kıssadan Hisse:

"1870'de Ahmet Mithat Efendi'nin kendi matbaasında basılmıştır. Kıssaların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir kitaptır. Sade bir dille yazılmış bu hikâyelerin bazıları telif, bazıları ise çeviridir. Kıssadan Hisse'deki hikâyeler ve yazarları şunlardır: El Hükmü Limen Agleb (Ezop), Sabırsızlık (Fenelon), Eşek Şakası (Ezop), Az Tama' Çok Zıyan Getirir (Ezop), Arı ile Sinek (Fenelon), İyiliğe Kemlik (Ahmet Mithat Efendi), Fakr u Gına (Ezop), İki Tilki (Fenelon), Sadakat (Ezop), Netice-i Hüsn-i Hidmet (Ezop), Ulüv-i Himmet (Ahmet Mithat Efendi), Kurt ile Kuzu (Ezop), Özr-i Nâ-makbûl (Ezop), Hakikat-i Saadet (Volter), Tekebbür ve Tevâzu' (Ezop), Teselli-i Miskinân (Ahmet Mithat Efendi), Düşmandan İstimdâd (Ezop), Dev ile İki Tilki (Ezop), Hilekârın Mumu Yatsıya Kadar Yanar (Ezop), Evdeki Pazar Çarşıya Uymaz (Ezop), Arılar (Fenelon), El Elden Üstündür Arşa Çıkınca (Ezop), Hırs (Ahmet Mithat Efendi), Arılar ve İpek Böcekleri (Fenelon), Arslan ile Oğlak (Ezop), Kâmil ile Gâfil (Fenelon), Maymun ile Oğlu (Ezop), Maymun ile Oğlu (Ezop), Tıp (Ezop), Haset (Ezop), Puhu (Fenelon), Kedi ile Tavşanlar (Fenelon), Nâdim Şâh ile Mazlûme Sultan (Fenelon), Güvercin (Ahmet Mithat Efendi), Ali (Fenelon), Arslan Yavrusu (Fenelon)"²⁰⁹

²⁰⁷ Fahri Celâl. (1950). "Hace-i Evvel Ahmet Mithat". *Tarih Dünyası*. Şaka Matbaası, 19.

²⁰⁸ Meriç, C. (2015). *Bu Ülke*. (46. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 34-135.

²⁰⁹ Çeçen, M. A., Kavruk, H. (2013). "Değer Eğitimi Açısından Ahmet Mithat Efendi ve Kıssadan Hisse Hikâyesi". *İlim ve Fennin Reis-i Mütefekkiri Ahmet Mithat Efendi*. F. Arslan. (Editör). (1. Baskı). Kayseri. Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 186, 112-113.

“Okuduğu romanı, gazete fikrasını, dinlemiş olduğu şehirli masalını hemen ertesi günü eğer doğrudan doğruya geniş ve serbest bir şekilde tercüme etmezse yerli bir hikâyeye çeviren bu, behemehâl hayatını edebiyattan kazanmaya azm etmiş muharrir, çalışma tarzının zaafı ne olursa olsun yeni nev’in temelini atar. Fakat buna geçmeden evvel bu eserin evvelâ “Kıssadan Hisse” şeklinde fıkralarla başladığını sonra bu kıssaların hikâye olduğunu ve oradan da romana doğru genişlediğini söyleyelim.”²¹⁰

Letâif-i Rivayât:

“25 kitaptan oluşan bir külliyyattır. Bu külliyyatın bir kısmını 1870’de Bağdat’ta yazmıştır. Onun romanını tetkikin en iyi şekli getirdiği şeyleri teker teker saymaktır. Daha “Esaret”te (“Letaif-i Rivayat’ın” ikinci cüzü, 1870) evvelâ hürriyet sonra da acıma ve nefisle mücadele –eski harem ve cariye telakkisine karşı- ve nihayet tesahup hakkının münakaşasıyla karşılaşırız.²¹¹ 1870’lerde (1870-1877) Ahmet Mithat’ın Letâif-i Rivayât’a yazdığı anlatılar konu olarak âşık hikâyelerinin yapısını andırmaktadır. Bu hikâyelerde aşk ve evliliğin önüne çıkan çeşitli engeller –aileler, evdeki hizmetkârlar, sınıf veya din farkı- ve bunlarla mücadele anlatılır. Klasik âşık hikâyelerinde olduğu gibi sonda sevgililer ya kavuşurlar ya da biri veya ikisi birden ölürlür.”²¹²

Letâif-i Rivayat’ta yer alan eserleri: “Cüz 1: Su-i Zan, 1870. Esaret 1870. Cüz 2: Gençlik 1870. Teehhül 1870. Cüz 3: Felsefe-i Zenan 1870. Cüz 4: Gönül, 1870, (Tiyatro hali Hükm-i Dil). Mihnetkeşan 1870. Cüz 5: Firkat 1870. Cüz 6: Yeniçeriler 1871. Cüz 7: Eyvah, dram, 5 perde, 1871. Cüz 8: Ölüm Allah’ın Emri 1873. Cüz 9: Bir Gerçek Hikâye 1876, Bir Fitnekâr 1876. Cüz 10: Nasib 1877, Bekârlık Sultanlık mı dedin? 1877. Cüz 11: Bahtiyarlık, 1885. Cüz 12: Cinli Han 1885. Cüz 13: Obur 1885. Cüz 14: Bir Tövbekâr 1885. Cüz 15: Çingene 1887. Cüz 16: Çifte İntikam, 1887. Cüz 17: Para 1887. Cüz 18: Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar 1887. Cüz 19: Diplomalı Kız 1890. Cüz 20: Dolaptan Temaşa 1890. Cüz 21: İki Hudakâr 1893. Cüz 22: Emanetçi Sıdkı 1893, Cankurtaranlar 1893. Cüz 24: Bir Acibe-i Saydiye 1893. Cüz 25: Ana Kız 1893.”²¹³

²¹⁰ Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 463-464.

²¹¹ Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 464.

²¹² Esen. 2014, **a.g.e.**, 40-41.

²¹³ Miyasoğlu, M. (2017). *Ahmet Mithat Efendi Armağanı*. (Haz: M. Miyasoğlu). (2. Baskı). İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, 239.

2.2.2. Roman

Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar: 1874, 461 s.

“Ahmet Mithat Efendi’nin ilk büyük romanı *Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, bir macera romanıdır. Romanın önsözünde Ahmet Midhat bu romanı Monte Kristo’ya benzetmeye çalışarak yazdığını söylemektedir.”²¹⁴

Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul’da Neler Olmuş?: 1874, 126 s.

“Ahmet Mithat Efendi bu romanında, III. Selim zamanında yaşanmış bir aşk macerasını anlatmıştır. Bu eserde aynı zamanda devrin bütün sosyal portresi çizilmiştir ve ayrıca saray entrikaları ve esir ticareti de anlatılmıştır. Romanda, İstanbul’da kimsenin kimseye itimadının kalmadığı, iş başında bulunanların menfaatleriyle hareket ettikleri, birbirini uçuruma sürükledikleri bir dönem tasvir edilmektedir.”²¹⁵

Zeyl-i Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar: 1875, 440 s.

“*Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar* romanının bittiği noktadan sonra bazı karakterlerin hayatının nasıl devam ettiğini merak eden okurlarını memnun etmek için bir yıl sonra Ahmet Mithat Efendi, *Zeyl-i Hasan Mellah*’ı (1875) kaleme almıştır.”²¹⁶ “Ahmet Mithat Efendi okurlarının görüşlerine çok değer veren bir yazar olmuştur. Romanlarındaki kahramanları öldürmesin diye tehditçiler, ricacılarla karşılaştığı bile söylenmiştir. Boğaziçi vapuru ile gelirken, gazeteye yazdığı fıkrayı çoğunlukla bu rica ve tehditlerden mülhem olarak değiştirmeye mecbur kaldığı bilinmektedir.”²¹⁷

²¹⁴ Esen. 2014, a.g.e., 44.

²¹⁵ Uğurcan, S. (1995). “Ahmet Midhat Efendi’nin Romanlarında Tarih ve Medeniyet”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. (521), 556.

²¹⁶ Esen. 2014, a.g.e., 45.

²¹⁷ Us. 1955, a.g.e., 7.

Hüseyin Fellah: 1875, 367 s.

“*Hüseyin Fellah*’taki (1875) anlatıcının üslubu *Karı Koca Masalı*’ndakine son derece benzemektedir.”²¹⁸ “*Hüseyin Fellah* romanı da tip olarak Hasan Mellâh’ın aynısıdır.”²¹⁹

Karı-Koca Masalı: 1875, 367 s.

“Ahmet Mithat Efendi’nin kışa rastlayan 1875 Ramazanı için eğlencelik olarak yazdıklarından olan bu eser, bir konuşma kitabıdır.”²²⁰ “*Karı Koca Masalı*, türünün tespit edilmesi zor bir eseridir.”²²¹

Felatun Bey ile Rakım Efendi: 1875, 154 s.

“Ahmet Mithat Efendi’nin Rodos’ta sürgündeyken yazdığı ilk romanlardan biridir. Ahmet Mithat Efendi için eserlerinde eğitim esastır. *Felatun Bey ve Rakım Efendi* romanında da bu yüzden roman kahramanı Rakım’ın hoşlandığı esir kızı önce eğitmiş, sonra azat etmiş ve onunla Rakım’ı evlendirmiştir. Ahmet Mithat Efendi kadınların eğitilmesini savunmuştur.”²²²

Paris’te Bir Türk: 1876, 560 s.

“*Paris’te Bir Türk*, Ahmet Mithat Efendi’nin gidip görmediği yerler hakkında yazdığı anlatıların ilkidir. Uzaktan hayran olduğu Paris’i, haritalardan ve gezi kitaplarından çalışarak yazdığı bu uzun romanda, Paris sadece başkarakter Nasuh’un arkasında, fonda görülen bir şehir değildir. Romanda ayrıntılı bir şekilde anlatılan şehrin sokakları ve binaları, ‘hangi sokakta nereden sola saparsanız nereye gelirsiniz ve karşınıza ne çıkar’ boyutunda yerli yerindedir.”²²³

²¹⁸ Esen. 2014, a.g.e., 52.

²¹⁹ Özön, M. N. (1985). *Türkçe’de Roman*. İstanbul: İletişim Yayınları, 194.

²²⁰ Özön. 1985, a.g.e., 198.

²²¹ Esen, N. (1999). *Ahmet Mithat Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Bibliyografyası*. (Hazırlayan ve Çeviri Yazı: Nüket Esen). (1. Baskı). İstanbul: Kaf Yayıncılık, 11.

²²² Enginün, İ. (1995) “Ahmet Mithat Efendi”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. (521), 528.

²²³ Esen. 2014, a.g.e., 53.

Süleyman Muslı: 1877, 227 s.

“Rodos’tan döndükten sonra yazılan “*Süleyman Muslı*” Ehli Salip Muharebelerinin ve bilhassa Haşhaşilerin romanıdır.”²²⁴ “Ahmet Mithat Efendi bu romanında, 1243’de İstanbul’a giren Haçlılar ile 1453’de giren Türkler arasında mukayeseler yapmıştır. Bu mukayesede Türkleri üstün görmüştür ve Türklerin medeniyette hizmet ettiğini anlatmıştır.”²²⁵

Kafkas (Bitmemiş): 1877, 240 s.

“Ahmet Mithat Efendi bu romanını, Kafkasya’nın özgürlüğünü desteklediği şüphesiyle saray tarafından yasaklandığı için bitirememiştir.”²²⁶

Çengi: 1877, 160 s.

“Aziz Efendi’nin *Muhayyelât* adındaki eserinin parodisidir. Yazar, örnek olarak Don Kişot’u almıştır.”²²⁷

Yeryüzünde Bir Melek: 1879, 184 s.

“Romadaki bu melek Raziye’dir.”²²⁸ “*Yeryüzünde Bir Melek* romanının kahramanı Raziye, en önemli özelliği engin bilgisini, küçük yaştakilere basitleştirerek anlatma becerisine sahip olan Mehmet Singapuri’den ders almıştır. Ancak dönemin kadına bakışından dolayı Raziye bu eğitimi hayata geçirememiştir.”²²⁹

²²⁴ Tanpınar. 1988, a.g.e., 471.

²²⁵ Uğurcan. 1995, a.g.e., 557.

²²⁶ Esen. 2014, a.g.e., 56.

²²⁷ Özön. 1985, a.g.e., 200.

²²⁸ Özön. 1985, a.g.e., 203.

²²⁹ Kul, N. (2013). “Ahmet Mithat Efendi’de Kadın ve Kız Çocuklarının Eğitimi”. *İlim ve Fennin Reis-i Mütfekkiri Ahmet Mithat Efendi*. F. Arslan. (Editör). (1. Baskı). Kayseri. Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 186, 413.

Karnaval: 1881, 269 s.

“Bu kitabında Ahmet Mithat Efendi, kız çocuklarının terbiyesine dikkat çekmiştir.”²³⁰ “*Karnaval*, Ahmet Mithat Efendi’nin en hareketli romanlarından biridir. Yine iki zıt karakterin kullanıldığı romanda Tophane’den Taksim’e Beyoğlu hayatı anlatılmıştır.”²³¹

Henüz On Yedi Yaşında: 1881, 200 s.

“*Yeryüzünde Bir Melek*’ten sonra Ahmet Mithat Efendi’nin önemli kitaplarından birisi de bu romanıdır. Birinci kitabın hiç de fazla bir gürültüye yol açmayacak olan olay örgüsünün yalnız bir evli kadın aşkının haklı gösterilmesi bakımından söz konusu olan gelişmesi çevresinde itiraz koparanlar, bu kitap hakkında bir şey söylememişlerdir. Çünkü bu, düşmüş ve hem de geneleve kadar düşmüş bir kadının hikâyesidir.”²³²

Acaib-i Alem: 1882, 289 s.

“*Acaib-i Âlem* romanında Rusya’daki sosyal adaletsizliğin altı çizilmiştir. Romanda anlatılan Rus yüksek zümresi için servet ve debdebenin haddi hududu yoktur. Bir ayakları Avrupa’da yaşarlar, en basit isteklerini bile Avrupa’dan getirirler.”²³³ “Jules Verne türünde, “esasî fen üzerine müpteni” romandır.”²³⁴

Dürdane Hanım: 1882, 289 s.

“*Dürdane Hanım*, bazen erkek kılığında gezerek birkaç erkeği birden dövebilme gücüne sahip Ulviye Hanım’ın anlatılmasıyla başlayan ve eşcinsellik göndermeleriyle ilgi çekmeye çalışan bir romandır. Romanda Ahmet Mithat Efendi’nin ahlak konusundaki sıradan öğütlerine benzemeyen bir biçimde adalet kavramı ile ilgili önemli saptamalar yapılmıştır. İlk bakışta dışarıdan görünenin gerçeği yansıtmayabileceği iyice araştırmadan

²³⁰ Argunşah, H. (2013). “Felsefe-i Zenan’ı Yeniden Okumak”. *İlim ve Fennin Reis-i Mütefekkeri Ahmet Mithat Efendi*. F. Arslan. (Editör). (1. Baskı). Kayseri. Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 186, 86.

²³¹ Esen. 2014, a.g.e., 60.

²³² Özön. 1985, a.g.e., 206.

²³³ Türkdoğan, M. G. (2013) “Ahmet Mithat Efendi’nin Romanlarının Dünyasında Fert ve Toplum Ahlakı”. *İlim ve Fennin Reîs-i Mütefekkeri Ahmet Midhat Efendi*. F. Arslan. (Editör). (1. Baskı). Kayseri. Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 186, 250.

²³⁴ Özön. 1985, a.g.e., 210.

insanlarla ilgili hüküm vermenin doğru olmadığı sadece ders verme şeklinde sözlerle ifade edilmemiş, olaylarla da gösterilmiştir.”²³⁵

Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Mithat Efendi'nin bu romanıyla ilgili şu notu düşmektedir: “Dürdane Hanım romanını da telefonu İstanbul'da *ilk kullanılan eser* olarak zikrederim.”²³⁶

Vah! : 1882, 173 s.

“*Vah!* romanında biri geleneksel ve mazbut, diğeri züppece ve güvenilmez iki zıt erkek arasında kalan bir kadının yaşadıkları anlatılmıştır. Roman bu açıdan Peyami Safa'nın bazı romanlarında bir kadının iki karşıt tipte erkek arasında bocalamasını anlattığı romanların öncüsü gibi görünmektedir.”²³⁷

Volter Yirmi Yaşında yahut İlk Muaşakası: 1884, 64 s.

“Büyük muharririn (Volter), Mademoiselle De Noyer'ye gönderdiği on dört aşk mektubunun tefsirinden ortaya çıkmış eserdir.”²³⁸ “Voltaire'in hayatından bir olayın roman şeklinde anlatılmasından meydana gelmiş olan bu eser, zamanımızda çok ilgi gören “roman şekline konulmuş hayat” eserlerinin ilk örneklerinden sayılabilir.”²³⁹

Esrâr-ı Cinâyât: 1884, 255 s.

“Türk romanında polisiye romanın ilk örneğini Ahmet Mithat Efendi *Esrâr-ı Cinâyât* ile vermiştir.”²⁴⁰ “Macera romanları, tarihi romanlar yanında ilk polisiye dedektif hikâyesinin yazarı da Ahmet Mithat Efendi'dir. *Esrâr-ı Cinâyât* adlı eser bir polis ile sırları keşiften hoşlanan bir gazetecinin işbirliği ile bir kalpazanlığı ortaya çıkarmalarının hikâyesidir.”²⁴¹ “Ahmet Mithat Efendi bu romanında, çok iyi bildiği Boğaziçi

²³⁵ Esen. 2014, **a.g.e.**, 63-64.

²³⁶ Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 472.

²³⁷ Esen. 2014, **a.g.e.**, 63.

²³⁸ Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 471.

²³⁹ Özön, 1985, **a.g.e.**, 212.

²⁴⁰ Çetindaş, D. (2013). “Folk Kültür İle Popüler Kültür Arasında Bir Hâce-i Evvel: Ahmet Mithat Efendi ve Popüler Edebiyat Geleneği”. *İlim ve Fennin Reîs-i Mütefekkeri Ahmet Mithat Efendi*. F. Arslan. (Editör). (1. Baskı). Kayseri. Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 186, 304.

²⁴¹ Enginün. 1995, **a.g.e.**, 527.

coğrafyasından faydalandığı gibi eski örfün bazı özelliklerinden de istifade etmiştir. Harem ağası olan Hafıye Necmi'nin çarşaf giyerek kadın kıyafetine girmesi bunlardan biridir.”²⁴²

Cellâd: 1884, 192 s.

“Napolyon zamanında Fransa’da geçen romanda, bir celladın başına gelen heyecanlı olaylar ve ruhsal durumu anlatılmıştır.”²⁴³

Hayret: 1885, 507 s.

“Ahmet Mithat Efendi, *Hayret*’te de bir Türk gencini Avrupa’ya göndermiştir. Romanın kahramanı İsmail Azmi, dalavereci ve cani bir adamın peşine düşerek, onu adalete teslim etmek arzusu ile Napoli’ye ve Paris’e kadar gitmiştir.”²⁴⁴

Arnavutlar, Solyotlar: 1888, 570 s.

“*Arnavutlar, Solyotlar* romanında Osmanlı idaresi altındaki bu iki kavmin birbiri ile mücadeleleri anlatılmıştır. 1770’den itibaren Yunanistan Osmanlı’ya isyan etmiştir ve mahalli savaşlar çıkmıştır. 1778’de Tepedelenli Ali Paşa, Yanya Valisi olmuştur ve Solyotların yaşadığı Suli nahiyesini Arnavut topraklarına katmak istemiştir. 1792’de Solyot lideri Cavallas Ali Paşa’yı bozguna uğratmıştır.”²⁴⁵

Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar: 1888, 293 s.

“Ahmet Mithat Efendi’nin bu romanında, büyük rahipler tarafından büyütülmüş olan Demir Bey adında, Fransız ordusunda görev yapmış, sonra İstanbul’a yerleşmiş esrarengiz bir adam anlatılmaktadır.”²⁴⁶

²⁴² Tanpınar. 1988, a.g.e., 471-472.

²⁴³ Esen. 1999, a.g.e., 200.

²⁴⁴ Arslan, N. G. (1995). “Ahmet Midhat Efendi’nin Eserlerinde Yabancılar”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. (521), 594

²⁴⁵ Uğurcan. 1995, a.g.e., 556.

²⁴⁶ Esen, 2014, a.g.e., 176.

Fenni Bir Roman yahut Amerika Doktorları: 1888, 87 s.

“Ahmet Midhat Efendi’nin acayıplıklarle merakı onu Afrika’dan sonra yeni dünyaya, Amerika’ya da götürmüştür. Yazarın Amerika kıtasında geçen iki romanından ilki, gariplikle Afrika’daki av sahnesini hiç aratmaz. Zaten acayıplıkta yazarın ‘umumi bir tımarhane’ diye tasvir ettiği Kuzey Amerika halkının üstüne yoktur. *Fennî Bir Roman yahut Amerika Doktorları* adlı bu eserde Amerikalıların çeşitli konulardaki gariplikleri anlatılmıştır. Fakat yeni dünya insanının böyle davranmasının genelde tek bir nedeni vardır: o da ‘Terakkiperestlik’ dir.”²⁴⁷ “*Fenni Bir Roman yahut Amerika Doktorları* (1888) başlıklı romanına Türkçede ilk bilimkurgu romanı demek mümkündür.”²⁴⁸

Haydut Montari: 1888, 276 s.

“*Haydut Montari* romanının, telif olduğunu belirten Ahmet Mithat Efendi, bu romanda, İtalya coğrafyasından bir macera anlatmıştır.”²⁴⁹ “Okuyucu için sürpriz bir son hazırlayan Ahmet Mithat Efendi, bu romanda yeraltı edebiyatının bir örneğini verirken, roman kurgusu, kahramanları ve macera noktasında popüler edebiyatın da örneğini vermiştir. Eser, polisiye ve yeraltı edebiyatı arasında bir popüler macera romanı olarak değerlendirilebilir.”²⁵⁰

Gürcü Kızı yahut İntikam: 1889, 198 s.

“1889’da Ahmet Mithat Efendi tek bir roman yayınlamıştır. Bu roman *Müşahadat* romanında kullanacağı anlatımın ilk denemelerini olduğu için önemlidir.”²⁵¹

Rikalda yahut Amerika Vahşet Alemi: 1890, 296 s.

“Ahmet Midhat Amerika hakkında birçok bilgi verdiği romanının mahallî renkler taşımadığının farkındadır. *Amerika Doktorları*’ndan iki sene sonra, 1890 yılında daha mahallî bir roman yazmak iddiası ile tekrar Amerika kıtasını konu almıştır. Fakat bu sefer olay Birleşik Devletler’de değil, on sekizinci yüzyılda kıtanın Avrupalılarca yeni

²⁴⁷ Arslan. 1995, a.g.e., 597.

²⁴⁸ Esen. 2014, a.g.e., 68.

²⁴⁹ Çetindaş. 2013, a.g.e., 306.

²⁵⁰ Çetindaş. 2013, a.g.e., 306.

²⁵¹ Esen. 2014, a.g.e., 69.

keşfedilmekte olan yörelerinde geçmektedir.”²⁵² “Roman, 18. yüzyılda Kuzey Amerika’da Iowa’da geçmektedir. Aslında Meksika’da yaşamış olan Azteklerin buranın da yerlileri olduğunu söylemektedir Ahmet Mithat Efendi. Romanın başlarında vahşi yerlileri adam etmeye gelmiş Avrupalı beyaz adam ve kadınların bu ‘geri’ insanlarla mücadelesini ve onları eğitip medenileştirmesini anlatmaktadır. Olaylara beyaz Avrupalıların bakış açısıyla bakıyor gibi görünürken romanın sonlarına doğru bu duruşunu değiştirmiştir. ‘*Avrupalıların o süslü kıyafetleri altında ne yaman entrikalar sakladıkları*’nı belirttiikten sonra biçare yerlilerin görecekları mezalimi zaman içinde anlayacaklarını söylemektedir.”²⁵³

Şeytankaya Tılsımı: 1890, 53 s.

“(Uzun hikâye), büyük girişte “Fransızca yazılmış bir fikrayı değiştirerek yeniden yazdım” denmiştir. İtalya’da geçen, Apenin Dağları’nda yaşayan bir çobanın aşk hikâyesidir.”²⁵⁴

Müşahedat: 1891, 319 s.

“Ahmet Mithat Efendi bu romanı, Zola mesleğine karşı müşahedeye dayanan yeni bir realizmin numunesi olsun diye yazmıştır.”²⁵⁵ “Müşahedat (1891) anlatım tekniği olarak Ahmet Mithat’ın başlı başına ele alınması gereken en önemli romanıdır. Romanın yazarı, anlatıcısı, karakterleri, metnin kendisi, muhatabı ve okuyucusu arasında geçen sürükleyici bir olaylar dizisi de olan bu romanda, aşk ve kıskançlık anlatılmıştır.”²⁵⁶

Hayal ve Hakikat: 1892, 83 s.

“Ahmet Mithat’ın Fatma Aliye (1862-1936) ile ortak olarak yazdığı çift sesli kısa bir aşk romanıdır. “*Bir kadın ve Ahmet Mithat*” imzasıyla yayınlanan bu romanda yazar kadının adı yoktur. Daha önce Fatma Aliye’nin Meram (Volante) (1890) başlıklı çevirisi de ancak “bir edibe” (bir kadın yazar) imzasıyla yayınlanabilmiş, ardından Osmanlı’da bir kadın

²⁵² Arslan. 1995, a.g.e., 598.

²⁵³ Esen. 2014, a.g.e., 69.

²⁵⁴ Esen, 2014, a.g.e., 177.

²⁵⁵ Tanpınar. 1988, a.g.e., 460.

²⁵⁶ Esen. 2014, a.g.e., 74.

yazarın ortaya çıkmasını desteklemek isteyen Ahmet Mithat onunla birlikte bu romanı yazmıştır.”²⁵⁷

Ahmet Metin ve Şirzad yahut Roman İçinde Roman: 1892, 727 s.

Ahmet Mithat’ın en uzun romanıdır. Roman tam 743 sayfadır.²⁵⁸ “Bu seyahat romanı iç içe girmiş iki hikâyeden meydana gelmiştir. Romanın bugününü oluşturan hikâye Ahmet Metin’in gemi ile İtalya’ya yaptığı bir deniz yolculuğunu anlatırken, diğer hikâye, benzer bir yolculuğu geçmişte yapmış olan Selçuklu şehzadesi Şirzad’ın Akdeniz maceralarını kapsayan bir başka anlatıdan oluşmaktadır. Ahmet Mithat Efendi bu romanında, Doğu medeniye ve kültürünü savunmuştur. Bu romanda Ahmet Mithat Efendi, İslam öncesi Türklükten söz ederek bir tür Türk ırkı milliyetçiliğini ilk defa bu romanında dile getirmiştir.”²⁵⁹ “Daha önceki seyahat romanlarını Avrupa’ya gitmeden sadece okuduğu kitaplara göre yazan Ahmet Midhat Efendi, *Ahmet Metin ve Şirzad yahut Roman İçinde Roman* adlı eserini 1889’daki Şarkiyatçılar Kongresi’ne gittikten sonra yazmıştır.”²⁶⁰

Taaffüf: 1895, 339 s.

“Ahmet Mithat Efendi, 1884 ve 1896 yıllarında özellikle üzerinde durduğu kadın namusu üzerine, *Taaffüf* başlıklı bir roman yayınlamıştır.”²⁶¹ “Taaffüf romanında, eğitim öğretimi mükemmel olan bir kadının nasıl evlilik yapacağı problemi üzerinde durulmuştur.”²⁶²

Gönüllü: 1897, 200 s.

“Ahmet Mithat Efendi’nin en son romanlarından biri olan *Gönüllü*, Osmanlı Devleti’ne büyük bir zafer getiren 1897 Türk-Yunan Savaşının bitmesinden kısa bir süre

²⁵⁷ Esen. 2014, a.g.e., 78.

²⁵⁸ Ahmet Mithat Efendi. (2013). *Ahmet Metin ve Şirzat*. (Haz. F. Gökçek., Ö. Nematlı). (1. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (Eserin orijinali 1892’de yayınlanmıştır).

²⁵⁹ Esen. 2014, a.g.e., 77.

²⁶⁰ Yusoğlu, N. (2013). “Ahmet Mithat Efendi’nin Romanlarında Yolculuk Teması”. *İlim ve Fennin Reîs-i Mütefekkiri Ahmet Midhat Efendi*. (1. Baskı). (Editör: F. Arslan). Kayseri. Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 186, 382.

²⁶¹ Esen. 2014, a.g.e., 89.

²⁶² Kul. 2013, a.g.e., 382.

sonra 21 Ağustos 1896-97 ile 22 Teşrin-i evvel 1313/1896-97 tarihleri arasında *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde tefrika edilmiş. 1314/1896-97 tarihinde de kitap olarak basılmıştır.”²⁶³

Mesail-i Muğlâka: 1898, 350 s.

“Fransa’da geçen bu romanda zengin ve sefih Parisliler anlatılmıştır. Fransa’daki asil sınıf hicvedilmiştir. Paris’te öğrenci olan Abdullah Nahifi sokakta tecavüze uğrayan bir Fransız kızını kurtarmıştır. Bu yüzden ünlü olmuştur. Bu Türk gencinin Paris sosyetesindeki maceraları ve Rozet ile arasındaki aşkın hikâyesi anlatılmaktadır.”²⁶⁴

Altın Âşıkları: 1898, 215 s.

“Fransa’da geçen bir dolandırıcılık ve cinayet romanıdır.”²⁶⁵

Jön Türk: 1910, 128 s.

“Ahmet Mithat Efendi’nin son romanıdır. Abdülhamitçiliği ile bilinen ve bu sebepten bazı çevrelerce dışlanan Ahmet Mithat Efendi bu romanında, 33 yıllık devlet idaresini tenkit etmektedir.”²⁶⁶ “*Denebilir ki, Midhat Efendi’nin romancılığını en iyi hülâsa eden eseri bu hiç tutunmayan ve çok az okunan hikâyesidir.*”²⁶⁷

2.2.3. Tiyatro

Ahmet Mithat Efendi’ye göre tiyatro seyretmek, lezzet yönünden kitap okumanın önündedir. Bu konuya dair görüşlerini Menfa’da tafsilatlı bir şekilde anlatmıştır. Hemen her konuda eserler yazan Ahmet Mithat tiyatro için de bazı oyunlar yazmıştır.

²⁶³ Ülgen, E. (1995). “Ahmet Midhat Efendi’de Askerlik Fikri ve Gönüllü Romanı”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. (521), 620-621.

²⁶⁴ Esen. 2014, **a.g.e.**, 178.

²⁶⁵ Esen. 2014, **a.g.e.**, 178.

²⁶⁶ Esen. 1999, **a.g.e.**, 203.

²⁶⁷ Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 472.

Eyvah: Letâif-i Rivayât, Cüz 7, dram, 5 perde, 1871, 101 s.

Tanpınar, onun tiyatrolarını *Eyvah* üzerinden genel manada değerlendirirken, yine Namık Kemal’le kıyasa gitmiştir.²⁶⁸ Bu oyun *Letaif-i Rivayat*’ın yedinci cüzünden alınarak sahneye aktarılmıştır.

Açık Baş: Komedi, 4 perde, 1874, 125 s.

“Açık Baş piyesi, devrinde çok ilgi çekmiştir ve defalarca oynanmıştır. Ahmet Mithat Efendi burada da evlilik kurumundaki çeşitli çarpıklıklara, Eyvah’ta olduğu gibi batıl inançlara temas etmiştir.”²⁶⁹ “*Açık Baş* piyesi, Hüseyin Rahmi’nin “*Mürebbiye*”sinden itibaren, “*Hazan Bülbülü*” piyesi de dâhil, bir yığın eserine başlangıç olmuştur.”²⁷⁰

Ahz-i Sar yahut Avrupa’nın Eski Medeniyeti: Dram, 4 perde, 1874, 90 s.

“Evlilik, aşk, ihanet, intikam duygusu etrafında dolaşan karışık bir melodramdır.”²⁷¹

Hükm-i Dil: Dram, 3 perde, 1874, 57 s.

“Ahmet Mithat Efendi’nin “*Gönül*” isimli romanından piyes haline getirilmiştir.”²⁷²

Fürs-i Kadimde Bir Facia yahut Siyavuş: Tarihi dram, 4 perde, 1884, 44 s.

“Ahmet Mithat Efendi’nin konusunu Şehname’den aldığı tarihi bir piyesidir.”²⁷³

Çengi yahut Daniş Çelebi: Komedi, 3 perde, 1884, 33 s.

“Ahmet Mithat Efendi “*Çengi*” piyesini, bu isimdeki romanının mevzuunu oldukça değişik şekilde tiyatroya oyun olarak aktarmıştır.”²⁷⁴

²⁶⁸ Tanpınar. 1988, a.g.e., 473.

²⁶⁹ Töre. 1995, a.g.e., 602.

²⁷⁰ Tanpınar. 1988, a.g.e., 474.

²⁷¹ Töre. 1995, a.g.e., 603.

²⁷² Töre. 1995, a.g.e., 474.

²⁷³ Töre. 1995, a.g.e., 603.

²⁷⁴ Tanpınar. 1988, a.g.e., 474.

Çerkes Özdenleri: Milli dram, 3 perde, 1884, 48 s.

“Çerkes Özdenleri Ahmet Mithat Efendi’nin Kafkasya hikâyelerine ve yazılarına bağlıdır.”²⁷⁵ “Piyes, trajik bir aşk hikâyesi çerçevesinde Çerkeslerin hayat anlayışlarını ve adaletlerini anlatır.”²⁷⁶ “Çerkes Özdenleri (1884) adlı oyun Çerkeslerin istiklallerini ilan etmeleri için propaganda malzemesi sayılarak Abdulhamit tarafından yasaklanmış ve oyunun oynandığı Gedikpaşa Tiyatrosu yıktırılmıştır.”²⁷⁷ “Böylece istibdat döneminde tiyatro faaliyetlerine de son verilmiştir.”²⁷⁸ “Ahmet Mithat Efendi, son yazdığı oyun olan Çerkes Özdenleri’nin (1884) Gedikpaşa Tiyatrosu’nda oynanırken yasaklanması ve tiyatro binasının yıktırılmasından etkilenmiş olmalı ki, bir daha tiyatro oyunu yazmamıştır.”²⁷⁹

“Bunların dışında Ahmet Mithat Efendi’nin basılmamış tiyatro eserleri de vardır. (Kafkas) adlı romanının tiyatroya çevrilmiş bir şekli varken basılmamıştır. (Arnavutlar) adlı bir tiyatro ile (Yürek pazarlığı) adlı bir başka tiyatrosu basılmamıştır. Oğlu Kâmil Yazgıç’ın yazısına göre de basılmamış (İntikam), (Kürd Kızı) adlı birer piyesi, (Zibâ) adlı bir opereti daha vardır.”²⁸⁰

2.2.4. Anı

Menfa: 1876, 128 s.

Ahmet Mithat Efendi yarıda bıraktığı bu anı kitabını, Rodos’tan sürgün dönüşü kaleme almıştır. Eser, çocukluğuna yer verse de ağırlıklı olarak Rusçuk’a tayininden sonraki zamanı anlatmış, Rodos’tan İstanbul’a dönüşüyle sona ermiştir. Ahmet Mithat Efendi bu kitabının büyük bir bölümünü Rodos’a gönderilme sebeplerine ayırmıştır ve sürgünü hak edecek bir suçu olmadığına okuru ve dönemin siyasi çevrelerini ikna etmeye çalışmıştır. Eserin başında, Ahmet Mithat Efendi’nin okuruna yalnızca doğruları yazacağını söylemesi kitabın zaten şahsi anılar olması dolayısıyla hayli ilginçtir.

²⁷⁵ Tanpınar. 1988, a.g.e., 474.

²⁷⁶ Töre. 1995, a.g.e., 604.

²⁷⁷ Esen. 2014, a.g.e., 58.

²⁷⁸ Töre. 1995, a.g.e., 604.

²⁷⁹ Esen. 2014, a.g.e., 66.

²⁸⁰ Us. 1955, a.g.e., 172.

“Ahmet Mithat Efendi, Menfa’yı yazarken henüz belirgin bir siyasi duruş geliştirmemiş görünmektedir çünkü daha sonra eleştireceği Namık Kemal’i burada övmüştür. Sadece Yeni Osmanlılarla siyasi olarak anlaşmadığını ısrarla belirtmektedir. 1876’da V. Murat’ın tahta çıkmasıyla sürgünden dönen ve Menfa’yı kaleme alan Ahmet Mithat Efendi, Eylül ayında II. Abdülhamit’in tahta geçmesiyle otobiyografisini yazmayı durdurmuş ve hızlı bir siyasi tercihte bulunup yeni padişahın yanında olmayı seçmiştir.”²⁸¹

2.2.5. Seyahatnâme

Avrupa’da Bir Cevlân: 1890, 1044 s.

Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı Devleti tarafından devleti temsil etmek üzere II. Abdülhamit tarafından, 8. Müsteşrikler Kongresi’ne gönderilmiştir. 3 Ağustos 1889 tarihinde İstanbul’dan Stockholm’e seyahat etmiştir. Aynı yılın Eylül ayında da Stockholm’de Müsteşrikler Kongresi’ne katılmıştır.

“Ahmet Mithat, bu yolculukta edindiği Batı medeniyetiyle ilgili izlenimlerini *Avrupa’da Bir Cevlan* adıyla 1104 sayfalık büyük boy bir kitap olarak yayınlamıştır. Kitapta her gittiği yer ile ilgili ayrıntılı olarak coğrafi, tarihi, siyasi ve kültürel bilgiler vermiştir. Şehirlerin sokaklarını, meydanlarını, park ve bahçelerini, müze, kilise, okul, hastane ve fabrikalarını gezmiştir. Tiyatrolara gitmiştir, *Aida*, *Carmen*, *Rigoletto*, *Uçan Hollandalı* gibi operaları seyretmiştir. Özellikle ilgilendiği konuların başında şehirlerin yapısı, planı ve belediyecilik işleri gelmiştir. Tramvay, tren, vapur, istimbot, omnibüs gibi ulaşım araçlarına çok önem vermiştir.”²⁸²

1889 Müsteşrikler Kongresi’ne gidene kadar gitmediği ülkelerle ilgili kitaplar yazan Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa’da Bir Cevlan* kitabının mukaddimesinde okurlarına, bugüne kadar onlara gitmediği yerleri hayalinde canlandırarak anlattığını ancak bu kitapla, karilerinin seyahat-i fikriyelerini hayal-i mahz olmaktan kurtarıp, şibh-i hakiki denebilecek bir mertebeye isâl edeceğini söylemiştir: “Bu defa Avrupa’yı cevelân-ı âcizanem adi

²⁸¹ Esen. 2014, a.g.e., 55.

²⁸² Esen. 2014, a.g.e., 71.

seyahatlerden olsaydı güya bir iş görmüş gibi görünmek için kârilerimi birtakım tafsilat-ı beyhude ile yormaktan adeta hayâ etmekliğim lazım gelirdi...”²⁸³

Sayyadane Bir Cevelan: 1892, 256 s.

“Ahmet Mithat Efendi bu kitabında, İzmit Körfezi’ne bazı dostlarıyla yaptığı birkaç günlük bir tekne gezintisinin izlenimlerini anlatmıştır.”²⁸⁴

2.2.6. Mektup

Muhaberat ve Muhaverat: 1893, 208 s.

Muallim Naci ile Ahmet Mithat Efendi arasında yazılmış olan mektuplardan oluşan bir eserdir. Kitapta toplam 12 mektup yer alır. Bunların yedisi Ahmet Mithat Efendi, beşi ise Muallim Naci tarafından yazılmıştır.

Ahmet Mithat Efendi kitabın mukaddimesinde bu mektuplara dair bilgi verdikten sonra amacını açıklamıştır: “Bunlar birçok edebi değerlendirmeleri ve özgün görüşleri de bulundurdıklarından bazı araştırmacı dostlar söz konusu haberleşmenin yayınlanmasını sağlamaya çalışmışlardı. Bu isteğe dayanarak adı geçen evrakı yayınlamaya başladık.”²⁸⁵

Ahmet Mithat Efendi ile Şair Fitnat Hanım: Hazırlayan: Hakkı Tarık Us, 1948, 184 s.

Bu mektuplar sonradan ortaya çıkmıştır. Ahmet Mithat Efendi hayattayken kendi isteğiyle yayınlanmamıştır. Ancak Hakkı Tarık Us kendisine bu mektupları Ahmet Mithat Efendi’nin oğlu Galip Bey’in bizzat verdiğini kitabının önsözünde anlatmıştır. Us’un ifadesine göre, Ahmet Mithat Efendi, bu mektupları bir gün yayınlaması için oğluna saklamasını söylemiştir.²⁸⁶

²⁸³ Ahmet Mithat Efendi. (2015). *Avrupa’da Bir Cevelan*. (Haz. N. A. Pala). (1. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 18; (Eserin orijinali 1889’da yayınlanmıştır).

²⁸⁴ Esen. 2014, **a.g.e.**, 180.

²⁸⁵ Ahmet Mithat-Muallim Naci. 2011, **a.g.e.**, 87.

²⁸⁶ Milliyet Sanat Dergisi. 1978, **a.g.e.**, 42.

Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar: Hazırlayanlar: Fatma Samime İnceoğlu- Zeynep Süslü Berktaş, 2011, 486 s.

Ahmet Mithat Efendi, bu mektupların bilhassa kendi yazdıklarının bir kısmını *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde de yayınlamıştır. Fatma Aliye Hanım'ın kendisine yazmış olduğu mektupların ise ancak bazılarını gazetesinde yer vermiştir. Sonradan yayınlanıp basılan bu eserde Fatma Aliye Hanım'ın bazı mektuplarına da yer verilmiştir. *Tercüman-ı Hakikat*'te yayınlanan Fatma Aliye Hanım'ın ilk mektupları “*Mütercime-i Meram*” mahlasıyla yayınlanmıştır.

2.2.7. Monografi

Beşir Fuat: 1887, 155 s.

Ahmet Mithat Efendi, Beşir Fuat'ın intiharı karşısında kısa süreli bir şok yaşamış, tesirinden ise uzun süre kurtulamamıştır. Üç senedir tanıdığı ve gazetesinde (*Tercüman-ı Hakikat*) yazılarına yer vererek, destek olduğu Beşir Fuat'a karşı bu kitabında Ahmet Mithat Efendi eleştirel yaklaşmıştır: “Bu makalede evvela Beşir Fuat'ı nasıl tanıdığımı ve saniyen onun nasıl bir adam olduğunu ve salisen suret-i intiharını ve rabian bana yazdığı mektubuyla mekâtib-i sairesini ve hamisen kendi aleyhindeki muahezatını ve sadisen Materyalizm'in reddiyle intihar hakkında bazı muhakematı, sabian bu faciadan alınacak ibreti dermeyan edeceğim. Hem bunları o kadar dosdoğru yazacağım ki, zerre kadar mübalağayı bile hakikate karşı küfran addedeceğim.”²⁸⁷

Fatma Aliye Hanım yahut Bir Muharrire-i Osmaniyenin Neşeti: 1893, 200 s.

Ahmet Mithat Efendi'nin tanınmasına büyük katkı sağladığı Fatma Aliye Hanım için kaleme aldığı, Fatma Aliye Hanım'ı okurlara tanıtmayı amaçlayan bir eserdir. Bu eserin başında Ahmet Mithat Efendi, bu eseri Fatma Aliye Hanım'a hediye etmiştir: “Sevgili kızım! Altı yedi senedir seninle manevi peder ve duhteriz. Sana henüz hiçbir hediye takdim etmemişimdir. Zihî saygısızlık! Değil mi? Fakat sana layık ne hediye bulup takdim

²⁸⁷ Ahmet Mithat Efendi. (2017). *Beşir Fuat*. (Haz. B. Dervişcemaloğlu). (2. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 16; (Eserin orijinali 1887'de yayınlanmıştır).

edebilirdim? Düşündüm taşındım sana hediye olarak yine senden başkasını bulamadım. İşte bu kitap sensin kızım! Seni sana takdim ediyorum. Kabul etmemelik edemezsin ya?”²⁸⁸

“Ahmet Mithat Efendi’nin bu kitabı, tarihçi Ahmet Cevdet Paşa’nın kızı olan, döneminin tek kadın müellifi Fatma Aliye Hanım’ı tetkik için yazılmış bir eserdir.”²⁸⁹

2.2.8. Tarih

Kâinat: (15 Kitap), 1871-1881

“*Kâinat*, Kütübhâne-i Tarih gerçekten dönemi itibariyle ve de tek bir kişinin üstesinden gelmeye çalıştığı önemli bir projedir. *Kâinat* (1871-1881) 15 kitaptan oluşan tarih ve coğrafya külliyyatıdır. *Tercümân-ı Hakikat*’te tefrika olarak neşr olunduktan sonra ayrıca kitap olarak basılan bu külliyyatın birinci kısmı olan Avrupa’da yer alan İngiltere, Danimarka, İsveç-Norveç, Rusya, Fransa, Belçika ile Flemenk, Almanya, Hükûmât-ı Germaniye, Avusturya, İsviçre, Portugal, İspanya, İtalya, Yunanistan gibi ülkeler ele alınmakta ve bu ülkelerin tarihi ve coğrafyası müstakil olarak tanıtılmaktadır. 687 sayfa olan son cilt yani 15. Cilt ise Devlet-i Osmaniye’ye ayrılmıştır.”²⁹⁰

Üss-i İnkılap I : 1876, 440 s. (Kırım Savaşı’ndan Cülus-u Hümayuna Kadar)

Abdülhamit’in isteği üzerine biraz da Abdülaziz devrini tenkit maksadıyla yazılmış²⁹¹ eserin birinci cildinde II. Abdülhamit’in tahta geçtiği tarih olan 1876’ya kadar olan dönem ele alınmıştır: “Bu şekildeki buyruklarından önem derecesi meydana çıkan hizmetin tarafıma verilmesi gerçekten hiçbir üstünlüğü olmayan bir aciz kula en büyük bir ayrıcalık vermiş ve hayal edemeyeceğim bir yükseklığe ulaştırmış olmasıyla ve hele elde ettiğim iş bu cihan değer hizmetten dolayı nasıl sevineceğimi ve hazreti padişaha teşekkürlerimi nasıl arz edeceğimi bilemeyerek şaşırıp kalmakta mazur olduğum açıktır. ...

²⁸⁸ Ahmet Mithat Efendi. (2016). *Fatma Aliye Hanım Yahut Bir Muharrir-i Osmaniye’nin Neşeti*. (Haz. A. Aşır). (1. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 16; (Eserin orijinali 1893’te yayınlanmıştır).

²⁸⁹ Baydar, M. (1954). *Ahmet Mithat Hayatı Sanatı Eseri*. İstanbul: Varlık Yayınları, 16.

²⁹⁰ Erkoçoğlu, F. (2013). “Ahmet Midhât’ın *Kâinat* Adlı Eserinin Mukaddimesi Üzerine”. *İlim ve Fennin Reîs-i Mütefekkiri Ahmet Midhat Efendi*. F. Arslan. (Editör). (1. Basım). Kayseri. Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 186, 354-355.

²⁹¹ Esen. 1999, a.g.e., 206-207.

Naçiz ‘Tarih’im için en uygun başlık olarak gördüğüm ‘*Üss-i İnkılap’tır* (İnkılabın Temeli).”²⁹²

Üss-i İnkılap II : 1877, 419 s. (II. Abdülhamid Han’ın Cülûsundan Birinci Seneye Kadar)

Ahmet Mithat Efendi bu eseriyle ilgili okurlarına şu bilgiyi vermektedir: “Hürriyet yanlısı, adaletli, şanlı, güçlü, büyük padişahımız: II. Abdülhamit Efendimiz’in, kutsal hükümlerinin adalet ve hürriyet ve adalet vasfının somut delili olan hürriyet ve adalet dolu Kanunuesası’yi bu asil Osmanlı milletine sırf bir armağan ve ebedi bir padişahlık lütfu olmak üzere, kendiliklerinden nasıl bağışladıklarını anlatacağız.”²⁹³

Zübdetü’l Hakayık: 1877, 534 s.

“1876-1877 Osmanlı-Rus savaşı hakkında siyasi ve tarihi bir eserdir. Üss-i İnkılap’ın zeyli niteliğindedir.”²⁹⁴ “Şu kısımlardan meydana gelmektedir:

Tarih-i Umumi I: 1877, 466 s. Ezmine-i mütekaddime (ilk çağ)

Tarih-i Umumi II: 1878, 714 s. Ezmine-i mutavassıta (orta çağ)

Hilal-i Ahmer: 1878, 125 s. Kızılay’ın anlatıldığı kitap.

Medhal ve Tarih “Fünun-ı Coğrafya”: 1878, 164 s. Coğrafya konusunda bilgiler.

Mufassal: 1885-1887, (3 cilt) Genel tarih kitabı, 1. Cilt 1885, 797 s., 2. Cilt, 1885, 800 s., 3. Cilt, 1887, 384 s.

Tarih-i Umumi : 1910, (3 cilt), Darülfünunda verdiği derslerden meydana gelmiştir. 1. Cilt, 448 s., 2. Cilt, 224 s., 3. Cilt, 144 s.

²⁹² Ahmet Mithat Efendi. (2005). *Üss-i İnkılâp I*. (Haz. T. G. Seratlı). (1. Baskı). İstanbul: Selis Kitaplar, 27; (Eserin orijinali 1876’da yayınlanmıştır).

²⁹³ Ahmet Mithat Efendi. (2005) *Üss-i İnkılâp II*. (Haz. T. G. Seratlı). (1. Baskı). İstanbul: Selis Kitaplar, 18; (Eserin orijinali 1877’de yayınlanmıştır).

²⁹⁴ Esen. 1999, **a.g.e.**, 207.

Tarih-i Edyan : 1911, 336 s. İlahiyat Fakültesinde verdiği derslerden meydana gelmiş bir kitap.”²⁹⁵

2.2.9. Din ve Felsefe

Müdafaa : 1. Cilt, 1882, 620 s.

“İslamiyet’i müdafaa eden bir eserdir.”²⁹⁶ “*Ehl-i İslâmı Nasraniyete davet edenlere karşı kaleme alınmıştır*” denen kitapta, İslamiyet ile Hıristiyanlığın karşılaştırılması vardır. Ahmet Mithat Efendi, Hıristiyanlık propagandalarına karşı İslam’ı savunmak için Hıristiyanlığın ilme, ahlaka, medeniyete aykırı taraflarını göstermiştir. Misyonerlere karşı bilhassa Osmanlı gençlerini uyarmıştır. Kuran’dan birçok ayeti delil göstererek, 19. yüzyılda ilimde gelinen bazı yerleri bu ayetlerin ifade ettiğini söylemiştir.”²⁹⁷

Rızaeddin Fahreddin bu kitaba dair şunları ifade etmektedir: “Hâlbuki Ahmet Mithat Efendi’nin eserleri arasından tamamı değil belki sadece birkaçı yok olsa hemen şu saat hissedilecek ve büyük bir boşluk olduğu anlaşılacaktır. Mesela ‘Müdafaa’ların yaptığı hizmeti görece eserler dünya yüzünde hatta bugün de görülmez. İbn Hazm, İbn Teymiye, İbnül Kayyim gibi âlimler Hıristiyan ve Yahudilere karşı pek faydalı eserler yazdılsa da bu hicri asrın başında yaşayan Rametullah Hindi Efendi’nin “İzharul Hak” adlı eseri güzel ve faydalı olsa da bunların hiçbiri ‘Müdafaa’nın yerini tutmaz.”²⁹⁸

Müdafaaı Mukabele ve Mukabeleye Müdafaa: 1882, 2. Cilt, 508 s.

“*Müdafaa*’ya çok tepkiler gelmesi üzerine, Bible House adlı Amerikan misyonerlerinin başkanı Dwight’ın tepkisine Ahmet Mithat Efendi sessiz kalamamıştır. Dwight’ın söyledikleri ve Ahmet Mithat’ın bunlara cevabı *Müdafaa*’nın 2. cildini oluşturmaktadır.”²⁹⁹

²⁹⁵ Bu bilgiler Nüket Esen’in, *Ahmet Mithat Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Bibliyografyası*’dan alınmıştır. Esen. 1999, **a.g.e.**, 207.

²⁹⁶ Baydar, 1954, **a.g.e.**, 18.

²⁹⁷ Esen. 1999, **a.g.e.**, 208.

²⁹⁸ Fahreddin. 2018, **a.g.e.**, 58-59.

²⁹⁹ Esen. 1999, **a.g.e.**, 208.

Müdafaa : 3. Cilt, 1885, 569 s.

“Ahmet Mithat Efendi’nin; *Hıristiyanlığın mazisi, hali, istikbali Fransa müellifin-i meşhuresinden Şatobriyan’a reddiye olmak üzere kaleme alınmıştır*, dediği bu eserde, Hıristiyanlığın geçmişi, bugünü ve geleceği üzerinde durulmuştur. Chateaubriand’ın Hıristiyanlık hakkındaki iddiaları reddedilmiştir.”³⁰⁰

Schopenhauer’in Hikmet-i Cedidesi: 1887, 155 s.

Ahmet Mithat Efendi’nin *Schopenhauer’in Hikmet-i Cedide*’si, Schopenhauer hakkında Osmanlı’da yazılan ilk kitaptır. Kitabın girişinde Ahmet Mithat Efendi, Nazım Bey’in eline tutuşturduğu Hikmet-i Cedide’yi nasıl okumaya başladığını anlatmıştır: “Bilahare yazmayacak olduktan sonra bir şeyi okumak benim için nev‘-umma zaman kaybetmiş olmak demektir. İşte bunun için şimdiye kadar Schopenhauer’e zaman sarfetmeye lüzum görmemiştim.”³⁰¹ Ancak kitabı anlamak için iki defa okumak zorunda kalmıştır. Bu, Ahmet Mithat’a göre Schopenhauer’in zorluğundan değil, tutarsızlığından ileri gelmektedir. Sonunda kitap hakkında mütalaalarını yazıya dökmüş ve yayınlamıştır. Bu kitapta sert bir üslupla Schopenhauer’un fikirleri kritik edilmektedir.

Paris’te 30.000 Budi: 1890, 238 s.

“Paris’te 30.000 kişinin Budist olduğu haberi üzerine yazılmış; Brahmanizm, Budizm ve genelde dini inançlar üzerine bir tartışmadır.”³⁰²

Ben Neyim? : 1890, 124 s.

“*Tercümân-ı Hakikat*’in “*Mevadd-ı Hikemiyye*” kısmına tefrika edildikten sonra ilk defa olarak ayrıca kitap suretinde dahi tab’ olunmuştur.”³⁰³ Ahmet Mithat Efendi’nin “*Materyalizm*” karşısındaki görüşlerini ihtiva eden bir kitaptır.

³⁰⁰ Esen. 1999, a.g.e., 208.

³⁰¹ Ahmet Mithat Efendi. (2016). *Schopenhauer’in Hikmet-i Cedidesi*. (Haz. Z. Uysal). (1. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 18; (Eserin orijinali 1887’de yayınlanmıştır).

³⁰² Esen. 2014, a.g.e., 183.

³⁰³ Ahmet Mithat Efendi. (2002). *Ben Neyim? Hikmet-i Mâddiyyeye Müdâfa’u*. (Haz. E. Erbay., A. Utku.). (1. Baskı). Konya: Çizgi Kitabevi, 33; (Eserin orijinali 1890’da yayınlanmıştır).

İstibşar “Amerika’da Neşr-i İslam Teşebbüsü”: 1892, 138 s.

“*Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde derc edildikten sonra Maarif Nezaret-i Celilesinin ruhsatıyla ayrıca kitap şeklinde dahi tab olunmuştur.”³⁰⁴ Kitabın başında misyonerlerin faaliyetlerine ve gayretlerine yer veren Ahmet Mithat sözlerine şöyle devam etmiştir: “Bunların karşısına çıkan gayret hangi gayret olmuştur anladınız mı? Gayretullah.”³⁰⁵ Kitapta Amerikalı ilk beyaz Müslüman olan Alexander Russel Webb’in Müslüman olması ve İslam’ın Amerika’da yayılması için yaptığı çalışmalar anlatılmaktadır.

Beşair-i Sıdk-ı Nühüvvet-i Muhammediye: 1894, 682 s.

“İstanbul’da bulunan Katolik bir ilahiyatçı dostunun, İncil’de olduğu söylenen Muhammed peygamberin geleceğine dair işaretlerden bahsetmesini istemesi üzerine yazılmıştır.”³⁰⁶

Niza-ı İlm ü Din : 1. Cilt, 1895-1900, 4 cilt

“Tercüme ve telif karışık bir eserdir. William John Draper’ın Conflict Between Religion and Science adlı Katolikleri tenkit eden kitabının tercümesi *Niza-ı İlm ü Din*, ve Ahmet Mithat Efendi’nin uzun araya girişlerle kendi görüşlerini anlatmasıdır. Ahmet Mithat Efendi’nin cevaplarından oluşan kitabın adı; *İslam ve Ulum*’dur. Ahmet Mithat Efendi, her bahsin sonunda İslamiyet’le ilgili ithamları cevaplamaktadır. 1.Cilt, 1895, 550 s., 2. Cilt, 1895, 453 s., 3. Cilt, 1897, 523 s., 4. Cilt, 1900, 442.s.”³⁰⁷

2.2.10. Sosyoloji, Psikoloji, Pedagoji, Ekonomi, Askeriye

Ekonomik Politik: 1879, 133 s.

³⁰⁴ Ahmet Mithat Efendi. (2018). *İstibşar “Amerika’da Neşr-i İslam Teşebbüsü*. (Haz. K. Savaş). (1. Baskı). Konya: Çizgi Kitabevi, 15; (Eserin orijinali 1892’de yayınlanmıştır).

³⁰⁵ Ahmet Mithat Efendi. 2018, **a.g.e.**, 20.

³⁰⁶ Esen. 1999, **a.g.e.**, 209.

³⁰⁷ Esen. 1999, **a.g.e.**, 209.

“Ahmet Mithat Efendi bu kitabında, gerek insanın, gerekse devletin sermayesinin azaltılması değil, artırılması fikrini ileri sürmektedir.”³⁰⁸ Ekonomi üzerine yazılmış bir kitaptır.

Sevda-yı Sa'y ü Amel: 1879, 133 s.

Sevda-yı Sa'y ü Amel, Ahmet Mithat Efendi'nin Osmanlı'nın geri kalmışlığı üzerinde sorgulamalara gidip, çözümler üreterek, bunları okuyucuya sunduğu, yine çalışma fikrini öne çıkaran bir kitaptır: “Fakat bakalım bizde sevdâ-yı vatan ve hürriyet kadar inbisâtdan beri kalmış mıdır? Kalamamak zaruridir. Zira bir isti'dâdın inbisâtı sâ'ir isti'dâdlarla beraber bulunur ise daha kolay müyesser olur.”³⁰⁹

Nevm ve Halat- Nevm: 1881, 205 s.

“Uyku ve uyku hallerinden söz eden bir kitaptır.”³¹⁰

İlhamat ve Taglitat : 1885, 176 s.

“Alt başlıkta ‘Psikoloji yani fen-i menafiürruha dair bazı mülâhazat’ denmiştir. Psikoloji hakkında 12 bölümlük bir kitaptır.”³¹¹

Musahabat-ı Leyliye: 20 kitap, 1887-1890

“Çeşitli konularda bilgi veren deneme yazılarıdır: Vakit Geçirmek (1887, 29 s.), Ömür Uzunluğu (1887, 31 s.), Teehhül (1887, 31 s.), Tasarrufat-ı Kimyeviye (1887, 32 s.), İtiyad (1887, 32 s.), Kadınlarda Hıfz-ı Cemal (1887 32 s.), Tedkik-i Müskirat (1887, 32 s.), Volter (1887, 63 s.) İtirazat (1887, 32 s.), Berekât-ı Tenasüliye (1887, 31 s.), Babalar ve Oğullar (1888, 31 s.), Terakki (1889, 32 s.), İstidad-ı Etfal (1889, 30 s.), Tegaddi (1889, 30

³⁰⁸ Ülgen, E. (1994). *Ahmet Midhat Efendi'de Çalışma Fikri*. İstanbul: Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları No: 2, 10.

³⁰⁹ Ahmet Mithat. (2016). *Sevdâ-yı Sa'y Ü Amel*. H. Uçan. (Editör). (1. Baskı). İstanbul: Kitap Dünyası, 10. (Eserin orijinali 1879'da yayınlanmıştır).

³¹⁰ Esen. 1999, **a.g.e.**, 210.

³¹¹ Esen. 1999, **a.g.e.**, 210.

s.), Harekât (1890, 31 s.), Bir Mektup (1890, 30 s.), İki Mektup (1890, 30 s.), Terakkiyat-ı Hazıra ve Meşakin (1890, 38 s.)”³¹²

Müntehabat-ı Hazıra ve Mesakin: 1890, 38 s.

Ahmet Mithat’ın çeşitli konulardaki makalelerin birlikte yayınlanması: 1. Cilt, 155 s., 2. Cilt, 163 s., 3. Cilt, 157 s.

Ahbar-ı Asara Tamim-i Enzar: 1890, 176 s. “*Roman Tarihine Genel Bir Bakış*”

Bu kitabın ortaya çıkışı bir tartışma sonucudur. Tartışma İsmail Hakkı, Ahmet Mithat Efendi, Nabizade Nazım arasında yaşanmıştır. Tartışmanın konusu “roman”dır. Nabizade Ahmet Mithat’a *Tercüman-ı Ahval*’de yayınlanması için “Ravi” imzasıyla bir yazı göndermiştir. Yazısında, “*bizde roman namına layık hiçbir, ama hiçbir eser neşredilmemiştir*” demektedir. Bunun üzerine Ahmet Mithat Efendi, bu yazıyı yayınlamayıp ilgili yerlere cevap niteliğinde yazılar yazmıştır. Ahmet Mithat Efendi, Nabizade Nazım’ın “Ravi” imzalı diğer mektuplarına da aynı şeyi yapmıştır. Bu mektuplardan alıntılar yaparak, Nabizade Nazım’a cevap yazıları yazmıştır. Bu kitap bu cevapların bir araya gelmesinden oluşmuştur: “Ahbar-ı Âsâra Tamim-i Enzar sernamesi adı altında cem’ eylediğimiz şu sözleri cem’den maksat, kendileri eser husule getirmekten aciz buldukları halde âsâr-ı mütehassılayı intikad hevesine düşen gençlerimize sülûk edecekleri mesleğin ne kadar nazik bir meslek olduğunu göstermek meselesinden ibaretse de, bizce asıl şayan-ı istifade olan ciheti telif ve tahrir âleminde her ne suretle olursa olsun hatve-cünban olmak isteyenlerin, yazmaktan ziyade okumaya ve âleme ders vermekten ziyade kendileri tederrüs etmeye ihtiyaç görürlerse müştakı, muhtacı olduğumuz terakkinin asıl bu gayretle husule geleceği anlaşılması cihetidir.”³¹³

Hallül Ukad: 1890, 196 s.

³¹² Esen. 1999, a.g.e., 210.

³¹³ Ahmet Mithat Efendi. (2014). *Ahbar-ı Âsâra Tamim-i Enzar “Roman Tarihine Genel Bir Bakış”*. (Haz. S. Çağın). (1. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 92; (Eserin orijinali 1890’da yayınlanmıştır).

“İlmî ve fennî konularda 8 okuyucu mektubuna Ahmet Mithat Efendi'nin verdiği cevaplardır.”³¹⁴

Edvar-ı Askeriye: 1891, 271 s.

“Askerliğin ve savaşmanın adap ve kurallarının anlatıldığı eserin bölümleri şöyledir: *Harb, Edvar-ı Islahiye, Edvar-ı Harbiye, Edvar-ı Askeriye, Muharebe ve Hukuk-ı Beynelmilel. Askerliğin ve Savaşmanın Adabı ve Kuralları.*”³¹⁵

Zabit: 1891, 209 s.

“Avrupa'daki askerlik tekniğinin üstünlüğü anlatılmıştır. Osmanlı subaylarının mutlaka bir yabancı dil bilmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Osmanlı idaresinden çıkan yerlerde Müslüman halkın durumu tartışılmıştır.”³¹⁶

Avrupa Adab-ı Muâşeretü yahut Alafranga: 1894, 636 s.

Ahmet Mithat Efendi bu kitabında neredeyse Avrupa yaşantısının tamamını vermiştir. Seyahatte (gemi, tren vs.) dikkat edilmesi gereken hususlardan, ziyaretlere kadar birçok konuda bilgiler kitapta yer almaktadır.

Sait Beyefendi Hazretlerine Cevap: 1897, 206 s.

Sait Bey ile klasikler konusunda yaptıkları tartışmalar önce Tercüman-ı Hakikat'te yayınlanmış, sonradan kitap haline getirilmiştir: “Biraderimiz saadetli Sait Beyefendi hazretlerine cevap olmak üzere kaleme alınmış olan makalemiz müşarünileyh hazretlerinin on beş numaralı Galatat-ı Tercüme cüzünde nam-ı âcizanemize olarak münderiç bulunan bir tezkire-i aliyelerine cevap olup ecvibe-i âcizanemizin kariîn tarafından takdiri müşarünileyh hazretlerinin tezkirelerinin dahi görülmesine mevkufl olduğuna ve bu halde iki eserin bir cilt

³¹⁴ Esen. 1999, **a.g.e.**, 211.

³¹⁵ Esen. 1999, **a.g.e.**, 211.

³¹⁶ Esen. 1999, **a.g.e.**, 211.

içinde bulunması bi'l-vücut müstahsen olacağına mebni evvela müşarünileyh hazretlerinin tezkireleri ve müteakiben evcibe-i âcizanemiz bu mecellede cem olunmuştur.”³¹⁷

Çocuk Melekât-ı Uzviye ve Ruhîyesi: 1899, 360 s.

“Anne-babalar için, çocuk nedir, nasıl yetiştirilmelidir gibi konuları açıklayan bir kitaptır. Çocuğu fiziksel ve ruhsal olarak tanımlamaktadır.”³¹⁸

Ana Babanın Evlad Üzerindeki Hukuk ve Vezâifi: 1899, 155 s.

“Anne ve babalar için çocuklarla ilgili sorunları tartışılmıştır. Çalışan anneler, sütanne sorunu, yabancı mürebbiyeler, batı tarzı okullar ders kitapları, pedagoji bilimi hakkında bilgiler ve düşünceler içermektedir.”³¹⁹

Peder Olmak Sanatı: 1899, 201 s.

Kitap her ne kadar evlenecek bekâr erkekler için kaleme alınsa da kitabın ilerleyen bölümlerinde Ahmet Mithat Efendi “öyleyse demek oluyor ki baba olmak sanatına mukabil bir de ana olmak sanatı vardır. Öyle mi?”³²⁰ demiştir. Haliyle Ahmet Mithat Efendi'nin kitabının adı her ne kadar *Peder Olmak Sanatı* olsa da Türk kızlarının eğitilmesi konusuna burada da dikkati çekmektedir. Kitap, erken evlenmek, Fransa'daki gayri meşru çocuklar gibi meseleleri de ele almaktadır.

Müntehabat-ı Tercümân-ı Hakikat: 3 cilt, 1883³²¹

“Ahmet Mithat Efendi dâhil bazı yazarların daha önce *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayınlanmış yazılarından oluşmaktadır. 1. Cilt, 800 s., 2. Cilt, 800 s., 3 cilt, 768 s.”³²²

³¹⁷ Ahmet Mithat Efendi. (2015). *Sait Beyefendi Hazretlerine Cevap*. (Haz. Z. Kerman). (1. Basım). İstanbul: Dergâh Yayınları, 15; (Eserin orijinali 1897'de yayınlanmıştır).

³¹⁸ Esen. 1999, **a.g.e.**, 212.

³¹⁹ Esen. 1999, **a.g.e.**, 212.

³²⁰ Ahmet Mithat Efendi. (2017). *Peder Olmak Sanatı*. (Haz. G. Akyol). (2. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 76; (Eserin orijinali 1899'da yayınlanmıştır).

³²¹ Kudret. 1962, **a.g.e.**, 20.

³²² Esen. 1999, **a.g.e.**, 212.

Müntehabat-ı Ahmet Mithat: 3 cilt, 1888-1889³²³

2.2.11. Ders Kitapları

Hâce-i Evvel: 1870, 426 s.

“Ahmet Mithat Efendi bu kitabı Bağdat’ta kaleme almıştır. 1870’de Maarif Nezareti’nin açtığı mektepler için basılacak kitaplar müsabakasına “Hâce-i Evvel” ile girmiştir.”³²⁴ “İlkokul çocukları için öğretici bir kitap olan, Hâce-i Evvel 8 cüzden oluşan, *Hesap, Hendese, Kozmografya, Coğrafya, Heyet, Hikmet, Tarih, Tarik-i Maişet* gibi kısımları içine alan, öğretici nitelikte bir eserdir.”³²⁵

Sihri Siraci: 1887, 20 s.

“Ahmet Mithat Efendi, Avrupa’da ortaya çıkan sinemayı anlatmaktadır. Perdede film gösterilişi ve film makinesi gibi çizimler vardır.”³²⁶

Medrese-i Süleymaniye: 3 Defter, 1887

“Ahmet Mithat Efendi’nin Rodos’ta bizzat kendi kurduğu aynı isimdeki mektep için hazırlanmış bir eserdir.”³²⁷

Dünya (Çocuklar Kütüphanesi) : 6 cüz, 1888

“İlkokul çocukları için hazırlanmış, öğretici kitaplardan oluşan bir eserdir.”³²⁸

Bu’du Şems Nasıl Ölçülür? : 1897 (Astronomik bir eserdir.)³²⁹

³²³ Kudret. 1962, **a.g.e.**, 20.

³²⁴ Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 447.

³²⁵ Kudret. 1962, **a.g.e.**, 19.

³²⁶ Esen. 1999, **a.g.e.**, 213.

³²⁷ Baydar. 1954, **a.g.e.**, 20.

³²⁸ Esen. 1999, **a.g.e.**, 213.

³²⁹ Baydar. 1954, **a.g.e.**, 16.

2.2.12. Çeviri

Hokkabaz Kitabı: 1875, 33 s.

“Ahmet Mithat Efendi’nin Rodos’ta sürgüneyken yaptığı ilk çeviridir.”³³⁰
 “Hokkabazlığı bir sanat olarak kabul eden ve o suretle maişetlerini temin eden kimselerin hayret verici marifetlerinden, evlerde hususi olarak yapılması mümkün kısımlarının nasıl ve hangi vasıtalarla mümkün olacağından bahseden bir eserdir.”³³¹

Çeviri Roman

“Paul De Kock, **Üç Yüzlü Karı**: 1877, 90 s. (Ebüzziya Tevfik ile birlikte.), **Adolf Muçelburg, Konak**: 1879, 354 s. (Almanca’dan çeviri Vizental ile birlikte), **Alexandre Dumas Fils, Kamelyalı Kadın**: 1879, 198 s., **Alexandre Dumas Fils, Bir Kadının Hikâyesi**: 1880, 400 s., **Alexandre Dumas Pere, Antonin**: 1880, 212 s., **Octave Feuillet, Bir Fakir Delikanlının Hikâyesi**: 1880, 400 s., **Octave Feuillet, Amiral Bing**: 1880, 154 s., **Charles Merouvel, Gabriyel’in Günahı**: 1881, 321 s., **Emile Richeborg, Peçeli Kadın**: 1881, 343 s., **Emile Richeborg, Merdud Kız**: 1882, 618 s., **Georges Pradel, Lülü-i Asfer**: 1883, 651 s., **Emile Gaboriau, Orsival Cinayeti**: 1883, 309 s., **Ksenophon, Husrevname**: 1884, 274 s., **Paul De Kock, Kamere Âşık**: 1885, 508 s., **Beydeba, Hulasa-i Humayunname**: 1887, 600 s., **Leon de Tinsau, Papastaki Esrar**: 1887, 139 s., **Hector Malot, Bilgiç Kız**: 1887, 173 s., **Hasan Ata b. Mehmed, Terbiyeli Bala**: 1887, 36 s., **Emile Aufier, Nedamet mi? Heyhat!** : 1888, 166 s., **Friedrich von Flotow, Aleksandr Stredella**: 1889, 61 s., **Anne Radcliffe, Odolf Hisarı**: 1889, 393 s., **Octave Feuillet, Sanatkâr Namusu**: 1890, 171 s.”³³²

³³⁰ Esen. 2014, **a.g.e.**, 188.

³³¹ Baydar. 1954, **a.g.e.**, 17.

³³² Ahmet Mithat Efendi’nin çeviri eserleri diğer eserlerinde olduğu gibi kronolojik olarak verilmiş, kaynak olarak Nüket Esen, Ahmet Mithat Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Bibliyografyası ve Mustafa Baydar, Ahmet Mithat Hayatı Sanatı ve Eseri adlı kitaplardan alınmıştır. Geniş bilgi için bknz: Esen. 1999, **a.g.e.**, 213-214-215. Baydar. 1954, **a.g.e.**, 33-34.

Çeviri Tiyatro

“**Victor Hugo, Derebeyleri:** 1879, 32 s., **Pierre Corneille, Sid’in Hülasası:** 1890, 222 s. La Cid trajedisinin sahne nesirle hikaye biçiminde özet çevirisi.”³³³

Yazarı Bilinmeyenler

“**Alayın Kraliçesi:** 1878, 343 s., **Şeytankaya Tılsımı:** 1890, 53 s., **Altın Aşıkları:** 1898, 215 s.”³³⁴

2.2.13. Basılmamış Eserleri

Elfünnehar vennehar? Ermenistan Var mıdır?

“Adları ile birer eser neşri için maarıften ruhsat aldığı anlaşılıyorsa da bu eserleri bastırıp yaydığı anlaşılammıştır.”³³⁵

Us, Ahmet Mithat Efendi’nin basılmamış kitaplarıyla ilgili şu bilgileri vermektedir: “Kitap dost ve bilginlerimizin sayılılarından Sayın Nurullah Pertevoğlu tarafından lufedilip bu kitabı takip etmesini istediğimiz esere bıraktığımız faydalı malumattan da şunları (Ahmet Midhat Efendi’nin basılmamış eserleri) kısmına ekliyoruz: **(Kur’an-ı Kerim’in Felsefesi)** adı altında sonraları şeyhülislam Musa Kâzım Efendi ile birlikte yedi yıl çalışarak bir eser vücade getirmişlerdir, fakat eser İslamiyet’i bir cumhuriyet olarak gösterdiği için Abdülhamid’in iradesiyle müsadere olunmuştur. Eser Fındıklı İsmet Efendinin padişah kitapçılığı zamanında Yıldız Kütüphanesinde idi. **(Sevda)** adı ile yazdığı bir romanı bastırılmamış, bu eser Manastırlı Mehmed Rifat Bey tarafından tiyatroya çevrilerek **(Hükm-i Dil)** adı ve (M. R.) remzi ile 1291 (1875)’de basılmıştır. **(Kafkas)** adlı romanının tiyatroya çevrilmiş bir şekli varken basılmamıştır. **(Arnavutlar)** adlı bir tiyatro ile **(Yürek Pazarlığı)** adlı bir başka tiyatrosu basılmamıştır. Basılmamış olduğu anlaşılın şu eserleri de vardır: **(Üss-i İmlâ), (Üç Cins Mahlûk), (Osman Gazi), bir roman.** 208 basılı esere bu 15 basılmamış da katılırsa toplam 223’e varır; gazete ve dergilere ve başkalarının eserlerine giren yazılar bu yekûnun dışındadır. Oğlu Kamil Yazgıç’ın yazısına göre de basılmamış

³³³ Esen. 1999, a.g.e., 215.

³³⁴ Esen. 1999, a.g.e., 215.

³³⁵ Us. 1955, a.g.e., 171.

(**İntikam**), (**Kürd Kızı**) adlı birer piyesi (**Zibâ**) adlı bir opereti daha vardır. Bunlarla 223 rakamı 226'yı bulur."³³⁶

Gazete

“Ahmet Mithat Efendi (Tuna) *Vilayet Gazetesi*’nde çalıştığı gibi Bağdat’a gidince *Zevra* gazetesini idare etmiştir. Âli Paşa’nın ölümünden birkaç ay evvel İstanbul’a gelince *Ceride-i Askeriye* başmuharrirliğine tayin edilmiştir. Bu sırada Ali Efendi tarafından çıkarılan *Basiret* gazetesine de yazıyordu.”³³⁷

İbret:

“İstanbul’da 1870-1873 yılları arasında belli başlı dört devre halinde yayınlanan siyasi gazetedir.”³³⁸ “Gazetenin sahibi Aleksan Sarafyan gazeteyi sonradan Namık Kemal’e devretmiştir. Bu esnada bu gazetenin basılması için Ahmet Mithat Efendi, kendi matbaasını Namık Kemal’in hizmetine sunmuştur. Ahmet Mithat Efendi’nin bu gazetede yazıları da yayınlanmıştır. Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal ile bu noktadaki ilişkisinden *Menfa*’da şu şekilde söz eder: “*İbret*’i basmak için (Namık Kemal’den söz ediyor) Tasvir-i Efkâr matbaasını satın alınmıştı. Hurufat gazeteyi düzenlemeyi yeterli olmuşsa da baskısı için elde bulunan el tezgâhı yeterli gelmeyince kullanmaları için bizdeki makineyi takdim eyledim.”³³⁹ “O yıl (1871) *İbret* gazetesini idareye başlamıştır.”³⁴⁰

Devir (1871)

“Ahmed Mithat Efendi, Mithat Paşa’nın sadareti üzerine birincisi Mithat Paşa’nın aleyhinde yazdığı baş makale yüzünden ilk sayısında lağvedilen, ikincisi on yedi nüsha çıktıktan sonra kapatılan *Devir* ve *Bedir* adlı iki gazete çıkarmıştır.”³⁴¹ “Hükümet, *Devir*’in kullandığı lisanı şiddetli bulmuş ve gazeteyi kapatmıştır.”³⁴²

³³⁶ Us. 1955, a.g.e., 171-172.

³³⁷ Uraz. 1940-1941, a.g.e., 8.

³³⁸ Yazıcı, N. (1988). “İbret”. *DİA*. (C.XXI. s.368). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

³³⁹ Ahmet Mithat Efendi. (2013). *Menfa*. (Haz. H. İnci). (1. Baskı). İstanbul: Kapı Yayınları, 214; (Eserin orijinali 1876’da yayınlanmıştır).

³⁴⁰ Tanpınar. 1988, a.g.e., 447.

³⁴¹ Tanpınar. 1988, a.g.e., 447-448.

³⁴² Sungu. 191964, a.g.e., 107.

Bedir (1871)

“Ahmet Mithat Efendi bunu *Devir* unvanlı gazetesinin kapatılmasından sonra çıkarmaya başlamıştır. İmtiyazı yine Mehmet Cevdet Efendi adınadır. İlk olarak 26 Eylül 1872’de intişara başlayan gazete, yine bermutat “şiddet-i lisan”ı bahane edilerek hükûmet tarafından kapatılmıştır. Günlük ve siyasi olan bu gazete de nihayet on üç nüsha yayınlanabilmiştir.”³⁴³ “Bu gazetenin bütün yazıları Ahmet Mithat Efendi tarafından yazılmıştır.”³⁴⁴

İttihad (1876)

“Ahmet Mithat Efendi, sürgünden geldikten sonra Tefik İlhami Bey’in mesul müdürlüğü altında 10 Temmuz 1876’da *İttihad* adlı gazeteyi kurmuştur. *İttihad*’ta Ahmet Mithat Efendi dışında Namık Kemal’in, Sami Paşazade Sezai Bey’in, Nâzım Bey’in (eski Zaptiye Nazırı Nâzım Paşa) yazıları da görülmektedir.”³⁴⁵ “Artık Ahmet Mithat Efendi’deki gözünü budaktan esirgemeyen medeni cesaret, yerini daha mutedil bir davranışa terkettiği için bu gazete diğerlerine göre daha uzun yayınlanmış, 246 nüshası görülebilmektedir.”³⁴⁶

Osmanlı (1878)

“Gazete, Türkçe ve Fransızca olarak iki dilde çıkartılmıştır. Matbaası yine Beyoğlu’nda Haçopulo çarşısındadır. Bu gazeteyi Avrupa’da *Jön Türklerin* neşrettikleri aynı isimdeki gazete ile karıştırmamalıdır. Ahmet Mithat Efendi bu gazeteyi 17 Eylül 1878’de tamamen kendi idaresi altına almıştır.”³⁴⁷

Tercümân-ı Hakikât (1878)

“Ahmet Mithat Efendi, 1878’de *Takvim-i Vakayi* müdürü olmuştur. O senenin 27 Haziranında *Tercüman-ı Hakikat*’i çıkarmaya başlamıştır. Gazete, saraydan her ay nakdî yardım görmektedir.”³⁴⁸ “Meşrutiyet (1908) devrine kadar sürdürdüğü bu gazetede, makale,

³⁴³ Baydar. 1954, a.g.e., 36.

³⁴⁴ Sungu. 1955, a.g.e., 108.

³⁴⁵ Sungu. 1955, a.g.e., 115.

³⁴⁶ Baydar. 1954, a.g.e., 36.

³⁴⁷ Baydar. 1954, a.g.e., 36-37.

³⁴⁸ Tanpınar. 1988, a.g.e., 454.

hikâye, roman, vb. türlerinde çeşitli yazılar yayımlamış, halk arasında geniş bir üne ulaşmış; gerek basında, gerek okurlar arasında, “*Ahmet Mithat Efendi*” diye anılmıştır.”³⁴⁹

“*Tercüman-ı Hakikat*, hemen bütün hayatı gazetecilikle geçen Ahmet Mithat Efendi’nin hayatında bir dönüm noktasıdır.”³⁵⁰ Ahmet Mithat Efendi bu gazetenin yarısını kendisinin yazılarıyla doldurmuştur. Birçok kitabı önce buradan yayınlanmış, sonra kitap haline gelmiştir. Hayatı boyunca kendi çıkardığı veya yazı verdiği birçok gazete ve derginin yanında en çok yazısının yayınlandığı uzun yıllar kendisine ait olan gazetesi *Tercüman-ı Hakikat*’e (1878-1921) yazdığı yazıların toplam sayısının inanılmaz boyutlara eriştiği tahmin edilebilir.”³⁵¹

“Döneminde bir tür okul işlevi gören bu gazete, Türk edebiyatı tarihinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Türk basın tarihinin en uzun ömürlü (1878-1922) gazetelerinden *Tercüman-ı Hakikat*’in en önemli özelliği, tefrika geleneğiyle edebiyatı halka ulaştırmayı başarması ve eski-yeni tartışması bağlamında yeni akımların oluşmasına ve yeni yazarların doğmasına öncülük edişidir. *Tercüman-ı Hakikat*’in, II. Meşrutiyet’in ardından İttihat ve Terakki iktidarına muhalefeti nedeniyle gözden düşürülmesine kadar ki yaklaşık otuz yıllık süreçte etkili olduğu dönem, 1878-1888 yılları olmuştur. Bu gazete daha sonra damadı olan Muallim Naci’nin de yetişmesinde etkili olmuştur. Ayrıca Fatma Aliye Hanım’ı Türk Edebiyatı’na kazandırmıştır. Yine Ahmet Rasim, Ahmet Cevdet, Hüseyin Rahmi gibi isimler *Tercüman-ı Hakikat*’te yetişerek üne kavuşmuşlardır.”³⁵² Şevket Rado bu isimlerin arasına Hüseyin Cahit Yalçın’ı da eklemektedir.³⁵³

“Gazete o zamanın siyasi atmosferine uyarak, siyasete pek az yer vermiş ve sütunlarını daha ziyade edebî yazılara ve diğer malûmata ayırmıştır. Bu sütunları baştanbaca denecek şekilde Ahmet Mithat Efendi’nin bereketli kaleminden çıkan tefrika romanları ve diğer yazılar doldurmuştur.”³⁵⁴

³⁴⁹ Kudret. 1962, a.g.e., 10.

³⁵⁰ Sungu. 1964, a.g.e., 116.

³⁵¹ Esen. 2014, a.g.e., 14.

³⁵² Miyasoğlu. E. 2017, a.g.e., 27.

³⁵³ Rado, Ş. (1986). *Ahmet Mithat Efendi*. (1. Baskı). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 7.

³⁵⁴ Baydar. 1954, a.g.e., 37.

Dergi

Dağarcık (10 Cüz) (1872)

“*Bedir* gazetesinin kapatılmasından sonra, kalem için bir meşguliyet olmak üzere *Dağarcık* adlı fen dergisini kurduk. Bunun yayınlanmasından en büyük maksadım halkı fen ve felsefe konularını okumaya alıştırmaktı.”³⁵⁵

“Meclis-i Maarifin kararıyla izinsiz olduğu bahanesiyle neşri men edilen bu mecmua Münif Efendi’nin “Mecmua-i Ulûm”unun dili ve seviyesiyle biraz da halkı hedef tutan bir benzeridir.”³⁵⁶ “Ahmet Mithat Efendi, *Dağarcık*’ta çıkan ve İslamlık aleyhinde olduğu iddia edilen *Duvar da Bir Sada* adlı yazısından ötürü 1873’te Yeni Osmanlılar ile birlikte Rodos’a sürülmüştür. Ahmet Midhat Efendi burada üç yıl kalmıştır. Sultan Abdülaziz’in tahttan inmesi (1876) üzerine İstanbul’a dönmüştür.”³⁵⁷

Kırkambar (1874) :

“Ahmet Mithat Efendi’nin neşrettiği süreli yayınların en ömürlüsü bu mecmuadır. Ahmet Mithat Efendi, matbaasını bu mecmuasının namına izafe ettiği gibi yine bu isimde bir de kütüphane tesis ederek, bu seriden bir hayli de kitap neşretmiştir. Bu mecmua 34 nüsha yayınlanabilmiştir.”³⁵⁸ “*Dağarcık* ve sürgündeyken Mehmed Cevdet’in adına çıkarttığı “*Kırkambar*” devrin fikir hayatına tesir etmiş eserlerdir. Bu hususta bize en güzel şahadeti Fatma Aliye için yazdığı kitapta kadın romancının kendisine gönderdiği biyografik mektup vermektedir.”³⁵⁹

Tanpınar’ın sözünü ettiği biyografik mektupta, Fatma Aliye Hanım, Ahmet Mithat Efendi’nin hemen hemen bütün eserlerini okuduğundan söz etmiştir ve sıra *Kırkambar*’a geldiğinde şunları yazmıştır: “Nihayet *Kırkambar*’ı da okumaya başladım. Aman Ya Rabbi!

³⁵⁵ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 225.

³⁵⁶ Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 449.

³⁵⁷ Zülfikar, H. (1995). “Ahmet Midhat’ın Rehnumâ-yı Mu’allimîn’i”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. (521). 532.

³⁵⁸ Baydar. 1954, **a.g.e.**, 36.

³⁵⁹ Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 449.

Bu ne? Bu bütün başka bir âlem. Bunun hakkındaki sözlerim, mütalaam pek uzun sürer, uzağa varır. Zira onun mündericatı da beni pek uzun müddet işgal ettiler.”³⁶⁰

---

³⁶⁰ Ahmet Mithat Efendi. (2016). *Fatma Aliye Hanım Yahut Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti*. (Haz. A. Aşır). (1. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 52; (Eserin orijinali 1893'te yayınlanmıştır).

3. OSMANLI DEVLETİ'NDE FİKİR HAREKETLERİNİN TARİHİ ZEMİNİ

Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında askeri üstünlüğünü kaybetmesiyle, toprak kayıplarının başlaması, düşünce hayatı üzerinde de büyük bir tesir bırakmıştır. “Niçin, Osmanlı Devleti gerilemeye başlamıştı, niçin Batı sürekli ilerlerken Osmanlı birçok alanda geri kalıyordu?” Bu ve benzeri sorular etrafında çözüm arayışları, Osmanlı aydınları arasında Tanzimat'tan önce de başlamıştı. Ancak ilk ciddi düşünce hamleleri ve bu düşüncelerin devlet erkânı üzerinde ilk ciddi etkileri, Tanzimat (1839)'la birlikte görülmeye başlanmıştır.

3.1. Tanzimat (1839)'ı Hazırlayan Sebepler

Osmanlı Devleti, Batı karşısında ilk ağır yenilgisini 17. yüzyılın sonlarında almıştır. Bu yenilginin ardından, daha önce gücüne, ilmine ve tekniğine hiç itibar edilmeyen Batı'ya karşı bir ilgi ve merak başlamıştır. Bundan sonrasında Osmanlı Devleti, Batı'nın kendine karşı üstünlüğünü fark etmiş, ardından da bu üstünlüğü yakalamak için bir çaba içine girmiştir.

Bu çaba, her zaman biraz önyargılı, tedbirli ve temkinli verilmiştir. Çünkü Batı demek aynı zamanda *Haçlı Seferleri* demektir. Dolayısıyla Batı'ya karşı tarihi temelleri güçlü bir tepki her zaman mevcuttur. Yenileşme ya da modernleşme de Batı'dan alınacağı için bu tepki, yenileşme çabalarının çeşitli engellerle karşılaşmasına sebep olmuştur. Hilmi Ziya Ülken bu durumu şu şekilde değerlendirmektedir: “Bu sebepten, 17. 19. yüzyıllarda her *Batılılaşma* davranışı şiddetli bir gerileme hareketi ile karşılaşmıştır. Esasen bütün yenileşme çabaları ordunun başarısızlığından üzüntü duyan ve yenilişinin sebebini Batı'daki teknik üstünlükte gören, devlet otoritesinden gelmektedir. Yani bu çabalar halktan otoriteye doğru değil, otoriteden halka doğrudur. Hal böyle olunca, devlet otoritesi gibi halkın bu yenilgilerin sebebini ve Batı'nın üstünlüğünü kritik etmesi zor olmuştur. Dolayısıyla tepkiler, devlet otoritesinin bu görüşünü benimsemeyen ve bütün yabancı tesirleri “*gâvur icadı*” diye karşılayan fanatik görüşten ileri gelmektedir. Karşılıklı bu iki hareket daima, sonunda birincinin başarısızlığı ile bitmek üzere, III. Ahmet'ten III. Selim'e kadar

sürmüştür. Böylece 150 yıllık çarpışmalardan esaslı hiçbir modernleşme sonucu elde edilememiştir.”³⁶¹

Osmanlı'nın ilerleyişini durduran Batı, bundan sonrasında Osmanlı topraklarına karşı, sürekli kendi ilerlemesini gerçekleştirmiştir. Bu karşılıklı mücadeleler sırasında, Osmanlı'nın askerlerinin eğitim ve teçhizat açısından Batı ile arasındaki farklar iyice ortaya çıkmıştır. Osmanlı, ordu ve bilimsel alanda eskiden üstünken, artık Batı'nın gerisine düşmüştür. Batı'nın askeri ve teknik anlamda ilerlemesi karşısında Osmanlı Devleti geç kaldığını anlamış, yetersiz olduğunu fark etmiştir.³⁶² Niyazi Berkes'e göre; 17. yüzyıla kadar Osmanlılar birçok alanda Batı'ya model bile olmuşlardır. Çünkü buldukları çağı yakalamakta ve o çağa ayak uydurmakta hatta bazen çağın üstüne çıkmakta, çok ustalık göstermişlerdir. Zira 17. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti, çağdaş Avrupa'daki en son yenilikleri-ilerlemeleri izlemektedir ve kısa sürede bunları uygulamaktadır.³⁶³ Ancak artık böyle bir durumdan söz etmek söz konusu değildir. Osmanlı Batı'ya örnek olmak bir yana, Batı'yı örnek alma durumuna gelmiştir. Bu örnek alma arzusu sonradan *Batılılaşma* denilen bir sürecin başlamasına sebep olmuştur. Halil İncılık bu dönemi şöyle izah etmektedir: “1699'da bir bunalım dönemini sona erdiren Karlofça Barışı, Osmanlı tarihinde yeni bir dönemin başlangıcını simgelemektedir. Batı'ya karşı üstünlüğünü koruduğu bu antlaşmaya kadar, Batı'yı ve onun kültürünü küçümsemiş olan Osmanlıların yeni bakışı, bu kültüre ve başarılarına saygıyla karışık, bir merak dönüşmüştür. Bu noktadan itibaren, Batı'yı daha iyi anlamak ve en önemlisi de, son yıllardaki başarısının sırrını keşfetmek yolunda girişimler başlamıştır. Osmanlıların Batı'ya karşı tavrındaki bu gelişme, daha sonraları *Batılılaşma* süreci diye bilinecek harekete yol açmıştır.”³⁶⁴

1699 Osmanlı Devleti için bir kırılma noktasıdır. Bu tarih, o ana kadar net bir şekilde fark edilmeyen bir buz dağının artık açığa çıkmasıdır. Bu açığa çıkma sert bir çarpışma ile olmuş, gemi büyük bir sarsıntı geçirmiş ancak batmamıştır. Bu çarpışma sonucu gerçeklerle yüzleşmek durumunda kalan Osmanlı Devleti, aslında durumun farkına varmıştır. Bu bağlamda devlet bazında önlemler alma ve çözümler bulma yoluna da gitmiştir. Bu, modernleşmede ara bir dönem olarak adlandırabileceğimiz *Lale Devri*'ne (1718-1730)

³⁶¹ Ülken, H. Z. (2015). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. (3. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5.

³⁶² Lewis, B. (2015). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (8. Baskı). Ankara: Arkadaş Yayınları, 37.

³⁶³ Berkes, N. (2017). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. (24. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 73-74.

³⁶⁴ İncılık, H. (2016). *Devlet-i 'Aliye Osmanlı Üzerine Araştırmalar-IV Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet*. (1. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 107.

tekabül etmektedir. Bu dönemde çözümün eskiye dönme olduğunda hala ısrar edenler mevcuttur ancak devlet bu fikirde değildir. Kemal Karpat bunu şöyle değerlendirmiştir: “Devlet, mevcut kurum ve gelenekler çerçevesinde hareket ediyordu, ancak bazı danışmanlardan gelen önerilerin aksine, eski düzeni de hayata döndürmeye çalışmıyordu.”³⁶⁵ Bu ara dönemdeki çabaların devletin kaybettiği bazı toprakları geri kazanmasına faydası bile olmuştur. Nevşehirli İbrahim Paşa (1718-1730) sadrazam olduğunda dünyaya uyum sağlamayı amaçlayan politikalar geliştirilmiştir. Ekonomik alanda tedbirler artırılmış, devlet memurlarının alımına sınırlamalar getirilmiştir. Diğer yandan devlet, inşaat alanında girişimci sınıfa büyütme amaçlayarak, bu yönde çalışmalara hız vermiştir. Matbaanın Osmanlı ülkesine ilk girişi de bu dönemde olmuştur. Orduda modernleşme adına büyük çabalar safedilmiştir. Esasen kaybedilen toprakların geri alınması da bu çabanın ürünüdür: “Büyük Petro’nun 1711’de *Prut Savaşı*’nda aldığı yenilgi, Belgrad’ın geri alınması ve 1739 yılında elde edilen diğer askeri zaferler, bu ekonomik canlanmanın bir sonucudur. Bu canlanma, 1695-1730 döneminde uygulanmış politikaların sonucudur. Osmanlı’nın *kapitalizme açılış* olarak adlandırılabilir olan bu politikalar, 1730 yılındaki *Patrona Halil İsyanı* nedeniyle aniden kesintiye uğramıştır.”³⁶⁶

Karpat bu isyana dair; basit bir *hamam tellağının* çıkardığı isyanın ardında, din kurumlarının olduğu değerlendirmesinde bulunmaktadır. Zira Osmanlı Devleti’nde *kapitalist* bir gelişim yaşanmaktadır. Kapitalist gelişimin altında ise *laik bir eğitim sistemi* yatmaktadır. Dolayısıyla bu da din adamlarının politik sistemdeki etkinliklerine tehdit anlamına gelmektedir.³⁶⁷ Ancak Berkes bu duruma farklı bir yorum getirmiştir. Berkes’e göre; 18. yüzyılda yeniçerilik Osmanlı Devleti’nin hemen her bölgesinde adeta *siyasal bir parti gücüne* dönüşmüştür. Bu yüzden, sadece kendi bölgelerinde değil, payitahtta da siyasal manada rol oynayacak duruma gelmişlerdir. Ancak bu güç, ulemanın ve şeriatçıların elinde değildir. Bu güç, aşağıdan *Bektaşilerin*, yukarıdan ise siyasi çıkarıcıların elindedir. Berkes’e göre; şeriatçılığın modernleşmeye karşı çıkışı dini sebeplerden değil, siyasi sebepler yüzündendir.³⁶⁸

Lale Devri’nde bir ara dönem olarak yaşanıp, *Patrona Halil İsyanı*’yla kapanan modernleşme süreci; III. Selim zamanında bir takım yenileşme çabalarıyla yeniden

³⁶⁵ Karpat, K. H. (2014). *Osmanlı Modernleşmesi*. (2. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları, 70.

³⁶⁶ Karpat. 2014, a.g.e., 71.

³⁶⁷ Karpat. 2014, a.g.e., a.g.e., 72.

³⁶⁸ Berkes. 2017, a.g.e., 78.

açılmıştır. III. Selim de babası (III. Mustafa, 1757-1774) gibi devlette bazı yenilikler yapılması gerektiğine inanmaktadır. III. Selim, Avrupa'daki gelişmeleri takip etmiş, bazı devlet adamlarını da görevlendirerek, Avrupa'daki gelişmeler hakkında bilgiler toplamıştır.³⁶⁹ “III. Selim devleti olabildiğince değiştirebilme düşüncesi taşımaktadır. Bu yüzden Osmanlı'ya yeni bir düzen vermek amacıyla, bir dizi yenileşme hareketini hayata geçirmek istemiştir. ‘Yeni Düzen’ yani Osmanlı'daki deyimıyla *Nizamıcedid* (Nizam-ı Cedid).”³⁷⁰ Enver Ziya Karal, bu kavramın (Nizam-ı Cedid); “*terim olarak ilk defa Fazıl Mustafa Paşa tarafından imparatorluğa verilen iç düzen için kullanıldığını fakat Fazıl Mustafa Paşa'dan III. Selim'e gelinceye kadar bu terime Osmanlı tarihinde rastlanmadığını*”³⁷¹ ifade etmektedir.

Ciddi manadaki bu modernleşme çabaları da III. Selim'in öldürülmesi ile yeniden kesintiye uğramıştır. Bu çabalara, II. Mahmut (1808-1839) ve Abdülmecit (1839-1861) döneminde de devam edilmiş ve bazı neticeler alınmaya başlanmıştır. Fakat modernleşme çabaları, iki ayrı dünya görüşünün çatışması anlamına da geldiği için *yüzeysel* olmaktan ileri gidememiştir. Bazı idarecilerin yarım olarak benimsediği bir hareket olarak kalmıştır. Halk ise çoğunlukla bu tesirlerden uzak kalmıştır. 1839'da açıklanan *Tanzimat Fermanı* ise modernleşmeyi daha net tanımlamaya çalışmıştır. Ancak bu iki ayrı dünya görüşü arasındaki ayrılıklar, bu dönemde de devam etmiştir.³⁷²

Tüm bu modernleşme ya da *Batılılaşma* çabaları içinde mali gelişmelere de bakmakta fayda vardır. Zira bilhassa Doğu Akdeniz'de bir güç ve etkinlik mücadelesine giren İngiltere ve Fransa'yı, sıcak denizlere inme hayaliyle yanıp tutuşan ancak bu hayalin bu iki devlete rağmen gerçekleşemeyeceğini fark eden Rusya'nın; bunu fark etmesinin ardından sürekli bu iki devleti, Osmanlı Devleti'ni yıkma ve paylaşmaya ikna etme çabalarını, Osmanlı'nın verdiği *Batılılaşma* çabasından ayrı değerlendirmek yanlış olacaktır. Çünkü bu dönem; Osmanlı'nın verdiği çaba nasıl Batı'yı yakalama ve eski gücüne kavuşma çabası ise, bu devletlerin de Osmanlı'nın bu çabasını ve dolayısıyla zayıflığını fark etmesiyle birlikte, *Batılılaşma* sürecine türlü şekillerde müdahil olarak, Osmanlı'ya nüfuz etme çabaları içinde geçen bir dönemdir. Sonuç olarak bu bir bakıma, Osmanlı'nın kendi kendine açtığı bir cephede, mücadele etmek için yola çıktığı devletleri bile isteye ve gönüllü olarak iç işlerine

³⁶⁹ Güngör, E. (2003). *Tarih'te Türkler*. (11. Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları, 407.

³⁷⁰ Turan, Ş. (2004). *Türk Devrim Tarihi*. (2. Baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi, 2004, 15.

³⁷¹ Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi* (Cilt V., s. 61). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

³⁷² Ülken. 2015, a.g.e., 6.

müdahil konumuna sokma tenakuzudur. Hal böyle olunca cephede karşısından geri çekilmek zorunda kaldığı Batı'nın; sosyal, hukuki, askeri, kültürel, dini ve birçok alanlardaki istilalarına da maruz kalmıştır. Bunun doğal sonucu olarak; fikri açıdan iç çatışmaların tetiklenmesi de kaçınılmazdır. “Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu yüzyılda karşılaştığı temel sorun hem iç hem de dış kaynaklı olmuştur.”³⁷³

Osmanlı Devleti'nin *Lale Devri*'nin başlarından itibaren Fransa'ya yeniden döndüğü gözlemlenmektedir. Bu dönüş, yalnızca yenileşme amacıyla değil, Rusya'ya karşı bir *ittifak* sağlama arayışından kaynaklanmaktadır. Fransa ilkin bu isteğe, Avrupa'daki *politik güçler* arasındaki dengeden çekinerek yanaşmamıştır. Ancak yüzyılın ortalarında Osmanlı'ya *askeri* destek sağlamaya başlamıştır. Fransa'nın buradaki amacı; Osmanlı'yı Rusya'ya karşı *militer* manada güçlendirirken; aynı zamanda Rusya'ya karşı Osmanlı'nın Karadeniz ve Akdeniz'de ticari üstünlük sağlaması yönündedir. Fransa'nın rakibi olan İngiltere ise henüz Akdeniz'de üstünlük kurma çabasında değildir. İngiltere okyanus aşırı bölgelerde yayılmasını sürdürürken; bu, Fransa'nın da aleyhine bir gelişme olduğu için, Fransa için Doğu Akdeniz, Mısır ve Ege bölgelerinin önemi artmıştır.³⁷⁴ Fransa amaçlarından birine ilkin, 1740 kapitülasyonlarını almakla ulaşmıştır. Bu kapitülasyonlarla Fransa'ya yönelik *ticari ve hukuki imtiyazlar* genişlemiştir. Ayrıca 1740'daki bu yeni kapitülasyon anlaşması, kapitülasyonlara yeni bir nitelik getirmiştir. Berkes bu yeni durumu şöyle açıklamaktadır: “Kapitülasyon eski anlamında olduğu gibi, yabancı bir devlete barış süresinde ticaret için verilmiş, daimi olmayan ‘concession’ olmaktan çıkarak, karşılıklı bağlayıcılığı olan ticaret anlaşması anlamını aldı. Daha sonra başka devletlere verilen kapitülasyonlar da bu 1740 modeline göre olmuştur. Bu, Osmanlı ülkelerinde ekonomik bir kalkınma olanağını o zamandan yok eden bir eylem oldu.”³⁷⁵

Osmanlı Devleti bürokrasisinin, politik ve toplumsal üstünlüğünü korumak gibi bir amacı bulunmaktadır. Bu yüzden elinde tuttuğu ekonomik kaynakların denetimini kaybetmek istememektedir. Gücünü sürdürmesi, bu denetim yetkisine bağlıdır. Bürokrasinin Osmanlı Devleti'nin ekonomik kaynakları üzerinde kurduğu denetim yetkisini sürdürmesi, gücünü koruyacağı anlamına gelmektedir. Ancak zamanla Osmanlı bürokrasisi, bu denetim yetkisini, *harici çıkar gruplarıyla* paylaşmaya başlamıştır. Böylece -Osmanlı geleneksel

³⁷³ Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. (1. Baskı). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1.

³⁷⁴ Berkes. 2017, *a.g.e.*, 79-80.

³⁷⁵ Berkes. 2017, *a.g.e.*, 80.

yapısı içinde mümkün olmayan- gayrimüslimlerin devletin üzerinde nüfuzu artmıştır.³⁷⁶ “Denilebilir ki kapitülasyonlar, gayrimüslimlerin devlet üzerinde söz sahibi olmasıyla sonuçlanacak bir süreci başlatmıştır. Tanzimat’a gelindiğinde ise bu bürokratik kitle daha netleşmiş ve gücünü artırmıştır. Dönemin en öne çıkan ismi Reşit Paşa ise devlet otoritesini ıslahatı uygulayacak bir bürokrasinin elinde toplamak suretiyle devleti modernleştireceğine inanmaktadır. Dolayısıyla, Tanzimat devri bürokrasinin de devri olacaktır.”³⁷⁷

Bu dönemde Osmanlı Devleti, kendisini uzun bir süre uğraştıracak olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanıyla (1831-1841) da uğraşmaktadır. Osmanlı Devleti bu isyanın üstesinden gelmek için de *Batılı* devletlere çeşitli tavizler vermiştir. Bu ülkelerden birisi İngiltere’dir. İngiltere bu bunalımı aşması için Osmanlı Devleti’ne yardım etmiştir. Bu yüzden de çeşitli tavizler elde etmiştir. İngiltere, Mehmet Ali Paşa bunalımından birçok açıdan kârlı çıkmıştır. Bunlardan biri, 1838’de Balta Limanı Ticaret Anlaşması’dır. Bu sözleşme ile Osmanlı *gümrük duvarları* indirilmiştir. Bu şekilde devletin yarı sömürgeleşme süreci de başlamıştır. İmzalanan bu sözleşmeyle, Osmanlı Devleti’nin zaten zayıf olan endüstrisi de Batı karşısında savunmasız kalmıştır. 1838 Ticaret Sözleşmesi; “Tanzimat Fermanı”nın temellerinden biridir. İngiltere bu noktadan sonra, Osmanlı bürokrasisine yakın durmuş ve korumacı yaklaşmıştır. Buna sebep, kendi tüccarlarının bu bürokratik kesime olan yakınlığıdır. Dolayısıyla aslında İngiltere, Osmanlı’daki kendi ticaretini güvence altına almayı amaçlamaktadır. Osmanlı Devleti’ndeki devlet erkânı ise Mehmet Ali Paşa isyanının bastırılmasından dolayı İngiltere’ye minnet beslemekte ve hoş görünmeye çalışmaktadır. Bütün bu hesaplar, Tanzimat’ın ilan edilmesinin dış sebeplerinden birini oluşturmaktadır.³⁷⁸ “Kapitülasyonları genişleterek Osmanlı topraklarını kendileri için tümüyle bir açık pazara dönüştüren sanayici Avrupa devletleri, istedikleri yerlerde arazi satın almak ve yerleşmek hakkını da elde etmişlerdir. Avrupa devletleri bundan sonra kendilerine siyasal üstünlük ve büyük kâr sağlayacak yatırımlara yönelirken; İngiltere ile Balta Limanı anlaşmasını imzalayan Osmanlı’da önceden dış satımı yasak olan, buğday, güherçile, şap gibi stratejik malların alım satımı da tümüyle serbes bırakılmıştır. Ayrıca Osmanlı’da tarım ürünleri ve bazı mallarda uygulanan “tekel” (yed-i vahid) yöntemi de kaldırılmıştır. İngiliz tüccarları Osmanlı tebası tüccarlarının sahip olduğu tüm haklara sahip olmuştur.”³⁷⁹

³⁷⁶ Karpat. 2014, **a.g.e.**, 79.

³⁷⁷ İnalçık. 2016, **a.g.e.**, 140.

³⁷⁸ Sander, O. (2016). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*. (30. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi, 304.

³⁷⁹ Turan. 2004, **a.g.e.**, 19.

Osmanlı'nın içlerine artık birer kemirgen gibi nüfuz eden ve bulduğu her fırsatı değerlendiren emperyalist güçler, son darbeyi vurmanın yolunu aramaya başlamışlardır. Amaç; tamamen Osmanlı'yı parçalamaktır. Bu, Batı açısından artık büyük bir sorun olarak adlandırılmakta ve çözmek için de birinci koşul olarak Osmanlı'nın ortadan kaldırılması görülmektedir: "Osmanlı Devleti'nin hızla dağılması ve bu dağılma sonunda kopan parçaların hangi Avrupa devleti tarafından yutulacağı sorunu, *Doğu Sorunu*³⁸⁰ denen ünlü uluslararası politika oyununun özünü oluşturmaktadır. 19. yüzyıl boyunca Batılı devletler bu oyun dâhilinde kendi çıkarları doğrultusunda, değişen şartlara bağlı olarak, Osmanlı üzerinde çeşitli politikalarını uygulamaya koymuştur. Bu bazen Osmanlı'nın birliğini korumak şeklinde bazen de birbirlerine karşı Osmanlı'yı kendi yanına alarak diğerlerine karşı kendi üstünlüğünü kurma çabası şeklinde olmuştur. Emperyalizmin bu çelişkilerinden faydalanmak Osmanlı'ya biraz zaman kazandırsa da ilerleyen zamanlarda *denge* adı verilen bu politikanın devlet için çok da yararlı olmadığı ortaya çıkmıştır. İngiltere Çarlık Rusya'sının topraklarını genişletmesini istemediği için ilkin Rusya'nın Osmanlı'nın yıkılması için yaptığı, tüm çağrılarını duymazdan gelse de sonradan Osmanlı Devleti'ni bir *sorun* olarak görmeye başlamıştır. Fakat *sorun* olarak görmeye başlamadan önce Osmanlı'nın yıkılışını hazırlayan *reform paketleri* ile –sözde- Osmanlı'nın yıkılışını ve parçalanmasını engellemeye çalışmıştır. Bu reform paketlerinin Osmanlı'ya en büyük etkilerinden birisi devletin giderek dışa bağımlı hale gelmesidir.”³⁸¹

Bu reform paketleri ya da yenileşme çabaları, aşağıdan yukarıya gelişmediği ve Batı'nın ısmarlama yöntemleriyle hareket edildiği için Tanzimat'ın ilanından sonra hız kazanan *Batılılaşma* ya da *modernleşme* de Osmanlı'da *yüzeysel* kalmıştır. Emperyalist devletler Osmanlı üzerindeki baskılarını artırdıkça, Osmanlı Devleti için azınlıkların haklarının korunması, büyük bir *sorun* haline gelmiştir. Diğer taraftan Batı'ya giden elçiler,

³⁸⁰ “Doğu Sorunu: 1683'te Viyana'da Türkleri durdurmayı başaran 'Batı', artık Türklerin Avrupa'dan, hatta Anadolu'dan atılmaları gerektiğini düşünmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra Türklere karşı münferit mücadeleler, sistemli bir hale gelecek ve zamanla bir haçlı anlayışına dönüşecektir. 17. yüzyıl sonlarından itibaren başlayan çözülmeye paralel olarak Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve paylaşılması yönündeki çalışmalar, Rus Çarı Deli Petro ve Avusturya İmparatoru II. Joseph zamanlarında başlamış ve 1920 Sevres Antlaşması'na kadar devam etmiştir. Rusya ve Avusturya'nın bu yönde başlattıkları çalışmalara daha sonra İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya gibi devletler de katılmışlardır. Çoğu zaman belli bir kronoloji veya zaman dilimi söz konusu edilmeksizin Türklerle Batılı devletlerin mücadelesinde, Batılı devletlerin –çoğu zaman gizli- niyetlerine ‘Şark Meselesi’ denilmiştir. Bu bağlamda ifade edilirse, “Avrupa büyük devletlerinin, Osmanlı Devleti'ni iktisadi, siyasi nüfuz ve hükmü altına almak veya sebepler ihdâs ederek parçalamak ve Osmanlı idaresinde yaşayan çeşitli milletlerin bağımsızlıklarını temin etmek istemelerinden doğan tarihi meselelerin tümüne Şark Meselesi denilmektedir.” Turan, M. (2014). *Siyasi ve Hukuki Açından Milli Mücadele*. (2. Baskı). Ankara: Berikan Yayınevi, 1.

³⁸¹ Kurmuş, O. (2007). *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*. (2. Baskı). İstanbul: Yordam Kitap, 70-71.

Avrupa'daki yeni devlet anlayışının, *hürriyet, eşitlik, insan hakları* gibi kavramlar üzerine şekillendiğini devlete rapor etmektedir. Bu iki durum; yani Batı'daki *yeni devlet anlayışı* ve azınlık haklarının Batı tarafından bu çerçevede değerlendirilmesi Osmanlı'yı Tanzimat'ı ilan etmeye sürükleyen sebeplerden bir diğeridir.³⁸²

3.2. Tanzimat'ın İlanı, Mustafa Reşit Paşa ve Islahat Fermanı

Tanzimat Fermanı, padişahın hattı şeklinde ilan edilmiştir. Hattı, Mustafa Reşit Paşa okumuştur. Dinleyiciler arasında padişah başta, bakanlar, ulema, devletin çeşitli memurları, esnaf teşkilat temsilcileri vardır. Ayrıca, Rum ve Ermeni patrikleri, Yahudi hahamı ve yabancı elçiler de bu hattın okunması sırasında hazır bulunmuşlardır.³⁸³

Esasında böyle bir hattın ilan edilmesi -ilk bakışta- Osmanlı geleneğine uygundur. Osmanlı Devleti'nde daha önce tahta çıkan padişahlar, tebasına adil bir idareyi sağlamak adına *adaletname* isminde, adil bir yönetimi vaat eden, bu gibi *hatt-ı hümayunlar* ilan etmişlerdir. Ancak bu padişah hattını, padişah adına yazan Mustafa Reşit Paşa (1800-1858), bu hatta öyle yeni esaslar ortaya koymuştur ki bunlar devlet idaresinde temelden değişiklikler yapan özellikler taşımaktadır.³⁸⁴ “1839 yılında II. Mahmut'un yerine geçen Abdülmecit'in tek taraflı iradesiyle Mustafa Reşit Paşa tarafından ilan edilen Tanzimat Fermanı (Gülhane Hattı Hümayunu) devletin bünyesinde bir değişiklik meydana getirmemiştir. Can ve mal güvenliği gibi bazı hakları tanımış, vergi ve askerlik konularında belirli yenilikler ortaya çıkmıştır. Halkın aşağıdan zorlaması ve isteğiyle değil, padişah iradesiyle ilan edilen ferman, gerektiğinde yine padişah tarafından geri alınabilecek bir nitelik taşımaktadır. Ayrıca bu fermanın ilanında emperyalist devletlerin sempatisini kazanmak isteği de etkili olmuştur. Dolayısıyla bu açıdan, bu devletlere Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etme imkânı da sağlamıştır.”³⁸⁵

Reşat Kaynar, “*Mustafa Reşit Paşa*” isimli kitabında; “Garplılışma tarihimizi tanımak, Tanzimat'ı tanımakla, Tanzimat'ı tanımak da, o devrin başı sayılan Reşit Paşa'yı anlamakla mümkündür”³⁸⁶ demiştir. Mustafa Reşit Paşa, ilerleyen dönemlerde devletin

³⁸² Ülken. 2015, **a.g.e.**, 26-27.

³⁸³ Karal. 2011, **a.g.e.**, 170.

³⁸⁴ İnalçık. 2016, **a.g.e.**, 136.

³⁸⁵ Sander. 2016, **a.g.e.**, 305.

³⁸⁶ Kaynar, R. (1985). *Mustafa Reşid Paşa*. (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 9.

gidişatını etkileyen çok önemli devlet adamlarının yetişmesine de katkı sağlamıştır. Bu açıdan, Tanzimat ve sonrasında en önemli devlet adamlarından birisidir. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* isimli kitabında Mustafa Reşit Paşa hakkında şu değerlendirmede bulunmaktadır: “Tanzimat bürokrati demokrasiye inanmaz ve düşünmez ama yönetilen kitleden uzak kalınca iş çıkaramayacağını bilirdi. Şairin “ahalinin reisicumhuru” diye kaside yazdığı Mustafa Reşit Paşa gerçekte bir Prens Metternich’ti. Metternich, Restorasyon Devri Avrupası’nın tipik devlet adamıydı; siyasal yönden tutucu, ulusçuluğun düşmanı ama ticaret ve sanayinin geliştirilmesi ve bürokrasinin ıslahı konusunda da akıllı ve dinamik davranışlıydı.”³⁸⁷

Mustafa Reşit Paşa’nın en *dikkat çekici* özelliklerinden birisi, *Tanzimat Fermanı*’nın ilanını sağlamasıdır.³⁸⁸ Ancak Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı Devleti’nin İngiltere ile imzalamış olduğu, 1838 Ticaret Antlaşması’nda da önemli bir role sahiptir. Bu ticaret antlaşması, Osmanlı Devleti açısından çok menfi sonuçlar doğurmuştur. Bu antlaşma, Osmanlı ülkelerini, Batılı devletlerin açık pazarı konumuna getirmiş ve devletin zayıflayıp, çökmesine sebep olmuştur. Mustafa Reşit Paşa, adam yetiştirmeye de büyük önem vermiştir. Âli ve Fuat Paşa’lar onun himayesinde Osmanlı Devleti’nde çeşitli görevlerde yer almışlardır. Ancak Mustafa Reşit Paşa’nın, yetiştirdiği kendi adamlarının, yükselip, kendi seviyesine gelmesine tahammülü yoktur. Âli ve Fuat Paşalarla da sonradan arası açılmıştır.³⁸⁹

Âli Paşa (1814-1871) Mustafa Reşid Paşa’nın himayesinde yetişmiş, Tanzimat döneminin bir diğer önemli devlet adamıdır. Aynı zamanda *Sadık Rifat Paşa*, *Nuri Efendi*, *Sârım Paşa* gibi isimler, Mustafa Reşit Paşa’nın kendi döneminde, yakınındaki isimler olduğu gibi, *Ahmet Vefik*, *Mithat Paşa*, *Mahmut Nedim Paşa* gibi isimler de Mustafa Reşit Paşa’nın dairesi içindedir. Bu şahsiyetler Mustafa Reşit Paşa’dan sonraki devirde de siyaset dünyasında daima ön safta olmuşlardır. Ayrıca *Şinasi*, *Ziya Paşa* gibi Osmanlı aydınlarının çoğu da bu dairenin dolaylı da olsa birer mensubudur.³⁹⁰

Mustafa Reşit Paşa, daha sonradan, yetiştirdiği bu iki devlet adamına karşı, cephe almıştır. Esasen, Âli ve Fuad Paşa (Keçecizâde, 1815-1869)’nın, Mustafa Reşit Paşa ile

³⁸⁷ Ortaylı, İ. (2016). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. (43. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları, 35.

³⁸⁸ Beydilli, K. (2006). “Mustafa Reşit Paşa”. *DİA*. (Cilt 31, s. 349). Türkiye Diyanet Vakfı.

³⁸⁹ Kuran, E. (1988). “Mustafa Reşit Paşa”. *MEB İslam Ansiklopedisi*. (9. Cilt, s. 705). Milli Eğitim Basımevi.

³⁹⁰ Tanpınar. 1988, *a.g.e.*, 140-141.

aralarının açılması, Islahat Fermanı (28 Şubat 1856)'ndan sonra olmuştur. *Islahat Fermanı*'nın ilan edilmesi sırasında, Âli Paşa sadarettedir. Islahat Fermanı'nda, 'Tanzimat Fermanı'na göre Hristiyanlar lehinde daha açık ifadeler yer almaktadır. Bu yüzden Islahat Fermanı'nın ardından tepkiler daha gürültülü olmuştur. Bu ferman çeşitli yönlerden eleştirilere uğramıştır.³⁹¹ Bu eleştirileri dile getirenlerin başında ise Mustafa Reşit Paşa gelmektedir: "Mustafa Reşit Paşa padişaha sunduğu bir muhtırada, bu belgenin Yüksek Şura ya da özel bir meşveret meclisinde tartışılmadan Avrupa elçileriyle iki hükümet adamı tarafından kapalı bir komisyonda hazırlandığını, Tanzimat bildirisi gerekli her şeyi kapsadığı halde bu ikinci belge ile gereksiz, aşırı ve egemenliğe aykırı imtiyazlar verildiğini, başkentten uzak bölgelerde Hristiyan halkla Müslüman halk arasında çatışmalara yol açacağını, bu belgenin *Paris Barış Antlaşması* metninde anılması yüzünden de reformların uluslararası bir sorun olmasına yol açabileceğini belirtti."³⁹²

Âli ve Fuad Paşalara muhalif olan sadece Mustafa Reşit Paşa değildir. Daha sonra birçok Osmanlı münevverine arka çıkacak olan Mustafa Fazıl Paşa da bu muhalifler arasında yer almaktadır. "Mustafa Fazıl Paşa (1830-1875)'yı Tanzimat Dönemi boyunca mühim kılan en önemli mevzu, Âli Paşa ve Fuad Paşa'ya olan muhalefetidir. Bu muhalifliği onu diğer muhaliflerle bir araya getirmiş ve Haziran 1865'ten itibaren gizlice bir araya gelen ve 1867'de *Yeni Osmanlılar Cemiyeti* adını alacak olan hükümet muhaliflerinin önde gelen isimlerinden Ziya Bey (Paşa), Ali Suâvi ve Namık Kemal ile temas halinde olmuştur. Mustafa Fazıl Paşa'nın evi, Sadrazam Fuad ve Hariciye Nâzırı Âli Paşaların tahakkümündeki hükümete karşı olanların, toplantı merkezi gibi kullanılmaktadır."³⁹³

Mustafa Fazıl Paşa, Sultan Abdülaziz'e Fuad Paşa'yı şikâyet etmiştir. Bu, Fuad Paşa tarafından duyulunca görevinden alınmıştır. Bu durum sonucu, Mısır'a gitmek istemiştir. Ancak bu isteği abisi tarafından engellenmiştir. O da Paris'e gitmiştir. Mustafa Fazıl Paşa, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunudur. Bu sebeple veliaht sayılmaktadır. Ancak Abdülaziz verasette, *ekberiyet* şartına son vermiştir. Dolayısıyla Mustafa Fazıl Paşa *veliahtlık* şansını da kaybetmiştir. Mısır'la bağının tamamen koparılma istenmesi sebebiyle, Mısır'daki malvarlığı satılmış, kendisine yüklü miktarda bir maddi meblağ verilmiştir. Mustafa Fazıl Paşa, bu kaynağı, Paris'te basın faaliyetleri için harcamıştır.

³⁹¹ Berkes. 2017, **a.g.e.**, 216-217.

³⁹² Berkes. 2017, **a.g.e.**, 217.

³⁹³ Buzpınar, Ş. T. (2006). "Mustafa Fazıl Paşa". *DİA*. (Cilt 31, s. 300). Türkiye Diyanet Vakfı.

“1867’de Mustafa Fazıl Paşa’dan İstanbul’daki *Jön Türk* grubunun lideri diye bahsedilmeye başlanmıştır. Ardından Sultan Abdülaziz’e hitaben, Mustafa Fazıl Paşa imzalı Fransızca bir mektup³⁹⁴ yayımlanmıştır. Bir özel nüshası Sultan Abdülaziz’e sunulan mektup, Avrupalı birçok diplomat, siyasetçi, bakan ve gazete başyazarına da gönderilmiştir. Aynı günlerde Namık Kemal ve arkadaşlarına da ulaştırılan mektup, Türkçe’ye çevrilmiştir.”³⁹⁵ Ebuzziya Tevfik de Mustafa Fazıl Paşa’nın yanında, Âli ve Fuad Paşa’nın karşısında olanlardandır. Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi* isimli üç ciltlik kitabının birinci cildinde, bu mektuba geniş yer verdikten sonra, mektubun yorumunu uzun uzun yapmıştır. Mektubun halkın üzerinde bıraktığı tesirden de memnundur: “Neticede mektubun muhteviyatı, ağır bir gaflet uykusuna gömülmüş olan halkı gereği gibi ikaza hizmet etmiş ve devrin vekillerinin hamiyetsiz olup bu Devleti kendilerine muhtaç gösterecek tedbirlerle oyalayıp vakitlerini boşça geçirmeye düşkün, birer vatan haini olduğuna hükmettirmişti.”³⁹⁶ Cemil Meriç *Umrandan Uygurluğa* adlı eserinde, Âli Paşa’nın siyasi vasiyasetnamesine geniş yer ayırmıştır. Orada Paşa’dan; “Âli Paşa’yı düşünüyorum: Genç Osmanlıların vur abalıyası Âli Paşa’yı. Abdülaziz Han’ın veziriazamı, Richelieu’dan çok daha talihsiz ama çok daha dürüst, çok daha insan”³⁹⁷ şeklinde söz etmiştir.

Âli Paşa bu *Vasiyetname*’de, devletin durumunu; Fuat Paşa ile beraber iktidara geldiklerinde, *Devlet-i Aliyye uçurumun kenarındaydı* sözleriyle özetlemiştir. Uçurumun kenarında olan devleti kurtarmak için neler yaptıklarını anlatan Âli Paşa, geniş bir Avrupa portresi de çizmiştir. Osmanlı ne yazık ki birçok yönden bu çizilen portrenin gerisinde kalmıştır ve bu gelişim Osmanlı’da kendiliğinden oluşmadığından, ithal edilmek zorunda kalmıştır. Âli Paşa bu yüzden vasiyetinde şöyle demiştir: “Böyle olduğu için, Avrupa’nın faziletlerinden çok rezaletlerini aldık.”³⁹⁸

3.3. Yeni Osmanlılar

Osmanlı Devleti’nde *meşrutî* idareye geçme düşüncesi, *Yeni Osmanlılar*’dan önce de mevcuttur. "Osmanlı’da meşrutî bir idarenin kurulması yolunda yapılmış ilk teşebbüs, bazı tarihçiler tarafından 1859 Kuleli Vakası olarak kabul edilmektedir. ... Bu vakanın taşıdığı

³⁹⁴ Ebuzziya Tevfik. (1973). *Yeni Osmanlılar Tarihi*. (1. Cilt). (1. Baskı). İstanbul: Kervan Yayınları, 25-43.

³⁹⁵ Buzpınar. 2006, **a.g.e.**, 301.

³⁹⁶ Ebuzziya Tevfik. 1973, **a.g.e.**, 44.45.

³⁹⁷ Meriç, C. (2016). *Umrandan Uygurluğa*. (23. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 33.

³⁹⁸ Meriç. 2016, **a.g.e.**, 40.

isimle bir ilgisi yoktur. Cemiyet mensupları, Kuleli kışlasında sorguya çekildikleri için, Kuleli Vak'ası denmiştir.³⁹⁹

II. Abdülhamit döneminin en önemli münevverlerinden Ahmet Mithat Efendi, bu vakaya yönelik, birkaç kısa fikirli kişinin, ıslahatları zorla yaptırmaya gayret eden beş on gafilin -askeri subaylar ve mülki amirlerin- bu olaya dâhil olduğunu farkına varmadan bildirdiğini söylemiştir.⁴⁰⁰ Bu vaka, ordunun siyasal hayatın üzerinde etkin bir güç haline gelmek üzere olduğunu göstermesi açısından, mühim bir ayrıntı olarak değerlendirilmektedir.

Kuleli Vakası'nda, askeri ve dini unsurların dışında, üçüncü bir unsur olarak genç aydın kuşağından söz edilmektedir. Ebuzziya Tevfik, bu genç aydın kuşağı arasında Şinasi'nin de bulunduğunu iddia etmiştir. Ancak bu iddiayı doğrulayan bir belge yoktur. Ayrıca tutuklananlar arasında da Şinasi'nin adı bulunmamaktadır. Tanpınar, iddiada bir gerçek payı olabileceğini düşünmektedir çünkü Şinasi'nin, edebiyat kitaplarında "sakalı olmadığı için"⁴⁰¹ üyesi olduğu Yüksek Maarif Meclisi'nden çıkarıldığı zaman, bu zamana rastlamaktadır.⁴⁰²

Tarihteki bu hadiseden sonra *Yeni Osmanlılar* meşrutiyet rejimine yönelik isteklerinde, daha sistemli hareket etmişlerdir. "Kesin biçimde bir grubun oluşturulması yolundaki ilk girişim, 1865'te ortaya çıkmıştır. 1865 yılının Haziran ayında içlerinde Namık

³⁹⁹ Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi*. (Cilt, VI., s. 95-96). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

⁴⁰⁰ "Abdülmecit Han Hazretlerinin yirmi iki senelik hizmetleri halka Tanzimat fikrini güzelce yerleştirmiş ve milletin gelişmeye olan istidadını gereğince genişletmişti. Gerçi payitahtta hemen hiçbir zaman eksik olmayan birtakım rüzgârların, hiçbir sağlam temeli olmayan, sadece feleğe küskünlükten ve mevki özle-minden dolayı ortaya konan hoşnutsuzluklar kabilinden şu Kaleli (Kuleli) meselesi görülmüşse de, bunun aslı sırf evham ve hayallerden ibaret olduğu, gizli cemiyet üyelerinin soruşturulmasında belli olmuştu. Hatta bu merhametli padişah bunları eğitmek amacıyla cezanın ağırlaştırılmasına da gerek görmemişti. Bundan başka gerek payitahtta ve gerek eyaletlerde herkes, devletin idari Tanzimat yolunda her türlü icraatını büyük bir minnetle benimsemeye hazırdı." Ahmet Mithat Efendi. (2005). *Üss-i İnkılâp Cilt 1*. (1. Baskı). (Haz. T. G. Seratlı). İstanbul: Selis Kitaplar, 74; (Eserin orijinali 1876-1877'de yayınlanmıştır.)

⁴⁰¹ "Ebuzziya Tevfik Bey, bu vazife ile beraber Encümen-i Daniş ve Meclis-i Maliye âzâlıklarına da tayinini söylese de salnameler ve diğer vesikalarda böyle bir işaret yoktur. Bütün bunlar Reşid Paşa'nın sadarete iken, Şinasi için düşündüğü yahut teşebbüs etmiş olduğu fakat sadareten ayrılması üzerine yerine getiremediği tasavvurlar olabilir. Filhakika 1273 tarihli kasidede Encümen-i Daniş'ten bahis vardır. Bunun gibi, Âli Paşa tarafından ve Reşid Paşa'ya mensup olduğu için, bir saç kıran hastalığı yüzünden sakalını kestirmiş olması bir kabahat sayılarak azledildiği hakkında Ebuzziya'nın verdiği malumat, Cevdet Paşa ve diğer kaynaklar tarafından da teyit olunuyorsa da tarih tesbiti yapmak güçtür." Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 183.

⁴⁰² Berkes. 2017, **a.g.e.**, 273.

Kemal'in de olduğu altı kişilik küçük bir grup Belgrad Ormanları'nda⁴⁰³ bir araya gelmiş ve gizli bir örgüt kurmuştur. Kurucu üyelerden olan Ayetullah Bey'in ilk toplantıya *Carbonari ve Lehistan* gizli örgütü ile ilgili iki önemli kitapla geldiği belirtilmiştir, ancak bu iki toplantı hakkında, çok fazla şey bilinmemektedir.⁴⁰⁴ Şerif Mardin, Yeni Osmanlılar hareketinin, temelde Âli ve Fuad Paşalara karşı bir hareket olarak ortaya çıktığını söylemiştir.⁴⁰⁵ Cemiyet'in amacı; Osmanlı Devleti'ne *meşruti* bir idare getirmektir. Cemiyet'in yazılı bir programı bulunmamaktadır.⁴⁰⁶

Osmanlı'nın öncü aydınları olarak görülen bu kişiler, Tanzimat Dönemi'nin ilk zamanlarında, Mustafa Reşit Paşa'nın sayesinde devletin çeşitli kademelerinde görevler almışlardır. Ancak Âli ve Fuat Paşalar zamanında iktidardan uzaklaştırılmışlardır. Mesleklerinde de yükselememişlerdir. Bundan sonra bu kişiler gazeteciliğe yönelmişlerdir. Artık bu kişiler *muhalif* aydınlardır ve *muhalif* düşüncelerini gazeteler aracılığıyla okurlarına yaymaya başlamışlardır. Bu öncü muhalif aydınlar; *Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Agâh Efendi, Ziya Bey (Paşa)* gibi isimlerdir.⁴⁰⁷ Ancak Abdülaziz döneminde, 1865'te bir *Matbuat Nizamnamesi* çıkarılmıştır. Bu nizamname ile basın üzerindeki sansür başlamıştır. Osmanlı aydınları, bu nizamnameye itiraz etmişler, bu yüzden sürgünle cezalandırılmışlardır. Bu kanun ile gazete çıkarmak da devlet kontrolü altına alınmıştır.

Yeni Osmanlılar grubunun ismiyle ilgili ilk başlarda bir sorun da yaşanmıştır. Avrupa'da 1840'larda *Jeune* terimi yaygınlaşmıştır. Avrupalı aydınların bir kısmı Osmanlı'yı yakından takip etmektedir ve Osmanlı aydınlarını Avrupa'daki bu terime uygun olarak *Jeune* ve *Turc* diye ifade etmektedirler. Ancak bazı Osmanlı aydınları bu iki terimi ve anlamlarını benimsememişlerdir. Osmanlı aydınlarından bir kısmı, ıslahatların, devletin geleneksel yapısını bozduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla devletin kurumlarını eski haline döndürmek gerektiğini söylemektedir. Diğer bir gruba göre ise *din-devlet* birbirinden ayrılmalıdır. Bu aydınlar devletin Avrupa modelinde kurulmasını istemektedir. "İkinci gruptakiler genel manada, Avrupa'da okumuş, dinsizleşmiş sayılan, döndüklerinde de hiç de

⁴⁰³ "İşte daha sonra 'Yeni Osmanlılar' namile meydana çıkan 'İnkılâp Cemiyetinin' (devrim örgütünün) esası, o gün söz ve müzakere konusu olur ki, 1865 'efrenci senesinin' (Milad yılı) Haziranında bir Pazar günüdür." Ebuzziya Tefvik. 1973, a.g.e., 82.

⁴⁰⁴ Lewis. 2015, a.g.e., 209.

⁴⁰⁵ Mardin, Ş.(1992). *Türk Modernleşmesi*. (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 86-87.

⁴⁰⁶ Kurdakul, N. (2000). *Tanzimat Dönemi Basınında Siyasal ve Anayasal Fikir Hareketleri*. (1. Baskı). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 12.

⁴⁰⁷ Ertan, T. F. (2017). *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. (5. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi, 28-29.

iyi izlenim bırakmayan kişiler olarak gösterilmişlerdir. Yani *Jeune*'dürler. Şinasi bu grup içinde sayılmaktadır."⁴⁰⁸ "Yeni Osmanlılar'ın görüşü, Islahat Fermanı'nın iktisadî emperyalizmi pekiştiren bir belge olduğu merkezindeydi. Onlara göre, Âli ve Fuad Paşalar, Osmanlı Müslümanlarını Avrupa'nın büyük devletlerine siyasî bakımdan peşkeş çekmekle kalmamış, mali politikaları dolayısıyla Avrupa'nın esiri olmuşlardı. Yeni Osmanlılar aynı zamanda Âli ve Fuad Paşaların Avrupa'yı kültür konularında taklit etmelerine de karşı çıkıyorlardı. Yeni *Osmanlılar*'a göre Tanzimat, bir kültür taklitçiliği olduğu için kültür planında kısır kalmış Müslüman topluluğunu temelinden sarsmıştı. Bundan dolayı, *Yeni Osmanlılar* demokratik anlayışlarını şeriatın alacakları ilkeler üzerine kurmak istemişlerdi."⁴⁰⁹

Bunların arasında Namık Kemal ön planda gelmektedir. Batılı aydınlar ve Batı basını "jeune" terimini Osmanlı aydını üzerinde oturtmaya çalışırken, bunu reddeden isim de Namık Kemal'dir.⁴¹⁰ Bu durumda Namık Kemal'in içinde bulunduğu grup, Osmanlı'yı yakından takip eden bazı Avrupalılar tarafından, *şeriatla birlikte ilerlemeyi isteyen grup* olarak görülen gruptur.⁴¹¹ "1867 yılında Cemiyet kurucuları, amaçlarını elde edecekleri düşüncesiyle Veli Efendi çayırında gizli bir toplantı yapmışlardır. Kırk kişilik bir fedai çetesiyle, Bâb-ı Âli'yi basıp Âli Paşa ve taraftarlarını etkisiz hale getirmeyi bu toplantıda planlamışlardır. Cemiyet kurucularından olan Ayetullah Bey'in ihbarı ile darbe planı eyleme dönüştürülemedi."⁴¹²

Cemiyet bundan sonra dağılmıştır. Mustafa Fazıl Paşa, Cemiyet üyelerini Paris'e, yanına çağırmıştır. Kaçabilenler, onun yanına gitmişlerdir. Bu gruba Ali Suavi de katılmıştır.

⁴⁰⁸ Berkes. 2017, **a.g.e.**, 282.

⁴⁰⁹ Mardin. 1992, a.g.e., 87-88.

⁴¹⁰ "Jeune terimi Namık Kemal ve Şinasi arasında soğukluğa da sebep olacaktır. Şöyle ki; Namık Kemal bu yabancı terimi kullanmamak için 'Türkistan'ın erbab-ı şebabı' gibi çeviriler bile yapmaktadır. Ali Suavi ise Farsça'dan Osmanlıca'ya geçmiş olan 'civan' kelimesi üzerinde durmuştur. Esasen kelimenin yalın halinden çok anlamsal özelliği Namık Kemal ve Şinasi'yi karşı karşıya getirmektedir. Jeune'luk Avrupa'da ulusçuluk ve meşrutiyetçilik, hatta cumhuriyetçilik yanlısı olmak anlamına geldiği halde, Türkiye'de bu hem din hem devlet düşmanlığı anlamına geliyordu: 'Bu yüzden Avrupa'ya giden "genç'ler, "Türkistan'ın erbab-ı şebabı", 'civan' gibi sözcükleri bırakarak, fakat ne 'jeune' ne de 'Türk' sözcüğünü alarak kendilerine en uygun ad olarak nizamnamelerinde ve mühürlerine 'Yeni Osmanlılar' adını koydular. Bu, rastgele bir sözcük oyunu değildir; çünkü onlar için ne jeune'luk ne de Türklük bir anlam taşırdı." Niyazi Berkes bu tespiti yaptıktan sonra Namık Kemal ve Şinasi arasındaki görüş ayrılığını Şinasi'nin gerçek bir *jeune* iken, Namık Kemal'in Yeni Osmanlı oluşuna bağlamıştır. Berkes. 2017, **a.g.e.**, 282-283.

⁴¹¹ "Dikkati çekecek ikinci olay, Namık Kemal ve arkadaşlarının Paris'e gelişi *Journal des Debat, La liberte ve La Siecle* gibi devrimci basın tarafından alkışlandığı halde, çok geçmeden bunların Avrupa'ya karşı, İslamcı ve Leon Cahun'un deyimiyle 'koyu İslamcı' görünmeleridir. Cahun 'Müslüman' demez, 'Türk' der; fakat o zaman Avrupa'da Fransızca ve İngilizce'de 'Türk', 'Müslüman' demektir." Berkes. 2017, **a.g.e.**, 284.

⁴¹² Kurdakul. 2000, **a.g.e.**, 12.

Ali Suavi, sonradan Londra'ya geçmiştir. Burada 1867'de *Muhbir* gazetesini çıkarmıştır. Taassup ehli gibi görünen Ali Suavi'nin bir süre sonra arkadaşlarıyla arası açılmıştır. Esasen Namık Kemal ve Ziya Paşa da içten ve samimi Müslümandır ancak Ali Suavi'nin *dinsel bir reform* ısrarına katılmamışlardır.⁴¹³ Niyazi Berkes'e göre; Şinasi, *laikliğin ve ulusçuluğun* asıl öncüsüdür. Namık Kemal'de *laiklik ve ulusçuluğun* ikisi de mevcut değildir. Ali Suavi ise bu iki ismin yanında, kayda değer bir isim değildir.⁴¹⁴

Şerif Mardin bu döneme dair; “*Yeni Osmanlılar* dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilginç bir fikri gelişme devri olmuştur”⁴¹⁵ yorumunu getirmiştir.

3.3.1. Yeni Osmanlıların 1. Meşrutiyet, Kanun-i Esasi ve II. Meşrutiyet Üzerindeki Etkileri

3.3.1.1. II. Abdülhamit (1876-1909) ve Meşrutiyet'in ilanı

Osmanlı Devleti'nin siyasal yapısını değiştirmek için bir çatı altında birleşen *Yeni Osmanlılar*, 1867'de Cemiyet'in kurucularından Ayetullah Bey'in ihbarıyla açığa çıktıktan sonra Osmanlı Devleti'nde rahat hareket edemedikleri için Fransa'ya gitmişlerdir. 1876 yılında I. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde, bu cemiyetin büyük etkisi olmuştur.⁴¹⁶

Yeni Osmanlılar, ordu ve bürokraside yayılmayı başarmışlardır. Dönemin önde gelen devlet adamı Mithat Paşa da bu cemiyetin düşüncelerini desteklemiştir. Mithat Paşa'nın Tuna Valiliği döneminde yıldızı parlamıştır. Artık devlette ağırlığı olan Mithat Paşa ve ona bağlı bir grup devlet adamı, Sultan Abdülaziz'in tahttan çekilmesini istemektedir. Padişaha baskı kurmuşlar, ordunun da desteğini alarak, *Meşrutiyet* rejimine direnen Sultan'ı tahttan indirmişlerdir. Daha sonra V. Murat'ı devletin başına getirmişler ancak hastalığı sebebiyle kısa bir süre sonra onu da tahttan indirmişlerdir. Meşrutiyet'i ilan etme sözü karşılığında bu kez II. Abdülhamit'i tahta çıkarmışlardır (1876). II. Abdülhamit, Mithat Paşa başkanlığında bir komisyonca hazırlanan⁴¹⁷ Osmanlı'nın ilk anayasası, *Kanun-i Esasi* 'yi ilan etmiştir. *Yeni*

⁴¹³ Lewis. 2015, **a.g.e.**, 211.

⁴¹⁴ Berkes. 2017, **a.g.e.**, 283.

⁴¹⁵ Mardin. 1992, **a.g.e.**, 90.

⁴¹⁶ Sander. 2016, **a.g.e.**, 316-317.

⁴¹⁷ “Yanlış olarak Mithat Paşa'ya atfedilen ünlü *Kanun-i Esasi*, gerçekte Namık Kemal'in ideolojisinden geliştirilen fikirlere dayanır.” Berkes. 2017, **a.g.e.**, 294.

Osmanlılar, meşrutiyetin ilanında hayati bir role sahiptir.⁴¹⁸ Esasen, II. Abdülhamit, bir anayasa fikrine karşıdır.⁴¹⁹

“Ebuzziya’ya göre:⁴²⁰Meşrutiyet fikri bize Fransa’dan gelmiştir. Nitekim Avrupa’da başka memleketler de bu fikri Fransa’dan öğrenmişlerdir. 1908’de elde edilen şeyler de Fransızların siyasi eserlerinin sayesinde.”⁴²¹ “Yeni Osmanlılarla başlayan meşrutiyet savaşı Âli Paşa’nın düşmesi, Namık Kemal ve arkadaşlarının İstanbul’a dönmesinden sonra memlekette bulunduğu uygun şartlarla yavaş yavaş gerçekleşmiştir.”⁴²²

3.3.1.1.1. I. Meşrutiyet’in ilan edilmesinden sonra Osmanlı’nın durumu

II. Abdülhamit tahta çıktığı zaman Osmanlı Devleti, Sırbistan ve Karadağ ile savaş halindedir.⁴²³ Bu iki savaşta, Rusya’nın müdahalesiyle, *mütarekeler* imzalanmıştır. Bu savaşlardan sonra Paris Antlaşması’yla Osmanlı Devleti’ne *islahat* yapması için baskı kuran devletler, bu *islahatlara* son şeklini vermek için bir konferans düzenleyerek, İstanbul’da toplanmışlardır. Kanun-i Esasi’nin ilanı, bu toplantının tarihine denk getirilmiştir. Böylece katılımcılar üzerinde iyi bir tesir bırakmak amaçlanmıştır. Ancak katılımcılar bu girişimi dikkate almamışlar, üstelik önceki şartlarına ilaveten, daha ağır şartlar öne sürmüşlerdir. Fakat Osmanlı Devleti, bu devletlerin şartlarını reddetmiştir.⁴²⁴ Bu arada Rusya da bu devletlere, Osmanlı’ya *islahatları* yapmak konusunda baskı oluşturmak için bir protokol imzalatma girişimindedir. Bu antlaşma, Londra’da imzalanmıştır. Şartlar yine çok ağırdır ve Osmanlı Devleti bu şartları da reddetmiştir.⁴²⁵ Ardından kaçınılmaz olarak taraflar birbirine harp ilan etmişlerdir. 19. yüzyılın dördüncü Osmanlı-Rus çatışması bu şekilde başlamıştır.

Osmanlı-Rus Harbi (1877-1878)’nde, Osmanlı ordusu yenilgiye uğramıştır. Rusya ile Osmanlı arasında bir barış antlaşması (Ayastefanos Antlaşması, 3 Mart 1878) imzalanmıştır. Bu antlaşma, Osmanlı açısından çok ağır hükümler içermekle birlikte, sonradan diğer büyük devletler; bu antlaşmaya kendilerinin lehlerine olarak müdahale

⁴¹⁸ Ertan. 2017, a.g.e., 29-30.

⁴¹⁹ İnalçık. 2016, a.g.e., 209.

⁴²⁰ Ebuzziya Tevfik “Veli Efendi Çayırındaki Son Toplantı” başlığında, Fransa’ya övgü dolu sözler sarf etmiştir. Ebuzziya Tevfik. 1973, a.g.e., 75-76.

⁴²¹ Ülken. 2015, a.g.e., 62.

⁴²² Ülken. 2015, a.g.e., 119.

⁴²³ Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi*. (Cilt VIII, s. 14). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

⁴²⁴ Karal. 2011, a.g.e., 35.

⁴²⁵ Karal. 2011, a.g.e., 40.

etmişler ve olabildiğince şartları kendi lehlerine çevirmek suretiyle, yine Osmanlı için ağır hükümler içeren Berlin Antlaşması'nı (13 Temmuz 1878) Osmanlı Devleti'ne imzalatmışlardır.

1878, Osmanlı Devleti ve İngiltere açısından çok önemli bir senedir. İngiltere, 1878'den sonra Osmanlı Devleti'ne karşı uyguladığı politikasını değiştirmiştir. Bu değişiklik, artık Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü gözetmemek, hatta Osmanlı'yı yıkarak Osmanlı toprakları üzerinde kendine bağlı devletler kurmak üzerine şekillenmiştir. Esasen başta İngiltere, Batılı devletlerin *Ayastefanos* antlaşmasını itiraz etmelerinin sebebi; Osmanlı menfaatlerini düşündükleri için değildir. Rusya'nın Osmanlı üzerindeki kazanımlarına itiraz etmek içindir. Rusya, gerek Balkanlar gerekse Doğu Anadolu'da üstün duruma gelmiştir. Bu da İngiltere için başka bir tehdit anlamına gelmektedir.

İngiltere, Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarının değişiminde bununla sınırlı kalmamıştır. Ağır olan *Ayastefanos Antlaşmasını* sözde hafifleten *Berlin Antlaşması*'nda Osmanlı Devleti'ni destekleme sözüne karşılık olarak, 1878 yılında Kıbrıs'ı işgal etmiştir. İngiltere bununla da yetinmeyip, 1882 yılında da Mısır'ı işgal etmiştir. Böylece, Hindistan yolunu güvenceye alan İngiltere için artık Osmanlı'nın bir stratejik değeri kalmamıştır.⁴²⁶ Osmanlı Devleti'nin parçalanması için İngiltere'nin başvurduğu bir diğer politika da *Ermenileri kışkırtmak* olmuştur.⁴²⁷

Tüm bu gelişmelerin neticesinde II. Abdülhamit, Osmanlı-Rus Harbi'ni bahane ederek; Meclis-i Mebusan'ı feshetmiştir. Kanun-i Esasi'yi de rafa kaldırmıştır.⁴²⁸ Bu savaş ve sonrasında imzalanan bu iki antlaşma, II. Abdülhamit'in sonraki siyasi yaşamında takınacağı siyasi tavrın belirleyici sebeplerinden birisidir. Islahat bahanesiyle Rusya'nın dayatmaları, yine Rusya'nın diğer Batılı devletleri ıslahat adı altında örgütleyerek, birlikte Osmanlı üzerinde tahakküm kurmaları, bu sırada da Rusya'nın bilhassa Balkanlar ve Doğu Anadolu'da Osmanlı'nın toprak bütünlüğüne yönelik yıkıcı faaliyetleri, II. Abdülhamit'in

⁴²⁶ İnalçık. 2016, **a.g.e.**, 18.

⁴²⁷ Sander. 2016, **a.g.e.**, 316.

⁴²⁸ "II. Abdülhamit, metnin zayıf bünyesinden yararlanarak, meclis toplanmadan anayasal rejime ilk oyununu oynamıştı. Anayasa tabii ki kaldırılmadı, kaldırılmasının lüzumu yoktu. Kanun-u Esasi devamlı olarak devlet yıllıklarında başköşede yer aldı. Bu saydığımız nedenlerden dolayı 1908 Temmuz'unda Makedonya'da ayaklanan askerler Kanun-u Esasi'nin 'ilanını' değil, bazı maddelerinin yeniden yürürlüğe konmasını istemişlerdir; daha doğrusu Meclis-i Mebusan'ın toplanmasını." Ortaylı, İ. (2014). *Türkiye'nin Yakın Tarihi*. (17. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları, 17.

politikasını değiştirmesinde etkili olmuştur. Bundan sonra II. Abdülhamit gerek Batı, gerekse iç bazı odakların bütün şimşeklerini üzerine çeken, *baskı politikasına* başlamıştır.⁴²⁹

II. Abdülhamit, zamanla hafiyelerine aydınları takip ettirmeye başlamıştır. Böylece bir *istibdat rejimi* oluşturmuştur. Esasen, II. Abdülhamit'in siyasetinin merkezinde Osmanlı'nın aleyhine dönen İngiltere vardır. Bu devlete karşı Afrika'da, Orta-Asya'da, *Panislamizm* politikasını uygulamaya başlamıştır. İngilizlere karşı ayaklanan İrlanda isyancılarını destekleyen risaleler bile göndermiştir. Bu arada II. Abdülhamit *Batılılaşma* yanlılarına tutucu görünürken, diğer taraftan da eğitim seferberliği başlatmıştır. Bu eğitimle yetişen nesillerin düşünce bakımından Batı'yı benimsemesini amaçlamıştır.⁴³⁰

3.3.1.1.2. Meşrutiyet'in ilgasının Yeni Osmanlılar üzerindeki etkileri

II. Abdülhamit'in bu değişen politikası, Meşrutiyet'in ilanı sözünü verdiği *Yeni Osmanlılar* üzerinde hayal kırıklığına sebep olmuştur. Çünkü *Yeni Osmanlılar*'ın büyük bir umutla beklediği *Meşrutiyet* rejimi, II. Abdülhamit'in gerek dış, gerek iç tehditlere karşı sertleşen politikalarıyla bir *baskı rejimine* dönmüştür. Hâlbuki Kanun-i Esasi ilan edildikten sonra buna karşı çıkan bazı şeriat yanlılarını Abdülhamit çeşitli yerlere sürerek, bu konudaki samimiyetini ispatlamıştır. Abdülaziz devrinde sürgüne gönderilen ve bu sebepten, biraz da Abdülaziz ile Abdülhamit'i kıyaslayarak, Abdülhamit'i bir önceki istibdat dönemine göre hürriyetçi⁴³¹ ilan eden ve yazdığı eserde Sultan Abdülhamit'in tahta cülusundan birinci senesine kadar dönemi anlatarak, Meşrutiyet'i ve Kanun-i Esasi'yi öven Ahmet Mithat Efendi de bu şeriatçılara karşı tepkilidir.⁴³² Sonraki yıllarda da II. Abdülhamid döneminin yılmaz savunucularından olan Ahmet Mithat Efendi, II. Abdülhamit siyasetinin

⁴²⁹ Sander. 2016, **a.g.e.**, 317-318.

⁴³⁰ İnalçık. 2016, **a.g.e.**, 18-19.

⁴³¹ "Padişah hukuku devlet ve millet için faydalı ise; kanunuesasiden asıl maksat zararları atıp faydaları almak olacağından, bu hakların hepsi kanunuesasiye yazıldıktan sonra padişah hakları sınırlanmış olmaz, güçlendirilmif ve sağlamlaştırılmış olur. Bu husus daha önce ispat edildiği için tekrarına gerek yoktur. Yalnız şunu ilave edelim ki bir hükümdar kendi özel çıkarlarını milletin umumî menfaatinde arayıp bulacak kadar hamiyetli olursa, o hükümdar, hürriyetçi padişahımız Gazi II. Abdülhamid Han Hazretleri gibi kanunuesasiyi kendisi ister. Böyle olmayıp da, o hükümdar kendisini yalnız milletin değil, hatta insan türünün de dışında ve Rab'lığa yakın bir büyüklenmede bulursa, cennet-mekân Abdülaziz Han gibi, kanunuesasi vermek şöyle dursun, hürriyet sözünü küfür kelimesi sayarak onu yüceltip dile getirenleri de mahvetmeye çalışır." Ahmet Mithat Efendi. (2005). *Üss-i İnkılâp Cilt 2*. (Haz. T. G. Seratlı). (1. Baskı). İstanbul: Selis Kitaplar, 158.

⁴³² "Kanuniesasiye şeriatı aykırı gördükleri için karşı çıkanlarda, yalnız konuşmakla kalmayıp bu husuta insanların fikirlerini de bozmaya çalışan bazı ulema, geçici olarak Akdeniz adalarına sürgün edilmişlerdir." Ahmet Mithat Efendi. 2005, **a.g.e.**, 157.

değişim sebeplerini⁴³³ anlayışla karşılamış gibi bir izlenim vermektedir. Sık sık -sonradan *Jön Türkler* adını alan- dönemin diğer Osmanlı aydınlarına karşı devrin savunmasını yapması da bunu ispatlar niteliktedir. Çünkü Kanun-i Esasi ilan edildiğinde II. Abdülhamit'i öven Ahmet Mithat Efendi'nin, Kanuni Esasi'yi rafa kaldırdığında, II. Abdülhamid'i eleştirmesi beklenmektedir. Ancak onda, dönemin ve sonradan gelen diğer Osmanlı aydınlarının kendisini eleştirmelerine sebep olan bu tutum, gözlenmemektedir.

Bu yeni baskı dönemine karşı, bazı aydınlar gizli gizli örgütlenmeye başlamışlardır. Bir grup Askeri Tıbbiyeli, 1889'da *İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti*'ni kurmuşlardır. Kurucular arasında *İbrahim Temo* ve *Abdullah Cevdet* vardır. Bu grup, Namık Kemal ve diğer bazı münevverlerin eserlerini okumak için önceden de bir araya gelmektedir. Bu yüzden cemiyet ilk zamanlar bir *fikir kulübü* halindedir. Esasen II. Abdülhamit'in baskı politikalarından dolayı gizli toplanmaktadırlar. Bu cemiyetin üyeleri daha sonra Paris'te bulunan Ahmet Rıza ile iletişime geçmişlerdir. Ahmet Rıza'nın tavsiyesiyle cemiyet adını *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti* olarak belirlemiştir.⁴³⁴

3.3.1.1.3. İttihâd-ı Osmanî (Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti) ve Jön Türkler

İttihâd-ı Osmanî, II. Abdülhamit döneminin baskı rejimine karşı, ilk siyasal örgüt değildir. Bu cemiyetin tarihi arka planında, *Yeni Osmanlılar* vardır ve kökleri buraya dayanmaktadır. *Yeni Osmanlılar* ise 1877'de II. Abdülhamit tarafından dağıtılmışlardır.⁴³⁵

II. Abdülhamit dönemi, *hürriyet* ve *meşrutiyet* gibi fikirlerin yurt dışında geliştiği bir dönem olmuştur. Aynı zamanda, fikri dünyada iki cephe açılmıştır. Birisi padişahın istibdadından kaçanlar veya sürgüne gönderilenler, diğeri II. Abdülhamit'le uzlaşanlar. Bu uzlaşanlar arasında Ahmet Mithat Efendi ve Münif Paşa⁴³⁶ da vardır. Dolayısıyla birinci

⁴³³ “33 yıl Osmanlı tahtında kalan II. Abdülhamit, tüm iktidarı boyunca ulusalcı ve liberal hareketleri yabancı devletlerin oyunu olarak değerlendirip, ağır bir baskı rejimi kurmuştur. Yabancı ülkelerdeki ulusalcı hareketler devletin parçalanması, içerdekiler ise mutlak yetkisinin kısılması anlamına geliyordu. Milliyetçiliğe karşı dini uyanışı kullanmaya çalıştı ve devleti, Avrupalıları birbirlerine karşı oynayarak korumak istedi. Amacı, Osmanlı sultanlarının son yüzyıllar içinde pek kullanmadıkları ‘Halifelik’ sıfatını canlandırarak, ortak Hıristiyan tehdidine karşı militan bir İslam direnişi örgütlemektir. Ancak, Müslümanlık bilinci o dönemde Batı'nın üstünlüğüne karşı önemli bir güç haline gelmekteyse de, halifelik tarihte kalmıştı. Dolayısıyla, beklediği, Halife Sultan önderliğinde Müslüman direnişi bir türlü gerçekleştirilemedi. Ama her şeye rağmen, devleti fazla bir toprak kaybına uğratmadan, 33 yıl korumayı bildi.” Sander. 2016, **a.g.e.**, 318.

⁴³⁴ Ertan. 2017, **a.g.e.**, 35.

⁴³⁵ Mardin, Ş. (1989). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 31.

⁴³⁶ “Münif Paşa (1828-1894), Aydınlanma'nın daha çekingen, muhafazacı, devlet sistemine daha bağlı bir düşünürdür. Çocukluğunda Mısır'da Mehmet Ali'nin getirdiği yenilikleri görmüş ve bu, izleri ömrü boyunca

cephe; açıktan II. Abdülhamit'e, üstü kapalı olarak da onu savunulara karşı gizli bir cephe açmıştır. Bu cephe, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın eserlerini okuyarak, onların yolundan gitmeyi seçmişler ve *siyasi bir cemiyet* kurarak bu süreci tamamlamışlardır. "Bu cemiyet, bazı tıbbiye öğrencilerinin kurduğu *İttihat ve Terakki*'dir. Cemiyetin ilk adı *İttihad-ı Osmanî*'dir. 21 Mayıs 1889'da İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûti, Mehmet Reşit, Hüseyinzade Ali ve Ubeydullah Efendi tarafından kurulmuştur."⁴³⁷ Bu cemiyet, 1908 devriminden sonra *siyasi parti* halini almıştır.⁴³⁸

1895'te *İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti* üyeleri Paris'teki Ahmet Rıza ile temasa geçmişlerdir. Ahmet Rıza'nın önerisiyle, cemiyetin ismi *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti* olmuştur.⁴³⁹ "Ahmet Rıza, 1884'te Paris Sergisi'ni ziyaret için İstanbul'da kurulan cemiyetle tanışmış, Paris'te pozitivistlerin derneğine girmiştir. Onların parolası olan *Ordre et Progres*'yi (düzen ve ilerleme) yeni Türk fikir hareketinin parolası haline getirmek istemiş, gençler ufak bir değişiklikle, cemiyetin adına "*İttihat ve Terakki*" (Union et Progres) demeyi kabul etmişlerdir."⁴⁴⁰

Cemiyet, *biyolojik materyalizmin* etkisi altındadır. Askerî Tıbbiye öğrencileri, 19. yüzyılın düşünce hayatını etkileyen *materyalizm* temelinde, kendilerine öğretilen dersler sebebiyle artık hayatı farklı yorumlamaktadır. Cemiyet hayatı; Allah'ın iradesinin bir ürünü olarak değil, biyolojik ve fizyolojik süreçlerin bir sonucu olarak değerlendirmektedir.⁴⁴¹ Ahmet Rıza Paris'te, Auguste Comte⁴⁴² (1798-1857)'la temsil edilen *pozitivist* hareketin içine katılmıştır.⁴⁴³

---

devam edecek medeniyet ve terakki fikirlerinin temeli olmuştur. ... Münif Paşa'nın siyasi ve fikri hayatının büyük bir kısmı II. Abdülhamit zamanına aittir. Bundan dolayı onun fikir hayatı ile memleketin siyasi yapısındaki değişiklik arasında bir paralellik kurmak mümkündür. Abdülhamid kendisini önemli vazifelerde kullanmış ve rivayete göre özel olarak ondan *economic politique* dersi almıştır." Ülken. 2015, **a.g.e.**, 75.

⁴³⁷ Ülken. 2015, **a.g.e.**, 162.

⁴³⁸ Mardin. 1992, **a.g.e.**, 98.

⁴³⁹ Akşin, S. (1997). *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi I*. Cumhuriyet Gazetesi: Yeni Gün Haber Ajansı, 54.

⁴⁴⁰ Ülken. 2015, **a.g.e.**, 162.

⁴⁴¹ Mardin. 1992, **a.g.e.**, 98-99.

⁴⁴² "Auguste Comte (1798-1857) başlatıyor pozitivist akımını. Comte, ütöpik sosyalistlerden Saint-Simon'un sekreterliğini yapıyor ve ondan bir hayli etkileniyor. Pozitivizmin Fransız Devrimi'ne karşı tutumu gelenekçi akımdan farklı. Fransız Devrimi'nin getirdiği siyasi düşünceye doğrudan karşı çıkmıyor, onu aşmaya çalışıyor. Comte'a göre siyasi ve sosyal alandaki bunalım, düşünce alanındaki bir bunalımın sonucu. Ona göre bilim, olaylara (vakıa, fait) dayanmalı. Gözlerimizin önünde meydana gelen olaylar ne ruh (tin) ne de madde (özdek) ile açıklanamaz; ancak başka olaylarla açıklanabilir." Sarıca, M. (2017). *100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi*. (Haz. H. F. Kalkan). (1. Baskı). İstanbul: Milenyum Yayınları, 180.

⁴⁴³ Akşin. 1997, **a.g.e.**, 56-57.

İttihad-ı Osmanî Cemiyeti, 1895'te başlayan Ermeni olaylarıyla birlikte ortaya çıkmıştır.⁴⁴⁴ “Ermeniler, 1887’de Hınçak, 1890’da Taşnaksutyun ihtilal örgütlerini kurup harekete geçmişlerdir. Ermeniler “Bulgar modeli”ni andıran bir yol izlemiş; kanlı bir ayaklanma düzenleyip, yine bu ayaklanma kanlı bir biçimde bastırılınca, büyük devletlerin dikkatini çekip, müdahalelerini sağlamayı amaçlamışlardır. 1890’da Musa Bey, Erzurum, Kumkapı, 1892-1893’te Merzifon, Kayseri, Yozgat, 1894’te Sason olaylarını çıkarmışlardır. İngiltere ve Rusya’nın Ermeniler için hazırladıkları ıslahat planı reddedilince, İstanbul’da kanlı olaylar çıkmıştır.”⁴⁴⁵ “1894’te İstanbul’daki ayaklanma, Ermenilerin Babıâli’ye ve Osmanlı Bankası’na hücumu üzerine, İngiltere ve Fransa hükümetlerinin takındığı tavırdan ürken cemiyet mensupları, Abdullah Cevdet’in hazırladığı gizli bildiriye yayınladılar. Bu bildiri ile Ermeni ayaklanması ile İttihatçıların hareketi arasında bir münasebet olmadığını ilan ettiler. Bu vakalar üzerine ilk sürgünler başladı. İstanbul’dan veya sürgünden kaçanlar, Avrupa’da “*Jeunes Turcs*” adıyla tanınmakta olduğu için bu terim Türklerce “*Jön Türk*” diye benimsendi.”⁴⁴⁶ Böylece, Namık Kemal’in kullanmayı reddettiği için Batılı bazı aydınların onu; İslam, dolayısıyla Türk (Müslümanın Batılılarca Türk anlamına geldiği yukarıda geçmişti) -hatta bunda aşırı- bulmalarına yol açan ve ağır eleştirilerine maruz kalmasına sebep olan bu terim, Türk tarih literatürüne girmiştir.

Jön Türkler, 1902’de Paris’te I. *Jön Türk Kongresi*’nde toplanmışlardır. Onları bir araya Prens Sebahattin getirmiştir. Ahmet Rıza ve Prens Sebahattin arasında fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Bu, yapılan ilk kongrede iyice belirginleşmiştir. Bu kongreye Ermeni muhalifler de katılmıştır. Kongrede muhalefet etmenin şekli, yeni bir boyut kazanmıştır. II. Abdülhamit’in *silah zoruyla iktidardan uzaklaştırılması* gündeme gelmiştir. Ayrıca *Jön Türkler* büyük devletlerle işbirliğine de gitmeyi gündeme getirmişlerdir. Bu görüşleri benimseyen Prens Sebahattin’dir. Ahmet Rıza ve yandaşları ona muhalefet etmişlerdir. Bu şekilde, daha en başında *Jön Türk* hareketi ikiye ayrılmıştır. Prens Sebahattin, bu ayrılıktan sonra *Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet* adında bir cemiyet kurmuştur.⁴⁴⁷ Bu cemiyetin fikri temelinde *Le Play*’in öncülük ettiği ve *Demolins*’in düşünceleri ile gelişen bir *toplumbilim akımının* etkisi vardır. Sebahattin’e göre devlet, *toplum merkezli* değil, İngiltere’de olduğu gibi *birey merkezli* bir yapıda gelişmelidir. Bu şekilde ortaya çıkacak olan devlette, yerel güçlere ayrılarak yönetilen toplumlar çok daha güçlü ve sağlıklı

⁴⁴⁴ Ertan. 2017, **a.g.e.**, 35-36.

⁴⁴⁵ Akşin. 1997, **a.g.e.**, 55-56.

⁴⁴⁶ Ülken. 2015, **a.g.e.**, 163.

⁴⁴⁷ Ertan. 2017, **a.g.e.**, 37.

olacaklardır. Sebahattin'e göre, Osmanlı'nın kurtuluşu, merkezi devletin değil, yerel yönetimlerin güçlü olduğu, bireyci topluma geçiş ile mümkündür.⁴⁴⁸

Jön Türkler, bir *hürriyet* kuramına sahip olmadan, II. Abdülhamid aleyhinde *hürriyet* için harekete geçmişlerdir. Bu bağlamda *Jön Türkler* amacını, *hürriyeti* kurtarmak olarak belirlemişlerdir. Bu da Kanun-i Esasi'yi yeniden ilan ettirmekten ibarettir. "Prens Sebahattin ise "*hürriyetsizliği*" her şeyin devlete bağlı olması olarak, devletin izniyle ya da devletin baskısıyla yapılması olarak değerlendirmekte ve buna karşı çıkmaktadır. Ona göre, Türkleri memuriyet tutkusundan kurtarmak ve kabiliyetlerinin gelişmesini sağlamak, Osmanlı Devleti'nin içindeki alt-din ve kültür gruplarına kendi imkânlarını geliştirecek imkânlar sağlamak gerekmektedir. Bu liberal teori baştan itibaren Şakir-Nazım grubuna tehlikeli ve sorumsuz gözükmuştür."⁴⁴⁹

II. Abdülhamit, *Yıldız Sarayı*'nda yeni bir sistem kurmuştur. Buna göre padişaha bağlı hafiyeler, *jurnallerle* padişahı bilgilendirmektedir. Bu da Osmanlı aydını üzerinde, bir baskı oluşturmaktadır. II. Abdülhamit döneminin bir diğer tipik özelliği sansürdür. Bu iki etkiye rağmen Osmanlı aydını, gazeteler aracılığıyla fikirlerini halka duyurmaktadır. *Jön Türkler*'de iki istek ağır basmaktadır. Birisi Kanun-i Esasi'nin ilanı, ikincisi *Meşrutiyet* rejimi yani anayasal bir iktidarın yerleşmesidir. Ancak *Jön Türkler*'de bunun dışında, iç ve dış problemlerin halledilmesi yolunda, bir görüşlerinin olduğu görülmemektedir. Esasen *Jön Türkler* de Namık Kemal gibi düşünmektedir. İlk başlarda, Namık Kemal'in fikirlerini okumak için toplanmaya başladıkları düşünülürse, bu normaldir. Buna göre; *Jön Türkler* de *İslami* ideolojiyi benimsemişlerdir. Aynı zamanda müslim-gayrimüslim tüm unsurların yönetime katıldıkları ve birlikte yaşadığı bir düzen arzusunu taşımaktadırlar. Dolayısıyla bu da *Osmanlılık*'tır. *Jön Türkler* işte bu ikisiyle, yeni bir düzeni meydana getirmek düşüncesindedir. Devlet bu şekilde –her türlü- Batı müdahalesini bertaraf edecek, Batı'nın dayattığı *ıslahatlar* sorunu da böylece çözülecektir. Ancak Halil İnalcık *Jön Türkler*'in bu beklentilerinin tersine, bu noktada çok çarpıcı bir tespitte bulunmaktadır: "Büyük devletler Osmanlı Devleti'ndeki anayasal girişimleri desteklemediler. Onlar, işlerini Yıldız Sarayı ile çözmeyi tercih ediyorlardı ve Batı, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim halkı temsil eden bir parlamentoda kaynaşmasını kendi siyasi manevraları için bir engel olarak görmekteydi. Aynı

⁴⁴⁸ Mardin., 1989, **a.g.e.**, 210-218.

⁴⁴⁹ Mardin. 1992, **a.g.e.**, 100.

zamanda koloni sahibi devletler, Osmanlı meşrutiyetinin kendi egemenlikleri altındaki halkları da etkilemesinden korkuyorlardı.”⁴⁵⁰

1907’de Paris’te *II. Jön Türk Kongresi* yapılmıştır. Bu kongreye, Ahmet Rıza ve arkadaşları, Sebahattin ve arkadaşları, ayrıca diğer muhalif unsurlar katılmıştır. Bu kongrede Ahmet Rıza’nın egemenliği söz konusudur. Hazırlanan bir bidiri ile II. Abdülhamit yönetiminin noksanları sıralanmıştır. Kongre, *silahlı ayaklanma* yöntemini de benimsemiştir.⁴⁵¹

“*Milliyetçilik siyasal ifadesini Jön Türklerle bulmuştur.*”⁴⁵²

3.3.2. II. Meşrutiyet

1907 yılında *II. Jön Türk Kongresi*’nden sonra *Jön Türkler* arasından uzlaşma sağlanmıştır. Artık cemiyet; *İttihat ve Terakki Cemiyeti* çatısı altında birleşmiştir. Bundan sonra II. Abdülhamit’e karşı yürütülen *muhalefet* daha da sertlik kazanmıştır.⁴⁵³

Batılı devletlerin ve Rusya’nın kışkırtmalarıyla Balkan devletçiklerinde kargaşalar devam etmektedir. Bu devletçikler; 1878’deki Berlin Antlaşması’na rağmen Osmanlı vilayetlerinde çıkardıkları isyanlarla, bu toprakları ele geçirme ve bağımsızlık elde etme peşindedir. Bu kargaşa ise *anarşiye* sebep olmaktadır. Bu yüzden hem Avrupa hem de Osmanlı için *Şark Sorunu* yeniden tehlikeli hale gelmiştir.⁴⁵⁴ II. Abdülhamit ise ulusçu bir nitelik kazanan Balkan devletçiklerindeki *Helen, Cermen ve Slav* akımlarına karşı *İslamcılığı (Panislam)* ön plana çıkarmaktadır. Böylece devleti bir arada tutmak amacındadır. Esasen II. Abdülhamit, iç politikada diğer fikirlere bu yüzden izin vermemektedir.⁴⁵⁵ *İttihat ve Terakki* ise henüz *açıktan ulusçu*⁴⁵⁶ bir nitelik kazanmamakla birlikte, bilhassa Trakya’daki Osmanlı askeri birlikleri arasında, giderek yayılmaktadır.

⁴⁵⁰ İncalcık, 2016, **a.g.e.**, 218.

⁴⁵¹ Akşin, 1997, **a.g.e.**, 60.

⁴⁵² Karpat, K. H. (2015). *Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*. (3. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları, 111.

⁴⁵³ Ertan, 2017, **a.g.e.**, 38.

⁴⁵⁴ İncalcık, 2016, **a.g.e.**, 299.

⁴⁵⁵ Sander, 2016, **a.g.e.**, 325.

⁴⁵⁶ “*İttihat ve Terakki* hareketi, temelde Batı’nın üstünlüğüne karşı ulusalcı bir harekettir ve daha önce gördüğümüz Asya ve Afrika direnişleri arasında belki de, eğer iktidara gelmek önemliyse, en başarılı olanıdır. Kısaca, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında Avrupa-dışı dünyada ortaya çıkan uyanışın, isyanın çerçevesi

Bu dönemde, Batı’da ve Doğu’da *parlamentar sistemler* giderek artmaya başlamıştır. Rusya, Japonya, Ortadoğu’da İran, yirminci yüzyılın başlarında seçtikleri bu sistemlerini güçlendirmeye başlamışlardır. Bu sırada Rusya’nın Japonya’ya *yenilebilmesi*⁴⁵⁷ İttihat ve Terakki’deki *meşrutiyet* düşüncesinin biraz daha güçlenmesini sağlamıştır. “Tam bu sıralarda, İngiliz Kralı ile Çar, Reval’de buluşarak Makedonya’da yapılacak reformlar üzerinde bir anlaşmaya varmışlardır (9 Haziran 1908).”⁴⁵⁸ İngiltere ile Rusya’nın arasındaki bu antlaşmadan haberdar olan *Jön Türkler*, Osmanlı yönetiminin pasif kaldığını düşünmektedir. Esasen, *Jön Türkler* bu gelişmeler karşısında, parlamenter sistemin bütün bunların önüne geçebileceğine olan inançları; Balkanlardaki halkların temsilcileri vasıtasıyla sorunlarını bu parlamentoda dile getirebilecekleri düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Böylece araya başka devletlerin girmesine gerek kalmayacaktır. Bu yüzden, İngiltere ve Rusya’nın *Reval*’de yaptıkları bu görüşme, onları harekete geçiren en önemli sebeptir.⁴⁵⁹ “İttihat ve Terakki’nin bu gibi sebeplerle artan baskısıyla ve yaşanan gelişmelerden sonra II. Abdülhamit; 23 Temmuz 1908’de, 1878’den beri ertelediği Mebusan Meclisi seçimlerinin yapılacağını ilan etmiştir.”⁴⁶⁰

Osmanlı tarihinde bir ilk gerçekleşmiştir. İlk kez halkın katıldığı bir devrim sonucu devlet idaresinde değişikliğe gidilmiştir. Esasen, *Jön Türkler*’in siyasi felsefesi de *Fransız İhtilali* prensiplerine dayanmaktadır. “Buna göre; Devlet, Tanrı’nın bir hanedana bağlı olduğu bir imtiyaz değil; halkın hür iradesinin yarattığı bir kuruluştur. Devrimcilerin en başta benimsedikleri prensip, *hürriyet*, her şeyden önce padişahın mutlakiyetçi idaresine son vermek; tüm dini cemaatlerin birliği (*Osmanlılık*) ideolojisi ile imparatorluğun birliğini korumaktan ibarettir. Devrimcilerin ilan ettikleri öteki hedefler, *müsavat* (eşitlik) ve *uhuvvet* (kardeşlik, birlik) tüm dini cemaatlerin birliğini garanti altına alan prensipleri olarak ilan

---

içinde değerlendirilebilir. *İttihat ve Terakki*’nin ulusçu niteliği o dönemde açıkça ortaya konmamışsa da, faaliyetlerinin özü ve 1908’de iktidara ağırlığını koyduktan sonraki önlemleri, Batı karşıtı ulusçu temelini duraksamaya yer vermeyecek ölçüde göstermektedir. İttihatçılar arasında çok çeşitli bölünmeler olmasına rağmen, bir noktada hemen hemen tüm üyeleri birleşmişlerdi: Öteki Asya hareketlerinin amaçlarıyla koşut olarak, devleti parçalamaktan ve kapitülasyonlar adı altında Batı’nın ekonomik ve mali denetiminden kurtarmak.” Sander. 2016, **a.g.e.**, 326.

⁴⁵⁷ “İkinci Meşrutiyet Dönemi açılmadan önce, 1905 yılında, Japonların Rusları yenilgiye uğratmaları, geleneksel değerlerin modern bir medeniyette saklanılabilirliği konusunu gene ön plana itmişti. Acaba Osmanlılar, Japonların yaptığı gibi, Batı’nın tekniğiyle yetinip kendi değerlerini saklı tutabilir miydiler? İslamcı şair Mehmet Akif, bu tezleri 1908’den sonra ortaya atan belirgin kişiler arasında yer alır. Böylece 1908-1918 yılları arasında Batı’yı ‘taklit’ etmeye karşı koyan İslamcı bir akım görüyoruz.” Mardin. 1992, **a.g.e.**, 16-17.

⁴⁵⁸ İnalçık. 2016, **a.g.e.**, 299.

⁴⁵⁹ Sander. 2016, **a.g.e.**, 326-327.

⁴⁶⁰ Ertan. 2017, **a.g.e.**, 39.

edilmiştir. Kısacası, Osmanlı Devleti'ni korumak için Tanzimat'tan beri güdülen *Osmanlılık* politikasının Devlet-i Aliyye'nin birliğini koruyacağına inanılmaktadır. İttihat ve Terakki üyeleri, Kanun-i Esasi rejiminin geri getirilmesi ile Rumeli'deki ayaklanma hareketlerinin ve Reval'de büyük devletlerin müdahalesinin önleneceğini düşünmüşlerdir. Bu şekilde, büyük devletlerin müdahalesine meydan kalmayacağını ummuşlardır. Buna rağmen, Bulgaristan tam bağımsızlığını ilan etmiş; Avusturya-Macaristan, Bosna ve Hersek'i imparatorluğuna katmış ve Yunanistan da Girit'i ilhak ettiğini ilan etmiştir. Bu hareketler gösterdi ki; Meşrutiyet'in ilanı imparatorluğun parçalanmasını önleyememiştir.”⁴⁶¹

Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından 1909 yılında tarihe *31 Mart Vakası* olarak geçen, bir *ayaklanma* meydana gelmiştir. Bu ayaklanma hem meşrutiyete karşı olanlar hem de meşrutiyete karşı olmayıp, *İttihat ve Terakki*'ye karşı olanlar tarafından çıkarılmıştır.⁴⁶² Ayaklanma meşrutiyetçileri kaygılandırmıştır. Rumeli'den harekete geçen Mahmud Şevket Paşa'nın idaresindeki *Hareket Ordusu* İstanbul'a gelmiştir. Ordu, ayaklanmayı bastırmıştır. Ayrıca ayaklanmanın elebaşları idam edilmiştir. Nitekim II. Abdülhamit de tahttan indirilmiştir.⁴⁶³ II. Abdülhamit'ten sonra V. Mehmet Reşat (1909-1918) tahta çıkmıştır. “II. Meşrutiyet döneminde, *İttihat ve Terakki*, ülkedeki en etkili siyasal ve askeri güç konumunda olmuştur. *İttihat ve Terakki*, zaman içinde otoriterleşerek muhalefete tahammülsüz bir iktidar anlayışını benimsemiştir. 1912'de çeşitli müdahaleler sonucu *sopalı seçimler* adıyla anılan seçimler ve 1913'te yaşanan Bab-ı Ali Baskını, bu anlayışın bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Ülke, İttihat ve Terakki Fırkası'nın bu uygulamaları altında Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir.”⁴⁶⁴

İtalya'nın Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'da kalan son toprağına yönelmesiyle çıkan Trablusgarp Savaşı (1911-1912)'nda, Osmanlı kuvvetleri, gözüpek ve vatansever *Osmanlı subaylarının* sayesinde, uzun bir süre İtalyanlar karşısında mukavemet göstermiştir. Ancak bu sırada patlak veren Balkan Savaşları (1912-1913) Osmanlı Devleti'ni İtalya ile anlaşmaya varmaya zorlamış; 1912'de imzalanan *Uşi* (Ouchi) anlaşması ile Trablusgarp'ı

⁴⁶¹ İnalçık. 2016, **a.g.e.**, 300-301.

⁴⁶² Ertan. 2017, **a.g.e.**, 40.

⁴⁶³ İnalçık. 2016, **a.g.e.**, 301.

⁴⁶⁴ Ertan. 2017, **a.g.e.**, 44.

İtalyanlara bıraktığı gibi, *Oniki Ada*'yı da *geçici* olarak İtalyanların *koruyuculuğuna* bırakmıştır. “Bu davranış, kuzuyu kurdun koruyuculuğuna bırakmaktan farksızdır.”⁴⁶⁵

Trablusgarp'ta Osmanlı Devleti'nin İtalya ile olan savaşını fırsat bilen Balkan devletçikleri, Osmanlı'ya karşı kalkıştıkları *ayaklanma* süreçlerini, bir savaşa taşımak istemişlerdir. Birinci Balkan Savaşı, 1912 Ekiminde Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş açmasıyla başlamış ve Osmanlı ordularının Balkan devletleri karşısında hemen hemen her cephede *yenilgisiyle* sonuçlanmıştır. Edirne halkı, Balkan devletçiklerinin kuşatmasına karşı bir süre direnmiş ancak şehri Bulgarlar ele geçirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Balkan devletçikleri karşısında aldığı bu ağır yenilgiye, Batılı devletler de şaşırmıştır. Bu sonuç, onların, Osmanlı Devleti'ni parçalama yönündeki girişimlerini hızlandıracaktır. Bu savaş sonunda; Osmanlı Devleti'nin *Balkanlar*'daki toprakları elden çıkmış, ayrıca *Ege Adaları* da kaybedilmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin *iç siyasetini* de etkilemiştir. “İttihat ve Terakki Fırkası'nın önde gelenleri söz konusu askeri yenilgiden Hükümeti sorumlu tutmuşlar, 23 Ocak 1913'te Bab-ı Ali Baskını adı verilen bir darbe ile yönetime el koymuşlardır.⁴⁶⁶ Babıali Baskını Edirne'yi kurtarmak için yapılmıştır.”⁴⁶⁷ 1. Balkan Savaşı'nın ardından, 1913 yılında Yunanistan ve Sırbistan Bulgaristan'a saldırmış, daha sonra bunların arasına Romanya da katılmıştır. Böylelikle Balkan devletçikleri arasında, *II. Balkan Savaşı* patlak vermiştir. Bu savaş fırsat bilen Osmanlı Devleti, Edirne'yi *Türk topraklarına* yeniden katmıştır. Bu savaş Bulgaristan'ın yenilgisi ile sona ermiştir.⁴⁶⁸

Bu savaşların Osmanlı düşünce hayatındaki en büyük etkisi *Türkçülük* bilincinin yükselmesi olmuştur.

---

⁴⁶⁵ Sander. 2016, **a.g.e.**, 323.

⁴⁶⁶ Ertan. 2017, **a.g.e.**, 48.

⁴⁶⁷ Akşin. 1997, **a.g.e.**, 91.

⁴⁶⁸ Sander. 2016, **a.g.e.**, 324.

4. BATICILIK VE AHMET MİTHAT EFENDİ

Türkler, Osmanlı Devleti'nin siyasi egemenliğini, 18. yüzyılın başına kadar devam ettirmişlerdir. Ancak yüzyılın başında bu egemenlik, dış engellerle karşılaşmaya başlamıştır.⁴⁶⁹ Bu dış engel, çoğunlukla Batı'dır.

Türklerin Batı ile temasları çok daha öncesine dayanmaktadır. Bu ilk temas, *Akdeniz havzası* dolayısıyla olmuştur. *Türkler* Akdeniz'e yerleşmeye başlamış, bir step kavmi böylece denize çıkmıştır. Bu, göçebelikten şehir hayatına da geçiştir. *Türkler* bundan sonra gemicilikten ticarete, pek çok alanda geniş ve uzun süreli bir değişim evresine girmiştir.⁴⁷⁰ *Türklerin* bu noktadan itibaren *Batılı* ya da *Avrupa* ile temasları artmıştır. *Avrupa ise hem kıt'a hem de bir kafadır.*⁴⁷¹

Dolayısıyla *Türkler*, Batı ile temaslarında ilkin bir kıta, daha sonra da işte bu kafayla karşılaşmışlardır. En çileli mücadeleleri ise bu kara parçasıyla değil, esasen bu kafayla olmuştur. Çünkü *Türklerle* karşı karşıya geldikleri savaşlarda yenilen Batı, bir süre sonra *Türklerle* mücadelesini kısmen cephede fakat temelde bu *kafayla* sürdürmeyi seçmiştir. Batı'nın savaşlar da dâhil, *Türkler* üzerinde uyguladığı bütün politikalar bu kafanın; yani *zihniyetin* ürünü olmuş, bu *zihniyetle* son aşamaya getirilen meseleler, savaşlarla hitama erdirilmiştir.

Batı'nın *Türklerle* meselesi ise yine ilkin Akdeniz dolayısıyla başlamıştır. *Türklerle* Batı'nın karşılaşması nasıl Akdeniz sebebiyleyse, sonrasında başlayan mücadelelerin neredeyse tamamı da bu *deniz* etrafında cereyan etmiştir. Peyami Safa Akdeniz'in bu özelliğini daha geniş çerçevede ele almaktadır ve '*İnsanlığı iki gruba ayıran da bu deniz oldu*'⁴⁷² yorumunu getirmektedir.

Fernand Braudel ise "tarih ve coğrafyanın, elbirliğiyle kıyılardan ve adalardan geçirdikleri bir orta sınırla bu denizi kuzeyden güneye böldüğünü ve birbirine düşman iki dünya yarattığını"⁴⁷³ ifade etmiştir. Bu sınırı, "Korfu ve Adriyatik girişini yarı yarıya

⁴⁶⁹ Berkes, N. (1965). *İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?* (2. Baskı). İstanbul: İstanbul Matbaası, 7.

⁴⁷⁰ Ülken. 2015, **a.g.e.**, 10.

⁴⁷¹ Peyami Safa. (2013). *Türk İnkılâbına Bakışlar*. (8. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013, 111.

⁴⁷² Peyami Safa. 2013, **a.g.e.**, 114.

⁴⁷³ Braudel, F. (2015). *Akdeniz Tarih, Mekân, İnsanlar ve Miras*. (4. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat, 16.

kapatan Otranto Kanalı'ndan Sicilya'ya ve bugünkü Tunus kıyılarına kadar uzatmak mümkün"⁴⁷⁴ diyen Braudel, bu şekilde, Doğu ve Batı'yı –*bu kelimelerin tam ve klasik anlamıyla*- birbirlerinden ayırmış olunacağını söylemiştir. Bu sebepten; *Actium, Preveze, İnebahtı, Malta, Zama, Cerbe* gibi tarihte yapılmış savaşların, bu ana çizgi üzerinde yapılmış olmasında da şaşılacak bir durum yoktur.⁴⁷⁵ İşte *Türklerle* Batı'nın teması bu deniz üzerindedir. Ancak o zamanlar temas edilen Batı, Bizans İmparatorluğu ile Akdeniz'in tüccar siteleridir. Türkçeye bazı araç gereç ve mutfak ve eş eşyalarının ismi ile bazı yabancı kelimeler de bu temas sırasında geçmiştir. Bu kelimeler önce *Rumca* daha sonra *İtalyancadan* alınmıştır. Selçuklular Anadolu kıyılarını tamamen ele geçirememiştir. Fakat Osmanlılar, –*Doğu Roma'nın varisi olacak kadar*- Anadolu ve Rumeli'yi elde etmişlerdir.⁴⁷⁶

Türklerin, bu sürecin devamında Batı'yla fetihler yoluyla yakın temasa geçmesi, *Batılıları* Avrupa'da yerinden olma kaygısına düşürmüştür. Bu sıralarda (15. Yüzyıl) Papalık da Hıristiyan dünyasında eski otoritesini yitirmiştir. Bu itibarla, *Türklerin* ilerleyişi Papalık için iyi bir bahane olmuştur. Papalığın amacı, yitirdiği erkini ve itibarını yeniden kazanmaktır. “Bizans imparatorlarının kiliselerin birleşmesi karşılığında, papadan yardım talep etmesi, Osmanlı tehlikesi kendisini gösterdiği andan itibaren başlamıştır.”⁴⁷⁷

Kiliselerin, dolayısıyla Papalığın krallarla birleşmesinden sonra *Haçlı Seferleriyle* uzun bir süre *Türklerle* mücadele eden Batı, bu sıralarda *Türklerin* kılıcını kınına sokamayacağını anlamış, *Türklerin* kafasını anlamak için hummalı bir çalışma yürütmeye başlamıştır. Bu sayede Batı; *Farabî ve İbn-i Sina* başta, birçok ismi keşfetmiştir. Peyami Safa, “Farabî ve İbni Sina, Aristo'dan sonra ve onun delâletiyle, ortaçağda bugünkü akılcı ve tabiatçı Avrupa kafasının ilk çatısını kuran Türk mütefekkirleridir”⁴⁷⁸ demektedir. Bundan sonra yaptığı devrimlerle gelişimine hız veren Batı, birçok alanda Doğu'yu geçmeyi başarmıştır.

Batı Avrupa'da bu devrimlerle, *toplumsal sınıflar* belirlenmiştir. Bu sınıflar kuvvetlendiğinde, devleti bu sınıfların yararına yöneten idareler kurulmaya başlanmıştır. O dönem ve şartları göz önüne alındığında, böyle bir zihniyetle devlet idaresi, dönem

⁴⁷⁴ Braudel. 2015, a.g.e., 16.

⁴⁷⁵ Braudel. 2015, a.g.e., 16.

⁴⁷⁶ Ülken. 2015, a.g.e., 11.

⁴⁷⁷ İnalçık, H. (2017). *Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*. (9. Baskı).İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 17.

⁴⁷⁸ Peyami Safa. 2013, a.g.e., 150.

anlayışına göre *korkunç* ve *aykırı* bir durumdur. Ama bu *zihniyet* ve onun meydana getirdiği bu idareler, Avrupa'nın çoğu kısmında kısa zamanda yerleşmiştir. "O kadar yerleşmiştir ki Batı'da *merkantilist* devletlerin devri olan on yedinci yüzyılda Türklerle ilk defa olarak yakından temasa gelen Batı Avrupalılar (bilhassa Fransızlar ve İngilizler) şarklı kafasının başka türlü işlediğine hükmettiler. Osmanlı ise Batılıların ticaret hırsının altında yatan *merkantilist* ekonomi siyasetini bilmedikleri için onu "kâfir" kafasının işi sanmışlardı."⁴⁷⁹

Bu sanı, uzun bir süre devam etmiştir. Osmanlı Devleti bu yüzden, bir süre birçok gelişime sırtını dönmüş, gözlerini kapatmış, görmezden gelmiştir. Matbaa bunların en başında gelen dönemin icatlarından. Esasen Tanzimat'tan önce birçok yenilik bu bakış açısının etkisinde kalmıştır. Matbaa sadece bunlardan birisidir. Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan Osmanlı münevveri gibi, Tanzimat ilan edilmeden önce de devlet ricalini bir takım gelişmeler konusunda uyaran ve bunların dikkate alınmasını isteyen Osmanlı münevveri mevcuttur. Bazı padişahları dahi bu münevverler arasında saymak mümkündür.⁴⁸⁰ III. Ahmet ve Damat İbrahim Paşa bunlardandır. Ancak getirdikleri ya da getirmek istedikleri yenilikler konusunda büyük tepkilerle karşılaşan III. Ahmet ve Damat İbrahim Paşa, çabalarının bedelini, canlarıyla ödemek zorunda kalmışlardır.

Böylece, *yenileşme* adına başlanan teşebbüsler de yarım kalmıştır. Yenileşmeye karşı bu tepkiler; kısmen yeniçerilerden kısmen de halktan gelmiştir. *Patrona Halil İsyanı* ile bu tepkiler ortaya dökülmüş, bir ara dönem bu isyanla kapanmıştır.⁴⁸¹ Bu tepkilerin sebeplerini Berkes, halkın zihniyetinin değişmemesine bağlamıştır: "Değişme, bir toplumun hayatında önemli yeri olan sınıfların ve genel olarak halk yığınlarının değişikliği istemesi, itmesi ve yürütmesi işi haline gelmedikçe, o değişme toplumu daha iyiye değil, belki daha kötüye götürür."⁴⁸² Aslında, Osmanlı'nın Batı karşısında geri kaldığını ilk kez, on yedinci yüzyılın

⁴⁷⁹ Berkes. 1965, a.g.e., 10.

⁴⁸⁰ Bunu Halil İnalcık, şöyle açıklamıştır: "Osmanlı Devleti 1718'de yeniden ağır bir yenilgiye uğradı. Avusturya ve Venedik ile imzalanan Pasarofça Antlaşması'ndan (1718) sonra, Osmanlı devlet adamları derin bir zihniyet değişimi geçirmiştir. Artık, Batı karşısında geri kalmışlığın nedenlerini anlamaya çalışmak, Avrupa'nın üstünlük vasıtalarını öğrenmek, bu amaçla başlıca savaş teknolojilerini, savaş taktiklerini taklit etmek, Osmanlı idarecelerinin baş ilgi alanı haline geliyordu. Damat İbrahim Paşa, Yirmisekiz Mehmet Çelebi'yi, 1720'de Paris'e gönderdiği zaman, ona verdiği talimatta, 'Avrupa'daki yeni keşifleri öğren ve onları bize bildir' diye talimat vermiştir" İnalcık.2016, a.g.e., 6.

⁴⁸¹ Ülken. 2015, a.g.e., 13.

⁴⁸² Berkes. 1965, a.g.e., 12.

ortalarında *Kâtip Çelebi* fark etmiştir. “Bu büyük bilim adamı, daha 1650’lerde Avrupa’nın denizde, askerlikte, hatta kültürde üstünlüğünü görmüştür.”⁴⁸³

Her ne kadar III. Ahmet ve Damat İbrahim Paşa, 18. yüzyıl başlarında kısmi ve yüzeysel manada Batı modelinde yenileşmek için sarf ettikleri çabayı, canlarıyla ödese de bir gerçekle yüzleşme, Karlofça (1699) ile başlamıştır. Halil İncılık bu tarihin, Türkiye’nin gelişim tarihindeki önemine dikkat çekerek, bu tarihin gerçek bir *dönüşüm noktası* olduğunu ifade etmektedir.⁴⁸⁴

Yenileşme hareketlerinin III. Selim’le birlikte hız kazanmasıyla, 1789’da Fransa’da patlak veren ihtilâl, aynı döneme denk gelmektedir. III. Selim’in başlattığı *yenileşme* hareketlerinin adının, *yeni* olması (Yeni Düzen), bu dönemde Osmanlı Devleti’nin sistemli bir *yenileşme* hareketine girdiğini göstermesi bakımından mühimdir. Osmanlı erkânı III. Selim döneminde meydana gelen Fransız İhtilâli’ni, kendi lehlerine bir gelişme olarak değerlendirse de, bu ihtilâl ile birlikte öncekilere ilave olarak, Batı’daki yenilikler artmıştır. Bu yenilikler bu kez düşünceye, dolayısıyla o düşüncenin öngördüğü yeni bir yaşam düzenine dairdir. Osmanlı’nın yakalaması gereken teknik ve askeri alandaki yeniliklere dönem itibariyle kafa yorulurken, düşünce dünyasında meydana gelen bu yeniliklere bir süre kayıtsız kalınmıştır. III. Selim’in de yenileşme çabalarının bedelini canıyla ödemesinin ardından, II. Mahmut bu çabaları kaldığı yerden devam ettirmeye çalışmıştır. Bu çabaları daha geniş bir alana yaymaya çalıştığı için halk arasında adı “gâvur padişah” a çıkan II. Mahmut döneminde, bir süre de olsa lehte sanılarak avunulan Fransız İhtilâli’nin etkileri, Osmanlı tebası arasında da görülmeye başlanmıştır.

Tanzimat’a gelindiğinde de *III. Ahmet, Damat İbrahim Paşa, III. Selim, II. Mahmut*’un aldığı tepkilere benzer tepkiler, devam etmiştir. Tanzimat’la birlikte Osmanlı Devleti’ndeki esas konu *Batılılaşma*’dır. Osmanlı münevveri arasında ortaya çıkan fikri ayrılıklar ise bu temel üzerinden şekillenmiştir. Halk kitlesi ise Osmanlı münevverinin kendilerine ulaştırabildiği düşüncelerle hareket etmiştir ya da sınırlanmışlardır. Zira bu kitlenin eğitim seviyesi oldukça düşüktür. Esasen bu kitle zaman zaman *Batılılaşma* karşıtlarının aracı haline de gelmiştir ancak genellikle tebaalık vasıflarını korumuşlardır. Osmanlı tebaasındaki gayrimüslim halk kitlesi ise daha çok *Batılı* aydınların

⁴⁸³ İncılık. 2016, **a.g.e.**, 4.

⁴⁸⁴ İncılık. 2016, **a.g.e.**, 110.

yönlendirmeleriyle hareket ettikleri için aslında *Batılılaşma* olarak değerlendirilen reformları, daha geniş haklar elde etmek için bir araç olarak kullanmışlardır.

Osmanlı münevveri arasında görülen fikri ayrılıkların sebebini kabaca; Batı'nın nelerini alalım, nelerini almayalım soruları ya da Batı'nın tekniğini alalım, İslam'ın ve Türk kültürünün özünü muhafaza edelim, düşünceleri etrafında toplamak mümkündür. Bu yüzden fikir alanında çekişmeler hiç bitmemiş, *Batılılaşmayı* merkezde tutarak, *Osmanlıcılık*, *İslamcılık* ve son olarak *Türkçülük* gibi akımlar etrafında toplanan Osmanlı münevveri, Batı'nın gücüne ulaşmanın ve Osmanlı Devleti'ni parçalanmaktan kurtarmanın çarelerini aramıştır.

Niyazi Berkes'e göre Türkiye'deki gelişmeyi çelmeleyen başlıca üç olay vardır ve bunlar yüzünden bu gelişme çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu üç olayın birincisi; *değişime karşı gerici kuvvetlerdir*. Bu kuvvetler çoğu zaman *ilerici kuvvetlerden* üstün gelmiştir. İkincisi; *Batı'dan alınan hiçbir programın sürekli olarak uygulanamamasıdır*. Üçüncüsü ise *reform teşebbüslerinin hazırlıksız başlaması, bu yüzden dış baskıların artması ve halk kitleleri üzerinde bunun olumsuz tesir bırakmasıdır*. Bu da gerici tepkilere yol açmıştır.⁴⁸⁵

19. yüzyılda bu kuvvetler arasındaki mücadeleler -fakat bu sefer daha çok ilerici görülen kuvvetlerin lehinde- devam etmiştir. Batılılaşma hareketleri hız kazanmış, Batı'ya karşı ödünlerle birlikte, *ilerici kuvvetlerin* istekleri kısmen de olsa gerçekleşmiştir. Bu asrı farklı bir bakış açısıyla Cemil Meriç şöyle yorumlamıştır: “On dokuzuncu asır tarih asrıdır Batı'da. Bizde, tarihten kopuş asrı.”⁴⁸⁶

Tanzimat aydınının çoğunun tipik özelliklerinden biri, Batı karşısında aldığı tavrın ikili bir görüntü vermesidir. Batı'nın teknik ve her türlü alandaki ilerlemesini Osmanlı'da da görmek isteyen bu aydınlar, Batı'nın Osmanlı üzerindeki manevi ve milli alanlarda nüfuzuna karşıdır. Bu Osmanlı aydınlarından birisi de Ahmet Mithat Efendi'dir. Ahmet Mithat Efendi'nin fikirleri takip edildiğinde hem fen, teknik ve ilimde *Batılı* olma çabalarıyla hem

⁴⁸⁵ Berkes. 1965, a.g.e., 15.

⁴⁸⁶ Meriç, C. (2018). *Kültürden İrfana*. (6. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 105.

de Batı'ya karşı Osmanlı Devleti, Türk ve İslam'ı müdafaalarıyla; *Batılılaşma* fikrinin hemen tüm hayatını kapsadığını görülmektedir.

Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinin çoğu; Batı'nın yozlaşmış taraflarını almadan nasıl terakkisi yakalanabilir sorusunun, cevabıyla meşgul olmuştur. O, Batı'nın üstün yönlerini, halka bir öğretmen gibi anlatmaktan hiç yılmamıştır. Kendi hayatında da bilhassa Batı'nın teknik gelişmelerini alıp, tatbik ettiğine şahit olunmaktadır. O, bu açıdan da ilklerin adamıdır. Fakat Ahmet Mithat Efendi'de *Batıcılık* fikri bir yere kadardır. O sınırı belirleyen ise Ahmet Mithat Efendi'nin, *Türklüğü*, *Osmanlılığı* ve *Müslümanlığı*'dır. Bu itibarla, *Batılılaşma*'nın kısmi yönleriyle mücadele etmiştir. Sınırın aşılmasını gerektiğini sık sık vurgulamıştır. Ahmet Mithat Efendi, gelişime sonuna kadar açık bir *aydınlanmacı*⁴⁸⁷ çağının gelişmelerine vakıf bir fikir adamıdır. Batı'nın teknik ve ilimde üstün yanlarının alınmasında da hiçbir sakınca görmemiştir. Ancak Ahmet Mithat Efendi'ye göre, Batı'nın kültürünün ve misyonerler kanalıyla İslam ülkelerine nüfuz eden dini anlayışının yayılması, asla kabul edilemez bir durumdur. O halde; "Osmanlı-İslam kültürünün manevi özünü korumak istemekle beraber alafrangalılığı bir hayli ilerlemiş olan –o anlamda Batı ile etkileşimli, karşılıklı bir diyalog içinde olan- Ahmed Midhat'ı nasıl anlamamız gerekir?"⁴⁸⁸ Sorusu, anlam kazanmaktadır.

Bu sebeple; Osmanlı'da ve Ahmet Mithat Efendi'de fikir hareketlerine başlarken, *Batıcılık* fikri onda nasıl şekillenmiş bunu başa almak, faydalı olacaktır. Çünkü bu fikir gerek yaşantısında gerek düşünce hayatında sık sık ön plana çıkarak, onu *Batıcılık* fikri kategorisinde ele almayı gerektirse de, yer yer fikirleriyle Batı'nın karşısında durmasıyla ve bu fikre tepki olarak diğer fikirlerinin şekillenmesinde ana kaynaklık etmesi bakımında da ilk sırada değerlendirilmelidir.

Ahmet Hamdi Tanpınar, Tanzimat Devri'nin ilk ideolojisini ortaya koyarken, bu ideolojinin adına *Medeniyetçilik* demektedir. Sâdık Rıfat Paşa ve Sami Efendi'den itibaren Tanzimat Dönemi'nde, Frenkçe *civilisation* kelimesinin karşılığı aranmaktadır. *Reşit Paşa*, *Cevdet Paşa*, *Âli Paşa*, *Münif Paşa* bazı yazılarında, Sultan Abdülaziz ise bazı fermanlarında

⁴⁸⁷ Akşin, S. *Osmanlı Tarihi Zirveden Çöküşe 1600-1908 2*. İstanbul: Doğan Ofset Matbaacılık, 363.

⁴⁸⁸ Findley, C. V. (1999). *Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da*. (Çev: A. Anadol). (1. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 74, xi.

hep bu kavramın tarifini yapmaya çalışmıştır. Cevdet Paşa, *Tarih*⁴⁸⁹'ini medeniyet ve göçebelik hallerini mukayese ile başlatmıştır. Daha sonra Şinasi ise Mustafa Reşid Paşa'dan *medeniyet resulü* şeklinde bahsederek; Osmanlı'ya yavaş yavaş sızan bu kavramı, kendi nesli ve gelecek nesiller için bir *din* haline getirmiştir.⁴⁹⁰

Batılılaşma hareketlerinin tarihi eskiye dayanmaktadır. 18. yüzyılın başlarındaki III. Ahmet Devri, bu yöndeki hareketlenmelerin başladığı dönemdir. *Lale Devri* diye anılan bu dönemde, Batı *yüzeysel* manada taklit edilirken, III. Selim'le bu *yüzeysellik* biraz daha sistemli bir hareket halini almıştır. Bundan sonra Osmanlı, Batı ilerlemesini sürdürdüğü ve kendisi de bu ilerlemeden hep birkaç adım geride kaldığı için yüzünü mütemediyen Batı'ya dönmek zorunda kalmıştır. Bu minvalde *Batılılaşma* diye adlandırılan fakat aslında modernleşme çabaları olarak nitelenebilecek bir süreç, yandaşları ve karşıtlarıyla beraber, bir mücadele içinde Osmanlı'nın son dönemine kadar devam etmiştir. *Batılılaşmaya* taraftar olanlar, Osmanlı'nın Batı karşısında geri kalmışlığını fark edip, Batı'nın üstün yanlarını almak gerektiğini söylerken, *Batılılaşma* karşıtları devletin yeniden gücüne kavuşması için çareyi, geleneksel Osmanlı devlet yapısına geri dönmekte görmüşlerdir.

Batılılaşma'nın bir düşünce biçimine dönüşmesinin yani somut manada teknik, makine, her türlü vasıta aracı, telefon, telgraf gibi iletişim araçları vb. ithaliyle sınırlı kalmayıp, Batı'nın zihniyetinin de ithal edilmesinde, Osmanlı Devleti'nde açılan okulların ve eğitimin de payı bulunmaktadır. Bu okullarda eğitim aldıktan sonra bir kısım gencin eğitimlerine Batı'da devam etmesinin yanı sıra, Osmanlı'da yeni açılan okullarda genellikle Fransızca da öğretilmektedir. Dolayısıyla Fransız kültürü ve medeniyeti de Fransız kaynaklarıyla birlikte, Osmanlı'ya tesir etmiş olmaktadır. Netice olarak, bu vasıtalarla beraber, dar anlamda *Fransız Aydınlanma Felsefesi*, genel manada da Fransız kültürü, Osmanlı tebaası arasında (azınlıklarla beraber), geniş çapta *Batıcı* fikir faaliyetine yol

⁴⁸⁹ "Tarih; insanları geçmiş olaylara ve geçmişte önde gelenlerin gizli ve açık fikirlerine muttali kıldığından, amme için faydalı ve münevverler arasında makbul bir ilimdir. İnsan yaratılışından medeni olduğundan, dayanışma için yer yer topluluklar meydana getirir. Bu toplulukların birçok dereceleri vardır. En ilkeli göçebe halinde yaşayan kabile topluluklarıdır ki sadece beşeri ihtiyaçlarını tedarik etmeye ve hayat ağacının meyvesi olan üremeye vesile olurlar. Bu kabileler; ilimden, hünerden ve diğer insanların birikiminden ve meziyetlerinden mahrum olurlar. Köy halkı şehir halkına nispetle medeniyet nimetlerinden uzak oldukları gibi, çadırdaki yaşayanlar da köy halkından medeniyetçe daha geri seviyede kalırlar. Cemiyetlerin yüksek derecesi olan medeniyet devlet ve saltanat mertebesidir. Bu topluluklar, bir devletin koruyuculuğu altında birbirlerine fenalık etmekten ve düşman endişesinden azade yaşarlar; bir yandan beşeri ihtiyaçları tedarike, bir yandan da insanî olgunluğa erişmeye uğraşırlar." Ahmet Cevdet Paşa. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*. (6. Baskı). İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, 35.

⁴⁹⁰ Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 152.

açmıştır.⁴⁹¹ Sonuç itibariyle, gelecekte birçok fikri akımın yolunu açan bir hareketlilik, devlet erkânının yenileşme maksadındaki *Batılılaşma* hareketlerinden kısmen farklı olarak münevverler arasında yayılmıştır.

Bir fikri akım olarak *Batıcılık* ise Osmanlı Devleti'nin en bunalımlı evrelerinden birisi olan I. ve II. Meşrutiyet arası, Dr. Abdullah Cevdet'in II. Abdülhamit'e en sert muhalefetlerden birisini yürüttüğü dergisi *İctihad* (1904-1932) etrafında somutlaşmıştır. Bu şekilde *Batıcılık*, her bakımdan Batı'yı benimsemek gerektiğini savunan bir düşünce biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Ancak *Batıcılar* da kendi aralarında bölünmüşler ve iki görüş ortaya koymuşlardır. Bunların bir kısmı ılımlı *Batıcılar*, bir kısmı köktenci *Batıcılar*'dır. Abdullah Cevdet ve dergisi *İctihad* köktenci grubuna girmektedir. Abdullah Cevdet'in serdettiği görüşleri benimseyen *Batıcılar* için Batı medeniyeti dâhil olunması gereken tek dünyadır. İkinci bir dünya yoktur. Celal Nuri ve görüşlerini ortaya koyduğu *İleri* dergisi etrafında toplananlar ise ılımlı *Batıcılar* grubundadır. Batı'nın bir bütün olarak alınmasını reddeden bir görüşe sahiplerdir. Bu gruba göre, Batı'nın sadece biliminin ve tekniğinin alınması gerekli ve yeterlidir.⁴⁹²

İleriye dönük olarak fikirleri çoğunlukla hayata geçen fikir akımı *Batıcılık* olmuştur. Bir rüyayı iki makale halinde 1912'de dergisi *İctihad*'da yayınlayan Abdullah Cevdet, Osmanlı'nın geleceğine dair *-Batıcılık fikrini merkeze oturtarak-* bu rüya vasıtasıyla bir tasvirde bulunmuştur. Bu rüyaya göre; “padişah yalnız bir kadınla evli olacak, cariyesi ise olmayacaktı. Fes kaldırılacak, yerini bir serpuş (başlık) alacaktı. Kızlar diğer okulların yanında Tıbbiye'ye de gidebilecekti. Ayrıca kızlar erkeklerden kaçmayacak ve evlilikler çiftlerin birbirlerini görmesiyle, tanınmasıyla gerçekleşecekti. Tembellik yuvası tekkeler zaviyeler ilga edilmeliydi. Buna mukabil, sarık, cübbe, sadece din görevlilerine has kılınmalıydı. Medreseler kaldırılmalı yerine Batı tarzında Fransız mektepleri, kolejler açılmalıydı.”⁴⁹³ Bu makaledeki rüya bu şekilde sıralanmış maddelerle devam etmektedir. Bu makaleye dair Bernard Lewis şu yorumu getirmektedir: “Çağdaşları gözünde bu uyanık uykuyu görenin rüyası genellikle abartılı bir fanteziden çok daha fazlasıydı. İleride

⁴⁹¹ İnalçık. 2016, a.g.e., 309.

⁴⁹² Ertan. 2017, a.g.e., 46-47.

⁴⁹³ Peyami Safa. 2013, a.g.e., 60-63.

gerçekleşecek olan olayları isabetli bir biçimde yansıtan o devirden kalan başka hiçbir belge yoktur.”⁴⁹⁴

Abdullah Cevdet’in rüyasından çok önce, uyanık olarak, onun görüşlerinin bazılarını önceden dile getiren, bazılarını da hayatında tatbik eden Ahmet Mithat Efendi’nin, Batı’ya olan ilgisi ve merakı ise çocukluk yıllarında başlamıştır. O, o çağlarında; çirak olarak girdiği bir dükkânın sahibinden Kur’an-ı Kerim ve okuma-yazmayı öğrendiği gibi, çalıştığı dükkânın dükkân komşusu bir ecnebiden de Fransızca’yı öğrenmeyi akıl edecek bir bilince sahiptir. Fransızcasını sonraki dönemlerde ilerletmiş, Batı kaynaklarını, kendi dilinden okumuştur. Batı’ya karşı ilgisi onun ilk dönem yazdığı eserlerinde de mevcuttur. Bilhassa Batı’nın felsefesine duyduğu ilgi, onun başını ağrıtmış, yazdığı bir yazıdan dolayı kâfirlikle suçlanarak, sürgüne gönderilmiştir.

İlk zamanlarda, Batı’nın fikirlerinin ve felsefesinin ona kattığı heyecanla hareket eden Ahmet Mithat Efendi, bu sürgünün ardından daha temkinli bir yol izlemeyi tercih etmiştir. Bu tutumunda, onun sürgünden döndüğü yıl olan 1876’da tahta II. Abdülhamit’in çıkmış olmasının da payı olmuştur. Batı’daki bütün gelişmeleri çok yakından takip etmek için büyük gayret gösteren Ahmet Mithat Efendi, bu yeni dönem itibarıyla benimsediği *Osmanlılık* ve *İslamcılık* fikirlerini *Batıcılık* temelinde ele almaya devam etmiştir. Bu bazen Batı’da olan şeylerin zaten İslam’da olduğunu gösterme şeklindedir bazen de Batı’ya karşı, İslam’ı, Osmanlı’yı ve Türklüğü savunma şeklindedir. Her durumda da onun tavrının belirlenmesinde, müspet ya da menfi bağlamda *Batıcılığın* etkileri vardır.

Ahmet Mithat Efendi, eserlerinde anlattığı Batı’yı, yakından tanıma fırsatını II. Abdülhamit’in onu Stockholm’deki Müsteşrikler Kongresi’ne, Osmanlı’yı temsil etmesi için gönderdiğinde yakalamıştır. Üç buçuk ay gibi bir süre zarfında Avrupa’da birçok şehri gezen Ahmet Mithat Efendi, Avrupa’nın gelişimine dair gördüğü her şeyi –sokak, cadde, müze, makine, otel, sosyal hayat, vb.- tek tek not almış, bunu da İstanbul’a döndüğünde *Avrupa’da Bir Cevelân* isimli kitabında okurlarıyla paylaşmıştır. Bu yakın temas, o güne kadar sahip olduğu birçok düşüncenin bazılarının değişmesine, bazılarının da gelişmesine sebep olmuştur. Batı karşısındaki müdafaacı tavrını da bu kongre sonrası netleştirmiştir. Ahmet Mithat Efendi, daha önceden Osmanlı halkının Batı’yı tanımadığını nasıl tespit etmişse, bu Kongre’de de Batı’nın Osmanlı’yı ve İslam’ı tanımadığını tespit etmiştir. Bu noktada, o güne

⁴⁹⁴ Lewis. 2015, a.g.e., 319-320.

kadar üzerinde durmadığı birçok konunun da ehemmiyetini anlamıştır. Ahmet Mithat Efendi, bundan sonrasında İslam'ı, Osmanlı'yı ve Türklüğü savunmak için Batı karşısında yoğun bir yazı faaliyetine başlamıştır. Ancak bu Batı'yı düşman olarak gördüğü anlamına gelmemektedir. Ahmet Mithat Efendi, Batı ile dostluğun gözü kapalı bir teslimiyet anlayışı içinde olmaması gerektiğini savunmaktadır.⁴⁹⁵

Orhan Okay, Ahmet Mithat Efendi'nin Batı karşısında aldığı tavrı tahlil ederken, şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Ahmed Midhat'a göre her iki medeniyetin maddi ve manevi yönleri vardır. Doğu medeniyeti ferdi ve sosyal ahlak üzerine çok eğilmiş, buna mukabil maddî terakkiyi –o da son asırlarda- ihmâl etmiştir. Batı ise maddede inanılmaz derecede tekâmül göstermiş, fakat ahlaken gittikçe çökmüştür. Şu halde müstakbel medeniyet, Batı'nın maddî, Doğu'nun mânevî terakkisine dayanacaktır. ... Ahmed Midhat, Stocholm Şarkiyatçılar Kongresi'ne giderken iki medeniyetin telifi görüşüne sahipti. Ne bir kısım Osmanlı gençleri gibi körü körüne bir Batı hayranlığı taşıyordu ne de Doğu medeniyetinin bize hâlâ kifâyet edebileceğine kani idi.”⁴⁹⁶

Ahmet Mithat Efendi'nin hayatında da gördüğümüz Doğu-Batı sentezi, düşüncelerine şöyle yansımaktadır: “Milel-i Şarkiye'nin medeniyet-i umumiye-i âleme ettiği hizmet yalnız bir hizmet-i maneviyeden ibaret olmayıp maddiyata da taalluku bulunduğu müberhendir. Ancak bugünkü günde Avrupa'nın terakkiyat-ı maddiyesi milel-i Şarkiye'nin hiçbir zaman hayalinden bile geçmemiş olduğu derece-i kemalide bulunduğundan biz Şarklılar terakkiyat-ı maddiye için Avrupa'yı tettebbua muhtaç ve mecburuz. Nasıl ki Garplılar dahi hakayık-ı elsine ve eknah-ı hikemiye için hala kendilerini Şark'ın tettebbuuna muhtaç ve mecbur görüyorlar. İmdi şark ve Garp dest-i vifak ve muaveneti birbirine uzatıp terakkiyat-ı maddiye ve maneviyece yekdiğerinin tettebbuat ve taharriyatına muavenet edecek olurlarsa ikisi de bu mütib ve müşkül işlerini kolaylaştırmış olurlar.”⁴⁹⁷

Bu yüzden Ahmet Mithat Efendi, *Batılılaşma*'ya eleştirel bakmıştır. Bu eleştiri çoğu eserinde bir vesileyle yer bulmuştur. *Peder Olmak Sanatı* adlı kitabında, Osmanlı gençlerine evlilikle ilgili tavsiyelerde bulunurken; evlilik yaşının Avrupa'da olduğu gibi geç bir yaşta

⁴⁹⁵ Miyasoğlu, M. (2017). “Ahmet Mithat Efendi'nin Mütefekkir Romancı Portresi”., Mustafa Miyasoğlu. (Yayına Hazırlayan). Eren Miyasoğlu. (Editör). *Ahmet Mithat Armağanı*. (2. Baskı). İstanbul. Beykoz Belediyesi Kültür yayınları No:27, 9.

⁴⁹⁶ Okay. 2017, *a.g.e.*, 53-54.

⁴⁹⁷ Ahmet Mithat Efendi (2015). *Avrupa'da Bir Cevelan*. (Haz. N. A. Pala). (1. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 306-307; (Eserin orijinali 1889'da yayınlanmıştır).

olmaması gerektiğini söylemiştir. Sonra bu söylediğine itirazlar gelebileceğini düşünmüş olmalıdır ki, kendi kendine şu soruyu sormuştur: “Hata mı ediyoruz yoksa? Gençler mahafilinden tard ve te’bid edileli bir rub asırdan ziyade olduğu ve bizim zamanımızdaki gençlerin ahvaliyle şimdiki zaman gençlerinin ahvali pek çok değiştiği için şimdiki gençler bizim zannettiğimiz halde değil midirler?”⁴⁹⁸ Bu soruda kinaye olduğu açıkça görülmektedir. Ahmet Mithat Efendi’nin asıl vurgulamak istediği yanlış *Batılılaşma*’dır. Bu yüzden bu soruya şu şekilde cevap vermiştir: “Vakıa ortaya çıkan âsâr-ı kalemiyenin bazılarında böyle bir zan hâsıl olabilir. Bir rub’ asır zarfında biz dahi gereği gibi Avrupalılaştığımızdır. Hem de terakkiyât-ı maddiyece ne kadar Avrupalılaştığımız olsak şayan-ı teşekkür görülebileceği halde terakkiyât-ı maneviyece Avrupalılaşmak, terakkiyât-ı maddiyeyi pek çok ileriye geçmiştir. Yapmak, satmak, kazanmak cihetinde Avrupalılara benzemeyi müşkül görerek fakat yapılmış almak ve kullanmak ve safasını sürmek cihetinde Avrupalıları da geçmeye çalışıyoruz. Avrupalılar kendileri dahi çalışmak için yaşamak ile yaşamak için çalışmak arasını bulmaya gayret ettikleri halde biz çalışmak cihetine o kadar yanaşmak istemeyerek, yalnız yaşamak cihetine sarılmak azimlerini gösteriyoruz. ‘Yaşamak’ denilince onu yalnız kendi nefsimize tahsis daiyelerine kadar vardırıyoruz.”⁴⁹⁹

Ahmet Mithat Efendi, bu iğneli ifadelerinden sonra bu hükmünün genel olmadığını bir kez daha vurgulamıştır. Çünkü ona göre; bu tür bir *Batılılaşma* peşinde olanlar, henüz azınlıktadır. Bu tasvir edilen gençler, bu yeni filozoflar, kendilerine henüz taraftar da bulamamaktadır. Ahmet Mithat Efendi, dönem itibariyle bu kişilerin azlığından dolayı, bundan şükürle söz etmiştir. Avrupa’da evliliklerin geç gerçekleşip, bu sırada da gençlerin namussuzca cinayetler ika eyledikten sonra evlendiklerine dikkati çeken Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı gençlerinden de ümitlidir: “Hayır efendim, hayır! Lütuf ve inayet-i Bari’ye binlerce hamd ü senalar olsun ki fazıl gençlerimiz içinde binde birisi bile Avrupa’nın artık çürümüş olan medeniyetinden bu yoldaki fazihalarını kabule tenezzül edebilecek haramzadelerden değildirler.”⁵⁰⁰

Ahmet Mithat Efendi’nin edebi türdeki eserlerinde, kahramanların birçoğu yabancılardan oluşmaktadır. Bu yabancılar üzerinden yanlış *Batılılaşma*’ya dair yaptığı vurgulara rastlamak mümkündür. Genelde bu yabancı mürebbiyeler, aktristler yüzünden,

⁴⁹⁸ Ahmet Mithat Efendi (2017). **Peder Olmak Sanatı**. (Haz. G. Akyol). (2. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 20; (Eserin orijinali 1889’da yayınlanmıştır).

⁴⁹⁹ Ahmet Mithat Efendi. 2017, **a.g.e.**, 20-21.

⁵⁰⁰ Ahmet Mithat Efendi. 2017, **a.g.e.**, 23.

Osmanlı gençlerinin yuvaları dağılmakta, mirasları tükenmektedir. Üstelik bu gençler bu vasıtalarla kendi kültürlerinden kopartılmakta, kendi milletlerine yabancılaşmaktadır.⁵⁰¹

Orhan Okay, Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde *düalist* bir anlatım tarzı olduğunu ifade etmiştir. Roman ve hikâyelerindeki karakterlerinin doğru modelleri, Doğu'nun ahlak ve medeniyetine bağlı olan tiplerdir. Fakat bu tipler aynı zamanda Batı kültürünü de benimsemişlerdir. Yanlış karakterler olarak betimlenen tipler ise Batı'nın sefahat yanlarını benimseyenlerdir. Bunlar, milli örf ve adetlere alakasızdır.⁵⁰² Yine Okay başka bir eserinde, Ahmet Mithat Efendi'nin, Batı medeniyeti ile Osmanlı'nın değerlerini en ayrıntılı biçimde karşılaştıran Tamzimat devri münevverlerinden olduğunu söylemiştir. Okay bu konuya dair; “onun gazete ve dergi makaleleri ve ders kitaplarıyla beraber yüzden fazla eseri arasında bu meselelere bahis ayırmadığı kitabı hemen yok gibidir. Tanzimat döneminde, özellikle siyasi meselelerin gündemden kalktığı II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında, Ahmed Midhat'ın romanları ile ansiklopedik bilgi veren didaktik kitapları, hem Batı medeniyeti, hem de Doğu-İslam-Osmanlı medeniyetinin zengin bir dokümantasyonunu sergilemiştir”⁵⁰³ değerlendirmesinde bulunmuştur.

Ahmet Mithat Efendi'nin Batılılaşma/Modernleşmeye bakışı; *koruyucu ve kollayıcı bir kültür bekçisinin bakışıdır*.⁵⁰⁴ Ahmet Mithat Efendi, modernleşme taraftarıdır. Ancak Batı'nın teknolojisi ve gelişime yönelik birikiminin yanı sıra Batı'nın değerlerinin benimsenmesine karşı çıkmakta ve itiraz etmektedir. Doğru ‘*Batılılaşma*’nın nasıl olması gerektiğini yazılarında anlattığı gibi, bizzat kendi hayatında da göstermeye çalışmıştır.

4.1. Ahmet Mithat Efendi'nin Kadına Bakışı

Ahmet Mithat Efendi'nin *kadına* bakışı döneminin çok üstünde bir modernliğe sahiptir. O, kadına dair görüşlerini ileri sürerken; ilkin, kadının eğitilmesi konusuna dikkati

⁵⁰¹ Arslan, N. G. (1995). “Ahmet Mithat Efendi'nin Eserlerinde Yabancılar”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, (521), 590.

⁵⁰² Okay, O. (1998). “Ahmet Mithat Efendi”. *DİA*. (C.II. s. 102) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

⁵⁰³ Okay, O. (2016). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. (7. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 21.

⁵⁰⁴ Parla, J. (2006). “Rakım Efendi'den Nurullah Bey'e, Cemaatçi Osmanlılıktan Cemiyetçi Türk Milliyetçiliğine Ahmet Mithat'ın Romancılığı”. *Merhaba Ey Muharrir!* (Haz. N. Esen., E. Köroğlu). (1. Baskı). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 24.

çekmiştir. Ahmet Mithat Efendi için *aile* kurumu çok önemlidir. Ona göre; bu kurumun ayakta kalması da sadece baba namzetlerinin değil, kadının da eğitilmesiyle mümkündür.

Ahmet Mithat Efendi'nin "*sevgili karilerim*" diye seslendiği okur kitlesi çok geniştir. Bu hitabın içine bilhassa kadınlar da dâhildir ve yazıları aracılığıyla hem bu kadınları eğitmeye çalışmış hem de eğitilmesi için çağrılarda bulunmuştur. Çünkü o dönemde Osmanlı'da sürekli okullar açılmaktadır. Bu okullarda eğitilen erkeklerin karşısında kadının cahil kalması, Ahmet Mithat Efendi için yanlış bir durum olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca toplumun yarısının kadından oluştuğu düşünülürse, bu kadınların eğitim sorunu modernleşmenin önüne bir engel olarak da çıkmaktadır. Dolayısıyla Ahmet Mithat Efendi, kadınların eğitilmesi gerektiği konusuna, geniş bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Ancak bu noktada ilkin kadınların ikna edilmesi gerekmektedir. Erkekler ise bu konuda onlara destek olmalıdır.⁵⁰⁵ "Ahmet Mithat Efendi, *kadın* eğitiminin önde gelen savunucusudur. Romanları, denilebilir ki baştan sona bu konunun dile getirilmesiyle doludur."⁵⁰⁶

Ahmet Mithat Efendi, kadının sadece eğitim almasını yeterli bulmamıştır. Kadının sosyal ve çalışma hayatında da yerini alması gerektiği görüşünü savunmaktadır. Bunun için eserlerinde kadınları bu yönde de teşvik etmiştir. Ahmet Mithat Efendi, matbuat âleminin de sırf erkeklere ait kılınmasından rahatsızdır. Kadınları yazmak konusunda teşvik eden hatta ilk Türk kadın romancı Fatma Aliye Hanım'ın yetişmesinde büyük katkıları olan Osmanlı münevveri de Ahmet Mithat Efendi'dir. Ahmet Mithat Efendi, bu konudaki düşüncelerinde de fikri alanda kalmamış, o fikirleri eyleme dökecek hareketlerde bulunmuştur.

4.1.2. Ahmet Mithat Efendi ve Fatma Aliye Hanım

"*Fatma Aliyeler gönüllerimizin arzusu kadar çoğalırlar ise bu ahlar azalır.*"⁵⁰⁷

Ahmet Mithat Efendi, genel manada kadınlar konusunda, bu tek cümlede özetlediği gibi bir düşünceye sahip olmuştur. Yetişmesinde büyük etkisi olduğu Fatma Aliye Hanım'ı

⁵⁰⁵ Argunşah, H. (2017). "Ahmet Mithat Efendi Rehberliğinde Kadın Okuyucudan Kadın Yazara". Mustafa Miyasoğlu. (Yayı-na Hazırlayan). Eren Miyasoğlu. (Editör). *Ahmet Mithat Armağanı*. (2. Baskı). İstanbul. Beykoz Belediyesi Kültür yayımları No:27, 50.

⁵⁰⁶ Enginün, İ. (2006). "Ahmet Mithat'ın Hala Geçerli Öğüdü: Kızlarımızı Okutun". *Merhaba Ey Muharrir!* (Haz. N. Esen, E. Köroğlu). (1. Baskı). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 192.

⁵⁰⁷ Ahmet Mithat Efendi. (2011). *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*. (Haz. F. S. İnceoğlu., Z. S. Berktaş). (1. Baskı). İstanbul: Klasik Yayınları, 231.

da sadece yazmak konusunda değil, birçok konuda teşvik ederek, onun döneminde görünür ve etkin bir isim olmasını sağlamıştır. Fatma Aliye Hanım bir *kadın* için o dönem itibariyle başarılması zor bir süreci, Ahmet Mithat Efendi'nin desteğiyle aşmıştır.

Kadın konusunda dönemi itibariyle bu kadar ilerici bir bakış açısına sahip olan bir münevverin karşısına, Fatma Aliye Hanım gibi –döneminde kadın olarak birçok atılımda bulunmuş olan- gözüpek ve cesur bir kadının çıkmış olması, tarihin en hoş tesadüflerinden birisi olsa gerektir. Çünkü bu iki insanın buluşması, hem Türk edebiyatı hem de Türk tarihi açısından mühim gelişmeler yaşanmasına sebep olmuştur. Ahmet Mithat Efendi ve Fatma Aliye Hanım arasındaki böylesi edebi bir ilişki, zaten dönemi itibariyle büyük bir tabuyu yıkmak anlamına gelmektedir.

Fatma Aliye Hanım ile Ahmet Mithat Efendi'nin aralarındaki ilk temas, mektuplar aracılığıyla olmuştur. Ahmet Mithat Efendi'nin Müsteşrikler Kongresi'ne katıldığı tarihten (1889) bir yıl sonra başlayan, Fatma Aliye Hanım'la aralarındaki mektuplaşmalar; Ahmet Mithat Efendi vefat edene kadar devam etmiştir. Bu mektupların bazıları *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayınlanmıştır. Fatma Aliye Hanım'ın takma bir adla bir tercümesi, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayımlandıktan sonra Ahmet Mithat Efendi bu eserden, yine aynı gazetede övgü dolu sözlerle bahsetmiştir. Bunun üzerine Fatma Aliye Hanım, bir teşekkür mektubu kaleme alarak, “Mütercime-i Merâm” rumuzuyla Ahmet Mithat Efendi'ye göndermiştir. Daha sonra Ahmet Mithat Efendi ile Fatma Aliye Hanım arasındaki mektuplaşmalar artmış, aralarında doğan bu mektup ilişkisi, şahsen görüşmelerine de vesile olmuştur. Bu mektuplar sonradan kitap haline getirilmiştir.

Ahmet Mithat Efendi, gazetesinde bir süre sonra takma adıyla değil, kendi adıyla yazmasını sağladığı Fatma Aliye Hanım hakkında bir biyografi kitabı da yazmıştır. *Fatma Aliye Hanım Yahut Bir Muharrire-i Osmaniyenin Neşeti* isimli kitapta Fatma Aliye Hanım, Osmanlı okurlarına tanıtılmıştır. Bu tanıtma işini Ahmet Mithat Efendi kitabında şöyle açıklamıştır: “Maahaza itirafa mecburuz ki Fatma Aliye Hanımefendi Hazretlerinin ilk mütercime-i ahvali olmak üzere bize teveccüh edemeyecektir. Zira bazı Arap, İngiliz ve

Amerikan gazeteleri müşarünileyhanın tercüme-i hallerine dair tahkik edebildikleri şeyleri bizden evvel tahrir ve neşretmişlerdir.”⁵⁰⁸

Döneme bakıldığında aralarında bir kan bağı ya da resmi bir bağ olmaksızın bir kadın ve bir erkeğin mektuplaşması ve bunu uzun bir süre devam ettirmeleri, dikkate değer hususlardan bir diğeridir. Ahmet Mithat Efendi, kadın konusunda çağın ilerisinde bir düşünceye sahip olmasının yanı sıra bu konuda ayrıca çok esnektir. Çünkü Fatma Aliye Hanım, onun destek olduğu ve mektuplaştığı tek kadın değildir. Madam Gülnar, Şair Nigâr Hanım, Şair Fitnat Hanım, Makbule Leman Hanım gibi kadınlara da desteği olmuştur. Ahmet Mithat Efendi'nin Fatma Aliye Hanım'a yazdığı mektuplardan anlaşılmaktadır ki, bu mektuplaşmanın gerçekleşmesinde, Fatma Aliye Hanım'ın eşi Faik Paşa'nın müsamahası büyüktür. Ahmet Cevdet Paşa'nın da kızı Fatma Aliye Hanım'a bu konuda baskı yapmadığı ortadadır. Ancak Fatma Aliye Hanım'ın abisi Ali Sedat Bey, aynı müsamahayı göstermemiştir. Ahmet Mithat Efendi, bu konuda şunları ifade etmiştir: “Bir kadının bir erkek ile kalem arkadaşı olabilmesi kimin hayaline sığar idi? Fakat bundan sonra iş daha başkalaşacaktır. İhtimal ki hanım kızlarınız neşriyata başladığı gibi benim oğlum bir Midhatzâde olarak matbaada benim yerime geçtiği zaman orada birlikte çalışacaklardır da hiçbir kimsenin nazar-ı istiğrâbını bile celb etmeyeceklerdir. Bir erkek ile bir kadının gönülleri birer cihet-i meşruâya merbut olduğu halde aralarında yalnız bir refâkat-i kalemiye bulunabileceğini şimdi bu asrın zihni belki de kabul edemese bile o asrın zihni kabul edecektir.”⁵⁰⁹

Fatma Aliye Hanım, II. Abdülhamit tarafından, Avrupalı kadınlara Osmanlı ve İslam kadını anlatmakla da görevlendirilmiştir. Ahmet Mithat Efendi, bu konuda da onu desteklemektedir.⁵¹⁰ Ahmet Mithat Efendi ile Fatma Aliye Hanım birlikte *Hayal ve Hakikat* (1892) isiminde bir roman da yazmışlardır.

⁵⁰⁸ Ahmet Mithat Efendi. (2016). *Fatma Aliye Hanım Yahut Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti*. (Haz. A. Aşır). (1. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 19; (Eserin orijinali 1893'te yayınlanmıştır).

⁵⁰⁹ Ahmet Mithat Efendi. (2011). *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*. (Haz. F. S. İnceoğlu., Z. S. Berktaş). (1. Baskı). İstanbul: Klasik Yayınları, 69.

⁵¹⁰ Argunşah. 2017, **a.g.e.**, 57.

4.1.3. Ahmet Mithat Efendi ve Feminizm

8 Mart Dünya Kadınlar Günü, Amerika’da yaşanan bir hadiseden (8 Mart 1857) sonra ortaya çıkmıştır. New York’ta bir dokuma fabrikasında çalışan işçiler greve gitmişlerdir. Sayıları kırk bini bulan bu işçiler, daha iyi koşullarda çalışmak istemektedir. On altı saat çalışan bu işçiler, bu saatin azaltılmasını ve ayrıca ücretlerinin de artırılmasını istemişlerdir. Bu grevi kadın işçiler örgütlemişlerdir. Polis kadınları engellemek istemiş, kadınlara saldırmış, bu sırada fabrika patronlarının isteğiyle bu işçiler fabrikaya kilitlenmiştir. Bu sırada bir yangın çıkmış ve içeride kilitli kalan kadınlardan, 129’u yanarak can vermiştir. ABD basını bu olaya hemen hemen hiç yer vermemiştir. Ancak işçilerin cenaze törenine binlerce insan katılmıştır. Bu olaydan yaklaşık yarım asır sonra 1908’de yine 8 Mart’ta kırk bin tekstil işçisi kadın bir araya gelerek büyük bir miting yapmışlardır. Bu mitingin amacı; hem ölen işçileri anmak hem de daha iyi çalışma koşullarına sahip olma isteğidir.⁵¹¹

Dönemini çok iyi takip eden Ahmet Mithat Efendi’nin, Amerika’da yaşanan bu gelişmelerden ve arkasından gelişen kadın hareketlerinden haberdar olduğu muhakkaktır. Ahmet Mithat Efendi *Revue de Dumont* adlı bir dergideki, kadınlarla ilgili bir makaleyi değerlendirirken; Amerikalı kadınların kendilerini erkeklerin seviyesine getirmek için çalıştıklarından, mitinglerle seslerini duyurduklarından, öğretmenlik, avukatlık, tabiblik gibi mesleklerin imtihanlarında erkekleri geçtiklerinden, hatta reis-i cumhur olmayı bile göze aldıklarından, bir Amerikalı kızın askeriyede miralay olduğundan⁵¹² söz ettikten sonra, “aferin Amerikalı kadınlara!”⁵¹³ demiştir. Ahmet Mithat Efendi, bu gelişmelerin değil Osmanlı Devleti, Avrupa’da görülmemesini de eleştirmektedir: “Eğer şu üç nefer kızların harekât-ı vâkiası Avrupa cânibinde üç nefer kızlar tarafından ika’ edilmiş olsaydı erkekler bu harekete mukâbil manalı manalı gülerler idi.”⁵¹⁴

Ahmet Mithat Efendi’nin Amerikalı kadınlara yönelik övgüleri, burada da bitmemektedir. Bu kadınların tüm dünyaya örnek olmasını isteyen Ahmet Mithat Efendi, kadınların erkeklere muhtaç olmaktan kurtularak, kadınların erkeklerden hiçbir farkı

⁵¹¹ İnternet: Böyükuçar, S. (Mart, 2018). “8 Mart Kadınlar Günü”. Web: <http://www.ankarabarasu.org.tr/siteler/ankarabarasu/hgdmakale/2018-ozel/3.pdf> 15 Mart 2019’da alınmıştır.

⁵¹² Ahmet Mithat Efendi. (2016). *Sevdâ-yı Sa’y Ü Amel*. (Editör: H. Uçan). (1. Baskı). İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 48-49; (Eserin orijinali, 1878’de yayınlanmıştır).

⁵¹³ Ahmet Mithat Efendi. 2016, **a.g.e.**, 45.

⁵¹⁴ Ahmet Mithat Efendi. 2016, **a.g.e.**, 50.

olmadığını kabul ettirmeye çalışan bu kadınların, muvaffak olmasını dilemektedir. Bütün bunları okurlarına izah ettikten sonra şu soruyu sormuştur: “Amerikalı kadınlara aferin demekte haklı değil mi imişiz?”⁵¹⁵

Ahmet Mithat Efendi, kadının kendi kimliğiyle var olması gerektiğini düşünmektedir. Fatma Aliye Hanım ilk zamanlarda mektuplarını da gazetede yayınlanan yazılarını da müstear ismiyle yazmaktadır. Buna itiraz da Ahmet Mithat Efendi'den gelmiştir. Aralarındaki mektuplaşmalardan anlaşıldığı kadarıyla, isminin gizli kalmasını isteyen Fatma Aliye Hanım'dır. Fatma Aliye Hanım, bazı çevrelerden çekinmektedir. Ancak bu konuda da Ahmet Mithat Efendi kendisini yüreklendirmiştir. Eğer gelen tepkilerden çekiniyor ise yirmi seneden beri yazdığı halde, bu tepkilerden yakasını kurtaramadığından söz etmiştir. Fatma Aliye Hanım'ın *Tercüman-ı Hakikat*'te yazdığı yazılara itirazlar gelmektedir. Ahmet Mithat Efendi bu itirazları hem gazetesinde yayınlamakta hem de bizzat kendisi cevap vermektedir. Bunlardan Fatma Aliye Hanım'ın da haberi olduğunu düşünerek, onu mektuplar aracılığıyla hem yüreklendirmekte hem de teşvik etmektedir: “Bunlara edîp diyemem! Osmanlı? Hiç! Hele insan? Büsbütün hiç! Erkek bile diyemem ki erkeğin birinci ve en mukaddes vazifesi benâz-ı nev'ini 'a'zim ve tevkirdir. Onlarda kusur bile olsa muvakkırane ıslah etmek lazım geldiği halde bizim müntekıdın efendiler hünerleri görülen nisvânımızı bile haksız itirâzâta düşâr ediyorlar. Bari ellerinden bir şey gelse! İşte namlarını da ortaya koyabilmekten ihtirâz ederek müstear nâmları ile perde arkasından söz söylüyorlar. *Kahharahumullah!* Onlar hiçbir zaman isimlerini ortaya koyamayacaklardır. Siz ise Rabbim teala hazretlerinden ümid eylerim ki namınızı millet-i muazzama-i Osmaniyemiz için sermâye-i iftihâr edeceksiniz.”⁵¹⁶ Fatma Aliye Hanım'la birlikte daha sonra bir roman yazan Ahmet Mithat Efendi, kitabın basıldığı ilk yıl onun adını gizli tutsa da ikinci yıl, Fatma Aliye Hanım'ın kendi adıyla bastırmıştır.

Ahmet Mithat Efendi, *cemiyet-i medeniyyenin terakkî hususunda en büyük kuvve-i müşevvikası olarak kadınları görmektedir.*⁵¹⁷ Ayrıca İslam fihhında bir yanlışa da itiraz

⁵¹⁵ Ahmet Mithat Efendi. 2016, a.g.e., 50,51.

⁵¹⁶ Ahmet Mithat Efendi. (2011). *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*. (Haz. F. S. İnceoğlu., Z. S. Berktaş). (1. Baskı). İstanbul: Klasik Yayınları, 28,29.

⁵¹⁷ Ahmet Mithat Efendi. 2011, a.g.e., 131.

etmektedir, *bir erkek kadını istediği zaman bırakabiliyorsa, kadının da böyle bir hakkı olduğunu ifade etmektedir.*⁵¹⁸ Bunlar çağının çok üstünde görüşlerdir.

İnci Enginün, Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk* kitabında *Feminizmin* tarifini yaparak, *Feminizmin* İslam hukukunda zaten bulunduğundan söz ettiğini ifade etmektedir: “Eserlerinde kadın konusunun tuttuğu yere bakılırsa, onu, ‘feminist’ olarak nitelemek mümkünse de her türlü aşırılığa karşı olan Midhat Efendi, *Jön Türk* adlı romanında şımarık, evlilik öncesi ilişkileri ve evlilik dışı beraberlikleri tercih eden Ceyran adlı bir genç kız tipi çizer ve onun davranışlarının doğru olmadığını gösterir. Feminizmin tarifini yaparak, zaten İslam hukukunda olduğunu belirtir. İkinci Meşrutiyet’ten sonra yazılan bu roman o tarihlerde alevlenen feminizm tartışmalarına bir cevaptır.”⁵¹⁹

4.1.4. Ahmet Mithat Efendi ve Tesettür

Ahmet Mithat Efendi'nin farklı konulardaki görüşlerine, Fatma Aliye Hanım'la aralarındaki yazışmalardan vakıf olunmaktadır. Ahmet Mithat Efendi'nin genelde ifade ettiği görüşlerle, özel olarak ifade ettiği bu görüşler arasında tutarsızlık olduğunu söylemek söz konusu değildir. Ancak genel manada değinmediği bazı meselelere, ayrıntılı bir şekilde bu mektuplarda rastlamak mümkündür.

Bu mesele (tesettür), 1889'da katıldığı Müsteşrikler Kongresi'nde de konu olmuştur. Batı'nın Osmanlı ile ilgili bildiği yanlışlardan birisi de budur. Batı, Osmanlı kadınlarının örtünmesini, kadınların bir gül, bir çiçek olarak görülmesi dolayısıyla erkeklerin hemen onu koklamaya kalkacağı endişesiyle, yabancılarla koklaşmaktan men etmek için kadınların evlerine hapsedildiğini düşünmektedir. Ahmet Mithat Efendi buna, alafrangalılığın henüz nüfuz edemediği yerlerde Yahudi ve Hıristiyan kadınların da örtülü olduklarını örnek vererek cevap vermiştir. Hatta Hıristiyanların annesi Meryem hâlâ resimlerinde beyaz bezle örtünmüştür. Yunan ve Roma'nın kadim kadınlarının bile açıklıkları bugünkü Avrupa kadınları kadar değildir.⁵²⁰ Ahmet Mithat Efendi'nin müsteşriklerle bu tartışması bir buçuk saat sürmüştür. Sonunda çoğunlukla onları ikna ettiğini bildirmektedir.

⁵¹⁸ Ahmet Mithat Efendi. 2011, a.g.e., 162.

⁵¹⁹ Enginün, İ. (1995). “Ahmet Mithat Efendi”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. (521), 528.

⁵²⁰ Ahmet Mithat Efendi (2015). *Avrupa'da Bir Cevlan*. (Haz. N. A. Pala). (1. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 261 262; (Eserin orijinali 1889'da yayınlanmıştır).

Fakat bu konudaki asıl düşüncelerine, Fatma Aliye Hanım'a yazdığı mektuplarda rastlanmaktadır. Asıl sözü *üstad-ı azam* dediği Fatma Aliye Hanım'ın babası Ahmet Cevdet Paşa'ya bıraktıktan sonra yine de bu konuda bir şeyler ifade etmek istediğini söylemiştir. Bu konuda her ne kadar bazı müfessirler, fâkihler çok şeyler söylese de asıl dayanağı Bağdat'ta tanıdığı ve birlikte tefsir okudukları Can Muattar'dır. Ahmet Mithat Efendi'nin bu konudaki düşünceleri şu şekildedir: “Kadınların zîneti üstlerine başlarına taktıkları muhaşşelâttan ibaret olmadığını ve o zînetler gerdan, sine ve saire gibi zînet-i mahsûsan-i nisvâniyeleri olduğunu söylemiş idi. Vakt-i cahiliyette Arap kadınları, ama kendilerine koca arayan Arap kadınları, erkeklerin nazar-ı rağbetlerini celb için zînet-i tabi'îye-i nisvâniyeleri addolunan bazı mahallerini dahi gösterirler imiş. Kadınların dedikleri gibi yaşları benzemesin şimdiki frenk nisvânı gibi! Meme kürelerinin nısları kadar açmak olan dekolteler gibi! Hatta şimdi modası geçen turnürleri dahi yayarak, vücudların bazı kıt'aları kâziben daha büyücek gösterirlermiş. Ve çıplak ten olarak gösterdikleri bazı yerlerini dahi boyarlar, nakş ederler imiş. Hala dahi gezerler. Ben kendim dahi görmüşümdür. El-hâsıl İslamca da tesettürden maksad, el, ayak, yüz gibi izhârında be'is olmayan a'zadan başkasını örtmektir ki saçlar dahi izhârında be'is olmayan şeylerden olduğu halde bilâhare Acemler ta'assuben kadınları çuvala kadar sokmuşlardır. Milel-i kadimede dahi tesettürü bulacaksınız. Harem daireleri başka olduğunu da göreceksiniz. Kantu'yu tetebbü' eyledikten sonra başka mürâcaata ihtiyacınız kalmayacaktır. Lakin bu hakayıkı halka serbest serbest söyleyebilecek misiniz? İşte şüphe buradadır!”⁵²¹

Ahmet Mithat Efendi'ye göre Osmanlı'ya örtünme konusunu, Acemler getirmiştir: “Evet! Bize istitârı Acemler ithal etmişlerdir. Türkler İran içinden geçerek onların âdât-ı medeniyesini süzüp alarak geldikleri cihetle, bu âdet-i medeniyeyi ilk onlardan almışlardır. Hala dahi Yörüklerde istitâr yoktur.”⁵²²

Fatma Aliye Hanım, *Nisvân-ı İslam* isiminde bir kitap hazırlamaktadır. Tesettür konusunda ne yazması gerektiğiyle ilgili de Ahmet Mithat Efendi tavsiyelerde bulunmuştur: “İbn-i Batuta Seyahatnâmesi'nden Bilan Sultan hakkındaki fıkrayı dahi yazabilirsiniz. Şân-ı âlisine ri'ayet-i lazıme ile yazdıktan sonra ne ma'ni olsun; yalnız inkişâf-ı nisvânı arzu

⁵²¹ Ahmet Mithat Efendi. (2011). *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*. (Haz. F. S. İnceoğlu., Z. S. Berktaş). (1. Baskı). İstanbul: Klasik Yayınları, 255, 256.

⁵²² Ahmet Mithat Efendi. 2011, **a.g.e.**, 257.

edecek surette yazmayınız ki hanım inkişâf hevesinde diye hezeyanlara meydan açılmasın.”⁵²³

4.2. Ahmet Mithat Efendi ve Felsefe

Ahmet Mithat Efendi'nin felsefeye olan ilgisi, Tuna Vilayeti'nde görevli iken başlamıştır. Ahmet Mithat Efendi, öğrenmeye başladığı Fransızcasını burada ilerlettikten sonra kendi ifadesiyle artık Fransızcasından Voltaire⁵²⁴ okuma seviyesine gelmiştir. Ahmet Mithat Efendi, bu okuma işinde, hiç seçici olmadığından söz etmiştir. Ne bulursa okuduğunu ifade etmektedir. Bunlar arasında filozoflar da vardır.

Felsefeye ve filozoflara dair artık her şeyi bildiğini zannederek Bağdat'a giden Ahmet Mithat Efendi, burada karşılaştığı Can Muattar isimli biriyle felsefi tartışmalara bile girmektedir. Ahmet Mithat Efendi, Can Muattar'ın ona bu kadar metotsuz bir şekilde okuma yapmaması gerektiği yönünde ikazından ve filozoflara yönelik eleştirilerinden dolayı ikna olmuş gibi görünmektedir. Ancak Bağdat'tan İstanbul'a döndüğünde, felsefeyle ilgili bu bilgilerini yayınlamaktan yine de geri durmamıştır. Bu yazılarını kaleme aldığı yayın organı, onun, *Dağarcık* isimli dergisidir. Bu yazılarının birinde felsefenin henüz tanımlanmadığını ifade etmiştir: “Felsefe şimdiki manada bir ilm-i mahsus olup fakat o kadar kapsamlı bir ilimdir ki henüz tarifi yapılamamıştır.”⁵²⁵ Ardından kendisinin bir filozof olmadığını ama filozof olmak için bir öğrenci olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra Ahmet Mithat Efendi, felsefenin tarifini kendisi yapmak istemiştir: “Ben felsefeyi tarif etmek istesem derim ki, felsefe kâinatın yekdiğeriyle olan revâbıtı ve ta'likâtını muvazene etmekten ibarettir.”⁵²⁶ Daha sonra bugüne kadar yapılan felsefe tariflerine yazısında yer veren Ahmet Mithat Efendi, yine aynı dergide felsefe ile ilgili görüşlerini yazmaya devam etmiştir. Bu rabıttan ilhamla mı kaleme aldığı bilinmeyen bir yazıyı *Dağarcık*'ın bir sonraki nüshasında yayınlamıştır. *Duvarın Bir Sada* başlıklı yazısında Ahmet Mithat Efendi, derginin ikinci nüshasında yazdığı *Velâdet* başlıklı yazısını yazdıktan sonra elindeki kalemin düşüp, *bakalım bundan sonra ne olacağız* sorusunu sorduktan sonra derin derin mütalaalara daldığından söz etmektedir. Uyku halinde ya da uyku ile uyanıklık arasındaki bir halde iken,

⁵²³ Ahmet Mithat Efendi. 2011, **a.g.e.**, 257, 258.

⁵²⁴ Ahmet Mithat Efendi. (2013). *Menfa*. (Haz. H.İnci). (1. Baskı). İstanbul: Kapı Yayınları, 171; (Eserin orijinali 1876'da yayınlanmıştır).

⁵²⁵ Ahmet Mithat Efendi. (1871). “Felsefe ve Felasife”. *Dağarcık*, (3), 80.

⁵²⁶ Ahmet Mithat Efendi. 1871, **a.g.m.**, 81.

duvardan bir ses işitmiştir. Duvardan kendisiyle konuşan bir tuğladır ve *Veladet* başlıklı yazısında yazdıklarının doğru olduğunu söylemektedir. Tuğla, *bundan sonra ne olacağım* diye soru soran Ahmet Mithat Efendi'yle konuşmaktadır. Bir zamanlar kendisinin de Ahmet Mithat Efendi gibi olduğunu söyleyerek, en sonunda da sorusuna cevap vermektedir: “Şimdi, bundan sonra ne olacağım diye nafîle düşünme. Sen de ancak benim gibi olacaksın. Ve benim gibi olacağına bugün inanmaz isen, benim gibi olduğun zaman mutlaka inanacaksın.”⁵²⁷

Bu yazı, Ahmet Mithat Efendi'nin kâfirlikle suçlanmasına sebep olmuştur. Ancak hayatının bir kısmını anlattığı *Menfa* adlı eserinde bu suçlamayı kesin bir dille reddeden Ahmet Mithat Efendi, *Dağarcık*'ta yazdığı yazıların felsefenin İslam'da bulunduğunu açıklamak için yazdığını söylemektedir: “*Dağarcık*'ta yazdığım sırada bazı felsefi fikirleri yine bazı İslamî düşüncelerle kıyaslayarak İslamiyet'in adeta tam bir felsefe olduğunu, diğer dinlerde fikir hürriyetinin engellendiği ve felsefeyle ilgilenenlerin kahredilmesi için reva görülmedik zulüm kalmadığını, buna karşılık İslam'da bu gibi barbarlıkların ortaya çıkması şöyle dursun, filozofların yollarının daha da açıldığını gördükçe büyük bir heyecan ve sevince kapılır, değerlendirmeleri ona göre yapar ve okurlarım efendilerimi de keyiflendirirdim. ... Ama ne kadar da haklı bir hatıra. ‘Mevâliden Bir Zatın Varakası’ başlığı altında ‘Ey dinsiz kâfir’ hitabıyla kıyamet gününü inkâr ettiğim ve insanoğlunun aslının maymun olduğunu söylediğim ileri sürülerek ulu orta kâfirlikle suçlanıyordum.”⁵²⁸ Ahmet Mithat Efendi, bu noktadan sonra uzun bir süre bu suçlamaların tevili için çabalamıştır.

Hilmi Ziya Ülken'e göre, Ahmet Mithat Efendi *Dağarcık*'ta yazdığı sıralarda materyalizme meyillidir. Ancak hayatının ikinci döneminde, İslam ahlakına ve doktrinine bağlı kuvvetlenmiş ve bu yöndeki ilk fikirlerinden vazgeçerek *ateizme* ve *materyalizme* karşı mücadele içine girmiştir: “Bu ikinci devrede mesela Draper'in *Din ve İlim Çatışması* adlı kitabını tercüme ettiği gibi, ayrıca onu tenkit eden bir risale yazdı. Fikirlerinde tanrısızlıktan dinciliğe, materyalizmden spiritüalizme doğru kesin bir değişme, sonraki yazılarında gittikçe kuvvetlendi. Bu düşünce ile *Ben Neyim'i*, *Schopenhauer'i Tenkit'i* yazdı. Türk fikir

⁵²⁷ Ahmet Mithat Efendi. 1871, **a.g.m.**, (4), 99-102.

⁵²⁸ Ahmet Mithat Efendi. (2013). **Menfa**. (Haz. H.İnci). (1. Baskı). İstanbul: Kapı Yayınları, 225-226; (Eserin orijinali 1876'da yayınlanmıştır).

hayatında ilk defa Ahmet Mithat'la Batı'nın felsefi problemleri üzerinde düşünölmeye başlanır.”⁵²⁹

Ben Neyim? İsimli kitabında Ahmet Mithat Efendi, açıkça materyalizme karşı bir mücadele içinde görünmektedir. Ahmet Mithat Efendi'nin en büyük endişesi Osmanlı gençlerinin dinden kopma tehlikesidir. *Materyalist Hikmete Müdafaa* alt başlığında ortaya koyduğu düşüncelerinde, *Materyalistler* denilen garip bir topluluğun giderek Avrupa'da çoğaldığını, bu düşüncenin garabetinin; doğurduğu sonuçlardan dolayı olduğunu, bu düşüncenin insanı tüm insanî duygulardan soyutladığını, evliliği bir esaret hükmüne soktuğunu, erkek kadın ilişkilerini hayvanların münasebetine indirgediğini, böylece aile bağlarını ortadan kaldırdığından söz etmektedir.⁵³⁰ Okurların dikkatini bu şekilde çektikten sonra, onlara *din kardeşlerim* diye hitap ederek, *Materyalizmin* insanı hiç mertebesine indirdiğinden, oysa Allah'ın en büyük eserinin insan olduğundan söz etmekte, bunlarla mücadelesini sürdüreceği sözünü vermektedir.⁵³¹ Avrupalı materyalistler insanda ruh olmadığını ilan etmişlerdir. Hâlbuki Ahmet Mithat Efendi'ye göre, böyle bir insanın Allah'ı da inkâr ederek, her türlü taşkınlıkta bulunması kaçınılmazdır. Böyle azgıncasına terbiye edilen bir insanda da ana-baba şefkati, evlat kardeş sevgisi, vatan sevdası kalmayacaktır.⁵³²

Ahmet Mithat Efendi, *Schopenhauer'in Hikmet-i Cedidesi* isimli kitabında ise Schopenhauer'un düşüncelerine yine kendi penceresinden cevaplar vermiştir. Schopenhauer'un kitabını ona Şehremanet-i Celilesi Mektupçusu Nazım Bey hediye etmiştir. Ancak Ahmet Mithat Efendi, kitabı anlayabilmek için birkaç sefer okumak zorunda kalmıştır. Okudukça da kahrkalarını tutamamıştır. Bu alaycı yaklaşımını kitap boyunca Schopenhauer'un düşüncelerine karşı sergilemiştir. Ahmet Mithat Efendi kitabında Schopenhauer'u tanıttıktan sonra onun yazdıklarına tek tek cevap vermiştir. Schopenhauer düşüncelerinde pesimist bir yaklaşım içindedir. Optimist düşünceye karşı bir duruş sergilemiştir. Schopenhauer'un bu karamsarlığının inançsızlıktan ileri geldiğini düşünmektedir. Schopenhauer'un Nasraniyeti reddetmek için öne sürdüğü şeyleri, aslında İslam'ın da kabul ettiğini ifade etmektedir: “İşte bu mübahesede hasmımız bulunan Schopenhauer güya ulûhiyeti ret ve inkâr için diyor ki, ‘Kopernik kiliselerin Rabbini

⁵²⁹ Ülken. 2015, a.g.e., 147.

⁵³⁰ Ahmet Mithat Efendi. (2012). *Ben Neyim? Hikmet-i Mâddiyyeye Müdâfa'a*. (Haz. E. Erbay., A. Utku). (1. Baskı). İstanbul: Konya: Çizgi Kitabevi, 77; (Eserin orijinali 1891'de yayınlanmıştır).

⁵³¹ Ahmet Mithat Efendi. 2012, a.g.e., 85, 86.

⁵³² Ahmet Mithat Efendi. 2012, a.g.e., 105, 106.

göklerden tard eyledi. Hakikat-i halde, Cenab-ı Allah her yerde hazırdır. Üzerine yazdığınız levhada da hazırdır. Mübarek arkanızı dayadığınız sandalyede de', güya en münkirâne söylemiş olduğu bu söz ile reddettiği şey, Nasraniyet ve kabul ve tasdik eylediği şey dahi İslamiyet olmuş bulunuyor. İslamiyet'in hak olarak bize kabul ettirdiği Allah Zü'l-celâl göklerde değildir ve hiçbir mekânda mütemekkin değildir ki, Kopernik mopernik onu tarda muvaffak olabilsin!"⁵³³

Ahmet Mithat Efendi'nin Fatma Aliye Hanım'a yazdığı mektuplarda, *feylesof kızım* diye seslendiği Fatma Aliye Hanım'a, felsefe ile meşguliyetini pek münasip görmediğini söylediği görülmektedir. Bir zamanlar kendisi yüzeysel bilgilerin etkisinde kaldığı için, Fatma Aliye Hanım için de aynı endişeyi taşımaktadır. Fakat yine de Fatma Aliye Hanım'ın itikadının bozulmayacağından emin olduğunu ifade etmektedir.⁵³⁴ Ahmet Mithat Efendi mektuplarında, felsefeyi kendi cihetiyle yorumlayarak, Fatma Aliye Hanım'ı bilgilendirmektedir.⁵³⁵

Orhan Okay'a göre Ahmet Mithat Efendi'nin felsefe ile ilgili düşünceleri *sathi*⁵³⁶dir. Aynı yorumu Hilmi Ziya Ülken de yapmaktadır. Ona göre de Ahmet Mithat Efendi'nin felsefe ile ilgili düşünceleri bütün kısımlarda *yüzeysel*⁵³⁷dir.

4.2.1. Ahmet Mithat Efendi ve Beşir Fuat

Beşir Fuad, Tanzimat devrinde yetişmiş, kültür seviyesi yüksek bir münevverdir. Beşir Fuad, felsefede pozitivist, edebiyatta natüralisttir.⁵³⁸ Ahmet Mithat Efendi'nin belli bir dönemden sonra mücadelesini artırdığı cephe Beşir Fuat'ta mevcuttur.

Ahmet Mithat Efendi, Beşir Fuat'la ilgili *Beşir Fuat* isminde bir kitap yazmıştır. Bu kitap, Ahmet Mithat Efendi'nin Beşir Fuat'ın intiharından duyduğu derin üzüntüden sonra kaleme alınmıştır. Ahmet Mithat Efendi, Beşir Fuat'ı yazılarından tanımakta ve çok

⁵³³ Ahmet Mithat Efendi. (2016). *Schopenhauer'in Hikmet-i Cedidesi*. (Haz. Z. Uysal). (1. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 81; (Eserin orijinali 1886'da yayınlanmıştır).

⁵³⁴ Ahmet Mithat Efendi. (2011). *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*. (Haz. F. S. İnceoğlu., Z. S. Berktaş). (1. Baskı). İstanbul: Klasik Yayınları, 119, 120.

⁵³⁵ Ahmet Mithat Efendi. 2011, *a.g.e.*, 53-54-55.

⁵³⁶ Okay, O. (2017). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*. (5. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 316.

⁵³⁷ Ülken. 2015, *a.g.e.*, 153.

⁵³⁸ Okay, O. (1969). *Beşir Fuad*. İstanbul: Hareket Yayınları, 17.

beğenmektedir. Tanışmayı da çok istemektedir. Bir gün Beşir Fuat'ın kendisi gelmiş ve Ahmet Mithat Efendi, onunla tanışmıştır. Üç yıla yakın görüşmüşlerdir ama bu görüşme Ahmet Mithat Efendi'nin söylediğine göre; ne çok yakın ne de çok uzaktır. Beşir Fuat Ahmet Mithat Efendi'ye, ölene kadar, hatta ölmeden önce Ahmet Mithat Efendi'ye hitaben yazdığı mektubunda bile *üstat*⁵³⁹ diye hitap etmiştir. Ahmet Mithat Efendi, *Beşir Fuat* isimli kitabında üzerindeki bir yükü atmak istiyor gibidir. Beşir Fuat'ın *materyalizme* dair görüşlerini hiç onaylamadığını hatta onun ıslahı için nasihatlerde bulunduğundan söz etmektedir. Ancak Beşir Fuat, bu sözleri kabul etmemiştir. Ahmet Mithat Efendi, Beşir Fuat'ın ölümünün ardından birçok eserinin meydana çıktığını, pek çok insanın bu eserleri yazmasında Ahmet Mithat Efendi'nin *muavenet-i fikriyyesi*⁵⁴⁰ olduğunu zannettiğini ifade etmiştir.

Ahmet Hamdi Tanpınar, Beşir Fuat için; *Ahmet Mithat Efendi'ye boşuna usta demez* derken, Ahmet Mithat Efendi'nin Lamarck'tan bahseden ilk kişi olduğunu söylemiştir.⁵⁴¹ Beşir Fuat, bilek damarlarını keserek intihar etmiştir. Ölümünü de aşama aşama not etmiştir. Bunlardan birisi de Ahmet Mithat Efendi'ye yazdığı mektuptur. Beşir Fuat bu mektubu, ölümünden önce kaleme almıştır. Tanpınar, Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında da benzer ölüm sahnelerinin olduğundan söz etmektedir.⁵⁴² Beşir Fuat intihar etmeden önce, Ahmet Mithat Efendi'ye yazdığı mektubuna *Üstad-ı muhteremim saadetli Ahmet Mithat Efendi hazretlerine arıza-i mahsusamdır*, hitabıyla başlamış, “*Mezardan bir seda!*” diyerek devam etmiştir.⁵⁴³ Ahmet Mithat Efendi, bu intiharın tesirini uzun süre üzerinden atamamıştır. *Beşir Fuat* isimli kitabı da bu anlamda hem bir iç dökme hem de Beşir Fuat üzerinde materyalizm fikrine yönelip, karamsarlığa kapılarak intihar edenlere karşı uyarılarda bulunmak amacıyla. Kitabında Beşir Fuat'ın materyalizmle ilgili fikirlerinin yanlışlığına dikkat çektiği geniş bir bölüm bulunmaktadır.

Ahmet Mithat Efendi, 1887 yılında Beşir Fuat'ın intiharından sonra İstanbul'da peş peşe meydana gelen intihar vakalarını da *materyalizm* karşıtı görüşlerinde bir dayanak olarak

⁵³⁹ Ahmet Mithat Efendi. (2017). *Beşir Fuat*. (Haz. B. Dervişcemaloğlu). (2. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 18; (Eserin orijinali 1886'da yayınlanmıştır).

⁵⁴⁰ Ahmet Mithat Efendi. 2017, *a.g.e.*, 18.

⁵⁴¹ Tanpınar. 1988, *a.g.e.*, 464.

⁵⁴² Tanpınar. 1988, *a.g.e.*, 465.

⁵⁴³ Ahmet Mithat Efendi. 2017, *a.g.e.*, 41.

kullanmış ve Osmanlı gençlerini materyalizmin ve dinsizliğin menfi neticeleri konusunda uyarmıştır.⁵⁴⁴

4.3. Ahmet Mithat Efendi’de Çalışma ve İş Fikri

Ahmet Mithat Efendi, Batı karşısında müspet ya da menfi tavrını belirlerken, bu bazen müdafaa ve mücadele şeklinde gelişirken, bazen de Batı’nın ilerlemesini yakalamak için ne yapılması gerektiği düşüncesi üzerinedir. Ahmet Mithat Efendi’nin hayatı boyunca durmadan dinlenmeden çalışmasının ardındaki itici faktörlerden birisi de onun bu düşüncesidir. Ahmet Mithat Efendi, ilerlemenin ancak çok çalışarak sağlanacağına inanmış bir insandır. Batı’yı yakalamanın da ancak böyle mümkün olduğu görüşünü taşımaktadır.

Ahmet Mithat Efendi’de *çalışma ve iş* fikri, belli bir şuur düzleminde ilerler. Onun vatan, hürriyet, millet fikri *çalışma ve iş* fikriyle doğrudan ilgilidir. Ama o bu çalışma ve iş fikrini, fikir olarak tanımlamamıştır. O buna *çalışma ve iş aşkı* demeyi tercih etmiştir. Dolayısıyla çalışma ve iş aşkının ortaya çıkabilmesi için kişide önce, vatan aşkının olması gerekmektedir.

Ahmet Mithat Efendi’ye göre, *çalışma ve iş aşkı*, diğer bütün aşklar gibi, hatta alelade bir insana duyulan beşeri bir aşk gibi, insanın fitratında olan bir aşktır. Öyle ki insanın çalışması ile ilgili ayet ve hadisler, insanoğlunda sevda-yı sa’y ü amel yani çalışma ve iş aşkı yok iken, yeniden var etmek için irâd buyurulmamıştır: “Belki insanda hilkâten ve cibilleten mevcut olan bu sevdâ-yı celîlî inbisâta getirmek için irâd buyurulmuştur.”⁵⁴⁵

Ahmet Mithat Efendi’ye göre, aşk ve sevdanın her vechi insanda zaten mevcut olduğuna göre, çalışma ve iş aşkı da yaratılışında bulunmaktadır. Bu noktada bu aşkı ortaya çıkarmak için insanın terbiye edilmesi gerekmektedir.⁵⁴⁶

Ahmet Mithat Efendi’nin bu kitabı kaleme aldığı zamanlar (1879), Osmanlı’nın en sıkıntılı olduğu dönemlerden birisidir. Bilhassa ekonomik olarak, devletin borçların altında ezildiği, büyük devletlerin çeşitli bahanelerle Osmanlı’ya baskı kurduğu bu dönemde,

⁵⁴⁴ Okay, O. (2017). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*. (5. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 314.

⁵⁴⁵ Ahmet Mithat Efendi. (2016). *Sevdâ-yı Sa’y Ü Amel*. (Editör: H. Uçan). (1. Baskı). İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 5-6-7; (Eserin orijinali, 1878’de yayınlanmıştır).

⁵⁴⁶ Ahmet Mithat Efendi. 2016, **a.g.e.**, 8.

Ahmet Mithat Efendi'nin çalışma ve iş konusunda yaptığı çağrılar da -Batı ile kıyaslamalara giderek-, Osmanlı'nın nerede eksik kaldığını incelemek içindir. Ona göre, insanın gerek fitratında bulunan, gerek dini öğretilerle sık sık vurgu yapılan çalışma konusunda Osmanlı'nın geri kalmasının sebebi, terbiye eksikliğidir: “Ancak insanın mecbûl olduğu isti'dada inbisât vermek hususunda terbiyenin pek büyük bir dahli görülüyor. Hâl-i tabiide kalan isti'dâd ile bi't-terbiye inbisâta gelen isti'dâd arasındaki fark o kadar büyük ve bedihîdir ki onu burada izaha hâcet bile görmeyiz. Şu halde Avrupa ahali bunca terbiyeleri sayesinde vücuh-ı isti'dâd-ı tabi'ilerine inbisat vererek fezâ'il-i beşeriyelerini dahi ikmal ve itmâm eylemeye sa'y ü gayret ettikleri gibi istidâd-ı beşer cümlesinden olan sevdâ-yı sa'y ü amel' dahi yüreklerinde münbasit etmişler ve fezâ'il-i beşeriyenin hakikati en mühimlerinden olan şu fazileti dahi bi't-tevsî her fazilet insan-ı kâmil için bir feyz olarak sahibini müstefiz eylediği gibi bu fazilet-i celileden dahi istifade eylemekte bulunmuşlardır.”⁵⁴⁷ Ahmet Mithat Efendi, Avrupa'daki çalışma ve ilerlemenin Osmanlı'dan daha fazla bu terbiyeyi aldığı için olduğunu söylemektedir. Osmanlı'da eksik olanı sadece terbiye eksikliği olarak değil, *milli terbiye*⁵⁴⁸ eksikliği olarak değerlendirmektedir. Burada yaptığı milli vurgusu, gözden kaçmaması gereken bir ayrıntıdır. Çünkü o gün için Osmanlı'da İstanbul'daki tüccarların, iş erbabının çoğu gayrimüslim veya yabancı unsurlardır.⁵⁴⁹

Ahmet Mithat Efendi'ye göre, yaşadığı dönemin medeniyetini inşa edenler, iş ve çalışmaya nefretle bakan ten-perverler değildir, çalışma ve iş aşkına sahip vatan-perverlerdir. Bu ten-perverler Osmanlı'nın geri kalmasına sebep olanlardır. Sefahat ve eğlence aşkıyla günlerini geçirmektedirler. Oysa çalışma ve iş aşkını bir tatsalar, bu sefahat aşkına kapılmayacaklardır. Ten-perverler “vakit öldürmek” sözü üzerine hareket edip, aslında vakti değil kendilerini öldürmektedir, oysa İngilizler, “vakit nakittir” demişlerdir.⁵⁵⁰

Ahmet Mithat Efendi, memuriyette vazife olsa da özel teşebbüslerinden hiç vazgeçmemiştir. Kendi matbaasını kurmuştur, kendi gazetesini kurmuştur, çiftlik alıp tarımla uğraşmıştır, suculuk yapmıştır, kısaca ticaretle de uğraşmıştır. Ahmet Mithat Efendi devlette çalışılıyorsa, bunun ancak *sevda-yı vatan*⁵⁵¹ aşkıyla olması gerektiğinin altını

⁵⁴⁷ Ahmet Mithat Efendi. 2016, **a.g.e.**, 8-9.

⁵⁴⁸ Ahmet Mithat Efendi. 2016, **a.g.e.**, 5.

⁵⁴⁹ Ahmet Mithat Efendi. 2016, **a.g.e.**, 15-16.

⁵⁵⁰ Ahmet Mithat Efendi. 2016, **a.g.e.**, 23-24-25-26.

⁵⁵¹ Ahmet Mithat Efendi. 2016, **a.g.e.**, 42.

çizmiştir. Devlette fazla memur çalıştırılmasını da lüzumsuz bulan Ahmet Mithat Efendi, memur olmak isteyenlere ancak bunu vatan aşkı ile yapmasını, eğer zengin olmak istiyorlarsa, ticaretle uğraşmaları gerektiğini söylemiştir.⁵⁵²

Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye Hanım'a yazdığı mektupların birinde devlette çalışmasının *vatan aşkı* yüzünden olduğunu, bunu maaş için yapmadığını şu sözlerle dile getirmiştir: “Bu mel’uniyeti bediye-i tarihiyeyi kazanmak için bir de menâfi-i maddiye cihetini arayalım: Padişahım bana bugün ceman yekün on bin kuruş maaş veriyor. 2250 Frank aylık yani yirmi yedi bin Frank senevi ki Avrupa’nın bir monstrosi (oynatici, gösterici) maaşı! Bunun haricinde ben de kitapçılıktan çok kazandım. Şimdi onlar bitti ise suculuktan, kayıkçılıktan, bağçevanlıktan falandan yılda dört beş yüz lira kazanıyorum.”⁵⁵³ Ahmet Mithat Efendi, ticarete ve tarımda çok çeşitli yöntemler denemektedir. Mesela, ziraatte ve hayvancılıkta en son tekniklere meraklı bir insandır. Türkiye’de ilk kez sun’i kuluçka makinesini kullanan da kendisidir. Çiftliğinde ineklerin sütünü yoğurt yapıp, İstanbul’daki çeşitli lokantalara satmıştır. Türkiye’de ilk kez arı kovanlarını kullanan insandır. Ünü bugüne kadar ulaşan *Sirmakeş* markalı kaynak suyunu da damacanalara doldurup, tek tek evlere dağıtmıştır.⁵⁵⁴

Ahmet Mithat Efendi’yi tarım ve hayvancılıkla uğraşmaya iten sebeplerden birisi de Batı’da yaptığı gözlemlerdir. Stockholm Müsteşrikler Kongresi’ne katıldığında, bir seyahat esnasında trenleri kaza yapmıştır. İşte bu kaza sırasında, buldukları kaza mevkiinde Ahmet Mithat Efendi’nin gözüne besili inekler çarpmıştır. Yeni lokomotif beklerken arkadaşlarıyla koşa koşa ineklerin peşinden mandraya gitmiş ve mandrayı görünce hayran kalmıştır.⁵⁵⁵

Ahmet Mithat Efendi, Muallim Naci ile olan mektuplaşmalarında da sık sık çalışma ve iş aşkına vurgu yapmıştır: “Çalışacağız azizim. Çalışacağız. İşte bu mecburiyetten naşidir ki benliğimden çıktığım kısa bir zamanın avdetini hiç istemem.”⁵⁵⁶ Ahmet Mithat Efendi’nin hikâye ve romanlarındaki iyi karakterler de çalışma ve iş aşkını benimseyenlerin doğru insan

⁵⁵² Ahmet Mithat Efendi. 2016, **a.g.e.**, 45.

⁵⁵³ Ahmet Mithat Efendi. (2011). *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye’ye Mektuplar*. (Haz. F. S. İnceoğlu., Z. S. Berktaş). (1. Baskı). İstanbul: Klasik Yayınları, 110.

⁵⁵⁴ Miyasoğlu, E. 2017, **a.g.e.**, 28.

⁵⁵⁵ Ahmet Mithat Efendi (2015). *Avrupa’da Bir Cevelan*. (Haz. N. A. Pala). (1. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 263-264-265; (Eserin orijinali 1889’da yayınlanmıştır).

⁵⁵⁶ Ahmet Mithat-Muallim Naci. 2011, **a.g.e.**, 60.

olarak idealize edilmesiyle şekillendirilmiştir. Kadınların da çalışma ve iş hayatına dâhil olmasını isteyen Ahmet Mithat Efendi, kadınların evde veya dışarıda çalışarak üretime katılmalarını, kendi başlarına ayakta durmayı başarmalarını istemektedir.⁵⁵⁷

---

⁵⁵⁷ Ülgen, E. (1995). *Ahmet Midhat Efendi'de Çalışma Fikri*. İstanbul: Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları No:2, 6.

5. OSMANLILIK VE AHMET MİTHAT EFENDİ

Osmanlılık ilkin II. Mahmut döneminde gündeme gelmiştir. Devletin yeniden merkezileşmeye başlamasıyla, bir *düşünce akımı* olarak ortaya çıkmıştır. Fakat esasen, net bir biçimde Tanzimat devrinde *Yeni Osmanlılar* tarafından sistemli bir düşünce haline getirilmiştir. Bu düşüncenin temelinde, *Fransız İhtilâli* sonrası ulusçuluk etkisi altına giren Balkanlar'daki Osmanlı tebaasını bir arada tutmak ve bu sayede toprak kayıplarının önüne geçmek vardır. *Osmanlılık* Osmanlı tebaasının bütün unsurlarıyla bir üst kimlikte buluşturmayı hedefleyen bir *düşünce akımıdır*.⁵⁵⁸

Tanpınar, *Osmanlılık* akımını Islahat Fermanı'nın neticelerinden birisi olarak değerlendirmiştir. Ona göre asıl kurucuları Namık Kemal ve Ahmet Mithat Efendi'dir: "Uzun zaman fikir hayatımızın hiç olmazsa resmî şekilde mihverî olan az çok anasırcı ve garpçı Osmanlılık, yani Osmanoğulları ocağının etrafında din farkı gözetmeksizin aynı haklara sahip muhtelif kavim ve milletlerin toplanmasından doğan içtimaî bir heyet ideolojisi de Islahat Fermanı'nın neticesinden biridir. Kırım Harbi'nin sonlarına doğru hâsıl olan siyasi buhranın kendilerine cebrettiği vaziyeti ister istemez takip edilecek bir yol gibi benimsemiş bulunan Âli ve Fuad Paşa'lar, sonradan Namık Kemal'in muhtelif makalelerinde geliştireceği ve Ahmed Midhat Efendi'nin *Üss-i İnkılâb*'ında bütün imparatorluk tarihine teşmil edeceği bu ideolojinin asıl kurucularıdır."⁵⁵⁹ "Osmanlı Devleti'nin ve Türk-İslam halkının sorunlarını *jeune* ideolojisi açısından değil, *Yeni Osmanlılar* ideolojisi diyebileceğimiz fikir çerçevesi içinde tartışan, eylemleri ve düşünüşü ile daha sonraki kuşaklar üzerinde etkileri olan kişi Namık Kemal'dir (1840-1888)."⁵⁶⁰ "Namık Kemal, Tanzimat Devri'nin en önemli ve öncü gazetecilerinden biri olan Şinasi'nin teşviki ile Batı dili öğrenmiş, Batı dünyasının prensip ve ana kavramlarını kaynaklarından okuyup öğrenmiştir. Namık Kemal, Ziya Paşa ile birlikte, *hürriyet*, *müsavat*, *adalet* gibi o zaman için yeni olan kavramları, geniş halk kitlelerine yaymak için çabalamıştır. Bu iki düşünce adamı, halk hâkimiyeti, ferdin *tabii hak* ve *tabii hürriyeti* gibi düşünceleriyle sadece

⁵⁵⁸ Ertan. 2017, **a.g.e.**, 44.

⁵⁵⁹ Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 152-153.

⁵⁶⁰ Berkes. 2017, **a.g.e.**, 288.

dönemlerinde değil, kendilerinden sonraki nesiller üzerinde de etkili olmuşlardır. Bu düşüncelerin ileride gerçekleşecek devrimler üzerinde büyük tesirleri olmuştur.”⁵⁶¹

Namık Kemal, Osmanlı'nın sorunlarını ve çözüm yollarını pek çok yazısında işlemiş ve tartışmıştır. Osmanlı Devleti'nde sorun olarak gördüğü en büyük durum, devletin çöküşü içinde olmasıdır. Namık Kemal bu çöküş dönemini, tersine çevirmenin yollarını sorgulamıştır. Namık Kemal'e göre devleti çöküş noktasına getiren ana sebep, siyasal ve ekonomiktir. Bu ancak *eğitimle* aşılabılır ve bu yönde atılması gereken ilk adım, devletin *anayasalı merkezîyetçi bir rejim* kurmasıdır. Yazılarında ortaya koyduğu bu analizler onu, çağdaş Batı uygarlığının felsefi temeli olan *tabii haklar* düşüncesine ulaştırmıştır.⁵⁶² “Namık Kemal, tıpkı *Aydınlanmacı* düşünürler gibi, insanların, kendileri tarafından meydana getirilmemiş olan ve kendileri tarafından ortadan kaldırılmayacak olan bazı *tabii hakları* olduğu görüşünü savunmuştur. Ancak, *Aydınlanmacı* düşünürler Tanrı'nın varlığından bile bağımsız olarak göz önünde tuttıkları *tabii hukuk* kavramını sonsuz insan aklında temsillendirirlerken, Namık Kemal bu kavramı, Tanrı'nın bir bağıışı olarak kabul etmiştir.”⁵⁶³

Esasen, III. Selim'den sonra bazı kişiler, Osmanlı rejiminin dayanaklarının diriltilebileceğine inanmamışlardı. Onlara göre, devletin ölümü kaçınılmazdı. Bu, İbn-i Haldun'un '*tavırlar nazariyesi*'ni temel alan bir düşünceydi. İbn-i Haldun, devletlerin de insanlar gibi bir ömrü olduğunu savunmuştur. Her devletin bu aşamalardan geçtiği (doğmak, büyümek, yaşlanmak ve çökmek) görüşündeydi. Bu görüşteki kafaları ilk reddeden fikir adamı Namık Kemal'dir.⁵⁶⁴ Namık Kemal, her birini savunduğu ve vazgeçmediği birbirinden farklı *üç uzlaşmaz önermeye sahiptir*. Bunların üçünü beraber yürütmeye çalışmıştır. Namık Kemal'e göre, *şeriat*, *şartlı hükümet* ve *terakki* beraber yürütülebilirdi.⁵⁶⁵ “Hal böyle iken Namık Kemal açısından, Tanzimatçıların şeriat dışında kanunlar yapmaya girişmeleri ve Fransa kanununu taklide kalkışmaları büyük bir yanılma sayılmaktadır. Namık Kemal, ahlak sahasında da gelenekçi ve Müslümanlığın ahlak kaidelerine bağlı bir münevverdir. O, Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde, halk arasında birlik, bağlılık, doğruluk ve âlicenaplık duyguları uyandıran bu kaidelerin, yeniden

⁵⁶¹ Birand, K. (1955). *Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimat'a Tesirleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları IX, 26-27.

⁵⁶² Berkes. 2017, **a.g.e.**, 288-289.

⁵⁶³ Birand, 1955, **a.g.e.**, 28.

⁵⁶⁴ Berkes. 2017, **a.g.e.**, 288-289.

⁵⁶⁵ Berkes. 2017, **a.g.e.**, 293.

canlandırılmasını ve gene aynı duyguların uyandırılmasını istemektedir. Bunun içindir ki Namık Kemal, ahlakı akla dayandıran bir görüşü kabul etmiyordu ve ‘*İslam ve nahakı bildiren mülahâzâtı hikemiye değil, ilhâmâtı diniyedir. Ahlakı fazıla tehalluku biâhlâkillah fermanında imbias eder, bir veya birkaç müslifin reyinden değil*’ diyordu.⁵⁶⁶

Halil İnalçık, *Osmanlılık*’ın, Tanzimat döneminden devralındığını ifade etmektedir. Bu fikrin amacı, devlet idaresinde *Batılılaşmak* ve bu yolla farklı unsurlardaki Osmanlı tebaasını Batı tarzı idare ve siyaset yenilikleriyle *Osmanlılık* kimliğinde bir arada tutmaktır. II. Abdülhamid İngiltere’ye karşı *İslamcı* politikayı benimsemiştir lakin *Osmanlılık* tezini de desteklemiştir. Bu bağlamda bütün tebaa çocuklarının *İdâdî Mektepleri*’nde beraber okumaları, bu dönemdeki önemli bir gelişmedir.⁵⁶⁷

Tanzimat devrinden beri aydınlar tarafından desteklenen ve *Yeni Osmanlılar* ile daha da güçlenen *Osmanlılık* akımı, 1876’daki Anayasa ile kapsamlı bir metin halini almıştır. Bütün Osmanlı unsurlarına Mebusan Meclisi’nde temsil hakkı tanınmıştır.⁵⁶⁸ Daha sonra II. Abdülhamit’in meşrutiyeti rafa kaldırmasıyla birlikte, *Osmanlılık* önemini korusa da ondan daha baskın bir akım olarak, *İslamcılık* ortaya çıkmıştır. Zira bu akımı bizzat padişahın kendisi bir çözüm olarak görmektedir ve dolayısıyla bir açıdan dönemin resmi ideolojisidir. *Osmanlılık*, II. Meşrutiyet döneminde de önemini korumuştur ancak Balkan Savaşları’ndan sonra yerini *Türkçülük* akımına bırakmıştır.

Tanzimat’ın son dönemlerinde yetişen Ahmet Mithat Efendi, *Osmanlılık* fikrine samimiyetle yaklaşmış, bir dönemden sonra bu fikre karşı daha gerçekçi yaklaşımlar sergilemiştir. Bu gerçekçilik onun içeriğine, yani unsurlarına yöneliktir. Bu yüzden Ahmet Mithat Efendi’de belli bir dönemden sonra bu içerik; *Türk* olarak netleşmiş, bununla birlikte *Osmanlılık* söylemi görülmeye devam etmiştir. Bir noktadan sonra *Osmanlılık* devlete atıftır zira devletin adı Osmanlı’dır. Bir bakıma Ahmet Mithat Efendi’de mensubiyet devlete, aidiyet Türk milletinedir.⁵⁶⁹

⁵⁶⁶ Birand. 1955, a.g.e., 42.

⁵⁶⁷ İnalçık. 2016, a.g.e., 309.

⁵⁶⁸ Ertan. 2017, a.g.e., 45.

⁵⁶⁹ Aidiyet: Ait olma durumu. “Âid: Avdet’ten. Dönen, rücu’ eden. / Mensüb: Bir şahıs veya bir şeye nisbet ve taalluku olan. Mensûbiyyet: Mensüb olma durumu.” Şemsettin Sami. (2014). *Kâmûs-ı Türkî*. (Haz. R. Gündoğdu., N. Adıgüzel., E. F. Önal). (3. Baskı). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 718, 1094.

“Biz, Osmanlılar ve onlar meyanında dahi bilhassa Müslümanlar için yazıyoruz.”⁵⁷⁰ Ahmet Mithat Efendi, yeni evlenecek ve bilhassa baba olacak gençlere öğütler vermek için kaleme aldığı *Peder Olmak Sanatı* adlı kitabında böyle demiştir. Osmanlıları ve onların da ötesinde Müslümanları hedef alırken, dönemin (eser, 1889’da kaleme alınmıştır) iki fikri akımını birden sahiplendiği görülmektedir.

Fatma Aliye Hanım’a yazdığı mektuplarda da sık sık *Osmanlılık* vurgusunun öne çıktığını görülmektedir: “*Osmanlılık* sizlerle iftihar edecektir. Ama sizler kim? Leylâlar mı? Fitnatlar mı? Zeynepler mi? Bence hünerleri, marifetleri sarhoşluğu ve sâireyi ve saireyi alkışlamaktan ibaret bulunan şuaraya-yı ricâlin mahiyetleri neden ibaret ise bunlar da onların dışilerinden ibarettir. Sizler... Biraz tefâhura müsaade buyurur musunuz? Bu müsaadenize nâil olmuşum farzıyla kıymeti cihân-değer bir fahriye olmak üzere demeye cesaret ediyorum ki sizler Ahmet Midhat’lerin ta’zim ve tebcile mecbur olacakları fuzalâ-yı Osmaniyedensiniz. İstikbâl ve ahlâf sizi böyle tanımalıdır ve bilâ şübhe böyle tanıyacaklardır.”⁵⁷¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Mithat Efendi’ye geniş bir yer ayırdığı “*19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*” adlı eserinde, Ahmet Mithat Efendi’nin eserlerini anlamak için; *onun eserine hayatından girmek*⁵⁷² daha faydalıdır demiştir. Ancak Ahmet Mithat Efendi’nin görüşlerini anlamak için eserinden onun hayatına girmek, bu çalışma açısından daha faydalı gibi görünmektedir. Bu eserleri incelediğimizde ise yukarıda da belirttiğimiz üzere *Osmanlılık* vurgusu sık sık karşımıza çıkmaktadır.

Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye Hanım’a yazdığı mektupların birinde, katıldığı Müsteşrikler Kongresi’nde tanıştığı Rus müsteşrik Madam Gülnar’la münasebetinin sebebini izah ederken, Madam Gülnar ile ilişkisinde, Osmanlı ve İslamiyet’in menfaatleri için bir ümitle hareket ettiğini ancak padişahın buna önem vermemesiyle, bu ümidinin boşa çıktığını anlatmıştır. Fatma Aliye Hanım, sonradan kendisinin de sık sık görüşeceği Madam Gülnar konusunda, Ahmet Mithat Efendi’yi, onun bir Rus ajanı olma ihtimaline karşı uyarmıştır. Bunu Ahmet Mithat Efendi şu sözlerle reddetmiştir: “Benim ona ehemmiyet verişim şayet müsteşrikler meyânında İslamiyetçe, Osmanlılıkça menâfi-i mukaddesemize vasita-i hizmet olur ümidi idi. Vâkıa iyice safderun olması böyle bir işte pek çok yararlığı

⁵⁷⁰ Ahmet Mithat Efendi (2017). *Peder Olmak Sanatı*. (Haz. G. Akyol). (2. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 19; (Eserin orijinali 1889’da yayınlanmıştır).

⁵⁷¹ Ahmet Mithat Efendi. (2011). *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye’ye Mektuplar*. (Haz. F. S. İnceoğlu., Z. S. Berktaş). (1. Baskı). İstanbul: Klasik Yayınları, 31.

⁵⁷² Tanpınar.1988, a.g.e., 445.

temin edebilir. Ama sonradan gördüm ki şevketli efendim hazretleri müsteşriklerden hizmet beklemek politikasını iltizam buyurmadılar. Ben ise padişahımın iltizâm etmediği bir şeye kulak bile vermem. Ondan başka kimi kendimden memnun eder isem ne kazanacağım? İşte Gülnar'dan yegâne bu ümidim olduğu halde o dahi bi't-tabi boşa çıktı. Yoksa bu kadında Moskof casusluğu falan hiç ümid edemem. Bizce politikalar Fransa gibi sokak ortasında terviç edilmez ki casuslara bir iş çıksın. Devletimizin esrâr-ı siyâsiyesine ise biz dahi vâkif değiliz. Bunu Ruslar bildikleri halde tutup da böyle bir kadını mı casusluğa gönderirler?"⁵⁷³

Ahmet Mithat Efendi'de zaman zaman *Osmanlılık* fikrinin İslamiyet'e nispeten daha da baskın çıktığı zamanlar da olmuştur. Çünkü Ahmet Mithat Efendi'ye göre İslamiyet ancak Osmanlı'nın sayesinde beka-yı istiklale kavuşabilecektir: "Size derim ki ben gerek Liverpool'da gerek Amerika'da peydâ olan cemiyât-ı İslâmiye'den dolayı hem seviniyorum hem kahırlanıyorum. Çünkü bence ha'be'd-dünya Osmanlılık İslamiyet'ten evvel şayeste-i itinadır. İslâm'ın bekâ-yı istiklâl-i, te'min-i selâmeti, rahatı, terakkisi dahi *Osmanlılık* sayesinde hâsıl olabilir. İmdi İngiltere'de, Amerika'da İslamiyet'in çoğaldığını farzettığınız zaman bir de bu halin Acem ve Hindistan şubeleri semeresiyle husûle geldiğini tahayyül ediniz bakayım! Hamiyet-i Osmaniyemiz hasebiyle yüreğiniz titremez mi? O halde bu İslamiyet bizim Osmanlılığımız için nâfii olacağına muzırr olur. Ben evvel be evvel Osmanlıyım kızım!"⁵⁷⁴

İnci Enginün, Ahmet Mithat Efendi için "Batı ile Doğu kültürünü birleştiren Ahmet Mithat Efendi, bütün eserlerinde Osmanlıcıdır. Onu, Namık Kemal'in önderliğini yaptığı diğer aydınlardan ayıran tarafı ihtilalci olmayışıdır"⁵⁷⁵ demektedir. Ömer Faruk Harman ise onunla ilgili; "XIX. yüzyılın buhranlı çağının canlı bir şahidi olan Ahmet Mithat Efendi, siyaseten Osmanlıcılık akımını savunan, toplumsal hayatta itidalli bir Batılılaşmadan yana olan, geleneksel değerleri önemseyen bir kişi olarak temayüz etmiştir"⁵⁷⁶ değerlendirmesini yapmıştır. Orhan Okay ise *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi* adlı eserinde, Ahmet Mithat Efendi için "bu nokta-i nazardan Ahmed Mithat Efendi Batı'ya karşı Osmanlı Türkünün faziletini, civanmertliğini, insanlığını daima övmüştür. Hatta bu hususta Genç

⁵⁷³ Ahmet Mithat Efendi. 2011, **a.g.e.**, 99.

⁵⁷⁴ Ahmet Mithat Efendi. 2011, **a.g.e.**, 173-174.

⁵⁷⁵ Enginün. 1995, **a.g.e.**, 529.

⁵⁷⁶ Harman, Ö. F. (2017). "Ahmet Mithat Efendi ve Dinler Tarihi". *Ahmet Mithat Armağanı*. (Haz. M. Miyasoğlu). (2. Baskı). İstanbul. Beykoz Belediyesi Kültür yayınları No:27, 87.

Osmanlılar'dan daha da romantik bir milliyetçidir"⁵⁷⁷ tepitinde bulunmuştur. Bu noktada en isabetli tespiti Orhan Okay yapmış gibi görünmektedir. Zira Batı karşısında Ahmet Mithat Efendi'nin vurgusu, Osmanlı Türkü ve İslam üzerinedir. *Osmanlılık* dendiğinde ise Osmanlı'nın bütün unsurları kast edilmektedir. Ancak Batı'nın bu unsurlarla zaten bir problemi görülmemektedir. Dolayısıyla müdafaaayı gerektirecek bir durum da yoktur.

Ahmet Mithat Efendi Batı karşısında *Osmanlı Türkünün* savunmasını yaptığı bu zamanlarda henüz Balkanlar Osmanlı'nın elinden çıkmamıştır. Ayrıca II. Abdülhamit'in de *İslamcılık* ideolojisi devletin politikaları arasındadır. II. Abdülhamit diğer taraftan *Osmanlılık* fikrine de itiraz etmemektedir.

5.1. Yeni Osmanlılar ve Ahmet Mithat Efendi

Yeni Osmanlılar Cemiyeti kurulduğu zaman Ahmet Mithat Efendi, Tuna Vilayeti'nde bulunmaktadır: “*Muhbir*⁵⁷⁸ yayımlanmaya başladığı zaman Sofya'da ve *Hürriyet*⁵⁷⁹ çıktığı zaman Rusçuk'taydım. Bu gazetelerin sayılarını edinmek için canımı feda etmeye hazırdım.”⁵⁸⁰ Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin çıkarmış olduğu bu gazeteler Ahmet Mithat Efendi'nin eline gecikmeli de olsa geçmektedir. Ahmet Mithat Efendi bunları büyük bir ilgiyle okuduğu gibi aynı zamanda saklamıştır. Dönem, Ahmet Mithat Efendi'nin *Üss-i İnkılâp* kitabında da uzun uzun anlatacağı üzere Abdülaziz dönemidir ve Ahmet Mithat Efendi de devrin istibdadından oldukça rahatsızdır. Bu yüzden Namık ve Ziya Beylerin

⁵⁷⁷ Okay, O. (2017). **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi**. (5. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 56.

⁵⁷⁸ Ali Suavi'nin 1867-1868 yılları arasında İstanbul'da ve Londra'da çıkan gazetesidir. Başyazarı Ali Suavi'dir. “Sahibi Filip Efendi olan gazetenin ilk sayısı 25 Şaban 1283 (1 Ocak 1867)'te çıkmıştır. Her ne kadar bazı yazılar *Muhbir*'deki bütün yazıların Suavi'ye ait olduğunu söylemişlerse de kendisi gazetenin 1. Sayısının tamamen kendisi tarafından yazıldığını arada bir de bendler yazdığını söyler. *Muhbir*'in 32. Sayıda hükümetçe bir ay süreyle kapatıldığı ve Suavi'nin Kastamonu'ya sürüldüğünü söylemiştik. Gazete 33. Sayıdan itibaren yorum ağırlıklı yazıları pek yayınlamamıştır. Bu devrede Suavi'nin gazetede yazmadığı hemen hissediliyor. Ancak 47. Sayıdan itibaren bir seri yazısı yayınlanmıştır. *Muhbir*'in son sayısı olan 55. Sayı 22 Muharrem 1254/ 26 Mayıs 1867 tarihlidir. Mustafa Fazıl Paşa'nın parasıyla Londra'da çıkarılan *Muhbir* gazetesinin ilk sayısı 31 Ağustos 1867 tarihlidir. Gazetede her ne kadar, Yeni Osmanlılardan, Suavi'nin dışında kimsenin imzası yoksa da Namık Kemal ve Ziya Bey'in de bazı yazılar yazdıklarını tespit ediyoruz.” Çelik, H. (1993). *Ali Suavi*. (1. Baskı). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 69-70.

⁵⁷⁹ “1868-1870 yılları arasında Yeni Osmanlılar Cemiyeti tarafından Londra ve Cenevre'de yayımlanan gazete. Ayrıca bir de Namık Kemal'in *Hürriyet* gazetesi vardır. Bu gazetenin imtiyaz sahibi, Ebuzziya'nın söylediğine göre, sohbetine doyamayıp Ziya (Paşa) tarafından Paris'e birlikte getirilen Kasap Arif adında biridir. Fakat 5. sayıdan başlayarak yazılar Namık Kemal'in imzasını taşımaya başlar. Zaten gazetenin asıl yazarları Kemal ve Ziya'dır. O sırada Mustafa Fazıl'ın Âli Paşa ile anlaşması üzerine Kemal ve Ziya'nın arası açılır. Kemal, Babîlî ile çekişme konusu kalmadığı düşüncesiyle İstanbul'a döner. Ziya, Âli Paşa'ya karşı mücadeleye devam eder. Âli Paşa ile anlaştığı için Kemal'e hücum edenler vardır.” Ülken. 2015, **a.g.e.**, 59-60.

⁵⁸⁰ Ahmet Mithat Efendi. (2013). *Menfa*. (Haz. H.İnci). (1. Baskı). İstanbul: Kapı Yayınları, 209; (Eserin orijinali 1876'da yayımlanmıştır).

Avrupa'ya kaçtıklarını ve onların *hürriyet* konusundaki birtakım görüşlerini haber aldığında, bu isimleri *hürriyet* aşkıyla adeta kutsamıştır.

Ahmet Mithat Efendi, *Menfa* adlı kitabında bir kez daha her hali saklamayarak açıkça yazacağı sözünü verdikten sonra *Yeni Osmanlılar* ile ilgili asıl düşüncesinin ne olduğunu ifade etmiştir: “Ancak her hali asla saklamayarak bütün açıklığıyla haber verdiğim gibi, icap edenlerden kusurumun affını dilemekle beraber, şunu da dosdoğru olmak üzere söyleyeyim ki: *Yeni Osmanlılar*'ın yayınlarını bir hayli okuduktan sonra, zihnimde öteden beri hayal ettiğim şeyleri, bu cemiyette bulamadım.”⁵⁸¹

Fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Ahmet Mithat Efendi, çıktığı basamakları çoğunlukla kendi çabalarıyla elde etmiştir. Gerek eğitim sürecinde gerek çalışma sürecinde hep halkla içiçe olmuştur. Yani o, halkın içinden gelmektedir. Entelektüel çevre içinde biraraya gelenler ise genelde seçkin, eğitilmiş kesimdir. Bu yüzden Ahmet Mithat Efendi, yanlış *Batılılaşmayı* da bu zümre üzerinden değerlendirmiştir. Ona göre, bu üst sınıf *Batılılaşmayı* züppeleşme olarak anlamaktadır. Aynı zümre içinden gelen münevverler ise halkın eğitimsizliğine bakmadan, onların gerçek manadaki sıkıntılarını bilmeden, onlara birtakım kavramlar sunmaktadır. Ahmet Mithat Efendi, *hürriyet*, *eşitlik*, *adalet* gibi kavramları halkı eğitmeden, gazetelerde yazarak anlatılacağını düşünmemektedir. Bunun için öncelikle eğitim üzerinde durmuştur ve eğitimden kastın da öncelikle halkın eğitilmesi olduğunu ifade etmiştir. Çünkü halkın anladığı *hürriyet* ile tepenin anlattığı *hürriyet* aynı şey değildir. O tepeden kasıt da, bu kişiler; her ne kadar ikinci Tanzimatçılar olarak birinci Tanzimatçılara halkın bu istekleriyle savaş açmış olsalar da Yeni Osmanlılar'dır. Ahmet Mithat Efendi “aradığımı bulamadım” derken, bunu kast etmektedir. Ahmet Mithat Efendi'ye bu zümre her zaman bu yüzden (avamın içinden gelmesi)⁵⁸² bir parça tepeden bakmıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar bile 19. asrın düşünce ve edebiyat hayatını yıllar sonra incelerken, diğerlerine nazaran Ahmet Mithat Efendi'yi avama yakın konumlandırmıştır. Ahmet Mithat Efendi'yi dönemin entelektüel kervanına zoraki

⁵⁸¹ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 209.

⁵⁸² “Genelde Ahmet Mithat, bir ‘edebiyatçı’dan çok, avam ‘bir halk yazarı’ olarak ele alınmış, bunun dışında görmezden gelinmiştir. Bu görmezden gelişin edebi, siyasal ve tarihsel nedenleri vardır.” Esen. 2014, **a.g.e.**, 16-17.

soktuğu intibamı vermektedir, “Efendi”⁵⁸³ diye de bilhassa vurgu yapıyormuş gibi bir izlenim uyandırmıştır.

Şerif Mardin, Bihruz Bey⁵⁸⁴ üzerinden, birinci ve ikinci Tanzimatçıları değerlendirirken, Ahmet Mithat Efendi’yi geldiği sosyal sınıf dolayısıyla, ayrı bir yerde tutmuştur. Mardin’e göre Ali Suavî, Ahmet Mithat Efendi’ye geldiği sosyal zümre açısından daha yakındır. Çünkü o da aynı sosyal çevreden gelmiştir. Fakat diğer *Yeni Osmanlılar*, Bihruz Bey örneğini sergileyen, birinci Tanzimatçılara karşı aşırı Batılılaşmanın eleştirisini yaparken; aslında bu bir açıdan havada kalmaktadır. Yine Mardin’e göre Ahmet Mithat Efendi’nin Bihruz Bey’e karşı koyması sosyal kökeni dolayısıyla çok daha tabiidir.⁵⁸⁵ Aslında Bihruz Bey’e benzer bir tipi Ahmet Mithat Efendi, Recaizade Mahmut Ekrem’den çok önce yaratmıştır. Döneme eleştirisini de bu tip üzerinden yapmıştır. Bu tip Felatun Bey’dir.⁵⁸⁶ Ahmet Mithat Efendi’nin, *Felatun Bey ve Rakım Efendi* romanındaki Felatun

⁵⁸³ “Ayrıca, Ahmet Mithat’a verilen ‘Efendi’ payesi 19. Yüzyıl sonlarında saygınlık işaretidir. Ancak Cumhuriyet döneminde bu anlam kaybolmaya başlar. 20. yüzyıl ortalarında, İstanbul’da eğitilmiş üst düzey erkekler ‘Bey’, Anadolu kökenli olup bedensel işlerde çalışanlara ‘Efendi’ deniyor olması, başka hiçbir yazar için kullanılmayan ‘Efendi’ sözcüğünün zaten ‘avam’ sayılan Ahmet Mithat’ın saygınlığını zedeleyen bir unsur olduğu da düşünülebilir. Samipaşazade Sezayi, Recaizade Ekrem, Nabizade Nazım gibi dönemin diğer önemli birkaç yazarı, ‘zade’ye, aktar çiraklığından gelme bir yazarın sınıfsal bir ayrımcılığa da uğradığını düşünüyorum.” Esen. 2014, **a.g.e.**, 17-18.

⁵⁸⁴ “Recaizade Mahmut Ekrem’in *Araba Sevdası* adlı romanındaki başkahraman. Recaizade’nin romanı, Bihruz Bey’i tembel, yüzeyde, sürekli aptallıklar yapan biri olarak tanıtır. Bihruz Bey’in babası ‘kudema-i vüzer’a’dandır ve yetkisini kullanarak daha hayatta iken oğlunu bir hükümet memurluğuna yerleştirir. ... Bihruz Bey’in en dikkat çekici yanı Batı uygarlığının maddi yanına olan aşırı tutkunluğudur. Atlı arabalara babasının servetini feda eder. Evinde özel salle a manger’si, Fransızca profesörü ve “Monsieur est servi” diyerek yemeğin hazırladığını bildiren bir Rum valet de chambre’ı vardır. Elbiselerini şehrin en pahalı terziye diktirir ve şehre yalnız elbise veya gömlek almak veya saç traş olmak için iner. Bu vesilelerle ayrıca işine de uğrar. ‘Barbarca’ olarak nitelendirdiği eski Türk göreneklerini küçümser.” Mardin. 1992, **a.g.e.**, 36. // “Kaldı ki kitabın kendisinde de bu sorunun bir cevabı vardır. ‘Araba Sevdası’ bize üç tarihin arkasından gelir: Hikâyenin geçtiği 1810-1875, yazıldığı 1886, çıktığı 1895 seneleri.” Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 490.

⁵⁸⁵ Mardin. 1992, **a.g.e.**, 58.

⁵⁸⁶ “Ahmet Mithat Efendi’nin 1876’da basılan romanı *Felatun Bey ve Rakım Efendi* romanındaki karakterlerden biridir. Kadınların Batılılaşmasını bu kadar savunan Ahmed Mithat, üst sınıf erkeklerde aşırı-Batılılaşma olarak nitelendirdiği durum karşısında, aksine, son derece müsamahasızdır. Böylece, *Felatun Bey ve Rakım Efendi*’nin ana konusu, yazarın desteklediği ve alay ettiği iki tip Batılılaşma arasındaki farktır. Rakım Efendi, kendisini okula yollayabilmek için gündeliğe giden zenci ‘Bacı’sının büyüttüğü bir yetimdir. Râkım Efendi, Osmanlı eğitim kurumlarını iyi bir derece ile bitirip, Fransızca’sını geliştiren, sonra bilgi hazinesini hukuk, şiir ve tıpla genişleten ciddi ve çalışkanlığı boğucu bir ukalılıkta beliren bir gençtir. Danışma, tercüme ve özel öğretmenlikle bu eğitimin masraflarını çıkarmıştır. Hayattaki ana amacı çalışmak ve ‘makul’ bir refah seviyesine ulaşmaktır. Rakım Efendi’nin değerleri, başarıya ulaştıktan sonra bile arasında yaşadığı orta sınıfın görüşleri ve Batı kültürünün bir karışımından meydana gelir. Felatun Bey ise Rakım’ın tam tersidir. Plato adını Osmanlı Felatun’a tercih ettiği amorken ciltli kitaplarının üzerinde ‘A.P’ harflerini koydurur. Zengin bir mirasın varisi olarak bütün zamanını başkentten Avrupa yakasındaki modern yerlerde kumar ve kadın arasında geçirir. Her karşılaşmalarında arkadaşı Rakım Efendi, Felatun’a ne kadar yüzeyde kaldığını kendisine belirtir. Bir İngiliz kızının aşkı ile gölgelenen Rakım Efendi’nin başarısı, kısa zamanda yine eski durumuna döner. Mahvolan Felatun Bey ise, bir adada mutasarrıflık kabul etmek zorunda kalır. Burada ilk defa olarak bir tipler ikiliğinin, rüşeym halinde başlangıcını görüyoruz. Bu tiplerden biri, klasik ifadesini Recaizade Ekrem’in *Araba Sevdası*’nda bulur. 1896’da basılan bu romanın kahramanı olan *Bihruz Bey* örnek bir Batılılaşmış züppedir.” Mardin. 1992, **a.g.e.**, 34-35. / “*Felatun Bey ve Rakım Efendi*, o zamanlarda gazetelerde,

Bey, sorumsuz, baba servetiyle ayakta duran, çalışmayan, Batılılaşmayı abartan bir karakterken, romanın diğer kahramanı *Râkım Efendi* onun tam tersi bir karakterdedir. Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Mithat Efendi'nin *Rakım Efendi* karakteriyle aslında Ahmet Mithat Efendi'nin kendisini özdeşleştirdiğini iddia etmiştir. Ahmet Mithat Efendi sürgüne, Yeni Osmanlılar'ın içine dâhil edilerek gönderilmiştir. Sürgün arkadaşı ise Ebuzziya Tevfik'tir. Namık Kemal'in sık sık mektuplaştığı, yakın arkadaşı Ebuzziya Tevfik, her ne kadar *Felatun Bey'e* benzemese de içinden geldiği çevre aynıdır. Ahmet Mithat Efendi'nin sürgünden döner dönmez kaleme aldığı eseri *Menfa* iken, yayınladığı bir diğer eserinin de *Felatun Bey ve Rakım Efendi* olması bu açıdan dikkate değerdir. Hemen her konuda Ahmet Mithat Efendi'ye eleştirel bakan Ahmet Hamdi Tanpınar, *Rakım Efendi*'yi *kitaba uydurulmuş ahlak* olarak tarif etmiştir.⁵⁸⁷ Ancak “iş makinesi” olarak betimlediği Rakım Efendi gibi, Ahmet Mithat Efendi de “yazı makinesi” unvanını elde etmek için gece gündüz çalışmış, kitaba uydurulmuş ahlak olup olmadığı tartışmaya açık bir biçimde, canla başla hemen her alanda çalışmalarını sürdürmüştür. Tanpınar'ın bile hakkını teslim etmek durumunda kaldığı; *bazı konularda ilklerin adamı* olmak vasfını üzerinde taşımıştır.

Diplerden gelen bu temel ayrılık, sonradan *Yeni Osmanlılar*'la fikirsel olarak da ters düşerek devam etmiştir: “Zira Yeni Osmanlılar'ın övgüsüne dair sözler de işitmişim, kötülenmesine dair de. Hatta o zaman farkına vardım ki bir şeyin yalnız övgüsünü işitmek, o şey hakkında insana bir fikir veremiyor. Kötülenmesini dahi dinlemelidir ki elde edilen fikir kuvvetli olsun. Ben ise bu konuda iki tarafı da görmüş olduktan fazla, Avrupa'da bulunan Yeni Osmanlılar'dan bazılarının kardeş gibi, dayı gibi akrabalarına yazdıkları özel kâğıtları okuyarak bunların orada geçirdikleri ömürden dahi haber almıştım. Şu iki bilgiyi elde ettikten sonra önceki fikrim daha başka bir şekle dönüştü. Kendi kendime dedim ki: Bu adamların pek bilgili, pek gayretli adamlar olduklarına şüphe yoktur. Ancak işe ters tarafından başlamışlar. Bu ise, işin başlangıcında düşmanlık fikrine düşmeleridir. Eğer

---

özellikle mizah gazetelerinde yer alan züppe tipi eleştirisi ve yergilerinden biri. Her çağda böyle bir tip insan vardır ve toplum bunu çeşitli adlarla anar: çıkırıldım, nane molla, narçinizade, sivilize, alafranga züppe, centilmen ve nihayet yarım Türk, kozmopolit köksüzler... Aralarındaki az çok anlam ve kavram farklarına rağmen aynı tip insanın zaman zaman takılan adlarıdır. Sahneye, Zamane Şıkları, Alafranga Bey gibi eserlerle çıkmış olan bu tipin, ilk ayrıntılı romanı bu kitaptır. Sonraları Hüseyin Rahmi, *Şık*, Rezaizade Ekrem *Araba Sevdası*, gene Hüseyin Rahmi *Şıpsıvdi*, Ömer Seyfettin *Efruz Bey* ile bu tipin çeşitli çağlara göre örneklerini vermişlerdir.” Özön, M. N. *Türkçede Roman*. İstanbul: İletişim Yayınları, 196. / “Felatun Bey ile Rakım Efendi'yi ilginç bulmamın ikinci nedeni, Batılılaşma sorununun Türk romanının kişilerini, kuruluşunu belirlemede nasıl bir rol oynadığına, aşırı da olsa (daha doğrusu aşırılığından ötürü) iyi bir örnek olması.” Moran, B. (1983). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış, Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*. (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 39.

⁵⁸⁷ Tanpınar. 1988, a.g.e., 459.

bunlar düşmanca bir şekilde meydana çıkmamış olsalardı, emelleri milletimizin ilerlemesi ve mutluluğundan ibaret olduğuna göre, bu emele daha çok hizmet edebilirlerdi. Çünkü vatanının, milletinin mutluluğa ilerlemesini arzu etmeyen adam düşünülemez. Fakat ancak yayınlarında ölçülü olurlarsa. O halde hiçbir kimseyi darıltmadan, insanları eğitecek ve mutlu edecek yayınlar yapmak kolaylaşır. Böyle Avrupalara kadar gurbete gitmeye kalkışarak zorla fikir yaymaktan ise faydasız bir kavgadan başka bir sonuç çıkmaz.”⁵⁸⁸

Şerif Mardin, Namık Kemal ve Ahmet Mithat Efendi üzerinden Yeni Osmanlılarla ilgili şu saptamayı yapmaktadır: “Namık Kemal’in ve *Yeni Osmanlılar*’ın merkezî grubunun liberal meşrutiyeti ve temsilî demokrasiyi destekledikleri söylenebilir. *Yeni Osmanlılar*’la doğrudan doğruya temasta bulunan Ali Suavi ve bunlarla ilişkileri daha silik olan Ahmed Midhat, bir zamanlar, bu grupla aynı politik görüşe sahiptiler. Fakat ne Suavi’nin ne de Midhat’ın bu gruptan kopmaları tesadüf eseridir. Ali Suavi, sert fakat koruyucu bir padişahın himayesinde işleyecek olan, halkçı, vasıtasız demokrasiyi benimsedi. Ahmed Midhat da halkçılığını ansiklopedistliğe ve Samuel Smiles ideolojisine kanalize etti. Aynı zamanda da Abdülhamid taraftarı oldu. Daha sonra ikisi de *Yeni Osmanlılar* tarafından yanlış yola sürüklenmek istendiklerini bildirdiler. Midhat’la *Yeni Osmanlılar* arasında çıkan anlaşmazlık büyük ve küçük geleneğin ilk defa olarak politik ortamda çatışması idi. Bütün modernleşme hareketi süresince uzlaşma çabalarına rağmen bu çatışma devam edecektir.”⁵⁸⁹

5.2. Namık Kemal ve Ahmet Mithat Efendi

Ahmet Mithat Efendi, Mithat Paşa ile birlikte gittiği Bağdat’tan İstanbul’ döndükten sonra ilk iş olarak kendi matbaasını açmıştır. Bu matbaa evinin alt katındadır. Bu matbaa evine sığmayacak kadar büyüyünce, matbaasını bir iş hanına taşımıştır.⁵⁹⁰ Ahmet Mithat Efendi, beş altı ay sonra ise Babıâli caddesine taşınmıştır. Hatta bu yüzden kendisini itham edenler de olmuştur. Çünkü o zamanlarda Babıâli caddesinde, hiç matbaa yoktur. Açılanlar da hanlarda gizli yerlerde açılmaktadır. İşte bu sıralarda Namık Kemal ile tanışmıştır.

⁵⁸⁸ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 210.

⁵⁸⁹ Mardin. 1992, **a.g.e.**, 59.

⁵⁹⁰ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 204.

Tanıştıran da Ebüzziya Tevfik olmuştur.⁵⁹¹ “*Namık Bey’i [Namık Kemal] de bu sıralarda tanıdım.*”⁵⁹²

Ahmet Mithat Efendi’nin Namık Kemal’i ve dolayısıyla *Yeni Osmanlılar’ı Muhbir* ve *Hürriyet* gazetelerinden yazıları aracılığıyla zaten bilmektedir. *Yeni Osmanlılar’a* karşı düşüncelerinin bilhassa Bağdat’ta iken değişmesi ve oradan yeni fikirlerle dönmesinin ilk hamlesi; işte bu matbaayı açarak, kitap, gazete basım işlerini bizzat kendisi yaparak halka doğrudan ulaşma çabası olmuştur. Ahmet Mithat Efendi, *Menfa*’da zaten bu fikirlere sahip olarak, Namık Kemal’le tanıştığını vurgulamıştır. Bu yolla, üzerindeki *Yeni Osmanlı* imajını biraz daha atma düşüncesinde olduğu izlenimi vermektedir. Ancak Namık Kemal hakkında hayranlıkla bahsetmeye devam etmiştir. Tanpınar’a göre; *Menfa* kitabında Namık Kemal’le fikirlerindeki ayrılıkta ısrar etmesine rağmen bu hayranlığı ifade etmesinin sebebi; *onun henüz cephe seçmediği yahut da iktidarda bulunan tarafı darıltmak istemediğini göstermek içindir.*⁵⁹³

Ahmet Mithat Efendi Namık Kemal ile tanışmasını, *Menfa*’da etraflıca nakletmiştir: “Bir gün Fincancılar yokuşundan aşağıya inerken, tam yokuşun alt başında Kemal Bey’e rastladım. Ben kendisini tanımam ya! O da beni bilmez. Yanında bulunan Tevfik Bey [Ebüzziya] ikimizi birbirimize tanıştırdı. Kendisini tanıyanlar teslim ederler ki Kemal Bey’in alnında işaretleri pek açık bulunan aşırı zekânın daha ilk anda göze çarpmaması mümkün değildir. Hele ayak üzerinde ettiğimiz dört beş çift lakırdıda gördüğüm etkili ve güzel konuşmasına gerçekten hayret etmişim. Orası sözü uzatacak yerlerden olmadığı için uzun uzadıya fikir alışverişini ileriki bir vakte bırakarak, vedalaşıp ayrıldık. Eğer Yeni Osmanlılar hakkındaki ilk fikrimde olsaydım, ben o gün Kemal Bey’in huzurunda hayretimden kendimi kaybederdim. İkinci fikrimi sürdürseydim, hiç olmazsa ilk gördüğüm zaman kendisinden ayrılmayarak şu adamların bilgisini, yazılarını, siyasi yönlerini filanını layıkıyla anlamak için elbette arkasına düşerek ta gideceği yere kadar gider, konuşmaya başlardım. Fakat yukarıda da söz ettiğim gibi, zihnimin karar kılmış olduğu şekil, bence pek çok ölçülü olmayı gerektirdiği ve bütün kuvvetim, beni aşan işlerimin altında tükendiği için ilk görüşte aceleci davranmadım.”⁵⁹⁴

⁵⁹¹ Hikmet, İ. (1932). *Ahmet Mithat*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, Milli Kütüphane Edebiyat Serisi 12, 18.

⁵⁹² Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 206.

⁵⁹³ Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 451.

⁵⁹⁴ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 214.

Aradan birkaç ay geçtikten sonra matbaa işlerinde Namık Kemal'e yardımcı olmak için birkaç kez daha bir araya gelmiştir. Namık Kemal'le bu kadarcık görüşmelerinde bile onunla konuşmasının bir şeref olduğunu düşünmüş, Namık Kemal'e mahsus olduğunu düşündüğü üstünlükleri gördükçe, Namık Kemal gözünde büyüdükçe büyümüştür. Bu sırada Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal ile *İbret* ve *Basiret* gazeteleri aracılığıyla devlet ve milletin çıkarları tartışmasını sürdürmektedir. Nihayet Namık Kemal, Bosna'da basılıp yayınlanan *Gülşen-i Saray* adlı yarı resmi gazetede, *Herkesin Maksudu Bir Amma Rivayet Muhtelif* başlıklı bir yazı yazarak, Ahmet Mithat Efendi ile arasında fikir farklılığının gerçekte farklılık değil, aksine birlik olduğunu gayet ustalıkla bir şekilde ispatlamıştır.⁵⁹⁵ “Bundan sonra yaptığımız bir konuşmada söze, her kelimesi sihir gibi etkili olan bir girişle başlayıp dedi ki: ‘*Sen de din, devlet ve milletini seven adamlardansın ben de. Fakat insanda görüş ve fikir birleşmez. Sen durumu başka bir gözle görürsün ve başka bir fikirle değerlendirirsin, ben başka. Bu gibi farklılıklarda aslında büyük fayda vardır. Zira gerçekler daima böyle çatışmalar ve tartışmalarla meydana çıkmıştır. Ancak bu gibi tartışmaları kâğıt üzerine koymak iyi değildir. Çünkü ne hakkını vererek tartışabiliriz, ne de tartışırız. Tartışamayız. Zira halk için bir hareket tarzı belirleyelim derken daha başlangıçta birbirimize ters düşeriz. Tartıştırmazlar. Zira her konu ‘devlet ve milletin menfaatleri’ gibi, nisbeten sade değildir. Ama tartışmak istiyorsan, gel beni bul. Tartışalım. Farklılıklarımızdan doğacak gerçek, meselemizi halleder.*”⁵⁹⁶

Bundan sonra Namık Kemal Gelibolu mutasarrıflığına gönderildiği için Ahmet Mithat Efendi'nin arzu ettiği uzun görüşmeler yine gerçekleşmemiştir. Namık Kemal İstanbul'a döndüğünde, Ahmet Mithat Efendi'nin yayınlamaya başladığı iki gazete ardına kapatılmıştır (*Devir* ve *Bedir*). Bu boşluktan istifade Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal'in Beylerbeyi'nde kiraladığı eve, kendi ifadesiyle üç beş kere gitmiştir ve sabahlara kadar süren sohbetler yapmışlardır: “Konularımız sırf siyasiydi. Osmanlı tarihinin başlangıcına göz gezdirince, padişahların memlekete gerçekten sahip olduklarını davranışlarıyla gösterdiklerini anladık. Kara Halil, Kara Rüstem gibi önde gelen âlimlerin şeriat hükümlerini daima uyguladıkları, İslam ve Hıristiyan'ın politika önünde eşit görüldüğü, iki tarafın da birlik ve beraberliklerini kuvvetlendirmek için dakika kaybetmedikleri müddet içinde Osmanlıların ulaştığı yüksek dereceyi düşünür ve ondan sonra, koca bir sadrazamın entrikayla boğdurulmasına bir pilicin boğulmasından daha çok

⁵⁹⁵ Ahmet Mithat Efendi. 2013, a.g.e. 214.

⁵⁹⁶ Ahmet Mithat Efendi. 2013, a.g.e. 215.

önem gösterilmediği zamanları göz önüne getirip, Celâliler gibi eşkıyanın devleti çöküşe yaklaştırdığına ve bunca güçlük içindeyken, İstanbul'da saraydan en basit evlere varıncaya kadar, zevk ve eğlencenin sürüp gittiğine, birbirinin mevkiini ve mutluluğunu kıskananların bu uğurda birbirlerinin evini barkını yıkacak entrikalara kalkıştıklarına bakar, içimiz kan ağlardı. Hele asrımızda muhtaç olduğumuz eğitimin yokluğu yüzünden yaygın bir cehaletin karanlığı içinde ve yürekler acısı bir şekilde devam edip gittiğimizi hatıra getirdiğimiz anda kendimizi pek mutsuz bulurduk.”⁵⁹⁷

Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal'e niçin tam olarak teslim olamadığını ise şu sözlerle açıklamıştır: “Kemal Bey, bir yiğitlik ve cesaretle bu uygunsuzlukların yok edilme çarelerini nice derin düşünceler ve ayrıntılı konuşmalarla bana da ispat etmeye çalışır ve hatta bazı kere ispat dahi edebilirdi, ama ben bir kere memleketimin haline bakar ve vatanın kurtuluşu ve geleceği için en sıradan rahatını bile feda etmeyi göze alabilecek adam göremeyince, bulunan çarelerin hepsinin boş ve faydasız görürdüm.”⁵⁹⁸ Burada bir noktaya dikkat çekmekte fayda vardır; Ahmet Mithat Efendi sürgünden sonraki hayatında siyasetle uzlaşmayı tercih etmiş ve II. Abdülhamit'le birlikte hareket etmiştir. Neticede rahat ve huzurlu bir hayat sürmüştür. Oysa Namık Kemal'in hayatı, rahatını terk ederek, sürgünlerle geçmiş ve bu sürgünlerden birisinde de vefat etmiştir.

Ahmet Mithat Efendi Namık Kemal'e, onun istediği gibi kolaylıkla teslim olmayışının bir diğer sebebi olarak da yine *eğitim* meselesini göstermiştir. Halk eğitilmeden Osmanlı'da hiçbir işin görülmeyeceğini düşünmektedir. Ahmet Mithat Efendi'nin yapmak istediği vurgu, bu noktada çarpıcıdır. Üstü kapalı olarak, yapmak istenen işlerin cahil bir halkla sonuca erdirilemeyeceği düşüncesini ima etmektedir. Bu yüzden de bu yöndeki gayretleri boş olarak nitelendirmektedir.⁵⁹⁹

Namık Kemal'in teorileri, geleneğe uygun şeriat etrafında toplanmaktadır. Bu, Osmanlı Devleti'nde tabîi hukukun eşdeğerini bulma çabasıdır. Namık Kemal, toplumsal seferberliğe, Osmanlı tebası arasında yaygın olan inanç çerçevesinde yaklaşmıştır. Fakirlikten gelen Ahmet Mithat Efendi içinse *züppelik* aleyhtarlığını benimseyerek, iktisadî tarafların üzerinde durmak daha kolaydır. Bu tarafta konumlanırken aldığı destek, içinden

⁵⁹⁷ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.** 217-218.

⁵⁹⁸ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 218.

⁵⁹⁹ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 218-219.

geldiği halk tabakasının değerleridir. Ahmed Midhat Efendi'nin *züppelik* konusunu işlemesi ile *Yeni Osmanlılar*'ın züppelerle alay edişleri arasında niteliksel bir fark vardır. Namık Kemal için bu konu bir dereceye kadar araçtır. Fakat Ahmed Mithat Efendi, halkın içinden geldiği için bunu içtenlikle hissetmektedir. Ayrıca Namık Kemal için *züppe* tipleri sadece davranışları yüzünden seferberliğe engel olduklarından eleştirilmeye değerdir. Ahmed Mithat Efendi içinse iktisadi geleneğin inkârı daha önemlidir. O, bunu, ihanete eşdeğer kabul etmektedir. Ahmet Cevdet Paşa geleneksel toplum yapısına nasıl yukarıdan bağlıysa, Ahmed Mithat Efendi de ona aşağıdan bağlıdır.⁶⁰⁰ “Modernleşme koşulları altında bile kitle, küçük kültürün değerlerini ancak sosyal karışıklıklar vesilesiyle dile getirebiliyordu. Toplum hareketlendiricileri ise bu değerleri kullanmakta daha üstün araçlara sahiptiler. Hareketlendiricilerin bu üstünlüğü 19. yüzyıl boyunca Osmanlı “entelenjiya”sının yavaş yavaş Osmanlı “udebâ” (literati) kozasından çıkmasıyla ilgilidir. Entelejisiyanın birer üyesi olarak Midhat ve Kemal'in tutumu burada birbirine yaklaşır.”⁶⁰¹

Ahmet Mithat Efendi Rodos'a sürgün edilmesinin gerçek sebebini bilmediğini iddia etmiştir. Namık Kemal ve arkadaşlarının kurbanı olduğu izlenimi vermektedir.⁶⁰² Berkes'e göre, Ahmet Mithat Efendi önceden *Yeni Osmanlılar*'a katılmasına ve bu sebepten sürülmesine rağmen, II. Abdülhamit tahta geçtikten sonra *Yeni Osmanlılar*'ın aleyhine dönmüştür. Zamanla II. Abdülhamit döneminin savunucusu ve sözcüsü haline gelen Ahmet Mithat Efendi, Berkes'e göre; aynı zamanda tutuculuğun da sözcüsüdür. Ancak Berkes de Ahmet Mithat Efendi'nin etkili bir gazetecilik yaptığı, düşünce alanında önemli gelişmeler sağladığı ve yeniliklerde öncülük ettiği konusunda kayıtsız değildir.⁶⁰³

Ahmet Mithat Efendi ve arkadaşları sürgünden döndüklerinde, Mithat Paşa başkanlığındaki bir komisyon, bir anayasa üzerinde çalışmaktadır. Namık Kemal'in de komisyonda olduğu bilinmektedir.⁶⁰⁴ Hilmi Ziya Ülken, bu çalışmaya dair şu bilgiyi vermektedir: “Abdülhamit devri başında İstanbul'a döndü. Birinci Meşrutiyet'i hazırlayan Mithat Paşa ile tanıştı. Devlet Şurâsı üyeliğine getirildi. ‘Kanun-ı Esasi’ encümeninde çalıştı. Bu encümende, padişaha ‘şüpheli gördüğü her vatandaşı memleketten uzaklaştırma hakkı’ nı veren maddeye itiraz etti. Anayasa'yı ve Tanzimat'ı bozan bu maddenin kaldırılması için işe

⁶⁰⁰ Mardin. 1992, a.g.e., 61-62.

⁶⁰¹ Mardin. 1992, a.g.e., 62.

⁶⁰² Tanpınar. 1988, a.g.e., 450.

⁶⁰³ Berkes. 2017, a.g.e., 370.

⁶⁰⁴ Gür. 1998, a.g.e., 30.

ciddiyetle sarılmıştı. Fakat sonraki vakalar, Birinci Meşrutiyet'in arkasından karanlık devrin (obcurantisme) gelmesini hazırladığı için Kemal'in hayatı yeni bir safhaya girdi. Ziya Paşa'dan sonra Kemal Midilli'ye sürüldü.”⁶⁰⁵

Niyazi Berkes, II. Abdülhamit'in yanında konumlanan Ahmet Mithat Efendi'nin Namık Kemal'e göre daha gerçekçi olduğunu söylemektedir. Namık Kemal, Berkes'in ifade ettiğine göre, Ahmet Mithat Efendi'yi *dönek*, *fırsatçı* ve bir *demagog* olarak görmektedir. Yine Berkes'e göre, Ahmet Mithat Efendi *Üss-i İnkılâp* kitabını da zaten II. Abdülhamit'in anayasacı olduğunu ispatlamak amacıyla kaleme almıştır. Çok usta bir dille bu kitabı yazan Ahmet Mithat Efendi, belgeleri, II. Abdülhamit'i temize çıkarmak için kullanmıştır. Ayrıca Namık Kemal'i de karalamaktadır. Tartışmaların diğer tarafı olan Namık Kemal, o zamanlarda kendi savunmasını yapıp, yayınlamayacak bir durumdadır. Bu sebepten Namık Kemal'in savunmaları II. Abdülhamit devrinin sonuna kadar bilinmemiştir.⁶⁰⁶ “Bunlar tarih sayfasında da bu suretle susturulduktan sonra sıra; kanunuesasi sözlerini siyasî düşüncelerle zararlı görenlere gelir. Bunların inancına göre, kanunuesasî önce padişahın haklarını sınırlamış, sonra da daha birçok sakıncalar taşımış. ... ‘Daha pek çok mahzurları vardır’ sözü, o kadar belirsiz bir laftır ki, ‘daha pek çok’ diye müphem bırakılan şeyler ortaya konulmadıktan sonra bahsedilecek bir değer taşımaz. Bir kanunuesasînin padişah haklarını tahdid edeceği meselesine gelince; siyaset araştırmacıları bunu adeta şaşkınlıkla karşılarlar. ‘Padişah hukuku’ denilen hukuk, eğer devlet ve millet için zararlı şeylerse, onu o yüce makamda bulunan zatın kendisinin de kabul etmeyeceği tabiidir. Zira kendisinin şevket parlıtısının devlet ve milletin mutluluğu ve gelişmesiyle artacağı aşıkârdır. Bunlar için zararlı olan zorbaca despotluk ise kendi şevketinin güneşini gerileme bulutlarıyla örter ve – Allah saklasın- o istibdadın devamıyla; bütünüyle körletmesi de uzak bir ihtimal değildir. Padişah hukuku devlet ve millet için faydalı olacağından, bu hakların hepsi kanunuesasiye yazıldıktan sonra padişah hakları sınırlanmış olmaz, güçlendirilmiş ve sağlamlaştırılmış olur.”⁶⁰⁷

Anlaşılaacağı üzere Ahmet Mithat Efendi'nin kitabında Namık Kemal, şeriata aykırı olarak padişahın hilafet ve saltanat yetkilerinin kısıtlanmasına itiraz etmiş gibi gösterilmektedir. Namık Kemal burada padişah, yani II. Abdülhamit lehine olarak mücadele

⁶⁰⁵ Ülken. 2015, **a.g.e.**, 122.

⁶⁰⁶ Berkes. 2017, **a.g.e.**, 370.

⁶⁰⁷ Ahmet Mithat Efendi. (2005). *Üss-i İnkılâp -2-*. (Haz. T. G. Seratlı). (1. Baskı). İstanbul: Selis Kitaplar, 158; . (Eserin orijinali 1876-1877 yıllarında yayınlanmıştır).

etmiş gibi bir izlenim uyandırılmıştır. Berkes bu noktada şu tespiti yapmaktadır: “Namık Kemal’in savunmasından öğreniyoruz ki, o bunu bakanlar kurulunda kuşa çevrilen anayasa tasarısındaki hükümdar yetkileriyle ilgili maddelerin çıkarılmasına karşı yapmıştı. Bunun, Tanzimat döneminde olduğu gibi, padişah istibdadına değil, bakanların idtibdadına yol açacağından korkuyordu. Ayrıca, yetkileri kanunla belirlenmiş bir hükümdarın bakanlar istibdadına üstün gelecek bir despotizm kurabilmesi imkânı da vardı. Namık Kemal, hükümdar ve yürütme gücü yetkilerinin kanunla ayrılmasını ve belirlenmesini istiyordu: bunu Abdülhamit’in bütün güçleri kendinde toplaması için yapmamıştı. Namık Kemal’in bu savunması gerçeğe uygun olmakla birlikte, İslamcı ve Osmanlı milliyetçisi olan Namık Kemal, anayasada hükümdar, yürütme, yasama ve yargı organları arasında denge ve karşılıklı denetim yolları sağlayan maddeler bulunmadığını görmedikten başka, hilafet ve saltanat müessesesinin ‘hâkim millet’in yani Müslüman ve Türk halkın hükümranlığının bir garantisi olacağı sanısında yanılıyordu. Ahmet Mithat’a vermiş olduğu cevapta bu noktayı hala anlamamış olduğu, daha doğrusu bunun çözümlenemez bir sorun olduğunu kavramamış olduğu görülür. Ahmet Mithat’ın ondan farkı, bir ilke adamı olmamakla birlikte, bu çözümlenemezliğin zorunluluğunu anlamış ve kabul edebilmiş bir gerçekçi olmasıdır. Bu yüzden ülkücü Namık Kemal sürgünde yaşar, savunmasını bile yapamazken, gerçekçi Ahmet Mithat saraydan maddi destek görüyor, hatta yazarlık kariyeri sayesinde servet de yapabiliyordu.”⁶⁰⁸

Şerif Mardin, Osmanlı *entelejensiyasının* çok geç ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bunun sebebi Osmanlı aydınlarının 19. yüzyıla kadar *hükümet makinesinin* bir parçası olmalarıdır. Bu entelejensiya grubunun özerklik tavrı takınmaları ilk, *Yeni Osmanlılar*’la olmuştur. Namık Kemal ile Ahmet Mithat Efendi’yi bir müddet yan yana getiren de *entelejensiyanın* bu yarı-özerk durumudur. Ancak bundan sonra da *entelejensiya* yavaş ilerleyecektir çünkü *entelejensiyanın* büyük bir kısmı 20. yüzyılın başlarında bile hükümet memurluğuna dayanmaktadır.⁶⁰⁹

Ahmet Mithat Efendi ile Namık Kemal’i farklarını koyarak inceledikten sonra Niyazi Berkes, Namık Kemal’in halk için ömrünü harcadığı halde, halka bir şey anlatamadığını iddia etmektedir. Hatta onun davasını, aydınlar bile kavrayamamıştır. Bu yüzden de II. Abdülhamit’le kendilerini rahatlıkla uzlaştıramışlardır. Tespitlerine Berkes şöyle devam

⁶⁰⁸ Berkes. 2017, **a.g.e.**, 371.

⁶⁰⁹ Mardin. 1992, **a.g.e.**, 62.

etmiştir: “Özgürlük ve ilerilik savaşında devrimciliğin anlamsızlığını en iyi simgeleyen Ahmet Mithat, onların gerçek simgesi olmuştur. Demek ki, vaktiyle Şinasi’nin vardığı sonuç doğrudur: Siyasal bir devrim, ister II. Mahmut gibi bir padişah, ister Reşit Paşa gibi bir devlet adamı önderliği altında olsun, tepeden gelemez; halktan gelmeliydi. Bunun için de devrim projeleri kurmaktansa halkı eğitmek, aydınlatmak gerekirdi. Ahmet Mithat’ın başarılarını, böyle bir görüşün ışığı altında daha nesnel olarak değerlendirebiliriz. Çünkü Ahmet Mithat yazdıklarını daha geniş bir okuyucu yığına ulaştırabilmenin sırrını bulmuştu. Ahmet Mithat, siyasal devrim sorunlarını bir yana bırakarak, padişahın çobanlığı altında kuzu gibi yaşamaktan hoşlanacak halka, toplumsal ve kültürel alanlarda yeni ölçü ve değerler aşılacak farklı bir yol tuttu. Bir yandan yeni yetişmekte olan genç yazarları korurken, kendisi de yazarlık tarihinde yeni çığırılar açtı. Bu çığırılarda Ahmet Mithat’ın sadece bir öğretici değil, aynı zamanda düşündürücü bir rol oynadığını da kabul etmek zorundayız.”⁶¹⁰

Tanpınar, Ahmet Mithat Efendi için *hakikatte Ahmed Midhat Efendi’nin bütün eseri bir halk okuma odasıdır*, demektedir. Onun, Namık Kemal ile olan ilişkisinde tavrını belirlemesini ise şu sözlerle değerlendirmiştir: “Rodos’tan döner dönmez ‘Menfa’yı yazarak, Namık Kemal’e ve kendisine isnad edilen politik ideallerle aradaki köprüyü atar. Bu kitabı yazarken adeta bütün ideallere karşı vaziyetini tespit etmişti.”⁶¹¹

5.3. Ahmet Mithat Efendi’de Hürriyet ve Vatan Fikri

Ahmet Mithat Efendi’nin genelde *Yeni Osmanlılar*, özelde Namık Kemal ile farklı düşündüğü konuların birisi de *hürriyet* konusudur. Ahmet Mithat Efendi, Tuna Vilayeti’ndeki vazifesini ifa ederken, henüz çok gençtir ve sefahat derecesinde bir *hürriyet* duygusuyla hareket etmiştir. Hürriyetini kısıtladığına inandığı evliliğinden bile daha ilk günlerinde vazife dolayısıyla kaçmış, çıkan bu vazifeyi canına minnet saymıştır. Böyle bir hayatın sonu intiharın eşiğine gelince, hürriyet konusuna da artık farklı bir gözle bakmaya başlamıştır. Bu bakış açısı *hürriyet* konusundaki fikirlerinin genel manada şekillenmesinde bir diğer etken olmuştur.

⁶¹⁰ Berkes. 2017, **a.g.e.**, 371-372.

⁶¹¹ Tanpınar, 1988, **a.g.e.**, 457.

Onun siyasi çerçeve dışında felsefi olarak⁶¹² *hürriyet* konusunu ele aldığı yazısı, *Dağarcık*'ta çıkan "*Hürriyetin Mahiyeti*" adlı yazısıdır. "*Hürriyetin Mahiyeti Hakkında Hükemanın Hülâsa-ı Efkârı- Cemiyet-i Medeniye*"⁶¹³ başlıklı yazısına, insanların cemiyet haline gelmesini bazı dini inançlara göre nasıl bilindiğini ortaya koyduktan sonra, tarihin böyle söylemediğini ifade ederek başlamıştır: "Fakat tarih bu rivayetleri tamamiyle kabulden bizi men eder. Bizim gördüğümüze kalır ise cemiyet-i medeniye bir sahib-i hurucun amma kırk kılıç kuvvetiyle kırk kuvve-i ruhaniye ile hurûc eden bir sahib-i hurucun birçok halkı daire-i itaatı ve inkıyadine sokmak suretiyle teşkil etmiştir."⁶¹⁴ Yazısının devamında bu cemiyetin teşekkülüne dair bilgiler veren Ahmet Mithat Efendi, bu toplulukların ihtiyaçları ortaya çıkmaya başlayınca (yemek, içmek, barınmak) birbirlerine bazımız madenleri bulsun, bazımız dağdan ağaçları kessin, bazımız bunları imal etsin gibi görev paylaşımlarıyla, sanayiye ihtiyaç duyduklarını ancak kimse kimsenin hakkına tecavüz etmesin derken, bunların ihlâl edilmesi durumunda ne yapacaklarını düşündüklerini ve birtakım kurallar koyduklarını söylemiştir: "Her kim bu kontratonun hükmünü bozar ise derecesine göre şu cezaya müstahak olsun diye imzalamışlar."⁶¹⁵ Bundan sonra bu kontratı en güvenilen bir adama veya bir adama emniyet edemezlerse birkaç adama vermişlerdir: "İşte hürriyet namı ve kanun-u medeniyet ve hukuk, ceza ve hükm-ü hükümet hep ahraren kemal-i serbestiye ile imza ettikleri şu mukavele hükmünden çıkmış."⁶¹⁶ Ahmet Mithat Efendi, bu girişten sonra *Menfa* kitabında anlattığı düşüncelerine benzer görüşler ortaya koyarak, *hürriyet* kavramının tam incelenmeden, filozofların bu konudaki düşünceleri bilinmeden ya da bu filozofların sadece birinin görüşlerini ele alarak *hürriyet* tanımının yapılıp, ortaya sürülmesi durumunda bunun halk için zararlı olacağını söylemiştir.

Ahmet Mithat Efendi, bu tarihi bakıştan sonra, filozofların fikirlerini türlü yönlerden insanla uğraşan ilimlerin görüşüyle tamamlayarak, Ülken'e göre Ahmet Mithat Efendi bu konuda, şu sonuçlara varmıştır. "Hürriyet, 1) kendine sahip olandır; 2) her madde üzerinde istediği gibi düşünmedir; 3) istediği gibi karar vermedir; 4) istediğini istediği gibi icra etmedir; 5) bu yaptıklarından hâsıl olan iyilik ve kötülük hakkında istediği gibi akıl yürütmedir."⁶¹⁷

⁶¹² Ülken. 2015, **a.g.e.**, 149.

⁶¹³ Ahmet Mithat Efendi. (1871). "Hürriyetin Mahiyeti". *Dağarcık*, (7), 222.

⁶¹⁴ Ahmet Mithat Efendi. 1871, **a.g.m.**, 222

⁶¹⁵ Ahmet Mithat Efendi. 1871, **a.g.m.**, 222

⁶¹⁶ Ahmet Mithat Efendi. 1871, **a.g.m.**, 222

⁶¹⁷ Ülken. 2015, **a.g.e.**, 149-150.

Ahmet Mithat Efendi, dönemin siyasi düşüncesine paralel olarak *hürriyet* fikrinin gazeteler aracılığıyla halka işlenebileceği konusuna katılmamaktadır: “Ruşçuk’ta Tuna gazetesi yayımlandığı zaman ilk sayısında gördüğüm giriş yazısı, bana gazetenin ne olduğunu anlattığı gibi *Muhbir* gazetesinin İstanbul’da çıkan sayıları dahi bu konudaki bilgimi tamamladı. Artık gazetelerin halk için, anlaşılması zor şeyleri açıklayan bir öğretmen olduğu zihnime o kadar yerleşti ve bu yaradılışıma o derece hoş göründü ki bunları yalnız okumakla yetinemeyeceğimi anlayıp ben de bu yola girmeyi arzuladım. O zaman Kemal Bey’in kalemiyle çıkan *Tasvir-i Efkâr* gazetesini adeta biriktirirdim. Bu kalemde gördüğüm parlaklık beni hayrette bırakırdı. Ancak henüz Kemal isminden haberdar değildim. Gazeteler hakkında bu kadar bilgi, ilgi ve heves sahibi olduğum halde, bunların halka yalnız ziraat, sanayi ve ticaretin gelişmesiyle refah ve milli servetin yolunu göstermeye memur olduklarını düşünerek, hürriyet fikrini yaymanın bunların görevi olmadığına inanmam, ilk bakışta şaşkıncıdır. Hatta *Tasvir* gibi *Muhbir* gibi bazı gazetelerde hukuk ve hürriyet üzerine bazı yazılar gördükçe şaşkınlığımı bir türlü önleyemezdim. Ama bu halim bende *hürriyet* fikrinden bir şey bulunmamasından doğmamıştı. ...Ben, bir millete bu dersleri vermek lazımsa başka yol aranmasını düşünürdüm.”⁶¹⁸

Bu yolu Bağdat’ta iken bulan ve İstanbul’a döndüğünde, evinde matbaa kurarak kitap basma işine de girişen Ahmet Mithat Efendi, eserleriyle halka bu yol üzerinden uzanmıştır.

Ahmet Mithat Efendi’nin hikâye ve romanlarında siyasi amaçlı *hürriyet* fikri fazla yer almamaktadır. Ama *Letaif-i Rivayat* isimli eserinin ilk cüzlerinden itibaren şahsi hürriyet fikri üzerinde durmuştur. Ahmet Mithat Efendi bu bağlamda, esaret müessesesinin aleyhindedir. İlk romanı *Esaret* adındadır. Roman, insanın hürriyetini kimsenin gasp etmeye hakkı olmadığı düşüncesini ortaya koymuştur.⁶¹⁹

Ahmet Mithat Efendi, *Esaret* adlı romanında iki esir çocuk üzerinden *hürriyet* konusunda mühim değerlendirmelerde bulunmuştur. “Hikâye, bütün olarak sosyal bir fikir, ‘esaret ve hürriyet’ temi üzerine kurulmuştur.”⁶²⁰ İki çocuk (Fitnat ve Fatin), İstanbul’da

⁶¹⁸ Ahmet Mithat Efendi. (2013). *Menfa*. (Haz. H.İnci). (1. Baskı). İstanbul: Kapı Yayınları, 207-208; (Eserin orijinali 1876’da yayınlanmıştır).

⁶¹⁹ Uğurcan, S. (2017). “Ahmet Mithat Efendi’nin Hatıratı ile Romanları Arasındaki Münasebet”. *Ahmet Mithat Armağanı*. (Haz. M. Miyasoğlu). (2. Baskı). İstanbul. Beykoz Belediyesi Kültür yayınları No:27, s. 198.

⁶²⁰ Kaplan, M. (1988). “Ahmet Midhat Efendi: Esaret”. *Mehmet Kaplan’dan Seçmeler*. (Haz. İ. Enginün, Z. Kerman). (1. Baskı). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 175.

otuz beş yaşını aşkın Zeynel Bey'in evine esir olarak gelmişlerdir. Zeynel Bey'in daha önce yine parayla satın aldığı bir de odalığı vardır. O da bu yol üzerinden (esirlik) Zeynel Bey'in hayatına dâhil olmuştur. Yani Zeynel Bey'in hayatında üç esir bulunmaktadır. Fıtnat o zaman sekiz, Fatin ise on iki yaşındadır. Aradan dört yıl geçmiştir. Zeynel Bey'in Fıtnat'a karşı durduramadığı hisleri harekete geçmiştir. Ancak nefisini dizginlemeyi başarmıştır. Fakat bir gece iki çocuğu bir arada görmüştür. Dünyası başına yıkılmıştır. Fıtnat o zaman on üç, Fatin de on altı yaşlarındadır. Yani hala çocukturlar. Zeynel Bey, ikisinin konuşmalarından bu görüşmelerin ilk olmadığını anlamıştır. Ancak ikisi için de bu, umutsuz bir aşktır. Çünkü esirdirler. Aşka ya da hür bir aşka hakları yoktur. Fıtnat bunun sebebini sorgulamıştır. Fatin'in açıklaması, Ahmet Mithat Efendi'nin hürriyet-esaret yaklaşımına da ışık tutacak niteliktedir: "Hanım, Allah'ı seversen, sen ne fikirde bulunuyorsun? Senin âlemde nen var ki benim için feda etmek istiyorsun? Ben sana esaretin derecâtını tarif eylediğim zamanlar neler demiştim? Bir kez onları tahattur etsen a! Sen, sana malik misin ki seni bana feda ediyorsun? Şimdi ben senin teklifini kabul etmiş olsam, aherın kendi zatı için yetiştirmiş olduğu ağaçtan meyve çalmış olmaz mıyım? Buna sirkat derler. Bunu ben istemiş olsam, sen muvafakat etmelisin. Yavrum, aklını başına al!" Fıtnat'ın buna verdiği cevap daha acıklı olmuştur: "Ah!.. Dilerim Allah'tan bizi satanların gözleri kör olsun."⁶²¹

Ahmet Mithat Efendi *Esaret* romanında olduğu gibi başka eserlerinde de esaretten bahsetmiştir. Fakat Ahmet Mithat Efendi bir taraftan da Osmanlı'daki esirlik anlayışını yine Batı'ya karşı savunmuştur. Osmanlılar esirlere iyi muamele etmektedir, onları yetiştirmektedir, şahsiyet kazandırmaktadır ve esir kadınları düşmekten kurtarmaktadır.⁶²² "Felatun Bey ve Rakım Efendi'deki Canan karakteri de, kültürü, güzelliği, giyim kuşamı, ev içindeki serbestliği ve dirayetiyle, İngiliz kızlarını şaşırtacak bir "esir"dir. Hüseyin Fellah'ın kahramanı Şehlevend açlıktan ölme veya düşme tehlikesi karşısında, hürriyetini feda edip kendisini esir olarak satar. Roman kahramanlarının bu davranışlarında Yeni Osmanlılar gibi hür olmaktan çok "tabi" olmaktan hoşlanan yazarın zihniyetini sezme mümkündür."⁶²³

Ahmet Mithat Efendi *Sevda-yı Sa'yü Amel* kitabında *hürriyet ve vatan aşkını* birlikte ele almıştır ve birbirine bağlamıştır. Ahmet Mithat Efendi'ye göre, insanda hürriyet aşkı öyle bir sevdâ hükmünü alır ki; sevgililerine aşk yolunda söyledikleri sözlerin daha tesirlisini,

⁶²¹ Ahmed Midhat Efendi (2014). *Esaret*. (Haz. H. Alacatlı). (2. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları, 26-27; (Eserin orijinali 1870 yılında yayınlanmıştır).

⁶²² Uğurcan. 2017, **a.g.e.**, 198-199.

⁶²³ Uğurcan. 2017, **a.g.e.**, 199.

daha tatlısını, daha hikmetlisini bu yolda söyletir. Keza vatan aşkı da kendi muhiplerinin o kadar mukaddes bir mahbubu olmuştur ki, pek büyük insanlar nezdinde bile kendi vücutlarının kıymetinden daha değerli hale gelmiştir. Öyle ki bu yolda o vücudu fedaya hazırdırlar. Ancak bundan evvel *vatan* denilecek, sınırları belli bir yer ortaya konulmalıdır. Ki insanlar buraya büyük bir aşkla bağlanabilsin ve diğer aşkları da anlamını bulsun. Ahmet Mithat Efendi, işte *Sevda-yı Sa'y ü Amel* adlı eserinde bunu tahlil ederek, meselenin temeline inmiştir. Osmanlı'nın geri kalmışlığı karşısında çalışma ve iş aşkının niçin yeterince Osmanlı tebaasında yerleşmediğini irdelerken, çok önemli bir noktaya temas etmiştir. Ortada *vatan* diye sahiplenilebilecek sınırları sağlam bir toprak parçası yoksa yani somut bir *vatan* fikri yoksa düşünsel manada da vatan fikri oluşmayacaktır. Dolayısıyla ortada bir vatan fikri yoksa aşkla bağlanılacak bir çalışma fikri de olmayacaktır. Ona göre; Avrupalıların çalışma aşkının temelinde bu *vatan* fikri vardır. Peki, Osmanlı'da *sevda-yı say ü amel*, vatan ve hürriyet aşkı kadar genişlemiş midir? “Zira bir isti'dadın inbisatı sa'ir isti'dadlarla beraber bulunur ise daha kolay müyesser olur.”⁶²⁴

Yani çalışma aşkının ortaya çıkması için bir vatan aşkı gerekmektedir. Oysa Ahmet Midhat Efendi'ye göre, halkın büyük çoğunluğunda bu yoktur çünkü daha vatan fikrine sahip değillerdir. Ahmet Mithat Efendi bunu hala göçebelik hal ve tavrının tesirinin devam etmesine bağlamıştır: “Bu misillü ahalide *sevda-yı vatan* istidadı münbasıt olmak için evvela vatan fikri ta'yin edilmelidir. Ya'ni o misüllü akvâmdan müteşekkil olan devletin hududu dâhilî bir vatan-ı umûmî olduğu hakkındaki fikr-i siyâsiyeden başlayarak vatan o aşiretlünün gözleri önünde teşekkül idüp onun kudsiyet ve kıymeti dahî ta'yin etmelidir ki *sevdâ-yı vatan* inbisât eylesin.”⁶²⁵ Halkın bu kısmını aşiretler olarak niteleyen Ahmet Mithat Efendi, tıpkı *sevda-yı vatan* gibi, *sevda-yı hürriyetin* de bu halkta ortaya çıkması için yine önce vatan fikrinin yerleşmiş olması gerektiğini vurgulamıştır: “*Sevda-yı hürriyet* dahi böyledir. Zikrolunan aşâyir ahalisini ya hiç esâret görmemiş farz etsek birer ma'naya göre bunların ikisi de sahih olabilir.”⁶²⁶

Ahmet Mithat Efendi'nin ikisini de sahih kabul etmesinin sebebi şudur: Esaret görmemişlerdir çünkü belki birçoğu hala bu zamana kadar dahi esaret altına girmemişlerdir. Hürriyet görmemişlerdir çünkü Ahmet Mithat Efendi'ye göre böyle yaşayan bir topluluğun

⁶²⁴ Ahmet Mithat Efendi. (2016). *Sevdâ-yı Sa'y ü Amel*. (Editör: H. Uçan). (1. Baskı). İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 10; (Eserin orijinali, 1878'de yayınlanmıştır).

⁶²⁵ Ahmet Mithat Efendi. 2016, **a.g.e.**, 10-11.

⁶²⁶ Ahmet Mithat Efendi. 2016, **a.g.e.**, 11.

hürriyet anlayışı hürriyet-i hayvaniye addolunur: “Her hücumu kendi savuşturma mecburiyetinde olduğu için, kendi hak, güvenlik ve özgürlüğünü hürriyet-i siyasiye erbabının toplumu muhafaza ve himaye etmesi gibi bir nimete müyesser olmamıştır: Şu halde ne zulümle mazlum ne esâretle esîr ne hürriyetle hür olmayan bir halk hürriyet için it’âb-ı efkâr dahi etmez ise onda sevdâ-yı hürriyet inbisâta gelir mi?”⁶²⁷

Ahmet Mithat Efendi’ye göre bunun sebeplerinden biri, bir vakitlere gelinceye kadar ve hatta hala belki birçok yerlerde köy ve kasaba ve şehir ahalilerinin dahi bedeviler gibi bir hayat sürdürüyor olmasıdır. Ahmet Mithat Efendi bunu ilginç örneklerle açıklamıştır. İstanbul’da bile böyle hayatların izlerini görmek mümkündür. Bu izler yaşamın çoğu alanında kendini göstermektedir. Evlerde hala sepet, sandık gibi eşyalar vardır. Çamaşırlar bunlara konulur. Oysa Ahmet Mithat Efendi’ye göre bunlar, hemen sabahleyin hayvanlara yükletilip yola çıkmaya mahsus kaplardır. Elbiselerin dolaplarda tutulmayıp, sandıklarda tutulmasını yerlilik, seyyarlık kıyaslamasıyla açıklamıştır. Ona keza kaşıkların bir keseye konup duvara asılması, çoğu hanelerde kahvenin bile keselere konulup, bekletilmesi bir yolculuk işaretidir. Yatakların sabahleyin bağlanması, sanki biraz sonra develere, katırlara yüklenecek intibâı vermektedir. Bir karyoladaki yerlilik ile yer yatağının bağlarındaki seyyarlık hali de bu işaretlerden biridir. Yine, Avrupalı günübürlük alışverişi yaparken, Ahmet Mithat Efendi’nin bahsettiği seyyarlık duygusunu içinde taşımaktan sebep bu kesim, erzaklarını kilerde torbalara koymaktadır. Bunlar fazladan olanlardır. Hâlbuki Ahmet Mithat Efendi’ye göre, yerli halk için fazla erzaka ve bunların toplu ve hazır tutulmasına ne gerek vardır? İstanbul pazarları da bir kervan suretindedir. Adeta birer panayır gibidir. Bu kadar ince tetkikin şaşılacak bulunmasına karşılık cevabı hazırdır Ahmet Mithat Efendi’nin. Bunları tetkik ederek, vatan edinmek için, vatan fikrinin kuvvetlenmesi gerektiği ve bunun için ta buralara kadar gidilmesi gerektiği sonucuna varmıştır. Dolayısıyla halkta bir hürriyet, çalışma fikri oluşmamıştır. Hal böyle olunca hürriyet fikrinin de yeşerdiğini söylemek mümkün değildir: “Demek oluyor ki bizde sevdâ-yı vatan ve savdâ-yı hürriyetin yeni uyanmaya başlaması, vatan ve hürriyet keyfiyetlerinin dahi zihinlerde yeni ta’ayyün etmesiyle üdebamızın da irşâdından ne’şet eylemiştir.”⁶²⁸

Ahmet Mithat Efendi, yetişmesinde çok destek olduğu Fatma Aliye Hanım’ı birçok açıdan da yönlendirmiştir. Ona tavsiyelerinin yanı sıra çok sert eleştirilerde de bulunan

⁶²⁷ Ahmet Mithat Efendi. 2016, **a.g.e.**, 11.

⁶²⁸ Ahmet Mithat Efendi. 2016, **a.g.e.**, 13.

Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye Hanım'ın şiire karşı ilgisinin artması ve şiir denemelerine girişmesi üzerine sert tepki göstermiştir. Çünkü dönemine göre, çok özgür sayılabilecek bir şekilde evli bir hanım ve evli bir erkek mektuplaşmaktadır ve Fatma Aliye Hanım, Ahmet Mithat Efendi'ye bu şiirlerin örneklerini mektuplarında yazmaktadır. Ahmet Mithat Efendi, birçok alanda eser vermesine rağmen, şiire karşı aynı tavrı göstermemiş ve şiire karşı özel bir husumet beslediğinden söz etmiştir. Bu bağlamda tabir-i caizse üzerine titrediği Fatma Aliye Hanım'ın da şiirle ilgilenmesini istememektedir. Her konuda son derece açık fikirlilikle görüş belirten Ahmet Mithat Efendi, şiir konusunda biraz tutucu bir bakışa sahiptir.⁶²⁹

Ancak bu çalışma açısından, bu konu başlığı altında dikkate değer husus, Ahmet Mithat Efendi'nin şiirle-hürriyet konusunu bağdaştırmasıdır. Ahmet Mithat Efendi bir mektubunda, edebe/ahlâka aykırı bulduğu bazı şiirleri değerlendirmiş ve Osmanlı'da bu işi genelde Acemlerin yaptığını ve onların yolundan gitmek mecburiyetinde olmadıklarını söylemiştir. Ancak Ahmet Mithat Efendi'nin bu konudaki bir diğer endişesi şudur: Fatma Aliye Hanım'la döneme, dönemin şartlarına ve ailelerine rağmen serbestçe mektuplar aracılığıyla muhaberat edebilmektedirler. Hatta Ahmet Mithat Efendi bunların bazılarını yayımlayabilmektedir. Ancak Fatma Aliye Hanım, şiir konusunda ısrar ederse, şiirin mahiyetine göre bazı anlamlar çıkarılabilir endişesini taşımaktadır. Bunu nazik bir üslupla, Fatma Aliye Hanım'a izah etmiştir. Mektuplaşmalarının ve Fatma Aliye Hanım'ın yazılarının yayınlanabilmesi, edebiyat konusunda ikisinin mutaassıp olmasına bağlıdır: “Ama terbiye-i insâniyeyi bu dereceye vardırabilmek için edebiyat husûsunda gayet mutaassıb olmalıyız. Ben Prens Halimler, Kamil Paşa merhumlar, Server Paşa merhumlar hikmetini beğenmem. Henüz hakkımız olmayan bir hürriyete göz dikemem.”⁶³⁰

Henüz hak edilmemiş bir *hürriyete* göz dikmemekten bahseden Ahmet Mithat Efendi, böyle olursa ellerindeki *hürriyeti* de büsbütün kaybetmekten endişe etmektedir: “Hele ister barbarlığa hamlolunsun, ister taassuba, edebiyat âleminde safvet ve masumiyet-i kulûbu lerze-nâk edecek imâları bile tecviz edemem. Niçin biliyor musunuz? Bizi asıl hürriyet ve salâhiyet-i medeniye ve insaniyeden daha çok asırlar mahrum bırakacağı için!”⁶³¹

⁶²⁹ Ahmet Mithat Efendi. (2011). *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*. (Haz. F. S. İnceoğlu., Z. S. Berktaş). (1. Baskı). İstanbul: Klasik Yayınları, 67.

⁶³⁰ Ahmet Mithat Efendi. 2011, **a.g.e.**, 69

⁶³¹ Ahmet Mithat Efendi. 2011, **a.g.e.**, 69

6. İSLAMCILIK VE AHMET MİTHAT EFENDİ

Osmanlı Devleti'nde *Batılılaşmaya* dönük yenileşme hareketlerine gelen tepkiler, 1840'lardan itibaren başlamıştır. Bu karşıt tepkinin adı o zamanlar *İslamcılık* değildir, lakin Batılılaşmaya karşı Osmanlı'nın ve İslam'ın değerlerini korumak isteyen bir kitle hep mevcuttur. "Hareket, 1840'lardan beri genel bir 'Müslümanca' tepki olarak, şekilsiz, fakat ısrarlı bir 'arka plan' unsuru olarak ortaya çıkıyordu. Hareketin 'kuramcı'larının olduğunu söylemek mümkün değildir. İlk işaretlerinden biri Nakşibendi şeyhinin padişah aleyhinde bir komplo olarak hazırladığı ve öncülüğünü yaptığı bir karşı koyma hareketidir (1859 Kuleli Vak'ası)."⁶³²

Şerif Mardin, *İslamcılık*'a eğilimin Âli Paşa'nın 1871'de ölümünden sonra Osmanlı Devleti'nin resmi katmanlarında etkisinin görülmeye başlandığını, ancak akıma yönelik ideolojinin yavaş geliştiğini ifade ederek, "yaklaşımın sistematik ideolojisi son derece yavaş gelişmiştir ve bir asır sonra bile açıklığa kavuştuğu söylenemez"⁶³³ demektedir. Tanpınar ise devre ait şu görüşleri dile getirmektedir: "Bu devirde bütün zihnî gerginlikler fikhın ve İslam hukukunun etrafındadır. Hürriyet için, medeniyet için mücadele eden Ziya Paşa'nın, 'Zafernamesi'nde Âli ve Fuad Paşa'lar hakkında kullandığı dil, 1856 fermanını beğenenleri, 'Müslüman kıyafetli Frenk bozmaları' tabiriyle zemmeden Cevdet Paşa'nın dilinin hemen hemen aynıdır. Namık Kemal ve Suavî, devlet tesislerinde, bir taraftan fikhî ve İslam hukukunu müdafaa ederlerken, diğer taraftan da büsbütün başka âmillerle İttihad-ı İslam fikrine gideceklerdir. Böylece, 1856 fermanı bir taraftan kendi ideolojisini, diğer taraftan da karşılığı olan bir asabiyeti ve görüşü getirmiş olacaktır. Hemen hemen Namık Kemal kadar anasırcı Osmanlı olan Suavî'nin, ileride göreceğimiz hilafet ve imamet meseleleri hakkındaki cesur fikirleri de bu vaziyete bağlanabilir. Cevdet Paşa gibi Tanzimat'ı ve yeniye benimsemiş medeniyetçi bir insan tarafından bile sonradan o kadar mukavemete maruz kalan meşrutiyet fikrinin Aziz devrinde medreselerde ve ülema arasında geniş bir surette taraftar bulmasının bir sebebi de bu fermanın memlekette uyandırdığı ruh haleti olsa gerektir."⁶³⁴

İslamcılık, 1876'dan sonra dönemin baskın bir fikri akımı olarak, Osmanlı Devleti'nde netleşmeye başlamıştır. Baskın bir fikir olmasında en büyük faktör, II.

⁶³² Mardin. 1992, a.g.e., 91.

⁶³³ Mardin. 1992, a.g.e., 91.

⁶³⁴ Tanpınar. 1988, a.g.e., 153.

Abdülhamit'in bu akımı benimsemiş olmasıdır. Ancak II. Abdülhamit, bu fikri aynı zamanda bir devlet politikası olarak da görmüştür. II. Abdülhamit'i bu politikaya götüren en önemli faktör, onun aynı zamanda *halife* sıfatını taşıyor olmasıdır. II. Abdülhamit devletin çözümlüşüne karşı bir önlem olarak, iç ve dış politikada bu sıfatını kullanma yoluna gitmiştir.

II. Abdülhamit, İngiliz emperyalizmine karşı Hindistan'da *hilafet hareketini* başlatmıştır. Bunun yanı sıra Afrika'da ve Türkistan'da (Orta-Asya), İslamiyet'in yayılması için gösterdiği çabalar da bu bağlamda değerlendirilmektedir.⁶³⁵ Bu akımın ortaya çıkma sebebi, *Batılılaşmaya* karşı bir tepki olarak da görülmektedir. Bu akım, *İttihâd-ı İslâm* (İslam Birliği)'ı savunarak, Osmanlı siyasetine dönem itibariyle yön verirken, dünyaya yayılan Batı emperyalizmine karşı da çözümünü İslamiyet içinde arayan bir düşünce akımı olarak şekillenmiştir.⁶³⁶ Bu akımın *Batılılaşma* karşıtı olarak konumlanması, İslamcılarının; Tanzimat'la birlikte Osmanlı'nın kültürünü kaybettiğine, Batı karşısında manevi değerlerin korunamadığına yönelik düşünceleri sebebiyle olmuştur. İslamcılar Tanzimat'ın zımnen şariat değerlerini inkâr ettiği düşüncesini taşımaktadır. Bu bağlamda inkâr edilen bu değerler, İslamcılara göre, Osmanlı toplumuna geri getirilmelidir.⁶³⁷ Halil İnalcık bu noktada *İslamcılık* akımı ifadesinin, yanlış yorumlara yol açabileceğini söylemiştir. Ona göre; "bunu, Şeriatçılık, yani şeriata öncelik verme şeklinde anlamak"⁶³⁸ daha doğru olacaktır. Bu fikri akımın ileri gelenleri arasında Cevdet Paşa ve Şirvanizade Rüşdü Paşa'yı saymak mümkündür.⁶³⁹ "Devlet politikasının dışında Cemalettin Afgani'nin başını çektiği bir düşünce akımı olarak beliren *İslamcılık*'tan etkilenenlerin bir bölümü, yaşanan sorunların çözümü için İslam'ın hurafelerden arınarak, ilk şekline geri dönülmesinin gerekliliğini vurgulamışlardır. Bu gerçekleşirse, Osmanlı Devleti geçmişteki güçlü dönemine geri dönebilecektir. Buna karşılık diğer kesim ise dinin kurallarını değiştirmemekle birlikte, Batı'nın teknik ve biliminden yararlanıp yeni içtihatlar yapılarak, İslamiyet'in çağdaş şartlara göre düzenlenebileceği fikrini öne sürmüştür. *İslamcılık*, Mehmet Akif'in çıkarttığı *Sırat-ı Müstakim* (daha sonra *Sebilürreşat*), *Volkan*, *Saday-ı Hak* gibi dergilerde tartışılmış ve vücut bulmuştur."⁶⁴⁰

⁶³⁵ İnalcık. 2016, **a.g.e.**, 307.

⁶³⁶ Ertan. 2017, **a.g.e.**, 45.

⁶³⁷ Mardin. 1992, **a.g.e.**, 91-92.

⁶³⁸ İnalcık. 2016, **a.g.e.**, 307.

⁶³⁹ Mardin. 1992, **a.g.e.**, 91.

⁶⁴⁰ Ertan. 2017, **a.g.e.**, 45.

Charles Darwin'in 1865'te ortaya koyduğu düşünceleri, Batı'da olay haline gelmiştir. *Türlerin Kökeni* isimli kitabında Darwin, hayat mücadelesinde güçlü olanın diğer türleri ortadan kaldırdığını ifade etmiştir. Bunu siyaset düşünce sahasına uyarlayan Batı, üstte kalan ırkların, medeniyeti ileri götürecektir ırklar olduğu yaklaşımını benimsemiştir. Bu ırkçı bakış açısının uzantıları 1870'den sonra 'Pan' milliyetçiliklerine dayanak olmuştur. *Slavlar ve Almanlar* gibi parçaları yeryüzüne dağılan milletler, bu parçaları birleştirip yeni bir devlet kurmayı en tabii hakları olarak görmektedir. Önceden de 'Pan' ideolojisiyle hareket eden milletlere; Darwin'in bu teorisi yol gösterici olmuştur. Osmanlı-Rus Harbi'nde *Panslav* görüşü etkili olmuştur. Buna karşılık II. Abdülhamit, *Panislamizm*'i buna bir tepki olarak ele almaktadır. *Panslav* ve benzer görüşlere karşı zaten Osmanlı'da bazı düşünürlerde de uyanmalar meydana gelmiştir. II. Abdülhamit'in yaptığı emperyalizmin güçlendiği bir dönemde bu görüşleri tek bir ideoloji altında toplamaktır. Bu bağlamda II. Abdülhamit'in İslamcılığının iki dayanağı vardır: Biri; Osmanlı Müslümanlarını *İslam* bayrağı altında toplamak, diğeri; başka ülkelerdeki Müslümanları *Halifelik* makamını devreye sokarak, birlik içinde hareket etmesini sağlamaktır. Şerif Mardin bunlardan ilkinin bir dereceye kadar başarılı olduğunu ifade etmektedir: "Bu iki yönden birincisi, bir dereceye kadar başarılı oldu. Anadolu'nun bölük pörçük, birlik duygusundan yoksun köylüsü, Abdülhamid devrinin sonuna doğru, Müslümanlığın ayırıcı nitelikleri üzerine kurulu bir bilinç başlangıcına sahip olmuştur."⁶⁴¹

Ancak II. Abdülhamit'in İslam birliği düşüncesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. *Arnavut İsyanı* bu sonuçlardan biridir. Bir diğer başarısızlık ise Birinci Dünya Savaşı'nda görülmüştür. Bu savaş esnasında başlayan Arap İsyanı, *İslamcılık* fikrinin siyasal manada alternatif nitelik taşımadığını göstermiştir.⁶⁴²

Ahmet Mithat Efendi'de *İslamcılık* fikri ise büyük ölçüde II. Abdülhamit döneminde şekillenmiştir. Esasen Ahmet Mithat Efendi'de *Osmanlıcılık* ve *İslamcılık* fikirleri iç içe geçmiştir. Bu yüzden Batı karşısında müdafaaları da ikisi üzerinedir. İkisine birden vurgu yaparak mücadelesini sürdürmektedir.

Ahmet Mithat Efendi'nin 1889 yılında katıldığı Stockholm'deki 8. Müsteşrikler Kongresi, ona birçok açıdan yeni ufuklar kazandırmıştır. Batı'yı evinde gözlemlene ve

⁶⁴¹ Mardin. 1992, a.g.e., 93-94.

⁶⁴² Ertan. 2017, a.g.e., 46.

tanıma fırsatı bulan Ahmet Mithat Efendi, onların İslam ve Osmanlı hakkındaki fikirlerine de vakıf olmuştur. Ahmet Mithat Efendi'ye göre bu fikirler eksik ve yetersizdir. Cemil Meriç, Ahmet Mithat Efendi'yi, İslam'a tevcih edilen her tenkit karşısında aşılmaz bir hisar olarak tanımlamıştır. Ahmet Mithat Efendi Meriç'e göre Müsteşrikler Kongresi'nde; "Avrupa'nın kendini beğenmiş ilim adamlarına vakur bir celadetle Türkün ve İslam'ın haklarını haykıran kişidir. O, İlay-ı Kelimetullah uğrunda Hıristiyan dünyanın Katolik, Protestan bütün haçlılarına meydan okur. O kibar ve ağırbaşlı insan, din ve devletin haklarını korumak söz konusu olunca kalemını kılıç gibi kullanmıştır."⁶⁴³

Bu dönemde Batı'da, 18. yüzyıldaki gibi *Türkler* ve *Türk Devleti* karşıtlığı yoktur. Onun yerini, Doğu'daki Müslüman halklar ve İslam karşıtlığı almıştır. Bu dönemde Batılı popüler yazarlar, *Doğu*, *Doğu olarak kalacak*, *Batı*, *Batı olarak kalacak* ve asla birleşmeyecekler, sloganını yaymaktadır.⁶⁴⁴ Bunlardan en ses getireni Ernest Renan olmuştur. *Bilim ve İslamlık* adlı konferansta Ernest Renan, İslam'ı bilim ve felsefe düşmanı ilan etmiştir. Renan, İslam'ın din ve devleti birarada düşünmesinden dolayı değişmeye ve ilerlemeye düşman olduğunu savunmuştur. Renan'a göre bu yüzden Müslümanlar ilerleyemezlerdi. Bunun sorumlusu ise *Türkler* ve *Araplardır*. Doğal olarak Renan'ın bu görüşleri bütün İslam ülkelerinde tepkiyle karşılanmıştır. Bu ülkelerden birisi de Osmanlı Devleti'dir. II. Abdülhamit dönemindeki yazarlar arasında en sert tepkiyi veren ise Namık Kemal'dir. Berkes'e göre Namık Kemal, Renan'a itiraz etmesi gereken yerlerde değil, itiraz etmemesi gereken yerlerde itiraz etmiştir. Böylece *Yeni Osmanlılar* düşüncesinin çağdaşlaşma mücadelesindeki bir fırsatı kaçırmıştır. O fırsat, Namık Kemal'in ve etkin olduğu düşünce dünyasının *din-devlet kompleksi* konusundaki yanlısını kavraması fırsattır. Namık Kemal'i Renan'a yazdığı reddiye konusunda böyle kritik eden Niyazi Berkes, Namık Kemal'i yine de idealist ve namuslu aydınlar sınıfında değerlendirirken, Ahmet Mithat Efendi konusunda Cemil Meriç gibi düşünmemektedir: "Onun gibi idealist ve namuslu olmayan açığözler, işin daha kolayına giderek, Renan'a değil, sıradan Hıristiyan misyonerlerine çatarak Müslümanlık'ın savunucusu durumuna geçtiler. Namık Kemal'in heyecanlı reddiyesinden bir sonuç çıkmadı, bir edebiyat örneği olarak kaldı. Ahmet Mithat Efendi gibi açığöz yazarlar ise, çabalarının mükâfatlarını gördüler. Abdülhamit dönemi

⁶⁴³ Meriç, C. (2018). *Kültürden İrfana*. (6. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 279-281.

⁶⁴⁴ Berkes. 2017, *a.g.e.*, 352.

düşününün özelliklerinden olan reddiyecilik (apologetique) edebiyatıyla bütün bilim ve fenlerin aslında Arapların yaratısı olduğu tezini işlemeye başladılar.”⁶⁴⁵

Ahmet Mithat Efendi, tarihi konuları işlerken de devrinin *İslamcılık* ve *Osmanlıcılık* ideolojilerini savunmuştur. *Süleyman Muslî*, *Ahmet Metin* ve *Şirzad* adlı kitaplarında İslamiyet’i yüceltmıştır. ⁶⁴⁶ “O, gençlik çağında yayımladığı yazılarında –İslâmî inanç sistemiyle çatışmayacağı kanaatini muhafaza etmek kaydıyla- birtakım materyalist ve pozitivist bilgileri benimsemiş, fakat zamanla daha spiritüalist görüşleri desteklemiştir. Buna paralel olarak İslam ahlakına ve doktrinine gittikçe artan bir bağlılık göstermiştir.”⁶⁴⁷

Ahmet Mithat Efendi, İslam’ı müdafaa etmesinin sebebini, ilahi bir düşünceye bağlamaktadır. Çünkü Allah onu bu hizmette memur etmiştir: “Allah bizi İslam’a hizmete me’ mûr etmiş olduğundan bu irâde-i ilahiyesinin esbâbını dahi tehyie etmesine ta’accüb bile etmemeli.”⁶⁴⁸

Ahmed Mithat Efendi, Kur’an’ı Kerim’i de tefsir etmek istemiştir. Mûsâ Kâzım Efendi⁶⁴⁹ ile beraber bir tefsir çalışması olduğu bilinmektedir. *Kur’an-ı Kerim’in Felsefesi* adlı bir çalışması vardır. Ancak böyle bir kitaba ulaşmak mümkün olmamıştır.⁶⁵⁰

6.1. II. Abdülhamit ve Ahmet Mithat Efendi

Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Mithat Efendi’yi *yeni devrin sözcüsü* olarak tanımlamıştır.⁶⁵¹ Niyazi Berkes de Ahmet Mithat Efendi’yi, II. Abdülhamit’in döneminin *savunucusu ve sözcüsü*⁶⁵² olarak adlandırmıştır. Her ikisi de bu tanımında haksız değildir. II.

⁶⁴⁵ Berkes.2017, a.g.e., 353.

⁶⁴⁶ Uğurcan, S. 1995, a.g.e., 557.

⁶⁴⁷ Okay, O. (1998). “Ahmet Mithat Efendi”. *DİA*. (C.II. s. 102). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

⁶⁴⁸ Ahmet Mithat Efendi. (2011). *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye’ye Mektuplar*. (Haz. F. S. İnceoğlu., Z. S. Berktaş). (1. Baskı). İstanbul: Klasik Yayınları, 275.

⁶⁴⁹ “Tanzimat döneminde masonlukları, rindlikleri bilinen kişilerden tutumunu değiştirip aşırı dindar gözükebilenler yakayı kurtarabiliyorlardı. Kendisi de bir mason olan, Meşrutiyet dönemi şeyhülislamlarından, ulemâdan Musa Kâzım Efendi (1858-1910), anılarında bu dönüşümü şöyle anlatır: ‘Mürtekiplerin büyükleri arasına geçen zatlar, ayıplarını örtmek, günahlarını saklamak için daima namaz kırlarlar, seccadelerini resmî makamlara bile taşıtırırlardı. Rahmetli Abidin Paşa (Kanun-ı Esasi Komisyonu üyesi) feylesof bir zat olduğu halde (o zaman feylesof demek dinsiz demektir) başını seccadeden kaldırmazdı. Mebeyin’de ve Bâb-ı âli’de makbul ve beğenilir kişi olmak için mutlaka post-nişin güruhuna katılmak zorunluluğu vardı... Halifelik, Tanrılık seviyesine yükseltildi. Saray dolaylarında dergâhlar açıldı. Şeyh Zâfir, mağripte maşrika kondu. Ebü’l-Hudâ ile beraber sarayı tehlihâne yaptılar.” Berkes. 2017, a.g.e., 347-348.

⁶⁵⁰ Okay. 1998, a.g.e., 102.

⁶⁵¹ Tanpınar. 1988, a.g.e., 451.

⁶⁵² Berkes. 2017, a.g.e., 370.

Abdülhamit'in icraatlarını duyurmak için II. Abdülhamit döneminin birinci senesini bir kitapla anlatmakla işe başlayan Ahmet Mithat Efendi, sonraki dönemde de bunu çeşitli kanallar vasıtasıyla yapmaya devam etmiştir. Bu kitap *Üss-i İnkılâp*'tır ve iki ciltten oluşmaktadır. Birinci cildi II. Abdülhamit'ten öncesini, ikinci cildi ise II. Abdülhamit'in tahta cülusundan birinci senesine kadar olan devri kapsamaktadır.

Ahmet Mithat Efendi *Üss-i İnkılâp*'ta, Abdülaziz'i (1861-1876) iyice yerdikten sonra II. Abdülhamit'ten övgüyle söz etmiştir: “İşte işin hakikati bundan ibaret iken; Abdülaziz Han devrinde millet, hürriyetle idare edilmek şöyle dursun, hatta hürriyetin sözünü ağzına alma, küfür bir söz söylemiş kadar düşmanlık sayılmıştır. Bu hale göre elbette, hürriyetçi olması tabîi bulunan kamuoyu da, o idareye hakkıyla nefret ve düşmanlık göstermiştir.”⁶⁵³ Hemen akabinde II. Abdülhamit hakkındaki düşüncelerini serdedmiştir: “İşte bu güzel ahlaklı padişahımız, uzun inceleme, araştırma ve okumakla her gizliye ve gerçeğe vakıf olmuştu. İstibdat idaresinin yalnız buraya kadar sayılanlardan ibaret değil, daha nice nice kötülük ve zararlarını görmüş ve bir devletin büyüklüğünün, milletinin gücüyle husule geleceğini ve milletin gücünün ise, güzel yönetime bağlı olduğunu anlamıştı. Keyfi idare denilen ve bu idarecilerin zevk, safa, israf, sefahat ve bencillik arasında lütfen feda edecekleri mesaiden ibaret bulunan bir idare ile bu istenenlerin elde edilemeyeceğini biliyordu. Bundan dolayı keyfi idarenin, bazı kimseler için pek zevkli ve pek faydalı olabilse de, milleti ve hükümdarını mutlu edemeyeceğine ve tam hürriyetin; zararlı olmak şöyle dursun, tersine milletle hükümdarı bir can taşıyor gibi yekvücut edeceğine inanmıştı. En büyük emeli; milletinin gerçek selametinden ibaretti ve kendi rahat ve huzurunu da o yolda feda etmekte. Ömrünü milletine hizmet için vakfeden bir hükümdarın istibdadı yok edip, hürriyeti genişletmesinden hiçbir şekilde çekinmeyeceği açıktı.”⁶⁵⁴

Ahmet Mithat Efendi, 1880 senesinde neşrettiği *Sevdâ-yı Sa'y ü Amel* kitabında, Abdülhamid Han'ı da unutmamıştır. Çalışma aşkını anlattığı bu eserinde, meğer bu aşk padişahlarda da bulunmuş diyerek, II. Abdülhamit'i örnek vermiştir: “Şu fıkrâi meşhûreye fâik olan padişah kim olduğunu su'âl ediyorsunuz değil mi? İşte şevketlü ‘Sultan Gazi Abdülhamid Hân-ı Sâni’ hazretleri!”⁶⁵⁵ Ahmet Mithat Efendi, II. Abdülhamit'in bu

⁶⁵³ Ahmet Mithat Efendi. (2005). *Üss-i İnkılâp -2-*. (Haz. T. G. Seratlı). (1. Baskı). İstanbul: Selis Kitaplar, 137; (Eserin orijinali 1876-1877 yıllarında yayınlanmıştır).

⁶⁵⁴ Ahmet Mithat Efendi. 2005, *a.g.e.*, 143-144.

⁶⁵⁵ Ahmet Mithat Efendi. (2016). *Sevdâ-yı Sa'y ü Amel*. (Editör: H. Uçan). (1. Baskı). İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 37; (Eserin orijinali, 1878'de yayınlanmıştır).

konudaki görüşlerini, “*katiyen muhakkaktır*” notunu düşerek okurlarıyla paylaşmıştır. II. Abdülhamit bir gün huzuruna kabul ettiği *sevdâ-yı sa’y ü amel* erbabı bir adamı taltif ve teşvik ettikten sonra kendisi şunları söylemiştir: “Dünyada benim devlet ve milletim hıdemâtı yolunda çalışmaktan başka hiçbir zevkim yoktur. Zevki başka yerde aramaya zaten ne hacet vardır? Bir hükümdar için teb’asını mes’ûd etmeye çalışarak bu mesâ’îsi ile teb’asının teveccüh ve aferinin kazanmaktan büyük mükâfat olur mu? Her zevk her sâfâ asılsızdır. Cihânda tahsin ve âferin-i umumiye mazhar olmaktan büyük hiçbir mükâfât ve onun zımnındaki sâfâdan başka hiçbir sâfâ yoktur. Çünkü bu sâfâ ebedîdir. İşte ben şu gayrette olduğumdan dâ’ima bu sevdâ-yı sa’y ü amel ile çalışacağım. Bu yolda bana peyrev olacak erbâb-ı sa’y u gayreti birer birer bi’t-tecrübe himâyem altına alacağım. Onları dahi istihdam ederek bi-tevfikihi-Te’âlâ cümle için mu’âsırın ve ahlâfın âferin ve hayır du’alarını kazanacağım.”⁶⁵⁶

Ahmet Mithat Efendi’nin *Sevda-yı Sa’y ü Amel* adlı eserinde kaleme aldığı düşünceler, Abdülhamit’ten alıntılacağı bu sözlerin geniş çapta açıklaması gibidir. Dönem itibariyle Ahmet Mithat Efendi’nin bu eseri, Abdülhamit’e atıflarla kaleme alması, hep bu yönde eleştirildiği gibi, Abdülhamit’in gözüne biraz daha girme çabası gibi görülebilir. Ancak bu haksız bir eleştiri olacaktır. Zira Ahmet Mithat Efendi bu yöndeki düşüncelerini bundan önce de gerek yazılarında, gerek bizzat hayatında göstermiştir. *Menfa*’da yazdıkları ve sürgünde yaptıkları bu düşüncelerden farksız değildir. Ayrıca Abdülhamit’le onu ortak bir alanda buluşturan sadece bu düşünceleri de değildir. Birçok konuda Abdülhamit’le benzer düşüncelere sahiptir. Kendisindeki çalışma aşkı öteden beri bilinen Ahmet Mithat Efendi, padişahla aynı aşkı paylaşıyor olmaktan son derece mutludur ve bundan övgüyle söz etmiştir. Bu övgüsünde de samimi görünmektedir: “Tarihin esâmîsini kaydeylediği bunca padişahlar meyanında bu fikr-i bikri keşf ve küşâd etmiş bir padişahın daha ismini tarihte görmedim.”⁶⁵⁷

Ahmet Mithat Efendi’nin II. Abdülhamit’le bir diğer ortak yanı da, *II. Abdülhamit’in Avrupa medeniyetine bakış tarzı ile Ahmet Mithat Efendi’ninki arasında bir ayrılık*⁶⁵⁸ olmamasıdır. *Ahmet Mithat Efendi’nin terakki genel kavramı ile ifade ettiği fikir, II.*

⁶⁵⁶ Ahmet Mithat Efendi. 2016, **a.g.e.**, 37-38.

⁶⁵⁷ Ahmet Mithat Efendi. 2016, **a.g.e.** 38.

⁶⁵⁸ Okay, O. (2017). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Mithat Efendi*. (5. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 30-31.

*Abdülhamid’de Batı medeniyetinin dış gelişimi demek olan tekniğe tekabül etmektedir.*⁶⁵⁹ Ahmet Mithat Efendi’nin II. Abdülhamit ile paralellik arz eden bir diğer düşüncesi de *hürriyet* konusundadır.⁶⁶⁰

Sevda-yı hürriyet ve sevda-yı vatanın bugünkü (yaşadığı dönem) derecesine ulaşmasını teşekkürle karşılayan Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı’da esaretin, hiçbir zaman Avrupa’daki Ortaçağ esareti derecesine varmamış olduğunu ve bu yüzden hürriyete karşı ihtiyakın, Avrupa’daki gibi bir mertebeye ulaşmadığını söylemektedir. Halk Avrupa’daki gibi değil, akilane olarak hürriyeti benimsemiştir. Ancak bu yeterli değildir: “... *her ne kadar hürriyetçe derece-i kemâle henüz varamamış isek de yakîn bir zamanda varabileceğimizi ümîd eyeriz.*”⁶⁶¹ Döneminin diğer münevverlerinin aksine, II. Abdülhamit döneminde istibdad olmadığı düşüncesinde olan Ahmet Mithat Efendi, asıl istibdadın Abdülhamit’ten önceki dönemde olduğunu savunmuştur. Onu sürgüne gönderen de ona göre, bu istibdattır. Döneminde hürriyetin yeterince kemale ermediğini söylemiştir ama yine de bunu istibdadla açıklamamıştır: “Zira daha dünkü gün denilecek kadar yakîn bir zamanda bu ‘hürriyet’ lafz-ı mübârekini telaffuz etmek bile bir cinâyet addolunur iken el-yevm o lafzı hamdolsun ki hatt-ı hümâyûnlarda dahi kemâl-i mefharetle okumaktayız.”⁶⁶²

Tanpınar, Ahmet Mithat Efendi’nin, *Üss-i İnkılâp*’taki hürriyet ve meşrutiyet meselelerini ele alırken, erken davrandığını düşünmektedir: “Bununla beraber ‘Üss-i İnkılâp’ Ahmed Midhat Efendi’nin müteakip senelerde sarayla olan münasebetini zedeleyecek şekilde hürriyet ve meşrutiyet meseleleri üzerinde ısrar ediyordu.”⁶⁶³ Tanpınar isabetli bir tespitte bulunmaktadır. Zira bu iki konuda da Ahmet Mithat Efendi, erken hareket edip, erken karar vermiştir. Çünkü Meşrutiyet’in ilanından kısa bir süre sonra Kanun-i Esasi rafa kalkmış, meşruti idarede böylece anlamını kaybetmiştir. Hürriyet konusunda ise ileriki zamanlarda kaleme aldığı eserlerden anlıyoruz ki, başta kendisi baskıdan mustarıptır.

Ahmet Mithat Efendi hayatının ilerleyen evrelerinde, Rusya Müslümanları ile sıkı irtibat haline girmiştir. Bu sırada da bir Rus muhabir, *Novoya Vremya* gazetesinde yayınlamak için kendisiyle bir röportaj gerçekleştirmiştir. *Novaya Vremya* muhabiri Ahmet

⁶⁵⁹ Okay, 2017., a.g.e., 31.

⁶⁶⁰ Okay, 2017., a.g.e., 31.

⁶⁶¹ Ahmet Mithat Efendi. (2016). *Sevdâ-yı Sa’y Ü Amel*. (Editör: H. Uçan). (1. Baskı). İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 39; (Eserin orijinali, 1878’de yayınlanmıştır).

⁶⁶² Ahmet Mithat Efendi. 2016, a.g.e. 40.

⁶⁶³ Tanpınar. 1988, a.g.e., 454.

Mithat Efendi'nin yanına çok ulu bir insan vasıtasıyla gitmiştir. Bu durumda, röportajda söylediği sözlerin saraydan verilen talimata göre söylenmesi de ihtimaldir. Özellikle Ahmet Midhat Efendi'nin muhabire: “Sözlerimi değiştirmeden yazınız. O zaman makalenizi sultan okusa da korkum yok” anlamında bir söz söylediği anlaşılmaktadır.⁶⁶⁴

Bu dönemdeki sansür, Ahmet Mithat Efendi'yi de rahatsız etmektedir. Fatma Aliye Hanım, yazdığı bir mektupta, Ahmet Mithat Efendi'ye, *El-Ehrâm* gazetesinde yayınlanmış bir mektubun, neden hala *Tercümân-ı Hakikat*'te yazılmadığını sormuştur. Ahmet Mithat Efendi buna şu şekilde cevap vermiştir: “Kızım! Ne unutuldu, ne mahzuru görüldü. Lâkin Türk'ün ‘lakırdı anlayan beri gelsin’ dediği gibi lakırdı anlamak şanıdan olmayan sansür memurları çıkardılar. Bu adamlar devletimize, padişahımıza şan u şeref olan hep bu gibi şeyleri çıkartıyorlar. Bıktık usandık ama kime lakırdı anlatabileceğiz?”⁶⁶⁵ Anlaşılağı üzere Ahmet Mithat Efendi burada da II. Abdülhamit'e bir kabahat bulmamıştır. Bu cevabı verdiği tarih 1892 yılıdır. Ancak bundan beş yıl sonra (1897) aynı sorunun devam ettiği yine Fatma Aliye Hanım'la aralarındaki mektuplaşmalardan anlaşılmaktadır: “Bugünkü tezkirenizde sorduğunuz makaleyi Macarca'dan mütercem makale ile beraber gazete için tertib ettirmiş idik. Meğer sansür edebiyatın bu nev'ine yevmî gazeteler için müsaid değil imiş. Makale-i müterceme biraz kolu kanadı kesilmiş olduğu halde neşr edilebildi.”⁶⁶⁶ Findley'e göre, II. Abdülhamit dönemi sansür ve istibdat dönemi olmasının yanı sıra yayıncılığın hızla geliştiği bir dönemdir. Bu yeni fikirlerin de yayılmasına olanak sağlamaktadır. Findley bu noktada, *bu paradoksu hiç kimse Ahmet Mithat Efendi kadar iyi cisimlendiremezdi*⁶⁶⁷ demektedir.

Ahmet Mithat Efendi'nin II. Abdülhamit'e olan yakınlığı, 1912'deki vefatından sonra da unutulmamıştır. Hatta Cumhuriyet'in ideolojisi Namık Kemal'e daha yakın durduğu için Ahmet Mithat Efendi uzun bir süre Cumhuriyet sonrası edebiyat ve fikir dünyası içinde de görmezden gelinmiştir. Takriben 1980'lere gelene kadar Ahmet Mithat'ın hak ettiği ilgiyi görmemesinin sebeplerinden biri de *Abdülhamitçiliği* olmuştur. “Zamanında dönemin aydınları Abdülhamit'e karşı bir tutum içindeyken Ahmet Mithat padişahı

⁶⁶⁴ Rızaeddin Fahreddin. 2018, **a.g.e.**, 62.

⁶⁶⁵ Ahmet Mithat Efendi. (2011). *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*. (Haz. F. S. İnceoğlu., Z. S. Berktaş). (1. Baskı). İstanbul: Klasik Yayınları, 98.

⁶⁶⁶ Ahmet Mithat Efendi. 2011. **a.g.e.**, 387.

⁶⁶⁷ Findley. 1999, **a.g.e.**, 12.

desteklemiş, zaman zaman kalemini onun hizmetine vermiştir. 1876 ve 1877’de yayınlanan iki ciltlik *Üss-i İnkılâp* başlıklı kitabı onun Abdülhamit yanlısı olduğunu tescillemiştir.”⁶⁶⁸

Ancak Esen bir noktada yanılmaktadır. Esen, *Cumhuriyet ideolojisinin 19. yüzyıl yazarları arasında kendisine “edebi baba” olarak siyaseten Ahmet Mithat’ın karşısında olan Namık Kemal’i seçmiştir* tespitinde ne kadar haklıysa, “Namık Kemal “vatan”, “hürriyet” gibi kavramları tartışırken Ahmet Mithat’ın sürekli olarak Osmanlılığı ve İslamiyet’i savunmuş olması Cumhuriyet döneminde yazılan edebiyat tarihlerinde Ahmet Mithat’ın kendisine nasıl bir yer bulacağını belirlemiştir”⁶⁶⁹ tespitinde yanılmaktadır. Ahmet Mithat Efendi, Abdülhamitçiliği sebebiyle dönemin ideolojisine ters düştüğü için dışlanmıştır ama bu dışlanma sebebi *Osmanlıcılığı* ve *İslamcılığı* olmasa gerektir. Çünkü vefat ettiği yıl olan 1912 senesinde *Türkçülük* akımı yeni yeni omurgasını bulmaya başlamıştır. Fakat ileriki başlıkta anlatılacağı üzere bu ideolojinin (*Türkçülük*) temellerini atanlardan birisi de Ahmet Mithat Efendi’dir. Ayrıca Namık Kemal, hayatının sonuna kadar *Osmanlıcılık* ve *İslamcılık* ideolojilerini savunmuştur. Bunu da son derece bilinçli hareket ederek yapmıştır. Ancak Ahmet Mithat Efendi’de henüz o dönemlerde adı tam olarak bir ideoloji manasında konmasa da *Türkçülük* fikri hayatının her döneminde mevcuttur. Gecesini gündüzüne katarak, -yöntemleri eleştirilse de- durmaksızın çalışarak, fiili manada da bu ideolojinin temsilcisi olmuştur.

Hakkı Tarık Us, doğumunun yüzüncü yıldönümünde Ahmet Mithat Efendi için 1944 yılında bir anma toplantısı düzenlemiştir. Sonradan bu toplantıyı *Bir Jübilenin İntiba’ları: Ahmed Midhat’ı Anıyoruz* adıyla kitap haline getirmiştir. Bu toplantıyı düzenlemesinde kitabının sonunda yer verdiği Ahmet Mithat Efendi’nin yayınlanmamış bir makalesini ortaya çıkarmış olmasının bir etkisi var mıdır, bu müphemdir fakat o makalede Ahmet Mithat Efendi, II. Abdülhamid ile ilgili gerçek düşüncelerini yazmıştır. Bu makale 1909 yılında yazılmıştır. Esasen Ahmet Mithat Efendi 1908’den sonra yazı hayatına ara vermiştir. Ara ara kendi gazetesi dışındaki gazetelerde yazılar yazmaktadır. Zaten *Tercüman-ı Hakikat*’ın idaresini Muhtar ve Nüzhet Beylere⁶⁷⁰ bırakmıştır. Muhtelif gazetelerin birinde yazdığı bir makalede Ahmet Mithat Efendi, *Milletin İsbat-ı Vücut Etmesi* başlığında bir yazı kaleme almıştır. Özetle şunları ifade etmektedir: “14. Lui’nin hükümet demek ben dememiş! Sözü

⁶⁶⁸ Esen, 2014, **a.g.e.**, 17

⁶⁶⁹ Esen, 2014, **a.g.e.**, 17

⁶⁷⁰ Us. 1955, **a.g.e.**, 157.

Mısır firavunlarından birinin (ene rabbiküm-ül-âlâ) sözünü hatırlatır. Müslümanlıkta, Osmanlılıkta da siyasî mevcudiyet evvelce milletten ibaret iken istibdat devrinde öyle dememişler; ama böyle bir söze muhatab olabilecek ortada kimse bulunmadığı için dememişlerdir. Acaba bu hal, o hükümdarların kendi menfaat-i mahsusa-i hükümlerine muvafık mı idi? Bu nasıl kabil olabilir ki bu iddiaya kalkışan hükümdarlar hakikat-i halde en zayıf birer hükümdar idi. Biz de o eski gazetelere bakalım. Selamlık resm-i âlileri için yazdıklarımız ayıp sayılacak şeyler değil mi idi? İhtilal derler, inkılâp derler; bunun mahiyet-i hakıkiyyesi milletin isbat-ı vücut etmesinden başka bir şey midir?”⁶⁷¹ Bu yazısı yayınlanınca, eskiden sahibi olduğu *Tercüman-ı Hakikat*’ten çok sert bir karşılıkla yazısına cevap verilmiştir. O sırada bu gazetede yazmakta olan Hüseyin Kazım, Ahmet Mithat Efendi’ye mazisini hatırlatmış ve ona biraz daha ihtiyatlı olmasını tavsiye etmiştir. İşte bu yazı üzerine Ahmet Mithat Efendi, kendisini savunan bir yazı kaleme almış, ancak bu makale yayınlanmamıştır. Ölümünden sonra kütüphanesinden çıkan kâğıtlar arasında bulunmuştur.⁶⁷²

Mazi ve İntikada İstidat başlıklı yazısında şu satırlar çok dikkat çekicidir: “Hüseyin Kâzım Bey oğlum diyor ki kırk beş seneyi aşan bir mazi-i neşriyatım var imiş. Doğrudur. Onun bütün müddet-i ömrünün bir buçuk mislinden ziyade! Yine diyor ki şakirdan bu kırk beş senelik hamule-i irfanından istifadeye daima şitaban imişler. Tevazuan, estağfirullah, ama pek de yanlış değildir; bunun için birçok âsar-ı hikmet-i disarımız hafızasında elân ziyet-saz imiş. Tebrik ederim. Ey sonra? Fakat keşke öyle olmasa imiş! Niçin? Çünkü (milletin isbat-ı vücut etmesi) makalemde medayıh-ı şahaneyi “ente rabbün-el-ala, mertebesine vardırılmış olmaklığımızı beğenmemişim, semm ü takbih etmişim. Şaşacak şey! Kırk beş senelik hizmetini beğenmediğiniz bir adamın hidemât-ı ahıyresinden birisini – hem de takdire muktedir olamadığımı için- beğenmemek ve hele kırk beş senelik beğenilerinizden de (keşke beğenmemiş olsaydım) diye nedamet bulunmasa, ya işin içinde bir ciddiyet bulunsa!

Hüseyin Kâzım Beyefendi oğluma sorarsanız işin içinde pek büyük ciddiyetler vardır. Ben, *Üss-i İnkılâp* muharriri Ahmed Midhat, Abdülhamid’i bani vü Muhsin-i meşrutiyet göstermişim. O zaman beyefendi oğlumun tohm-i hayatı henüz sulb-i pederde teşekkül etmemiş olmak lazım gelir ise de *Üss-i İnkılâp* henüz ellerde olduğu için dikkatli okur ise

⁶⁷¹ Us. 1955, a.g.e., 157.

⁶⁷² Us, 195, a.g.e., 158.

görür ki o zaman Abdülhamid öyle idi de öyle yazdım. Her sınıftan yüzlerce, binlerce halk onu alkışlıyordu. Tedricen nedametle nihayet otuz sene sonra bize “ente rabbün-el-ala”, dedirteceğini bir muharrir kuvve-i kudsiyye ile mi keşfederdi? Bu gün bu kadar hürriyetperest olan Hüseyin Kâzım beyefendi oğlumun şiddetli bir mürteci kesileceğini kim hükmedebilir? Çocukluk!

‘Kurban ve kavurma devri’ sernameli bir makalemde Abdülhamid’i ayyukalara çıkarmışım. Evet! Hatıra-i elîmesi işte on beş sene sonra şimdi bile yüreğimi yaktı. Girid’de muhasara ve tazyik altında kalan birçok ehl-i İslam açlıktan birbirini yemek derecesine geldikleri ve musavver Servet-i Fünun ile beraber –bir nüsha-i fevkalâde çıkardıktan maada- kurban deri ve et vesairesini toplayıp binlerce gaz tenekesi kavurma tedarik ve irsaline çalıştığımız zaman kurban lühûmunun tevzi’ı usûlüne mugayeretimizden dolayı tekfirime kadar varılarak nefyimiz için bâb-ı meşihat tarikiyle arzolunan bir mazbatayı hükümden düşürmek mecburiyet-i müdafaakârânesile yazılmış sözler! Tercüman koleksiyonlarını arayan hamarat oğlum bu hakıykatları de görmüş değil midir? Dahası var. Dahası var! Sabır buyursun, onların da sırası gelir.”⁶⁷³

Mektubun en dikkat çekici satırları, devirden “devr-i istibdad”, II. Abdülhamit’ten de “taht-ı mecburiyet” diye bahseden satırlardır: “Ahmed Midhat parlamentarizm aleyhinde yazmış. *Jön Türklerin* aleyhinde yazmış! Bunu Hüseyin Kâzım beyefendi oğlum şimdi yazıyor. Bu mesele eskidi bile. Sebepleri, hikmetleri sahayif-i matbuata konuldu; fakat tuhafı şunda ki ben ve Galatat-ı terceme sahibinin o zaman hücum ettiğimiz bir şahıs varmış. Beyefendi oğlum o şahsın (sizin kadar ben de aleyhindeyim) diye o şahsın aleyhinde bulunmakta ve bize iştirak eylediğini itiraf ediyor; fakat farkımızı göstermek için (fakat ben devr-i hürriyette icale-i kalem ettim) diyor. Vah, safderun oğlum, vah! Devr-i hürriyette icale-i kalem ettin ha? Yani bir zalim, bir müstebid tarafından taht-ı tazyik u icbara alınmamış olduğun halde kendi hürriyetin ile kendi iraden ile! Öyle mi? Galatat-ı terceme sahibi ile Ahmed Midhat’ın beğenmediğiniz yazıları (devr-i istibadda ve taht-ı mecburiyette) yazıldıkları sabit olmuş idi; iştirmedin mi?”⁶⁷⁴

Ahmet Mithat Efendi’nin işte bu makalesi yayınlanmamıştır. Ancak şu da belirtilmelidir ki Ahmet Mithat Efendi bu mektubu yazdığı sıralarda başka bir istibdat söz

⁶⁷³ Us, 195, a.g.e., 159-160.

⁶⁷⁴ Us, 195, a.g.e., 162-163.

konusudur. Orhan Okay *Jön Türk* romanının yazılışına dair değerlendirmede bulunurken dönemi şu şekilde ele almaktadır: “Ahmed Midhat Efendi gibi velûd bir yazar için uzun görünen bu on iki yılın sonunda *Jön Türk*’ü neşreder. Başlık altında ‘Millî, içtimaî, siyasî roman’ ibaresini koyduğu bu eserin, Meşrutiyet idaresine hâkim olan İttihatçıların maddî veya manevî baskısı altında yazılmış olduğu muhakkaktır. Filhakika II. Abdülhamid’e büyük bir sadakatle bağlı olan Ahmed Midhat Efendi’nin bu romanda açıkça devletin 33 yıllık idaresini, hatta zımnen hükümdarın zulme dayanan tasarruflarını tenkit edişi çok dikkate şayandır.”⁶⁷⁵

6.2. Ahmet Mithat Efendi’de Meşrutiyet Fikri

Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Mithat Efendi’nin *Üss-i İnkılâp* kitabıyla ilgili şunları söylemektedir: “Abdülhamid’in ilk saltanat senesi vak’alarına ait olan ikinci ciltte bittabi meşrutiyetin ilanı ön safta gelecekti. Filhakika rejimdeki bu değişiklik, Müslüman şark tarihinin en mühim hadisesi idi. Midhat Efendi ilan edilen meşrutiyeti ve bu yeni rejimin dayandığı kanun-ı esasinin kefaleti altında bulunan şahsî ve siyasi hürriyeti, Abdülhamid’in doğrudan doğruya kendi arzusuyla teb’asına bahsettiği bir lütuf gibi göstermeye çalışır. Midhat Efendi, sarayın dikte ettiği bu görüşü ‘Mademki ben bu millettanim, milletim namına devletten bir kanun-ı esasi isterim. Ve mademki bu devletin reisi ve padişahıyım milletim namına istediğim o kanunun i’tasını da emr ederim, formülüyle ifade ediyordu. Hakikatte bunlar daha birkaç ay evvel *İttihad* gazetesinde, gerek Rousseau’nun *Contrat Social*’in tercüme ederken, gerek *hürriyet alınır, verilmez* düsturunu ileri sürerek, yeni rejimin kendi mücadelelerinin semeresi olduğunu iddia edenlere karşı yaptığı müdafaalarda söylediği şeylerdi. Bu, doğrudan doğruya sarayın tezi idi.”⁶⁷⁶

Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılâp* kitabında *Meşrutiyet Bid’at Değildir* başlığındaki bölümde şu görüşlere yer vermiştir: “Gerçi bunda düşüncek hiçbir şey yoktur. Zira mübarek şeriat halifenin ve hür Müslümanların ve zimmîlerin hepsinin, bütün her sınıf vatandaşın, herkesin hakları birer birer bellidir. Bu şartların ise, işte meşrutiyet idaresi demek olduğu besbelli meydandadır. *Veşavirhum* (onlara danış) emri apaçık olduğu için İslam hükümetinin esasının meşveret yani danışma olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Zamanın değişmesine göre hükümlerin değişmesi esası, fihın yani İslam hukukunun temelidir.

⁶⁷⁵ Okay. 2017, a.g.e., 445.

⁶⁷⁶ Tanpınar. 1988, a.g.e., 452-453.

Kıyas-ı Fukaha, İcma-ı Ümmet ve Halife iradesi ile zamanın değişmesine göre yeni bir hüküm konularak kanun olmakta ve böylece yeni kanunların şeriata aykırı bir bid'at olmadığı açığa kavuşmaktadır. *Ş'a tâate...* (itaat edilmez) (?) ile konmuş olan şartın, şeriatça büyük bir şart olmasından da bizde meşrutiyet sisteminin şeriata uygunluğu ortaya çıkıyor. Nitekim şeriat hakikatleri, gerek basında ve gerek özel toplantılarda karşı çıkanlara açıklandığında, hepsi bunu kabul ediyorlar, ancak gayrimüslimlere de danışmayı yanlış buluyorlardı. O yüzden bahsin yalnız bu yönü üzerinde de biraz düşünelim.”⁶⁷⁷

Halil İnalçık, Ahmet Mithat Efendi'nin *Üss-i İnkılâp* kitabının döneme ışık tutması bakımından önemli olduğunu söylemektedir. İnalçık, Ahmet Mithat Efendi'nin *Üss-i İnkılâb*'da Meşrutiyet ve Kanun-i Esasî konularında halkı bilgilendirdiğini ifade etmektedir: “Kitapta, Fransız Büyük Devrimi'nin şu temel felsefesi yer almaktadır: ‘Cenâb-ı Hakk her ferdi mutlak hür olarak yaratmıştır.’ Siyasî rejimler bu özgürlüğü garanti altına almak için görevlendirilmiştir. Ahmed Midhat devletin halkın iradesi ile var olduğu Fransız devrimi felsefesini, Toplumsal Sözleşme (Contract Social) kuramını böylece açıklamaktadır. Ahmed Midhat Efendi'nin kayda değer bir özelliği, İslam dinini ve Şeriatı Batı siyaset düşünceleri ile birlikte ele almasıdır. ‘Siyasî rejimi belirleyen, vatandaşların ahlak ve zihniyetidir. Fertlerin ilahî ve edebî Tanrı kanunlarına inancı ise esastır... Halkın Şeriat gereği ... padişaha itaati emredilmiştir. Tanrının yasası her şeyin üstündedir.’ Kayda değer ki, Ahmed Midhat, İslam'ın “kıyâs-i fıkıha” ve “icmâ-i ümmet” esasını değişimi sağlayan dinî prensipler olarak kabul etmektedir. İcmâ-i ümmet, Müslüman halkın çoğunluğunun birleştiği, toplumsal kurallardır. Özetle Ahmed Midhat, Kânûn-ı Esâsî fikrini Şeriatın emirleri ile birleştirme çabasındadır. İlahî Şeriat kanunları daima yürürlükte olmalıdır. Ahmed Midhat bu sözlerle dönemin siyasî felsefesini özetlemiş bulunmaktadır. Kânûn-i Esâsî'nin hazırlanmasını bir inkılâp, bir yenilik devri olarak tanımlamaktadır. Kanûn-i Esâsî anlayışını, özgür vatandaşların bir arada yaşamak için benimsedikleri temel fikir sayarak şunu söylemektedir: ‘Her biri ayrı ayrı hür olan insanları cemiyet üzere taayyüşe (yaşamaya) cebreden şey bir ihtiyaçtır.’ Bunun için Fransız Aydınlanma kuramını icmâ-i ümmet esasıyla açıklamaya çalışmaktadır. “Cemiyet-i medeniye denilen şey, birer birer hür olan insanlardan mürekkeptir.” Kendisi, toplumda *teâmül-i kadimin*, eski adetlerin önemini belirtmektedir. Hükümdar bu kuralları güvence altına alan otorite sahibi olarak gelmiştir. Fakat hükümdar kendi fikir ve iradesini zorla uygulamaya kalkabilir. Dinî kanunların uygulanmasını dahi

⁶⁷⁷ Ahmet Mithat Efendi. (2005). *Üss-i İnkılâp -2-*. (Haz. T. G. Seratlı). (1. Baskı). İstanbul: Selis Kitaplar, 153-154; (Eserin orijinali 1876-1877 yıllarında yayımlanmıştır).

esas haklarını korunması için yeterli değildir. Burada Jean-Jacques Rousseau'nun *Toplumsal Sözleşme* kitabını izlediği anlaşılmaktadır.”⁶⁷⁸

Ahmet Mithat Efendi meşrutiyeti izah ederken, gayrimüslimlere danışma konusunu da İslamî açıdan açıklamaya çalışmıştır. İslam Peygamberi'nin hayatından örnekler veren Ahmet Mithat Efendi, Ebu Süfyan'ın Müslüman olmadan önce, Peygamber'in onun görüşlerinden faydalanmakta bir sakınca görmediğini izah etmiştir. Ona keza Müslümanlar, müşriklerle bir harp esnasında Medine'nin etrafına hendekler kazılması fikrini de Yahudilerden almıştır.⁶⁷⁹

Ancak Ahmet Mithat Efendi'nin bunca izahına rağmen, Meclis-i Mebusan Osmanlı Devleti'nin en zor dönemlerinden birinde; danışılan bu gayrimüslim unsurların çoğunluğuna rağmen, bu unsurların farklı farklı istekleri dile getirmesi sorunuyla da karşılaşmıştır. II. Abdülhamit, diğer nedenlere ilave olarak bir de bu sebepten, Meclis'i feshetmek zorunda kalmıştır.

6.2.1. Ahmet Mithat Efendi ve Mithat Paşa (1822-1884)

Ahmet Mithat Efendi'nin hayatında çok önemli bir yere sahip olan Mithat Paşa *Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet*'in de mimarlarından biridir.

Ahmet Mithat Efendi Mithat Paşa hakkında *Menfa*'da şunları söylemiştir: “Benim geleceğimden ümitli olan ve fakat bu ümidinden tamamen habersiz olduğum Mithat Paşa hazretleri –ki şimdi Şûra-yı Devlet reisidir- vatanın ilerlemesi için büyük ümitler bağladığımız insanların önde gelenlerindedir.”⁶⁸⁰

Meşrutiyet rejiminin, II. Abdülhamit rejimine dönüşmesini, Namık Kemal'in fikirleriyle Mithat Paşa'nın eylemciliğinin aynı doğrultuda gitmemesine ve çelişkilerine bağlayan Niyazi Berkes, bu durumun II. Abdülhamit'e yaradığını ifade etmektedir.⁶⁸¹ Diğer taraftan Kanun-i Esasi'nin son aşamalarına gelindiğinde, Cevdet Paşa ve Mithat Paşa arasında yaşanan tartışma ve Cevdet Paşa'nın, *‘önceden istibdat sahibi veya deli bir*

⁶⁷⁸ İnalçık. 2016, **a.g.e.**, 212.

⁶⁷⁹ Ahmet Mithat Efendi. 2005, **a.g.e.**, 154-155.

⁶⁸⁰ Ahmet Mithat Efendi. (2013). *Menfa*. (Haz. H.İnci). (1. Baskı). İstanbul: Kapı Yayınları,168; (Eserin orijinali 1876'da yayınlanmıştır).

⁶⁸¹ Berkes. 2017, **a.g.e.**, 247-248.

padişaha sahip olduğu için böyle bir anayasaya ihtiyaç duyulduğunu ama artık akıllı bir padişah olduğuna göre buna gerek kalmadığını’ söylemesi üzerine, Mithat Paşa hiddetlenmiştir: “Saf, patavatsız, sert bir adam olan Mithat Paşa öteden beri hiç sevmediği Cevdet Paşa’nın bu pişmiş aşı soğuk su katması karşısında kendinden geçti: ‘Senin aklın Avrupa kanunlarına ermez, sus!’ diye bağırınca öteki, ‘Birkaç kelimele Frenkçe’ne sen mi bilirsin; senin bildiğin kadarlık Fransızca’yı kunduracılar bile bilir’ karşılığını verince birbirlerine girdiler. Osmanlı devletinin umudunu bağlayacağı, ikisi de ellisini aşmış bu iki büyük paşanın sakallarına bakmadan çocuklar gibi kavga edişi gerçekten hazin bir manzaraydı. Bu çekişmenin kişisel olmadığı, altında iki adamın çatışık görüşü ve yaratılışı olduğu bellidir.”⁶⁸² Bu çatışık görüş ve yaratılış sonradan derinleşmiş, buna başkaları da katılmış, Mithat Paşa’ya karşı farklı sebeplerle ama aynı düşmanca muhalefete, kuvvetli bir tazyik meydana gelmiştir. “Şeriat taraftarları Mithat Paşa’nın Müslümanlarla gayrimüslimleri eşit tutma hususundaki fikirlerinden önceden beri tepkiliydi. Genç Osmanlılar, muhafazakârlar, mürteciler ve maliyeciler ayrı noktalardan hareket etmek suretiyle, kuvvetlerini Mithat Paşa’yı devirmek için birleştirdiler.”⁶⁸³ Bu sırada Mithat Paşa’yı hayal kırıklığına uğratan, Müslüman olmayanların Harp Okulu’na alınması teklifi de reddedilmiştir. *Ayrıca Mithat Paşa’nın şöhret ve itibarının halk arasında ve Avrupa umumî efkârı nezdinde gün geçtikçe artması*⁶⁸⁴, II. Abdülhamit’in Mithat Paşa ile araya mesafe koymasına yol açmıştır. Bu mesafe daha sonra dargınlığa dönüşmüştür.

II. Abdülhamit’e Mithat Paşa hakkında üç adet *jurnal* sunulmuştur. Bu *jurnallerde* Mithat Paşa’nın cumhuriyetçiliği ileri sürülmektedir. Bu *jurnallerden* Mithat Paşa’nın yakınlarına görüşlerini açıkladığı anlaşılmaktadır. Bu *jurnalleri* kimin verdiğiyle ilgili ise *Sadâkat* gazetesinde bir okur mektubu dikkat çekmektedir. Bu mektupta, bu *jurnalleri* düzenleyen *Ebuzziya Tevfik Bey* ve onun sürgün arkadaşı *Ahmet Mithat Efendi* olduğundan söz edilmektedir.⁶⁸⁵

Ahmet Mithat Efendi, döneminde bu iddiaları ne kabul ne de reddetmiştir. Ahmet Mithat Efendi’nin bu sessizliği, *sükût ikrardan gelir* yorumlarına yol açmıştır. Kendisinin yetişmesinde büyük katkıları olan Mithat Paşa’ya karşı yazmış olduğu yazılar da Mithat

⁶⁸² Berkes, 2017, a.g.e., 332.

⁶⁸³ Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi*. (C. VIII. S.10). (7. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

⁶⁸⁴ Karal. 2011, a.g.e., 11.

⁶⁸⁵ Kurdakul. 2000, a.g.e., 165.

Paşa'nın aleyhinde olduğunu ortaya koymaktadır.⁶⁸⁶ “1881 yılında İstanbul’da yayınlanan Türkçe gazetelerin başta gelenleri şunlardır: Sahibi ve başyazarı Ahmet Midhat Efendi’nin olduğu (*Tercüman-ı Hakikat*): sahibi Mihran Efendi, başyazarı Kemal Paşazâde Said Bey’in olduğu (*Vakit*) gazetesi ve sahip ve başyazarı Abdullah Kâmil Bey’in olduğu (*Osmanlı*) gazetesidir. Bu üç gazete de Abdülhamid’in isteği doğrultusunda, adeta “kral”dan daha çok kralcıdırlar. Gerek ilk tahkikat gerekse yargılama sıralarında bu gazetelerde çıkan yazıların ana teması Midhat Paşa’ya karşı saldırıdır.”⁶⁸⁷

Ahmet Mithat Efendi, bu yazılarının birinde ismini açıklamadan memlekete hiçbir hayrının dokunmadığı bir *vatan haininden* söz etmektedir. *Menfa*'da anlattığı Mithat Paşa çok uzaklarda kalmıştır. Tanpınar bu konuda şu görüşleri ileri sürmüştür: “*Üss-i İnkılâp*, Midhat Paşa’nın nefyi meselesine hemen hemen hiç temas etmez. İnkılâpçılar arasında adını zikretmeye razı olduğu Nâmık Kemal’i de Kanun-ı Esâsî müzakerelerinde ‘hukuk-ı şahane’yi padişah’tan fazla müdaafa eder gösterir. Buna mukabil 113. maddenin adı dahi geçmez. Tecrübesiz müverrih kendisine verilen programa hakikaten sadıktır. Namık Kemal kitabın neşri üzerine Midhat Efendi’ye her vesile ile müsveddelerini çoğaltıp arkadaşlarına gönderdiği iki mektup yazmıştı. Midhat Efendi’nin matbuat vatandaşlığı haysiyetini kökünden sarsan bu mektup ancak Meşrutiyet’ten sonra neşredilebilmiştir.”⁶⁸⁸ Tanpınar; Ahmet Mithat Efendi’nin, hem Namık Kemal’e hem de Mithat Paşa’ya karşı aldığı tavrı daha ağır bir üslupla şu sözlerle eleştirmiştir: “... Bununla da kalmaz, Midhat Paşa mahkemesindeki o çirkin vaziyeti alır. ‘Nasıl oldu da velinimetin olan Paşa’nın aleyhinde bunu yazdın?’ diyenlere verdiği söylenen ‘binlik banknota dayanamadım’ cevabının altında gizli bir sebep daha vardır. Hakikatte o bir zaman girmiş olduğu politikayı esas sahiplerine bırakmak isteyen çarşıdır. İhanet kendi hayatının bir tesadüfüdür. Asıl olan zihniyetse huzurunu arayan esnaf zihniyetidir. Midhat Efendi kurduğu, işlemlerini ve devamını istediği matbaasıyla esnaftı.”⁶⁸⁹

Abdülaziz’in tahttan indirilmesi ve birkaç gün sonra ölmesi, bugün hala soru işaretlerine sebep olmaktadır. İntihar edip etmediği, öldürülme ihtimali, ödürüldü ise bunda Mithat Paşa’nın ne gibi bir rolü olduğu tartışılan bir konudur. Bu soruların kaynağı, Sultan II. Abdülhamit dönemine dayanmaktadır. II. Abdülhamit, Sultan Abdülaziz’in ölümünden

⁶⁸⁶ Kurdakul, 2000, **a.g.e.**, 168.

⁶⁸⁷ Kurdakul, 2000, **a.g.e.**, 260.

⁶⁸⁸ Tanpınar, 1988, **a.g.e.**, 454.

⁶⁸⁹ Tanpınar, 1988, **a.g.e.**, 457.

beş yıl sonra bu sorular çerçevesinde meseleyi bir mahkemeye taşımıştır. Tarihe *Çadır Köşkü Mahkemesi* olarak geçen mahkemede Mithat Paşa ve arkadaşları, Abdülaziz'nin bilek damarlarını kesmek suretiyle onu öldürdükleri gerekçesiyle, idama mahkûm edilmişlerdir. Daha sonra bu karar, *Heyet-i Vükela*'dan bazı kişilerin ısrarıyla müebbet hapse çevrilmiştir. Mithat Paşa ve arkadaşları Taif'teki zindana gönderilmişlerdir. Mithat Paşa orada, boğularak öldürülmüştür.⁶⁹⁰

---

⁶⁹⁰ Kurdakul. 2000, a.g.e., 84-85.

7. TÜRKÇÜLÜK VE AHMET MİTHAT EFENDİ

Osmanlı'da *Baticılık* dâhil, bütün fikri hareketler, aynı zemin üzerinde, dünyanın ve Osmanlı'nın geçirdiği fikrî, siyasi ve savaşların yaşandığı çalkantılı döneme paralel olarak; bu dönemin en az zararlarla atlatılabilmesi için neler yapılması gerektiğini öneren çözümlerin ortaya konmasıyla doğmuştur. *Türkçülük* akımı da bunlardan birisidir. Bu bağlamda *Türkçülüğün* Balkan Savaşları esnasında kuvvetlenip, savaşın ardından netleşmesi ve bir çare olarak görülmesi mühim bir ayrıntıdır.

Sırasıyla bütün fikri akımlar ve onların çözüm ya da çare olarak gösterdiği uygulamalar, gerek Balkanlar'da gerekse İslam âleminin tamamında karşılık bulmamıştır. *Osmanlılık* üst kimliğinde *Osmanlıcılık* fikrinin tebaayı bir arada tutmadığı Balkan Savaşları'nda görülmüştür. Keza *İslamcılık* da *Halife*'ye rağmen arzuladığı İttihâd-ı İslam'ı kısmî sağlayabilmiştir. Bu kısmîlik Osmanlı'yı bir arada tutmak için yeterli olamamıştır. Tüm bu atmosfer içinde dönemin ve şartlarının bir sonuç olarak sunduğu, *Türkçülük* ise Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşuna vesile olmuştur.

Esasen, Balkan Savaşları (1912-1913) yukarıda da sözü edildiği gibi, *Türkçülük* akımının kuvvetlenmesine ve çoğunluk tarafından benimsenmesine yol açmıştır. *Türkçülüğün* kendini gösterdiği ya da Türklüğü öne alan fikirlerin ortaya çıktığı asıl yıllar 1875-1878⁶⁹¹ arasındır. Bu yıllar Türkoloji çalışmalarının yoğunluk kazandığı bir döneme tekabül etmektedir. İdeolojisi, *Dünya Türklüğü*'nün birleşmesidir. Bu fikri ifade edenlerin başında İsmail Gaspıralı⁶⁹², Yusuf Akçura gelmektedir. Yayınları ise *Türk Yurdu Derneği* ve yayınları vasıtası ile dir. Bu akımın köklerini, Tanzimat'ın ünlü münevver Şinasi'ye kadar götürmek mümkündür. Şinasi'nin Türkçe sözlük teşebbüsü bu yönde atılmış en ciddi adımlardan birisidir. Ahmet Vefik Paşa ise Şinasi'nin bu çalışmalarını neticelendirerek, *Türkçülüğü* ciddi bir çığır haline getirmiştir.⁶⁹³

⁶⁹¹ İnalçık. 2016, a.g.e., 309-310.

⁶⁹² “Dünyadaki Türk kökenli halkların Türklük kimliği ve bilinci ile bir üst yapı olarak birleşmesi fikrini bütün hayatınca gazetesinde ve risalelerinde savunmuş olan büyük Türkçü İsmail Gaspıralı'dır. Gaspıralı, ‘*dilde, fikirde, işte birlik*’ sloganı ile Türk birliğinin gerçekleşmesi için gerekli süreci başarıyla ifade etmekteydi.” İnalçık. 2016, a.g.e., 309-314.

⁶⁹³ “Devlet hizmetinden çok, edebi ve fikri hizmetiyle tanındı. En büyük şöhreti Moliere tercümelerinden gelir. Fakat Türkçülük hareketinde *Lehçe-i Osmani* ile şuurlu rehber olmuştur. Türkçeyi Osmanlıcadan ayrı bir bütün olarak ilk o ele aldı. Türk tarihinin Osmanlılardan başlamadığını ve bütün Türk kavimlerinin içine alması gerektiğini de o ileri sürdü. Bu konuyu Hikmet-i Tarih adlı eserinde incelediği gibi, Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın

Türkçülük akımı ilkin dil ve edebiyat alanında yapılan çalışmalarda kendisini göstermiştir. Dil ve edebiyatın *Türklüğe* ve *Türkçeye* yönelmesi ise Avrupa’da başlayan Türkoloji çalışmaları ile yakından ilgilidir. *Arthur Lumley Davids*, *Leon Cahun*, *Arminius Vambery* gibi isimler bu Türkologlardan bazılarıdır. Mustafa Celaleddin Paşa ise sonradan Müslüman olmuş bir Türkologdur. Mustafa Celaleddin Paşa, Şinasi’nin vefatının ardından, *Les Anciens Turcs* adlı bir eser yayınlamıştır. Bu eserinde, Türklerin *İlkçağ* kavimleri arasında çok geniş bir yeri olduğunu iddia etmektedir. Vambery’nin de kılık değiştirerek yaptığı Türkistan seyahatinin ardından ifade ettiği şeyler, Mustafa Celaleddin Paşa’nın söylediklerinden farklı değildir.⁶⁹⁴ Dil ve edebiyatta yapılan çalışmalara bazı örnekler şu şekildedir: “Fuat ve Cevdet Paşaların Kavaid-i Osmaniye (1851), Ahmet Vefik Paşa’nın Lehçe-i Osmanî, Hikmet-i Tarih, Süleyman Paşa’nın Tarih-i Âlem, Türkçe Sarf, Şeyh Süleyman Efendi’nin Lugat-i Çağatay, Şemsettin Sami’nin Kamus-ı Türki.”⁶⁹⁵ Bu gibi eserlerin yayınlanması, *Türklük* bilincinin yayılmasında etkili olmuştur. Bu sıralarda dilde sadelik, öne çıkan konulardan bir diğeridir. Osmanlı münevverinin bazıları bu dönemde, dilde sadeliği yazılarında da ortaya koymaya başlamışlardır.

Bu dönemde öne çıkan bir diğer isim Ali Suavî’dir. Ali Suavî o dönemde, diğer birçok *Türkçü* ifadelerinin yanında, ibadetin bile *Türkçeleştirilmesini* söyleyen bir isim olmuştur. Ali Suavi’nin de Avrupalı Türkologlardan çok etkilendiği ve bunu bazı yazılarına yansıttığı görülmektedir. Onun bazen İslam Birliği’ni, bazen Batı’daki esasların zaten İslam’da olduğunu –*dolayısıyla Batı’nın birçok gelişimini almak gerektiğini*-, bazen de *Osmanlılık* şuuru yerine *Türklük* şuurunu uyandırmak istemesini çelişki olarak değerlendirenler olmuştur. Ancak Suavî, niçin böyle düşündüğünü ayrıntılarıyla ortaya koyup, çelişki olmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Bunu anlamak da ancak onun tüm yazılarındaki bütünlüğü yakalamakla mümkün olacaktır.⁶⁹⁶

Netice itibariyle, *Türkçülük* dil ve edebiyata bağlı gelişmelerle, bir kültür hareketi olarak doğmuştur. Türk ulusçuluğuna dönüşmesi ise II. Meşrutiyet döneminde olmuştur. Bu dönem artık *İslamcılık* ve *Osmanlıcılık* fikirlerinin etkisini kaybettiği dönemdir. Bu dönemde öne çıkan en önemli isim Ziya Gökalp’tir.⁶⁹⁷ Gökalp, İttihat ve Terakki’nin bu fikri

Evsal-i Şecere-i Türkî’ sini Batı Türkçesine çevirerek yayınladı. Sözlüğün önsözünde Türk kavimlerinin mukayeseli dil incelemesine ilk defa giriştiğini söylüyor.” Ülken. 2015, **a.g.e.**, 291-292.

⁶⁹⁴ Ülken. 2016, **a.g.e.**, 90.

⁶⁹⁵ Akşin. 1997, **a.g.e.**, 98.

⁶⁹⁶ Ülken. 2016, **a.g.e.**, 94-95.

⁶⁹⁷ İnalçık. 2016, **a.g.e.**, 311.

akım çerçevesinde temel ideoloğu olmuştur. Onun bu bağlamdaki en önemli eseri *Türkçülüğün Esasları*⁶⁹⁸ isimli kitabıdır. Ayrıca yine II. Meşrutiyet döneminde, *Genç Kalemler* ve *Türk Yurdu* gibi dergiler ve *Türk Ocakları* Derneği, *Türkçülük* akımının bu dönemde gelişmesine katkı sağlamıştır.⁶⁹⁹

Türkçülük akımının önemli isimlerinden bir diğeri olan Yusuf Akçura, Osmanlı'daki fikir hareketlerini üç başlık altında değerlendirmiştir. Bunlar; *İslamcılık*, *Garpçılık*, *Türkçülük*'dür. 1912'de sonradan kitaplaşan *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı makalesinde⁷⁰⁰ bu fikirlerini özetlemiştir.⁷⁰¹ Niyazi Berkes, bu makalenin tahlilini yaparken, şöyle demektedir: “Gerçekte, 1904'te Jönler arasında İslam, Osmanlı, Türk siyasetleri ‘*Üç tarz-ı siyaset*’ yazısındaki anlamda kullanılıyordu. Ahmet Rıza grubu açıkça Pan-Ottomanist, Mehmet Murat açıkça Pan-İslamistti. Pan-Türkizmi o zaman kimse ciddiye almadığı gibi, 1908 Devrimi'nden sonra Yusuf Akçura yaymaya çalıştığı Türkçülük fikirlerinin yasaklanmasıyla karşılaşmıştır.”⁷⁰² Halil İncalcık ise aynı eserle ilgili olarak; “Üç Tarz-ı Siyaset'teki fikirlerin II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı ülkesindeki gerçekleri birer birer ele aldığına kuşku yoktur. Akçura, I. Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'da Milli Mücadele ve Türkiye

⁶⁹⁸ Ziya Gökalp “Türkçülüğün Esasları” isimli eserinde Türkçülüğü iki kısma ayırmıştır. Nazarî Kısım (teorik Kısım)'da Türkçülüğün mahiyetini (niteliklerini) incelemiş, Amelî Kısım'da ise Türkçülüğün programını tespit etmeye çalışmıştır. Gökalp, Z. (2016). *Türkçülüğün Esasları*. (4. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

⁶⁹⁹ Ertan. 2017, a.g.e., 46.

⁷⁰⁰ “Yukarıdaki mütalâalardan şu neticeler çıkıyor: Osmanlı milleti yaratılması, Osmanlı Devleti için faydalara sahipse de, gayr-i kabil-i tatbiktir. Müslümanların veya Türklerin birleşmesine dönük siyasetler, Osmanlı Devleti hakkında eşit denilebilecek menfaat ve mahzurlar ihtiva etmektedir. Tatbikleri cihetine gelince, kolaylık ve zorluk yine aynı derecede denilebilir. Bu halde hangisinin tatbikine çalışılmalıdır? Türk gazetesinin ismini işittiğim zaman, nihayet beni rahatsız eden şu suale cevap bulacağımı zanneylemiştim. Lakin gördüm ki, “hukuku muhafaza” olunacak, zihinleri temizlenecek, fikirleri sevindirilecek Türk, sandığım gibi şimdi bile Hanbalık'tan, Karadağ'a Timur Yarımadası'ndan Karalar İline kadar Asya, Avrupa ve Afrika'nın mühim birer kısmını kaplayan büyük ırkın efradından herhangi bir Türk olmayıp, ancak Osmanlı Devleti tebaası olan bir Garp Türküdür. “Türk” yalnız onları görüyor, onları biliyor. Ve, hem de ancak milâdi on dördüncü asırdan beri –ve Franız menbalarına nazaran- biliyor. Ve binaenaleyh, şu zamanda aynı devletin tebaası olup müslim veya gayrimüslim ve fakat diğer cinsten bulunan cemaatler ve harici milletlere karşı yalnız onların “hukukunu muhafaza” etmek istiyor. Türk için Türklüğün askerî, siyasî ve medenî geçmişi yalnız Hüdavendigârlarından, Fatih'lerden, Selim'lerden, İbni Kemal'lerden teşekkül ediyor; Oğuz'lara, Cengiz'lere, Timur'lara, Uluğ Bey'lere, Farabi'lere, İbni Sina'lara, Teftazani ve Nevâî'lere kadar varamıyor: Arada sırada İslamiyet, hilafet politikalarına da yaklaşır gibi oluyor da, birleşebilecek Türklerin hemen cümlesi Müslüman olmak cihetiyle esasen mühim noktalarda ortaklıkları bulunan İslam ve Türk siyasetlerinin ikisini birlikte desteklemek istediği zannolunuyor; lakin bunda da çok kalmıyor, ısrar etmiyor. Hulasa, öteden beri zihnimi işgal edip de, kendi kendimi ikna edecek cevabını bulamadığım sual yine önüme dikilmiş cevap bekliyor: Müslümanlık, Türklük siyasetlerinden hangisi Osmanlı Devleti için daha yararlı ve kabil-i tatbiktir?” Akçura, Y. (2016). *Üç Tarz-ı Siyaset*. (7. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 39.

⁷⁰¹ İncalcık. 2016, a.g.e., 311.

⁷⁰² Berkes. 2017, a.g.e., 401.

Cumhuriyeti'nin hayata geçmesi üzerine *Türkçülük* düşüncesini kuvvetle temsil eden bir düşünür ve hoca olmuştur”⁷⁰³ değerlendirmesini yapmıştır.

Döneminin en önemli Osmanlı münevverinden biri olan Ahmet Mithat Efendi'de *Türkçülük* fikri ise, onun hayatının tüm evrelerine yayılan fiili ve kavli bir aksiyondur. Bir manada İsmail Gaspıralı Bey'in, *dilde, fikirde işte birlik* önerisini ilk olarak kavrayan isimlerden birisidir denilse, bu yanlış bir tespit olmayacaktır. Zira Ahmet Mithat Efendi, dilde ya da fikirde olduğu kadar, işte de milli fikirlerle hareket etmiştir. İşi dilden ve fikirden ayrı tutmadığını yaşamıyla ortaya koymuştur. Önerinin 'birlik' kısmını sağlamayı ise bütün Türk-İslam dünyasına hitap ederek gerçekleştirmiştir. Ahmet Mithat Efendi'nin döneminde ilk olarak *Türkçülük* fikrini nasıl dile getirdiği şu şekilde anlatılmıştır: “Doktor Miralay Şevki Bey, Abdülhamid'in iradesiyle Yemen'de, Yemen kabâili arasında tıbbî bir tetkik yapmış, sekiz ay dolaştıktan sonra avdet etmişti. Ahmet Mithat Efendi'yi ziyarete geldikte, Efendi hazretleriyle Şevki Bey arasında uzun ve şiddetli bir münakaşa ve muhavere baş gösterirdi. Şevki Bey, tıbbi tetkikatını, kabilelerin hekimlik bilgilerini anlattıktan sonra, Mithat Efendi sordu: ‘Ya bizim için ne biliyorlar, ne düşünüyorlar?’ Şevki Bey, şu cevabı verdi: ‘Ne söyleyip, düşünecekler? İdaremizden çok şikâyetçiler. Hiç muhabbetlerini kazanamamışız. Aralarında darbı mesel haline gelen şu sözü söylüyorlar: Aktelet Türke, velev kane ebüke! (Türkü, baban dahi olsa öldür, demektir). Mithat Efendi, bu sözü işitince, fena halde hiddetlendi, ayağa kalkıp bir konferans veriyormuş gibi, tavır ve vaz'ı ile ve yüksek sesle uzun bir hitabe irat etti. Bütün matbaa halkı, işi gücü bıraktık, gözlerimizi, kulaklarımızı, hep Mithat Efendi'ye tevcih ettik. Mithat Efendi, İbnî Sinâ'dan Fârabi'den başlayarak, ilmî tetkiklerini Arapça yazmış olan bütün Türk kalem erbabını birer birer saydı, eserlerini teşrih etti. ‘İslam medeniyetini Araplar kendileri mi yaptılar? Onu âlî mertebesine çıkararak, biz Türkleriz. Arapların bu tavır ve davaları nankörlüktür!’ dedikten sonra hitabesine Fransızca devam etti. Zülfiyâre dokunacak, fincancı katırlarını ürkütecek bahislere, istemeyerek ağzı kayd. Türkçülük davasını işte o gün ve ilk defa olarak Ahmet Mithat Efendi'nin ağzından işittim.”⁷⁰⁴

Ahmet Mithat Efendi'nin birçok eserinde, bu savunmayı Batı karşısında da yaptığını görmek mümkündür. Bu yüzden onun Türk milletine duyduğu sevgisini, Türk tarihine olan

⁷⁰³ İnalçık. 2016, a.g.e., 314.

⁷⁰⁴ Çapanoğlu, M. S. (1964). *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 9.

yoğun ilgisini, Türk diliyle ilgili gayretlerini bir tarihle sınırlamak, yanlış olacaktır. Bütün bunlar onun hayatının tamamına nüfuz etmiştir.

Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılâp* kitabında, Osmanlı Devleti'nin bir İslam Devleti olarak kurulmadığını ifade etmiştir. Ona göre Osmanlı Devleti, bir Türk Devleti olarak da kurulmamıştır. *Osmanlı* Oğuz neslindedir yani Türk'tür ama Osmanlılığın muhteviyatı daha geniştir. Çeşitli dinden, mezhepten herkesi kendi bünyesinde himaye eden devletin adı; tarihte o güne kadar görülmemiş bir bağımsızlıkla hareket etmiş ve *Yüce Osmanlı Devleti* omuştur. Ancak mühim bir ayrıntı vardır. Osmanlı Devleti'nde yüksek ahlakı ile Osmanlı milletine büyük bir hizmette bulunan *Türklük*'tür. Türklerin Türkmenistan'dan getirdiği bu yüksek ahlakı, önceki medeniyetin Bizans ülkesinden getirdiği kötü ahlakı düzeltmiştir.⁷⁰⁵

Ahmet Mithat Efendi'deki Türk milletinin değerlerine yönelik muhafaza gayreti, onda *alafrangalılık* kavramını çok fazla irdelemesine ve eserlerinde konu etmesine sebep olmuştur. Ahmet Mithat Efendi; “Türk edebiyatına alafranganın yerilmesi tutumunu getirmiştir. Edebî kariyeri onun etkisi altında gelişen Hüseyin Rahmi bunu *Şık* tipi olarak ele almıştır”.⁷⁰⁶ Ahmet Mithat Efendi, şahsi hayatında da *alafrangalılığa* mesafeyle yaklaşmıştır. Oğlu Kamil Yazgıç, bu durumdan şu şekilde söz etmektedir: “Yalının orta katında bir vâsi kütüphane ile alaturka döşenmiş büyük bir misafir salonu vardı. Her hafta Cuma geceleri edipler, muharrirler, şairler, musikişinaslar burada toplanırlardı. Yirmi odalı yalının içinde yalnız bir tane sofrta hizmetçisi bulunurdu. Çünkü bütün hane işlerini Mithat Efendi'nin kızları görürlerdi. Bu hanenin içinde moda ve terzi giremediği için *alafrangalılık* dahi nüfuz etmemiştir. ...Fakat ne gariptir ki serbest fikirli ve Avrupa'nın terakkiyatı fenniyesine hayran olan Mithat Efendi, hayat-ı medeniyyesine düşmandı. Alafrangalılıktan katiyyen hoşlanmazdı. Türk mefkûresinden Türk terbiyesinden, Türk ananesinden hiçbir zaman ayrılmamıştır. Hanesinin içinde hep *Türklük* kokusu duyulurdu.”⁷⁰⁷

Ahmet Mithat Efendi, 1889'da padişah II. Abdülhamit tarafından, 8. Müsteşrikler Kongresi için Avrupa'ya gönderilmiştir. Bu Kongre'ye gitmeden önce, meşhur Türkolog *Vambéry* ile tanışmıştır: “Yine o sırada Macar fuzelasından meşhur Mösyö Arminius

⁷⁰⁵ Ahmet Mithat Efendi. (2005). *Üss-i İnkılâp -1-*. (Haz. T. G. Seratlı). (1. Baskı). İstanbul: Selis Kitaplar, 30-31-32; (Eserin orijinali 1876-1877 yıllarında yayınlanmıştır).

⁷⁰⁶ Berkes. 2017, **a.g.e.**, 451.

⁷⁰⁷ Yazgıç. (1964, **a.g.e.**, 85.

Vambery dahi İstanbul'a gelerek hasbe'l muarefe vuku bulan mülakatta fazıl-ı müşarünileyh dahi hayli mütalaat-ı nafiaya nail olmuşum."⁷⁰⁸

Ahmet Mithat Efendi, Vambery ile bu görüşmesinin ve ardından katıldığı Müsteşrikler Kongresi'nin de etkisiyle, artık Türk tarihini bir bütün olarak görmeye başlamıştır. Bu etki en çok, Müsteşrikler Kongresi'den döndükten birkaç yıl sonra kaleme aldığı *Ahmet Metin ve Şirzad* adlı romanında kendisini göstermiştir. Romanın kahramanı sürekli Türklüğe ve Türk tarihine vurgu yapmaktadır: “Bizim Osmanlılığımızda iki şan vardır ki bunların yalnız birisi bile bizim için teşerrüfe kâfi iken Hak Taala Hazretleri bizi onların ikisiyle birden mübeccel eylemiştir. Bunlardan biri Müslümanlık, diğeri Türklük! Bu iki şeyin ikisinin de tarihleri, cihanda hiçbir milletin, hiçbir halkın tarihine kıyas kabul edilemeyecek derecelerde kahramanâne ve şâîrânedir.”⁷⁰⁹ Aynı kitabında Ahmet Mithat Efendi; roman kahramanın ağzıyla şu soruyu da sormuştur: *Ay, siz Türklüğü Osmanlılıkla mı başlar kıyas ediyorsunuz?*⁷¹⁰ Bu soru sonunda uzun açıklamalarda bulunan Ahmet Mithat Efendi roman kahramanına, *ilk Türk unvanını alan zatın Hz. Nuh'un hafidi olup, doğrudan doğruya bizim ağa babamızdır*⁷¹¹ dedirtmektedir. Daha sonra Türklerin tarihi ve kökenleriyle ilgili derin tahlillere giren Ahmet Mithat Efendi, Heredot'un ve birçok eski tarihçinin bile *Turjiyus* ismi hakkında malumat verdiğini, Çin medeniyetinin bile esasen Türkler tarafından tesis edildiğinin bir gün ortaya çıkacağını söylemektedir.⁷¹² Ahmet Mithat Efendi, roman kahramanı *Ahmet Metin*'in ağzından ayrıca, Türklerin *at* sayesinde dünyaya yayıldıklarını, bu sayede birçok medeniyetle karşılaştıklarını, birçok devlet kurduklarını, İslamiyet'e yaptıkları hizmetleri anlatmıştır.

Ahmet Mithat Efendi Stockholm'den döner dönmez Batı'ya dair izlenimlerini ve seyahat anılarını anlattığı bir kitap kaleme almıştır: “Midhat Efendi Stockholm'den *Avrupa'da Bir Cevelan* adı altında koca cilt bir seyahatname ile kendisine Kral Oskar⁷¹³

⁷⁰⁸ Ahmet Mithat Efendi (2015). *Avrupa'da Bir Cevelan*. (Haz. N. A. Pala). (1. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 23; (Eserin orijinali 1889'da yayınlanmıştır).

⁷⁰⁹ Ahmet Mithat Efendi. (2013). *Ahmet Metin ve Şirzad*. (1. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 46; (Eserin orijinali 1891'de yayınlanmıştır).

⁷¹⁰ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 71.

⁷¹¹ Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 72.

⁷¹² Ahmet Mithat Efendi. 2013, **a.g.e.**, 72.

⁷¹³ “Kral ikinci Oscar Hazretleri 1829 sene-i Miladiyesi kanunusanisinin yirmi birinci günü tevellüd etmiş oldukları cihetle elyevm almış bir yaşından ziyadeyeseler de uzun boylu, geniş omuzlu, ziyadesiyle sıhhat-i vücuda malik kır sakallı, pembe ve güzel yüzlü bir hükümdar olarak vehleten yaşları elli kadar bile tahmin olunamaz. Mensup oldukları Bernadotte hanedanı an-asıl Fransız cinsinden olup İsveç krallarından On Üçüncü Charles makam-ı hükümetteyken varis-i meşruu bulunmamak hasebiyle Fransız generallerinden Charles Bernadotte'ü İsveç milletinin inzımam-ı rey ve rızasıyla 1811 senesinde kendisine veliaht intihap eylemiş ve

tarafından verilen bir nişan, Muallim Naci ile rahmetli üstadım Hacı Zihni Efendi'ye kongre tarafından hediye edilen birer altın madalya ile bir de Mithat Efendi'nin mukavemet edilmez cazibesine kapılarak, Türk dostu olan Rus edibi Bayan de Lebedef ile İstanbul'a döndü. Bayan Gülnar adıyla uzun müddet memleketimizde yaşayan bu değerli kadın, memleketimizde Puşkin'i ve Tolstoy'u ilk tanıtan muharrirdir."⁷¹⁴

Avrupa, Osmanlı eserlerine rağbetini artırmıştır. İstanbul'dan bazı Osmanlı eserlerinin tercüme edilerek Fransa'ya gönderilmesi tavsiye edilmiştir. Konu, Ahmet Mithat Efendi'ye gelmiştir. O da bazı isimleri bu işte görevlendirmiştir. Ancak bunlardan biri kendini Fransız tanıttığı halde Ermeni çıkmıştır. Ahmet Mithat Efendi, ismi Karabet olan bu kişinin tercümelerini bir kez de Vambery'e göndermiştir: "Macarlı Vambery'ye gönderdim. Zaten dahi dostum idi. Asâr-ı Osmaniye hakkında Karabet'in yazdığı şeyleri okumuş. Begâyet müteessir (?) olmuş. Vambery gayet Müslüman dostu bir Osmanlı muhibbidir. Sizden bahseyledi. Sâir nisvân-ı İslam'dan dahi bahseyledi. Sevincinden çıldırdı. Osmanlıların terakkiyatı Avrupa'nın gözlerini kamaştıracağını beyân ile gayrette bulunmamızı tavsiye eyledi. Âh herifcağızın haberi yoktur ki el-yevm devletimize küllî ziyân vermektedir. Pâdişahımızın en ziyade iftihar eylediği terakkiyatın birisi neşriyat iken onu da sektedâr ediyorlar. Fakat bunlar bir yabancıya söylenir mi? Her halde herifi pek memnun gönderirdik."⁷¹⁵

II. Abdülhamit'in görevlendirmesi üzerine, Müsteşrikler Kongresi'ne (1889) gitmeden önce Türkolog Vambery'den öneriler alan ve büyük hazırlıklar yaptıktan sonra kongreye katılan Ahmet Mithat Efendi'nin amacı, Batı'ya karşı Osmanlı'yı en güzel şekilde temsil edip, en doğru biçimde tanıtmaktır. Daha sonra *Ahmet Metin ve Şirzad* isimli kitabında geniş biçimde ele alacağı düşüncelerini ilk burada seslendirmiştir: "Sözü şöyle yükselttikçe huzzarda sem'-i dikkat ve ehemmiyetin bir kat daha açıldığını görüyordum. Nihayet dedim ki: 'Kadim Yunanilerin kitaplarında 'Turjiyus' diye mukayyed olan millet-i kadimenin Türkler olduğunu Bizans mürevvihleri hükmeylemişlerdir. Maveraünnehir'e 'Turan zemin'

1818 senesinde vuku-ı vefatıyla mumaileyh general Bernadotte, İsveç milletinden hiçbir kimsenin itirazına duçar olmaksızın On Dördüncü Charles unvanıyla makam-ı hükümete çıkmıştı. İşbu Bernadotte hanedanı mumaileyh Charles ve Birinci Oscar ve On Beşinci Charles unvanlarıyla üç hükümdar yetiştirdikten onra dördüncüleri olmak üzere kral-ı lahık İkinci Oscar Hazretleri 1872 sene-i miladiyesi Eylülünün on sekizinci günü sandalî-i hükümete kuud eylemişlerdi." Ahmet Mithat Efendi (2015). *Avrupa'da Bir Cevelan*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 139; (Eserin orijinali 1889'da yayımlanmıştır).

⁷¹⁴ Us. 1955, a.g.e., 67-68.

⁷¹⁵ Ahmet Mithat Efendi. (2011). *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*. (Haz. F. S. İnceoğlu., Z. S. Berktaş). (1. Baskı). İstanbul: Klasik Yayınları, 284.

denilip Turan kelimesi ‘tur’ kelimesinin cem’i olmak muhakkaktır. Avrupalılar Hint kitaplarına kadar vardıkları tedkikat-ı amikalarında bu lafzın Asya-yı Vusta’da bir büyük kavme âlem olduğunu hükmeyledikleri halde o kavmin Türkler olacağı ihtimalini istibade muhal bulunur mu? ‘Tur’ kelimesinin suret-i tasgire koyacak olsak ‘turan’ olur. İşte Türk lafzı teşekkül ediverdi gitti. Kütüb-i Şarkiyemiz isterseniz ‘Türkçeniz’ manasına kabul edebileceğiniz, Türk kelimesini Yafes bin Nuh evladından birisinin ismi olmak üzere kaydediyor. Kamus’ta, Ferheng’de, Burhan’da bu keyfiyet musarrahtır. Nuh aleyhisselamın hafidi Türk olursa şu milleti ve ona mahsus lisanı, hafidden büyük pedere kadar isal edivermekte müşkilat mı çekilir? Osmanlı hanedanı Asya-yı Vusta’da Türk hanedan-ı hükümlerinin en kadim, en şöhretlilerinden olup bazı ihtilafat-ı cüzîyelerinden maada müdekkikin-i nesabîn onlardaki rivayet-i mütevarise ve müteselsileyi güdüp götürerek Ertuğrul Gazi’nin âbâ ve ecdadını elli yedinci elli sekizinci pederde Hazret-i Nuh’a vardırılmaktadırlar. Bu suretle tayin-i nesebde asla müdahene aramamalıdır. Zira bir aralık nesabînden birtakımı silsile-i Osmaniyânî Ays bin İshak aleyhisselama isal için bir girizgâh bulmaya heves eyledikleri hâlde neseb-i sahihin katiyeti bu sehv-i iltizamîyi pek kolay tashih eylemiştir. Elhasıl rivayat-ı kadime-i Şarkiyeye Türklüğü doğrudan doğruya Hazreti Nuh’a isal için bize şayan-ı tedkik ve şayeste-i tettebbu pek çok serriteler tedarik eylemekte bulunduğundan bunlar üzerinde icra eylediğim tettebbu adeta Hazret-i Nuh’un kavmiyeti Türk ve lisanı dahi Türkî olduğunu bana kabul ettirmiştir. Hele Çin tarihlerinde Türklüğün oralara harben veya sulhen, istialen veya idareten duhul ve sirayeti pek kadim olduğunu ve binaenaleyh Çinlilerin dava eyledikleri hayret-efza-yı ukûl olan kıdeme Türklerin de müşterek bulduklarını meydan-ı vuzuha çıkaracak delail nevadirden değildir. Şu tedkikatı taraf-ı saltanat-ı seniyyeden kongrenize aza intihab olunduktan sonra alelacele icra eyleyebilmişim. Muallim Max Müller Hazretlerine vermiş olduğum vaad mucibince inşaallah memleketime gittiğimde bu tedkik ve tettebbuu ileriye götürüp tab’ ve neşir dahi ayleyeceğim.”⁷¹⁶

Ahmet Mithat Efendi, 1889 senesinde, Müsteşrikler Kongresi’nde kralların da davetli olduğu bir galada, Batılıların yüzüne karşı *Türk ve Turan*’ı böyle izah etmiştir: “Hülasa-i efkârımı bu surette serd ve ityan eyledikten sonra müstemilerim kâh Almanca kâh Fransızca olarak kendi aralarında birçok mübahasata koyuldular. Burhanlarımı tasrih ve delillerimi tayin ederek müddeamın isbat-ı kat’iyesine henüz muvaffak olamadığımdan

⁷¹⁶ Ahmet Mithat Efendi (2015). *Avrupa’da Bir Cevlan*. (Haz. N. A. Pala). (1. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 223-224; (Eserin orijinali 1889’da yayınlanmıştır).

dolayı mütalaatım bir ahali-i müsteviliyesi Türkler olup Çin içine kadar ettikleri akınlar ve lisanlarının daire-i ibtişarı ve bu bapta Max Müller'in taharriyatı hep enzar-ı ciddiyet ve ehemmiyeti celbe kâfi noktalar oldukları teslim olunuyordu.”⁷¹⁷

Yusuf Akçura, Ahmet Mithat Efendi'nin *Türkçülüğüne* dair tespitlerde bulunurken, şunları ifade etmektedir: “Şinasi iki mektebin de üstadıdır. ‘Hegel’den, yekdiğerine hiç benzemeyen, iki türlü Hegelciler türediği gibi, Şinasi’den de birbiriyle barışamayan ‘Türkçüler’le, ‘Edebiyat-ı Cedideciler’ ve ‘Evlad-ü Ahfadı’ meydana gelmiştir. Edebiyat-ı Cedideciler’in göze çarpan tabiatlarından birisi, her neslin, kendinden evvel gelenleri inkâr etmesi ve aynı neslin de kendi aralarında bir türlü uyuşamamasıdır. Yeni Edebiyat-ı Cedideci’ler, Kemal ve Ziya’yı inkâr ettiler. Fecr-i Âtî’ciler daha ortalığa hiç ışık vermeden, Tevfik Fikret ve Halit Ziya’lara çamur atmaya yeltendiler; Kemal, Ziya ile muttasıl kavga etti. Yeni Edebiyat-ı Cedideci’ler siyasi maske ve mantolarla örtünerek birbirlerine girdiler. Lakin Türkçülükte ecdada hürmet bir an’anedir. Biz, atalarımız hiç unutmuyoruz. ‘Atalar sözü’nü toplayan, parmak hesabıyla şiirler yazan, yabancı kelimeleri mukaddes dilimizden kovmaya uğraşan Şinasi, yeni hayatta Türklük mezhebinin imamıdır. Ahmet Mithat Efendi ise, bu mektebin Namık Kemal’idir. Namık Kemal Şinasi’den, sadeliği, fikri, mefhuma ehemmiyeti almaktan ziyade, şarklılık ruhunun garplılarca giyinmiş şekli ve zahiri kısmını tevarüs ederek bunu korkulacak kadar azim ve şedit istidad-ı edebisiyle büyütmüş, sağlamlaştırmış, ortaya fırlatıp atmıştı. Kemal’in kuvveti, parlaklığı karşısında gözler kamaştı ve Türk gençliğinin güzide bir kısmı bir müddet Kemal’e secde ettiler. Ahmet Mithat, Şinasi’den asıl garplılık ruhunu mülhem olmuştu; sadeliğe, fikre, zâhirden ziyade mefhuma, şekilden ziyade manaya ehemmiyet vermeyi öğrenmişti; Mithat, Kemal ve arkadaşlarından daha fazla vuzuh ile Avrupa medeniyetini, son asrın Avrupa medeniyetinde en mühim mevkilerden birini tutan milliyet fikrini almıştı. Bu anlayış diğer bazı saiklerle beraber, Mithat’ı, halka, muhitimizin nankör bir tabiriyle ‘avama’, daha doğrusu Türkçülüğe sevketti. Namık Kemal, fitratından feveran eden kuvvet ve şiddetle birinci cereyana ne kadar feyz verdiyse Ahmet Mithat da fevkalâde iktidar-ı sa’yi ile çalışmasında şarklılarca cidden hayretaver fitrî bereketiyle ikinci cereyanı o derece derinleştirdi.”⁷¹⁸

⁷¹⁷ Ahmet Mithat Efendi. 2015, **a.g.e.**, 224.

⁷¹⁸ Akçura, Y. (1964). “Ahmed Mithat Efendi”. *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. (Haz. M. S. Çapanoğlu). İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 85.

Yusuf Akçura, Ahmet Mithat Efendi ile ilgili tespitlerine, *Türkçülüğün Tarihi* isimli kitabında devam ederek, Ahmet Mithat Efendi'nin ilk Türkçü muharrir olduğunu söylemiştir: “Ahmed Midhat Efendi’yi de, bu devrenin Türkçü muharrirleri arasında saymak muvâfık olur, zannındayım. Bu pek çok yazı yazan ve yazılarında aynı gâyeyi ittıradla (tutarlılıkla) ta’kîb etmeyen Osmanlı muharririni Türkçüler arasında zikreylememize itiraz edenler bulunabilir. Lakin lisanında, üslûbunda fiilen en çok Türkçülük eden ve bu mesleğinde asla şaşırıp sürçmeyen ilk Osmanlı muharriri, Ahmed Midhat Efendi’dir, dersek bilmem hata etmiş olur muyuz? Milliyet fikrinin unsurlarından birisi de halkçılık (demokratlık)tır. O zamanlar inşâ ve üslûp demokratiğinde Midhat Efendi ile müsabakaya çıkıp onu geçecek hangi muharririmiz vardır? Midhat Efendi’nin inşâ ve üslûp nokta-i nazarından Türkçülüğünü evvelce de iddia etmiş ve isbata çalışmıştık.”⁷¹⁹

Yusuf Akçura’ya göre, Türk âlemiyle sürekli temas halinde olan Ahmet Mithat Efendi’nin *Türklük* fikriyle zihnini işgal etmemiş olması, zaten kabul edilemeyecek bir durumdur. Fakat Akçura, bu zamanlarda yayınlanmış eserlerinden, bu fikrin bulunup ortaya çıkarılmasının ve delil gösterilmesinin kolay olmadığını belirtirken, Yunan Harbi’nden önce yani 1896-1897 tarihlerinde isimleri duyulmaya başlanan üçüncü devir Türkçülerinin, Ahmet Mithat Efendi ile Türkiyât konuları üzerine müzakerelerde bulduklarının muhakkak olduğunu söylemektedir. Bu Türkçüler Akçura’ya göre, Ahmet Mithat Efendi’den feyzalmışlardır: “Hâsılı Midhat Efendi’nin ‘milliyet’ hakkındaki düşüncesi, tekâmül ede ede, nihayet Türkçülüğe vâsıl olmuştur. İkinci Meşrutiyet ihtilalinden bir müddet sonra 1908’de, kendileriyle ilk defa müşerref olduğum zaman ‘Hâce-i Evvel’imizi pedagocya (pedagoji), lisan, tarih, ilahiyat ve siyasiyât (siyasi ilimler) sahalarında tamamen Türkçü bulmuştum.”⁷²⁰

Ahmet Mithat Efendi ve Yusuf Akçura’nın da içinde bulunduğu bir grup münevver, 1908’de *Türk Derneği*’ni kurmuştur. Aynı isimle dergi de çıkarmışlardır. Bu dergi daha sonra *Türk Yurdu* dergisi adını almıştır. 1914’te *Türk Ocağı* kurulmuş, Selanik’ten gelen *Genç Kalemler*, Ziya Gökalp ve arkadaşları *Türk Ocağı*’na katılmışlardır.⁷²¹

⁷¹⁹ Akçura Y. (2016). *Türkçülüğün Tarihi*. (3. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat, 73.

⁷²⁰ Akçura, 2016, a.g.e., 74-75.

⁷²¹ Ülken. 2015, a.g.e., 305-306.

“Osmanlı İmparatorluğu, geniş ülkesi içinde ve evrensel şekli altında çeşitli kitleleri ve milletleri barındırmış bir devlettir. *Türkler* bu devletin kurucu ve hâkim unsuru olmuşlardır.”⁷²² *Osmanlılık*, Müslümanları ortak tarih, ortak din ve ortak devletle milletleştirmiştir. Eksik olan; kimlik bilincidir, bu bilincin ne olduğunu ya da Türk’ü anlatacak girişimdir. Daha da önemlisi eksik olan, bu bilinci ve girişimi kabullenecek kitledir. Avrupalılar Osmanlı’ya her zaman *Türk* demiştir. Esasen, bunu vurgulmasındaki amaç, kendince saklı tuttuğu bir kasıttır. Bir anlamda, Osmanlı’nın tarihini, idaresini kötülerken, diğer unsurları ayrı tutmuş, ‘Türk’ü ön plana çıkarmıştır. Öte yandan, Avrupa tarafından kötülen bu kitle; 20. yüzyılın başında *milliyet* kimliğine ve bilincine en az sahip bir kitledir. Türkmen ve Yörüklerin durumları farklıdır fakat onlar da siyaseti etkileyecek durumda değildirler. Farklı etnik kökene ve dile sahip, ancak Türkçe eğitim görmüş entelektüeller de yeterli olamamıştır. Onlar da milliyet kimliğinin köklerini doğru tespit edememektedir. Bu sırada Balkanlar’da kendini Batı’ya daha yakın hissedenden, kendilerine yeni bir tarih yazan ve parlak bir gelecek çizen diğer gayrimüslim Osmanlı unsurları da, bu kitleyi; yani Türkleri (Osmanlı Müslümanları) geri kalmış görmektedir. Onlara göre bu kitle, *milliyet* hissinden mahrum oldukları için gelişmemişlerdir. Bazı gayrimüslimler, 1908’de İttihat ve Terakki’yi, buna benzer düşüncelere sahip olarak desteklemişlerdir. Hürriyet söylemi içindeki bu partinin kendilerine bağımsız bir devlet kuracağını ummaktadır. Ancak bu umuda uygun olarak, *İttihat ve Terakki Partisi*’nin Osmanlı topraklarını parçalamayacağını anlayınca, bu partinin aleyhine geçmişlerdir.

Sonuç olarak, *İttihat ve Terakki* de kültürel bağlamda ele aldığı *Türkçülüğü*, siyasi *Türkçülük* olarak ele almak zorunda kalmıştır. Ancak bilinenin aksine *Türkçülüğü*, *İttihat ve Terakki* başlatmamıştır. *Kültürel Türkçülük*, Osmanlı’da zaten gelişmiştir. Ancak Balkan Harbi’nde Osmanlı yenik düşmüş ve eski “kardeş” gayrimüslimlerle girilen savaşta 400.000 Müslüman şehit olmuştur. Milyonlarca insan da göçe zorlanmıştır. Bu noktadan sonra Osmanlı genelinde bu kültürel *Türkçülük* hızla siyasi *Türkçülüğe* dönüşmüştür. İlk *Türkçü* sivil hareket ise, yine 1908 senesinde *Türk Derneği* ile ortaya çıkmıştır. Derneğin kurucuları arasında; Ahmet Mithat Efendi, Yusuf Akçura gibi isimler de vardır.⁷²³

⁷²² Tunaya, T. Z. (1999). *Batılılaşma Hareketleri I*. İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 10.

⁷²³ Karpat, K. H. (2015). *Osmanlı’dan Günümüze Ortadoğu’da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*. (3. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları, 26-27-28.

7.1. Ahmet Mithat Efendi ve İsmail Gaspıralı (1851-1914)

Ahmet Mithat Efendi, Kazan Türklerinden Fatih Kerimî'ye bir mektubunda şunları yazmıştır: “Bâkî bekâ-yı âfiyetiniz mütemennâdır. İsmail Gaspıralı Bey Efendi Hazretleriyle muhabere ediyor iseniz selamımı ve hakk-ı âlilerindeki ihtirâmât-ı fâikamın tebliğini rica ederim. O büyük âdemin dîn-i İslam'a ettiği hıdmet dünyada namını hayır ile te'bîd edeceği gibi ahirette dahî mükâfât-ı lâikasını te'min eylemektedir. Darısı başınıza oğlum.”⁷²⁴

Ahmet Mithat Efendi'nin bunun gibi pek çok mektubu bulunmaktadır. Gerek Fatih Kerimî, gerek başkalarıyla olan karşılıklı bu mektuplar sayesinde; Rusya'daki Müslüman Türklerin durumları hakkında bilgiler alan Ahmet Mithat Efendi, kendi mektuplarında da Fatih Kerimî'ye çeşitli tavsiyelerde bulunmakta, fikirler vermektedir.

Ahmet Mithat Efendi'nin mektuplaştığı Fatih Kerimî, Kazan Türklerindedir. Ahmet Mithat Efendi'den gördüğü yardımla, *Mekteb-i Mülkiye*'ye kayıt olmuştur. Eğitiminden sonra ülkesine dönen Kerimî, Ahmet Mithat Efendi ile irtibatını kesmemiştir. Ahmet Mithat Efendi Türk dünyasından gelen birçok isimle münasebet kurmuş, onlardan Rusya'daki Müslüman Türklerin durumuyla ilgili bilgiler almıştır.⁷²⁵

Bu mektuplardan anlaşılmaktadır ki Ahmet Mithat Efendi, bütün Türk dünyası için kaygılar taşımakta, onlarla ilgilenmekte ve karşılıklı fikir alışverişleriyle hem kendisi bilgi sahibi olmakta hem de onları bilgilendirmektedir. Ahmet Mithat Efendi, bulunduğu ülkede nasıl bir gayret içindeyse, oralarda bulunan önde gelenlerde aynı gayreti görmekten son derece mutludur. Değer verip, takip ettiği, çokça da takdir ettiği isimlerden biri de İsmail Gaspıralı Bey'dir. “Ahmet Mithat Efendi ile İsmail Gaspıralı, aralarında başka hiçbir münasebet olmasa bile, taşıdıkları kaygı ve gerçekleştirmek istedikleri işler dolayısıyla birlikte değerlendirilmelidir.”⁷²⁶ Bu kaygı, her ikisinde de, ayrı coğrafyalarda bulunan Türk milletinin tarihteki ihtişamlarına yeniden kavuşmaları için neler yapılması gerektiği noktasında birleşmiştir. Her ikisi de bunun için birçok görev yüklenmiştir. Dolayısıyla her ikisi de gazetecidir, hikâye ve roman yazarıdır, eğitimcidir, ilahiyatçısıdır, felsefecidir. Fakat en önemlisi ikisi de bir idealin adamıdır. Bu yüzden her ikisi de ayrı coğrafyalarda fakat aynı

⁷²⁴ Rızaeddin Fahreddin. 2018, **a.g.e.**, 78.

⁷²⁵ Gökçek, F. (2017). “Ahmet Mithat Efendi ile Gaspıralı İsmail Bey Arasındaki İlişkiler”. *Ahmet Mithat Armağanı*. (Haz. M. Miyasoğlu). (2. Baskı). İstanbul. Beykoz Belediyesi Kültür yayınları No:27, 208.

⁷²⁶ Gökçek. 2017, **a.g.e.**, 207.

dönemde, aynı amaçlar için aynı çabalar içinde olmuşlardır. Ahmet Mithat Efendi'nin çıkardığı *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi ile İsmail Gaspıralı'nın çıkardığı *Tercüman* gazetesi sadece bir isim benzerliğinden ibaret değildir. İkisi de aynı çabalara hizmet eden birer yayın organıdır. Her iki şahsiyet de Batı medeniyeti karşısında *Türk-İslam* ilkelerini muhafaza ederek, Batı'nın bilimsel ve teknolojik gelişmelerini birleştirmek istemektedir. Bu sebepten, her iki şahsiyet de halkı eğitmeyi amaçlamışlardır. Sonuç itibarıyla her iki şahsiyet de ilkin eğitimcilerdir.⁷²⁷

Ahmet Mithat Efendi'nin kendi çıkardığı gazetesi *Tercüman-ı Hakikat*'te İsmail Gaspıralı'nın *Tercüman* gazetesine ait haber ve yazılarına da yer verilmiştir. Bunun dışında Ahmet Mithat Efendi, kendi yazılarında da İsmail Gaspıralı'dan takdirle söz etmektedir. Ahmet Mithat Efendi, *Tarik* gazetesinde çıkan bir yazısında, *Asyalılık, Avrupalılık* meselesini ele almıştır. Ahmet Mithat Efendi bu ifadelerin, coğrafi anlamları dışında bir de zihniyet anlamı taşıdığını vurgulamaktadır. Bu yüzden coğrafi olarak Asya'da bulunduğu ya da Asyalı iken, zihniyet olarak Avrupalı olan bir takım şahsiyetlerden söz etmektedir. Bunlardan birisi de İsmail Gaspıralı Bey'dir:⁷²⁸ “İster iseniz diğer bir misal dahi olmak üzere Bağçasaray'da *Tercüman* gazetesi müdürü ve muharriri İsmail Gasprinski Bey'i de getirelim ki sık sık İstanbul'a geldiği ve herkes ile görüştüğü için pek çoklarınız da tanımışsınızdır da. Bu iki Avrupalı Müslümandan işittiğimize ve tahkikat-ı saire-i ciddiyetimizle de öğrendiğimize göre komşumuz olan Rusya memleketinde Türk soyumuzdan ne kadar mühendisler, mimarlar fabrikatörler, erkân-ı harpler, zabıtânlar, kapûtânlar, makinistler var! Mademki mensup oldukları ulûm ve sanayii 'Avrupalı' der, mademki 'duyduk'ları 'Avrupaî' der, şu makaledeki nokta-i nazarımızca Avrupalıdırlar.”⁷²⁹

İsmail Gaspıralı Bey, İstanbul'da bir konferans vermiştir. Bu konferansta İsmail Gaspıralı Bey, Ahmet Mithat Efendi tarafından takdim edilmiştir. Ahmet Mithat Efendi bu takdim konuşmasında, İsmail Gaspıralı Bey'den övgüyle söz etmiştir: “Temmuz'un 19. akşamı, Pazar ertesi gecesi, saat bir buçukta Ahmed Midhat Efendi Hazretleri, kolunda İsmail Bey Gasprinski Hazretleri oldukları halde, sahne-i hitabete teşrif buyurdular. Şiddetli alkışlarla karşılandıktan sonra Ahmed Midhat Efendi, Gasprinski Hazretlerini huzura davet etti: 'Efendilerim! Size bu akşam İsmail Bey Gasprinski Hazretlerini takdim

⁷²⁷ Gökçek. 2017, a.g.e., 207.

⁷²⁸ Gökçek. 2017, a.g.e., 209-210.

⁷²⁹ Ahmet Mithat Efendi. (1898). “Biz Nereliyiz? Asyalı mı Avrupalı mı?”. *Tarik*, (4215), 1-2.

ile müşerrefim. Tahsîl-i iptidâi hakkında umumî bir idare-i efkâra dair bir güzel makale irâd buyuracaklardır. Vâkîâ 'söyleyene değil söylenene bak' denilmişse de, bir âzade söyleyene bakmak lazımdır. Hakikat her kimin ağzından çıksa haikattir. Ama çok takdir edilen bir âdemin ağzından çıkması başka letafet gösterir.

İsmail Bey Gaspıralı... İçinizden pek çoğunuz bu büyük ismi işitmiştir. Yirmi sekiz seneden beri Kırım'da neşrolunan *Tercüman* gazetesi her ne kadar memalik-i Osmaniyeye dühül şerefinden mahrum edilmek istenilmişse de dühulu men olunmak istenen sair âsâr-ı mutebere gibi o da dâhil olmuştur. İsmail Bey Gaspıralı Hazretleri Bağçasaray ahalisindedir. Bundan yirmi sekiz otuz sene evvel memleketin ahvaline nazar etmiş, bu ahaliyi mearic-i terakkiye sevk etmeyi kendine emel, emel-i mahz edinmiştir. O zaman Kırım'ın Kazan'dan, Kazan'ın Orenburg'dan haberi yok iken, aksam-ı İslamiye meyanında irtibat bulunuyorken *Tercüman* ile Rusya saha-yi vesikasındaki aksam-ı İslamiyeyi birbirine tanıtmış, bunların maarifçe ne kadar noksanı bulunduğunu tefhim etmiş. Bir yandan gazetesi ve diğer taraftan kütüb ve resail ile ilkaat ve irşadatta devam ile beraber memlekette tedrisât-ı iptidaiye usulünü yerleştirmiş. Kendisi İstanbul'a gelerek, Mısır'a giderek tedrisatın mahiyetini epeyce tetkik ettikten sonra onu süzerek kendi hemşehrilerine takdim etmiş. Rus Müslümanları için bir lisan-ı umumî lazım olduğunu düşünmüş. Zira lisan bir kavmin hayatıdır."⁷³⁰

Ahmet Mithat Efendi, İsmail Gaspıralı'yı takdim konuşmasının bundan sonrasında, aslında bir bakıma İsmail Gaspıralı Bey'in *dilde, fikirde, işte birlik* idelaini konferansı dinleyenlere özetlemiştir. Şiddetli alkışlarla sık sık kesildiği konuşmasında, yukarıda sözü geçen, Fatih Kerimi'ye de değinmiştir.⁷³¹

Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye Hanım'a yazdığı mektuplarda da İsmail Gaspıralı'dan bahsetmektedir.⁷³²

⁷³⁰ Ahmet Mithat Efendi. (1909). "Konferans". *Sırat-ı Müstakim*, 2 (48), 345-346.

⁷³¹ Ahmet Mithat Efendi. 1909, **a.g.m.**, 345-346.

⁷³² Ahmet Mithat Efendi. (2011). *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*. (Haz. F. S. İnceoğlu., Z. S. Berktaş). (1. Baskı). İstanbul: Klasik Yayınları, 109- 110.

7.2. Ahmet Mithat Efendi ve Dilde Sadelik

Ahmet Mithat Efendi, edebiyatta çeşitli türlerde eserler yazarken, diğer taraftan da kendi çıkarmış olduğu gazete ve dergilerinde dilin sadeleştirilmesi konusunda yazılar kaleme almaktadır. *Osmanlıcanın Islahı* başlığındaki makalesi, dildeki sorunları dikkatlere sunan *ilk yazılardan* birisidir.⁷³³ Ahmet Mithat Efendi, dilde sadelik ve halkın kullandığı Türkçeye yaklaşmakta, Ahmet Vefik Paşa kadar başarılı olmuştur.⁷³⁴

Ahmet Mithat Efendi, 1872 yılında İstanbul'da neşrettiği *Dağarcık* dergisinde *Osmanlıca'nın Islahı* başlığındaki makalesine şu sözlerle başlamıştır: “Edibler beyanında aralık aralık Osmanlı kitabetinden bahs olunup da herhalde sadeliği (?) tercih eden zevâttan birisi ‘cânım yazıyla bu kadar mu'allak yazılacağına biraz açık yazılsa da her okuyan anlayabilse, yani yazılan şeylere o kadar Arabî ve Farisî lügatler katılmasa da herkesin anlayabileceği gibi şöyle kabaca bir Osmanlıca yazılsa’ dediği zaman, bu zâta edilen mukabele ‘kabaca yazılmak nasıl mümkün olacak?’ Arabî ve Farisî nasıl terk edilir? Osmanlı Lisanından Arabî ile Farisîyi çıkarır isek lisânı tamamen terk etmiş oluruz’ sözlerinden ibaret olduğu görülmektedir. Vakıa ilk nazarda şu mukabele bulunduğu görülür. Çünkü biz Türkistan'dan getirmiş olduğumuz asıl ana lisanımızı kaybetmiş olduğumuzdan, şimdi yeni halde lisanımızda Arabî ve Farisî ifadelerini (?) çıkarmış olur isek, Osmanlı kamûsunun hemen bütün bütün boşalacağı der-kârdır.”⁷³⁵

Ahmet Mithat Efendi bu makalesinde devamla, bu endişenin yersiz olduğunu vurgulamış ve dünyada sırf kendi dilinin lafzıyla var olan bir dil olmadığını söylemiştir. Yani ona göre Arapça ve Farsça kelimeler çıkarılmadan da Türkçe sadeleştirilebilirdi. Ahmet Mithat Efendi, “Osmanlılar eğer Asya'dan geldikleri zaman Türkçe lisanını muhafaza etmiş olsalardı, terakki-yi medeniye nisbetince lisanın terakkiyatını dahi Türkçe dairesinde aramış olsalardı, kendilerine pek büyük teşekkürler eder idik” demektedir: “Ne faide ki o zamanlar İran ve Arabistan celbine mecbur olduğumuz, fazıla ve üdeba Arap ve Acem lisanından ahizine lüzum gördükleri şeyleri Türkleştirmek dahi şöyle dursun belki Türkçemizi dahi elimizden alarak, Araplaştırmışlardır yahut Farisileştirmişlerdir ki ‘işin gelişatı’ ‘gün be gün’ ve sair bu kabil ta'birâtı dahi günümüzde dahi isti'mal edilmesi gibi bir büyük fesâdın

⁷³³ Argunşah, M. (2017). “Ahmet Mithat Efendi ve Osmanlıcanın Islahı”. *Ahmet Mithat Armağanı*. (Haz. M. Miyasoğlu). (2. Baskı). İstanbul. Beykoz Belediyesi Kültür yayınları No:27, 63.

⁷³⁴ Öner, S. (2012). “Halkçı Edebiyatın Öncüsü Ahmet Mithat Efendi”. *Dil ve Edebiyat Dergisi*. (Sayı: 45), 32.

⁷³⁵ Ahmet Mithat Efendi. (1871). “Osmanlıca'nın Islahı”. *Dağarcık*. (1), 20-21.

tahmini daha o zaman kimselerdir. Teessüfümüz yalnız bu kabil küçük şeylerden de ibaret değildir.”⁷³⁶

Ahmet Mithat Efendi, zamanla Osmanlıca'nın birkaç kişinin hususi dili haline geldiğini ifade etmiştir ve milletin adeta lisansız bırakıldığından yakınmıştır. Millet de ana dili Türkçe'yi kaybederek, *Osmanlı Lisanı* isminden başka bir ismi kabul etmeyecek olan bir dili öğrenmiştir. Ancak sanat ve gemicilikte ileriye giden Osmanlı; Arapça, Farsça ve Türkçe'den başka Yunanca, İtalyanca ve Fransızca da kullanmaktadır. *Osmanlıca* bunlardan mürekkeptir. Ahmet Mithat Efendi bu durumda Arapça kelimeler dolayısıyla Arapça öğrenmeye kalkmak gibi, diğer dilleri de öğrenmeye kalkılsa, bütün bir ömrün bu yolda harcanması gerektiğini ifade etmiştir. Ancak böyle olsa bile yine de muvafık olunamayacaktır. *Altı yüz senelik bir millet içinde beş altı kâtip yetişmesi ne sebepten ileri gelir düşünülmelidir*, demiştir. Ardından, *Osmanlıca ıslah edilebilir mi, acaba milletimiz için umumi bir dil haline getirilebilir mi?* diye sormaktadır. Türkçenin şu halde bile Fransızcadan daha zengin bir dil olduğunu vurgulamıştır. Bu noktada Şinasi'yi anar Ahmet Mithat Efendi ve *bugün erbâb-ı şebabi*⁷³⁷ *mızdan birçoklarının eli kalem tutuyorsa lisanımızı umumileştirmiş olmasındandır*, der. Ancak bu yeterli değildir, Ahmet Mithat Efendi bu sebeple döneminin ediplerine bir çağrıda bulunmuştur, dilin sadeleştirilmesine ve umumileştirilmesine muhtaç olduğunu ve gelebilecek itirazları göğüsleyerek, fikirlerin ortaya konulması gerektiğini ifade etmiştir. Ahmet Mithat Efendi, bazı dilbilgisi kurallarını da Türkçeye uydurmak gerektiğini savunmuştur ve bugün kullanılan sıfat tamlamasını önermiştir. Mesela; “Amâl-i Hayriye” denilmesi yerine “hayırlı ameller” demek gerektiğini belirtmiştir. Hele güvercin ve örümcek gibi kelimeler dururken, bunun yerine Arapça ankebut gibi kelimelerin konulması, halkı ferheng ve kamusta baş patlatmaya mecbur bırakmaktadır. Ahmet Mithat Efendi, *sözün kıyası lisanımızı ıslah etmeye mecburuz* demiştir. Makalesini ise şu sözlerle bitirmiştir: “İnsanlar dilsiz yaşamaz. Milletimizin terakkisini ister isek her ferdinin bülbül gibi şakıması için kendilerine kolaylık göstermeliyiz.”⁷³⁸

Ahmet Mithat Efendi Osmanlıcanın sadeleştirilmesi konusunda çok fazla kafa yorduğu gibi milletin diline yakınlaşmak konusunda da birçok yazara örnek olmuştur.

⁷³⁶ Ahmet Mithat Efendi. 1871, **a.g.m.**, 21.

⁷³⁷ Namık Kemal Jeune Turquie'u (Jön Türk'ü) “Türkistan'ın erbabi şebabi” olarak çevirmiştir. Ahmet Mithat Efendi 1871 yılındaki makalesinde buna atıfta bulunuyor.

⁷³⁸ Ahmet Mithat Efendi. 1871, **a.g.m.**, 25.

Hüseyin Rahmi, Ahmet Rasim onun yolunda yürümüşlerdir. Ömer Seyfettin de bu konuda bir diğer takipçisidir. Aynı şekilde, *Refik Halit Karay*, *Kemal Tahir*, *Reşat Nuri Güntekin* ve *Haldun Taner* gibi yazarlar da aynı ilkeleri benimsemişlerdir.⁷³⁹ Sonradan Ömer Seyfettin de Ahmet Mithat Efendi'nin açtığı bu yoldan hareketle, *Genç Kalemler* dergisinde imzasız çıkan bir yazısı ile *Yeni Lisan* konusundaki düşüncelerini anlatmıştır.⁷⁴⁰

Ahmet Mithat Efendi, yazı hayatının başlarında yazmış olduğu bu makale ile dil konusundaki görüşlerini sistemli bir biçimde ortaya koymuştur. Ahmet Mithat Efendi, daha sonra eserlerinde de bu kurallara bağlı kalmıştır. “Ahmed Midhat Efendi'nin bir dil uzmanı olmadığı unutulmamalıdır. Buna rağmen, onun ileri sürdüğü bu ilk fikirler, kırk yıl süreyle Osmanlı aydınları tarafından konuşulacak, tartışılacak, 1911 yılında *Genç Kalemler* dergisinde Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Ali Canip ve arkadaşları tarafından “Yeni Lisan” adıyla sistemleştirilecek, aydınlar yanında toplum hayatında da kabul görecektir.”⁷⁴¹ “1896'da *Tercüman-ı Hakikat*'te *Dilde Sadeliği İltizam Edelim* başlıklı yazıyı yazarak dilde sadeleşmeyi savunur. Geniş ve ciddi tepkiler almasına rağmen Ahmet Midhat Efendi, ısrarla sadeleşmeyi savunan yazılar yazar ve bunun yöntemini göstermeye çalışır. Bu konuda ileri sürdüğü görüşler Ömer Seyfettin ve arkadaşlarından çok önce yazı dili ile konuşma dilinin arasındaki farkın kaldırılmasına dönük somut teklifler içerir.”⁷⁴²

Kazım Yetiş, o dönemlerde dilin sadeleşmesi konusundaki tartışmalara temas ederken, şunarı ifade etmiştir: “Şemsettin Samî'nin *Hafta* mecmuasında (nr. 12, 10 Zilhicce 1298) neşrettiği *Lisan-ı Türkî Osmanî* başlıklı yazısının da etkisiyle özellikle Ceride-i Havadis ve Vakit gazetelerinde Türkçenin mahiyeti, tarihi adı, Arapça ve Farsça karşısındaki durumu tartışılmaktadır. Türkçe konusundaki münakaşaların şiddetlenmesinde Belâgat-ı Osmaniyye ile beraber Şemsettin Samî'nin bu yazısının payını beraber düşünmek gerekir. O sıralarda Arapçasız bir Türkçe'nin olamayacağını düşünenler, dilimizin ilk devirlerini, dolayısıyla gelişmemişliğini belirtmek için *Çağatayca* tabirini kullanıyorlardı. Ayrıca *Çağatayca* tabiri dilimizin kökenini hatırlatıyordu. Yalnız burada, Ali Şîr Nevâî'nin temsil

⁷³⁹ Miyasoğlu, M. 2017, **a.g.e.**, 12.

⁷⁴⁰ Alangu, T. (2010). *Ömer Seyfettin Ülkücü Bir Yazarın Romanı*. (1. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 154.

⁷⁴¹ Argunşah, M. 2017, **a.g.e.**, 65.

⁷⁴² Miyasoğlu, E. 2017, **a.g.e.**, 32.

ettiği Çağatay Türkçesinin kastedilmediğini de belirtelim. *Çağatayca* söylenişi ile Türkçenin saflığının da anlatılmak istendiğini ayrıca belirtelim.”⁷⁴³

Rızaeddin Fahreddin; Ahmed Midhat Efendi'nin hayatını anlattığı kitabında, onun *Türk* muhibbi olmasının ve *Türklük* için edebi hizmet etmek istemesinin, eserlerine yansıdığını söylemektedir. Ahmet Mithat Efendi'nin lisan hakkında yazdığı başka bir makalesindeki bazı sözlerini kitabına alan Rızaeddin Fahreddin, Ahmet Mithat Efendi'nin şu tespitlerine yer vermiştir: “Türk lisanı hakkında yazdığı bir makalesinden (biraz münasebetine değinerek) aşağıdaki sözleri iktibas ediyoruz: 1) Bizim lisanımızın aslı Çağatayca derler. Bu söz doğru değildir. Çünkü Cengiz Han'ın oğlu olan Çağatay, tarihte kalmış bir adamdır. Türk kavimleri, öz kabilelerini o zamanda yaşamış içtihatlı adamların ismini alırlar ve bu isim bütün herkese şamil olur. İşte o günden itibaren dilleri de “Çağatay dili” olarak bilindi. Son zamanlarda bu şeref “Özbek” olarak değişti. Yoksa Türk dili yüzyıllardan beri pek çok canlar arasında söylenilegelmiş bir dildir. 2) Zamanımızdan Ali Şir Nevâî zamanına kadar Çağatay lisanı ile yazılan eserler var. Bunlardan başka Orta Asya, Sibiryâ ve Çin Türkistan'ı gibi eski vakitlerden beri Türk kavimlerinin çiğnediği gelip geçtiği geniş topraklarda bulunan eski yazılar ve kadim eserlerimizden sadece lisanımızın değil, milletimizin aslını ve ahvalini bilmek de zor değildir.”⁷⁴⁴

Ahmet Mithat Efendi, Türkçenin ıslah edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Arılaştırılmasına karşı çıkmıştır. Bütün yabancı kelimeleri atmaya lüzum yoktur. Halkın benimsediği ya da Türkçeye kazandırılmış kelimeler dilden atılmamalıdır. Ancak bunlar Türkçeye uygun bir şekilde ıslah edilmelidir. Ahmet Mithat Efendi, lüzumsuz Arapça ve Farsça yapıları da dilden atmak gerektiğini düşünmektedir.⁷⁴⁵

Ahmet Mithat Efendi, 1889'da Stockholm'de katıldığı 8. Müsteşrikler Kongresi'nde Osmanlıca'yı tanıtmış, muhataplarının bu konudaki sorularını cevaplamıştır. Kongre'ye gitmeden önce yaptığı hazırlıklar arasında *Osmanlıca* dili ile ilgili çalışmalar da vardır: “Evvelâ Avrupa'nın lisan-ı Osmanıye'ye dair malumat-ı mevcudesi neden ibaret olduğunu görmek için birkaç nev' filoloji yani ilm-i lisan kitaplarını tetkike başlayıp bunların esas-ı tarih üzerine mebni olduğuna ve *Mufassal* nam tarih-i âcizîyi yazmak için zaten tettebbuat-ı

⁷⁴³ Yetiş, K. (1995). “Dil ve Edebiyat Münakaşalarında Ahmet Mithat Efendi”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1 (521), 543.

⁷⁴⁴ Rızaeddin Fahreddin. 2018, *a.g.e.*, 53.

⁷⁴⁵ Argunşah, M. 2017, *a.g.e.*, 69.

mükemmele icra edilmiş bulunduğuna mebni Avrupa'nın derece-i vukufunu pişgâh-ı tedkik ve tayin eylemek o kadar müşkilatı mucip olmadı. Saniyen Avrupa'nın lisan-ı Osmaniye'ye dair malumat-ı mevcudesi hangi cihetlerden doğru ve hangi cihetlerden yanlış olduğunu ve şayan-ı itmam nevakısı neden ibaret bulunduğunu tetkik lazım gelip bunun içinse bizde muahiz-i mahsusa bulunmadığından ve ekser mebahisi teemmülat-ı amika ile keşfedilmek lazım geldiğinden işte bu tetkik zaten iştilalat-ı beyhude olmadı. Zamanı gelip de arz eylediğim vakit görüleceği üzere asıl yüz ağartan şey de işte bu oldu.”⁷⁴⁶

Ahmet Mithat Efendi bu Kongre sırasında katıldığı etkinliklerde, muhataplarına karşı her fırsatı değerlendirmiştir: “Bu iki ihtimalin ikincisi husule gelmiş oldu. Bade't-taam on altı, on yedi kişi bir salonda birleşerek Osmanlı lisanına dair epeyce mühim bir müzakere cereyan eyledi. Müzakere-i mezkûrede Avrupalı profesörlerden birkaçı sail ve ben mucip sıfatını takınmıştık. Bahsin esası tarih-i lisan-ı Osmanî'ye dairdi.”⁷⁴⁷ Ahmet Mithat Efendi bu Kongre ile ilgili okurlarına *Avrupa'da Bir Cevlân* adıyla kitaplaştırdığı yazılarıyla bilgiler vermiştir ancak aynı zamanda dilin sadeleşmesi konusunda yapılması gerekenleri bu eserinde de vermiştir. Ahmet Mithat Efendi bu noktada, Türkçe'nin köklerine inmiştir ve artık *Osmanlı Dili* adını almış olan bu dilin, Arapça ve Farsçadan ayrı olarak kendi kurallarını belirlemesi gerektiğini ifade etmiştir.

7.3. Ahmet Mithat Efendi ve Oksidentalizm

Ahmet Mithat Efendi Batılılaşma konusunda; ilim, teknik ve her türlü gelişimde Batı'ya ne kadar yakınsa, Türk kültür ve manevi değerlerine Batı karşısında sahip çıkmak konusunda da o kadar hassastır. Ahmet Mithat Efendi'nin hayatı bu ikisi arasındaki dengenin nasıl olması gerektiğini anlatmakla geçmiştir. Batı'ya karşı dinî, millî ve manevî değerleri savunmuş, sahip olunan değerlerin, Batı karşısındaki üstünlüğünü anlatmıştır. Bu bağlamda bu başlık altında, bu konuyu *Türkçülük* fikri ile birlikte ele almak daha doğru olacaktır.

Oksidentalizm'i anlamak için ilkin ona karşıt olan kavrama, yani *Oryantalizm*'e bakmak gerekmektedir. *Oryantalizm* (Şarkiyatçılık) Fransızca'daki *orient* kelimesinden türemiştir. *Orient* doğu anlamına gelmektedir. Bir kavram olarak Oryantalizm; “Doğu üzerine yapılan çalışmaları kapsayan bir disiplindir. Toplumsal, siyasi ve iktisadî

⁷⁴⁶ Ahmet Mithat Efendi (2015). *Avrupa'da Bir Cevlan*. (Haz. N. A. Pala). (1. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 23-24; (Eserin orijinali 1889'da yayınlanmıştır).

⁷⁴⁷ Ahmet Mithat Efendi. 2015, **a.g.e.**, 219-220.

yaşamıyla, bugünüyle ve geçmişiyile, kısacası her yönüyle Doğu üzerine araştırmalarda bulunur. Yine Orient kelimesinden türeyen oryantalist ise, Doğu ile herhangi bir amaç için ilgilenen, araştırma yapan, Doğu'yu tasvir anlamına gelir.”⁷⁴⁸

Edward Said'in *Orientalism* kitabına göre, “*Oryantalizm*, Şark'a hâkim olmayı amaçlayan Batılı bir düşünce tarzıdır.”⁷⁴⁹ “Edward Said, Batı'nın/Avrupa'nın Doğu'ya/Asya'ya bakışını, *oryantalizm* olarak kavramlaştırarak, Doğu imgesini kuramsal bir çerçeveye oturtmuştur. ...Daha kısa bir anlatımla: *Oryantalizm*, *Doğu'ya egemen değildir.*”⁷⁵⁰

Batı ya da özelde Avrupa, *oryantalizmi* sistemleştirmeden önce kendisine bir *öteki* yaratmıştır. Bu öteki geniş manada “Şark”tır. Jack Goody *Tarih Hırsızlığı* isimli kitabında; *Batı* ile *Öteki* arasındaki fark üzerinde ısrarın etnik-merkezci görüldüğünü⁷⁵¹ ifade etmektedir. Kendi sistemini hâkim kılmanın yolu da bu ötekiyi ya sömürgeleştirmekten ya da kendine tabi kılmaktan veyahut da kendi kültürünü ve ideolojisini tüm Şark'a yaymaktan geçmektedir. *Oryantalizm* bu yüzden çok yönlü bir çalışmanın sistemleşmiş halidir. “Bilişsel kontrolün yolu, ötekici bir söylem sistemiydi (*alteritism*, bir ‘Ötekiler’ söylemi); bu sistem kültürün bütün üretim süreçlerine sızmıştı; yazı ve yayın, görsel sanatlar ve gösteri sanatları, koleksiyonlar ve sergiler, hala üniversiteleri biçimlendiren her iki anlamıyla ‘disiplinler’...”⁷⁵²

Edward Said, *Şarkiyatçılığı* bir akademik disiplin olarak ele almaktadır. Aynı zamanda Said, *Şarkiyatçılığın* koca bir coğrafi alanı hedef almasını da, *bu yapılanın ne olduğunu yeterince açığa vuruyor*⁷⁵³ sözleriyle değerlendirmektedir. Said'e göre bu bir akademik disiplin ise o sınırlar içinde kalmalıdır. Mesela; bir Amerikalı dil bilimcisi Şarkiyatçıya göre, dünyanın koca bir yarısıyla değil, mütevazı bir alanıyla ilgilenmektedir. Buna karşın *Şarkiyatçılığın*, büyük coğrafi iddiaları vardır. Ayrıca Şarkiyatçılar, Şark'a ait şeylerle uğraşan herkesi, mesela Çin lehçeleriyle uğraşan bir uzman kadar, Müslüman hukukuyla uğraşan bir mütehassısı da *Şarkiyatçı* saymaktadır. *Şarkiyatçılığın* bu kafa

⁷⁴⁸ Metin, A. (2013). *Oksidentalizm –İki Doğu İki Batı-*. (1. Baskı). İstanbul: Açılım Kitap, 44.

⁷⁴⁹ Findley. 1999, a.g.e., x.

⁷⁵⁰ Kula, O. B. (2018). *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*. (3. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2.

⁷⁵¹ Goody, J. (2014). *Tarih Hırsızlığı*. (3. Baskı). (Çev. Güven, G. Ç.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5.

⁷⁵² Findley. 1999, a.g.e., 1-2.

⁷⁵³ Said, E. (2017). *Şarkiyatçılık*. (Çev. B. Yıldırım). (10. Baskı). İstanbul: Metis Yayıncılık, 59.

karıştırıcı birleşimleri ve onun sonsuz sayıdaki alt birimleri, onu büyük bir muğlaklıkla bütünleştirmektedir.⁷⁵⁴ Bu değerlendirmelerden sonra Edward Said şunları söylemiştir: “Bütün bunlar *Şarkiyatçılığı* akademik bir disiplin olarak tanımlar. *Şarkiyatçılıktaki* ‘-çılık’, bu disiplinin diğer tüm disiplin türlerinden ayrılığını ısrarla vurgular. Bir akademik disiplin olarak *şarkiyatçılığın* tarihsel gelişimindeki kural, daha seçici olmak değil, etkinlik alanını daha geniş kılmaktır.”⁷⁵⁵

Oryantalizmin karşısında konumlanan veya bu kavramın karşısında ortaya çıkan kavram ise *Oksidentalizm*’dir.

Oksidentalizm de Fransızca’dan türetilmiş bir kelimedir. Fransızca *occident* kelimesi Batı anlamına gelmektedir. Doğulu, Doğu’ya özgü olan anlamında ise *Occidental* kavramı kullanılmaktadır. *Oksidentalizmin* tanımı daha geniş manada şu şekilde yapılmaktadır: “Doğu-Batı ikilemi Orient-Occident şeklinde ifade edilirken, Doğulu/Doğu’ya özgü olan ise *Occidental* olarak nitelenmektedir. Bu kökeni itibariyle oksidentalizm ‘Batı bilimi’ olarak çevrilebilirse de onun bilimliğine ilişkin yargıda aceleci olmamak gerekir. Yine sonuna eklenen ‘izm’, onu bir ideoloji olarak kategorileştirmemizi gerektirmez; tıpkı rasyonalizmin ya da pozitivizmin bir ideoloji olmadığı gibi. Batı’nın Arapça karşılığı *Garp*’tır. Oksidentalizm Türkçede bu karşılıktan hareketle ‘garbiyat’ olarak çevrilmekle beraber, garbiyat (Batı’ya ait olanlar) oksidentalizm’den ziyade oksidentali karşılamaktadır. Arapça’da oksidentalizmi tam olarak karşılayan kelime ise ‘istiğrab’dır.”⁷⁵⁶

Ahmet Mithat Efendi, Müsteşrikler Kongresi’ne katılmadan önce ilkin kavramı sorgulamış, bunu da *Avrupa’da Bir Cevlân* isimli kitabının girişinde uzun uzun tartışmıştır. Ahmet Mithat Efendi’nin sorguladığı kavram, *Şarkiyatçılık*’tır. Ahmet Mithat Efendi neye göre, kime göre, hatta hangi amaca hizmet için *Şarkiyatçı*’dır evvela bu netleştirilmelidir. Zaten Şark’ı bilen, tanıyan ve temsil eden birisi, müsteşrikler arasında, sadece müsteşriklere Şark’ı biraz daha tanımaları için yardımcı olmaya mı gitmiştir? Bu noktada Ahmet Mithat Efendi, daha 1889’da kendisine bir ifade şekli bulmuştur; ‘*Müstağrib*’: “Memalik-i Osmaniye’de tekellüm olunan elsine yani Arabî ve Osmanî ve Farisî lisanları ile bu lisan-ı selasenin havi oldukları ulûm Avrupa müsteşriklerinin en ziyade ehemmiyet verdikleri

⁷⁵⁴ Said. 2017, a.g.e., 59-60.

⁷⁵⁵ Said. 2017, a.g.e., 60

⁷⁵⁶ Metin. 2013, a.g.e., 65.

Şarkiyat'tansa da onların nokta-i nazarları bizce lüzumu derecesinde muayyen ve malum olmadığından biz Şark ahalisinden olmak hasebiyle eğerçi “Şarkî” addolunursak da Şark'a ait hususâtı Avrupalıların nokta-i nazarından tetkik maddesince pek de “müsteşrik” addolunmayız. En ileriye gelen bir ehl-i marifetimize hangi elsine-i müştakkayı tevellüd eylediği, tarih-i terakkisi filanı sorulsa ecvibe-i muvafika bulup ita edivermesi bayağı müşkülleşir. Bunun sebebi öyle meçhulat-ı katiyeden değildir. Müdekkikîn-i kudemamız lisanımızın mebdeini hemen Osmanlılığın zuhurundan itibar edivermişler. Menşe-i lisanımıza dair söz geçtikçe aslı Çağatayî olduğunu ityan eyleyivermek cümlemizde sükût-ı sahihayı mucip olur. Öyle değil mi? Çağatay denilen zatın sülale-i tahire-i Osmaniye'ye nispetle daha dünkü bir mirza sayılacağı hatırımıza bile gelmez. Kudema tedkikat-ı lisaniyede bu kadar kayıtsızlık göstermiş olduğu gibi biz müteceddidler dahi Avrupaca şaşaa-i terakkisi gözler kamaştıran maariften iktibas gayretine, düşmüş olduğumuzdan biz dahi tedkikat-ı lisaniyemize ehemmiyet verememişiz. Maarif-i Garbiyeyi Şark'a ithale sai birer ‘*müstagrib*’ olmuşuz.”⁷⁵⁷

Müstağrib, sözlük anlamıyla, “taaccüp ve istiğrab eden, şaşaa kalan”⁷⁵⁸, demektir. İstiğrab ise, “taaccüp etme, tahayyür”⁷⁵⁹ anlamlarına gelmektedir. İki kelimenin de kökeni olan *garabet* ise, “gariplik, ecnebîlik, tuhafılık, acâiblik”⁷⁶⁰ anlamındadır. Öyleyse Ahmet Mithat Efendi, Batı karşısında kendisini *müstağrib* kelimesiyle ifade ederken; şaşaa kalan, hayret eden, garip bulan, hayran olan bir Ahmet Mithat Efendi'den mi yoksa *oksidantalizme* karşılık gelen bir *müstağriblikten* mi söz etmektedir? Cemil Meriç, Ahmet Mithat Efendi'yi *Kültürden İrfana* isimli kitabında değerlendirirken, ondan *Doğulu Kalan Tek Müstağrib* diye söz etmektedir. Meriç burada, Batı karşısında hayran olan, şaşaa kalan, hayret eden bir Ahmet Mithat Efendi'den değil, Batı karşısında oksidentaliste yakın bir duruş sergileyen bir Ahmet Mithat Efendi'den söz etmektedir.⁷⁶¹

Cemil Meriç aynı kitabında, *Oryantalizmi*, sömürgeciliğin keşif kolu olarak tanımlamıştır. Sömürgecilik için parlak bir formül olan *Oryantalizm*, hakikatin ancak bir kısmını belirtiyor diyen Meriç, “elbette ki *Oryantalizm* yalnızca bu değil, tarifi son derece

⁷⁵⁷ Ahmet Mithat Efendi (2015). *Avrupa'da Bir Cevelan*. (Haz. N. A. Pala). (1. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 22; (Eserin orijinali 1889'da yayımlanmıştır).

⁷⁵⁸ Şemsettin Sami. (2014). *Kâmus-ı Türkî*. (Haz. R. Gündoğdu., N. Adıgüzel., A. F. Önal). (3. Baskı). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 1034.

⁷⁵⁹ Şemsettin Sami. 2014, *a.g.e.*, 87.

⁷⁶⁰ Şemsettin Sami. 2014, *a.g.e.*, 748.

⁷⁶¹ Meriç, C. (2018). *Kültürden İrfana*. (6. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 279-281.

güç olan bu disiplinler bütünü bir slogana hapsetmek imkânsız”⁷⁶² değerlendirmesinde bulunmaktadır. *Oksidentalizm* için ise bu disiplinden söz etmek, bilhassa kavram, Ahmet Mithat Efendi üzerinde değerlendirildiğinde, Ahmet Mithat Efendi’nin *Oksidentalizm* çerçevesinde hareket etmek için *müstağrib* ifadesini kullandığını söylemek güçtür. *Avrupa’da Bir Cevalan* isimli kitabında, Avrupa karşısında şaşa kalan, hayret eden, hayran olan bir Ahmet Mithat Efendi vardır, ancak aynı zamanda, Batı’yı tanımak için azami çaba sarf eden, Batı’ya karşı *Osmanlı’yı, Türklüğü, İslamiyet’i* müdafaa eden bir Ahmet Mithat Efendi de vardır. Bu noktada *Oksidentalizm’i* geniş çerçevede anlamaya çalışmakta yarar vardır. *Oksidentalizm’in* ortaya çıkışı, *Batı/Oryantalizm* hegemonyasına karşı, Doğu’nun sömürgeleştirilmesinin karşıtı olarak, Doğu’yu özgürleştirme hareketi şeklindedir. *Oksidentalizm’in* kapsamı, bilimsel ya da bilimsel olmasın Batı hakkında çalışma yapmaktır. Bu itibarla, Batı hakkında eser vermek, Batı üzerinde fikir öne sürmek, Batı’nın tasavvurlarına ve tahayyülatına sahip olmak da bu kapsamdadır. Fakat *Oksidentalizm’e* dair tanımlar henüz net olarak ortaya konamamıştır. *Oksidentalizmi*, Doğu’nun kendi çıkarları noktasından ele alarak Batı’nın incelenmesi ve bunun sonunda bir müdafaa yöntemi, Batı düşmanlığı ya da daha iyi *Batılı* olmanın yollarını araştıran bir bilim dalı şeklinde ele alan görüşler vardır.⁷⁶³

Ahmet Mithat Efendi, Batı’yı incelemeye, araştırmaya, tanımaya ve takip etmeye daha çocukluğunda Fransızca öğrenerek ve Batı’yı kendi kaynaklarından okuyarak başlamıştır. *Oksidentalizm* Batı’yı tanımak ve tanıtmak anlamlarına da geldiği için Ahmet Mithat Efendi çocukluğunda Batı’yı tanımaya başlamış, daha sonra yazar olduğunda da Batı’yı okurlarına ve dönemin devlet ricaline tanıtmak için çabalamıştır. Ahmet Mithat Efendi, *Oksidentalizm’in* bir diğer anlamı olarak, Batı’yı çok yakından incelemiştir. Bu incelemeler sonucunda vardığı sonuçlar; bazen hayran olma şeklindedir ve Batı’nın ilerleme adı altındaki tüm gelişmelerine yöneliktir, bazen de bir müdafaa şeklindedir. Bu müdafaa Batı’nın İslam, Doğu ve Osmanlı üzerindeki yanlış düşüncelerini düzeltmek olduğu gibi, Batı’nın yozlaşan ve gayriahlaki bulduğu yanlarının alınmamasına karşı geliştirdiği bir sınır şeklindedir. O sınırın aşılmasını için Osmanlı’nın ve İslam’ın değerlerini ortaya koymuş, bunların Batı’dan üstün taraflar olduğunu ve sahip çıkılması gerektiğini belirtmiştir. Cemil Meriç Ahmet Mithat Efendi’yi *müstağrip* ifadesi üzerinden değerlendirirken, şunları söylemektedir: “Midhat Efendi, nesillerin tecessüsünü dünya düşüncesine kanatlandıran bir

⁷⁶² Meriç. 2018, a.g.e., 85.

⁷⁶³ Metin. 2013, a.g.e., 65-66.

yol göstericidir. El Birunî soyundan ansiklopedist bir kafa. İhvan-ı Safa topluluğun onuncu yüzyılda başarmak istediği büyük terkihi geçen yüzyılda tek başına gerçekleştirdi. Tanzimat'ın dev şöhretleri Hâce-i Evvel'e kıyasla tek boyutludurlar. Xenophon'un *Husrevnâme*'sinden, Cervantes'in *Don Kişot*'una, Zola'nın romanlarına, Schiller'in *Haydutlar*'ına kadar... dünya edebiyatının enafis-i âsârını onun birçok gayreti sayesinde tanıdık. Schopenhauer felsefesinden söz açan ilk Müslüman yazar O'dur. İftiraya uğrayan bir devri, gafil ve hırçın bir intelijansiyaya karşı o savundu. *Üss-i İnkılâp* yalnız akliselimin değil, vicdanın da sesidir. Müsteşrikler Kongresi'nde Türkün ve İslam'ın haklarını Avrupa'nın kendini beğenmiş ilim adamlarına vakur bir celadetle haykıran ve o milletlerarası kongreden Naci Efendi'yle Zihni Efendi'ye iki altın nişan kazandırarak dönen yine üstadımızdır. İslam'a tevcih edilen her tenkit karşısında aşılmaz bir hisardır Midhat. İ'lây-ı Kelimetullah uğrunda Hıristiyan dünyanın Katolik, Protestan bütün haçlılarına meydan okur. O kibar ve ağırbaşlı insan, din ve devletin haklarını korumak söz konusu olunca kalemini kılıç gibi kullanır."⁷⁶⁴

Ahmet Mithat Efendi, kendini Batı karşısında *müstağrib* ifadesiyle konumlandırdıktan sonra Avrupa'ya seyahate dair hazırlıklarının bilgisini vermiştir: "Bir encümen-i istişarede 500-600 kişi içtima edip de onların içine 'İşte ben de şarkiyyunun Osmanlı kısmıdanım!' diye karışmak lazım gelince fikre birdenbire bir uyanıklık geldiğinden bu teyakkuz ile Müsteşrikîn Kongresi için ne tehyiatta bulunmak lazım geleceğini düşünmeye başladım."⁷⁶⁵ Bu hazırlıkların arasında Türkolog Arminius Vambéry ile yaptığı görüşme de vardır. Bu görüşmenin etkileri hem Müsteşrikler Kongresi'nde hem de Ahmet Mithat Efendi'nin geri kalan yaşamındaki eserlerinde görülmüştür. Türk tarihine ve Türk diline yönelik bu bilgileri Ahmet Mithat Efendi birçok eserinde okurlarına sunmuş, Batı'ya karşı da bir müdafaa aracı olarak kullanmıştır.

Hem Edward Said'in tanımlarında hem Findley'in ve hem de Cemil Meriç'in ifadelerinden anlaşıldığı üzere, *Oryantalizm* çok geniş bir alanda çalışmalarını sürdürmektedir. Ahmet Mithat Efendi'nin çok geniş bir alana yayılan hayatını da dar anlamda *Oksidentalizm* çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Bu dar anlamın sebebi, Ahmet Mithat Efendi'nin bu çalışmalarının akademik bir disiplin içinde gelişmemiş olmasından ve bireysel çabalar olarak kalmasından ileri gelmektedir. *Oryantalizm* belli bir

⁷⁶⁴ Meriç. 2018, a.g.e., 279-280.

⁷⁶⁵ Ahmet Mithat Efendi. 2015, a.g.e., 23.

disiplin içinde hareket edip, sistemli bir harekete dönüşürken, hatta bu disiplini ve hareketi uluslararası kongrelere taşıyıp, tartışırken, Ahmet Mithat Efendi'nin etrafında bu minvalde beraber hareket ettiği kişiler ve bir sistem görülmemektedir. Ancak Ahmet Mithat Efendi'yi bizzat II. Abdülhamit'in bu kongreye göndermesi, cılız da olsa bu minvalde bir veri olarak gösterilebilir. Aynı şekilde II. Abdülhamit döneminin her anına vakıf olan Ahmet Mithat Efendi'nin, II. Abdülhamit'e rağmen hareket etmesi de düşünülmemeyeceği için, onun Batı karşısındaki müdafaalarında yalnız olduğunu söylemek de güçleşecektir. Özellikle *Türklük* ve Türk tarihi konularındaki vurgularının gazete yazılarında ve eserlerinde artması, II. Abdülhamit'in İslamcılık ve ümmet politikalarıyla ters düşme derecesindedir. Demek ki II. Abdülhamit Ahmet Mithat Efendi'nin bu vurgularından rahatsız değildir ve zımnen desteklemektedir.

Oryantalizm'in geniş bir alana yayılması karşısında; Ahmet Mithat Efendi de dar anlamda *Oryantalizm*, geniş manada Batı karşısında her şeydir ya da her şey olmak için büyük bir gayret içindedir: "Ahmed Midhat Efendi gazeteci, Ahmed Midhat Efendi mecmuacı, Ahmed Midhat Efendi tiyatro müellifi, Ahmed Midhat Efendi tarihçi, Ahmed Midhat Efendi mütercim... Kafa ve zeka faaliyetinin bir sahası yok ki, Ahmed Midhat Efendi ismi ona karışmamış olsun! Ahmed Midhat Efendi memur, Ahmed Midhat Efendi matbaacı, Ahmed Midhat Efendi mürettip ve makinist, Ahmed Midhat Efendi mektepçi, Ahmed Midhat Efendi (Hace-i Evvel), Ahmed Midhat Efendi Matbaa-i Amire Müdürü, Ahmed Midhat Efendi heyet-i sıhhiye reisi (yani doktor), Ahmed Midhat Efendi müderris, Ahmed Midhat Efendi profesör, Ahmed Midhat Efendi çiftçi, Ahmed Midhat Efendi iş adamı, Ahmed Midhat Efendi ders nazırı!..."⁷⁶⁶ "Cümlelerin sonundaki üç noktadan da seziliyor ki Ahmed Midhat Efendi'nin daha başka sıfat ve hüviyetleri de yok değildir; fakat bu kadar çeşitli bir ihtisas tablosu, Ahmed Midhat Efendi'nin bilgi ufuklarının genişliği hakkında yeter derecede fikir vermektedir."⁷⁶⁷

Ahmet Mithat Efendi'nin bu kadar çok işi birden yüklenmesine sebep; elbette onun faydacılığı ile de açıklanabilir lakin bu tek başına yeterli olmayacaktır. Batı karşısında bilhassa 1889 Müsteşikler Kongresi'nden sonra duruşunu netleştiren Ahmet Mithat Efendi'deki bu çaba, her boşluğu doldurma çabasıdır. Orhan Okay bu konuya dair şu

⁷⁶⁶ Oksal, S. (1955). "Fikir Hayatımız ve Ahmed Midhat Efendi". *Bir Jübilenin İntibaları; Ahmet Midhat'ı Anıyoruz*. (Haz. H. T. Us). İstanbul: Vakit Gazete Matbaa Kütüphanesi, 125.

⁷⁶⁷ Peyami Safa. (1955). "Ahmed Midhat Efendi". *Bir Jübilenin İntibaları; Ahmet Midhat'ı Anıyoruz*. (Haz. H. T. Us). İstanbul: Vakit Gazete Matbaa Kütüphanesi, 138.

değerlendirmeye gitmiştir: “Ahmet Mithat Efendi’nin bütün meseleler karşısında takındığı tavra fayda nokta-i nazarından bakabiliriz. Bu bakımdan onu pragmatist olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Belki de bu sebepten birinci sınıf bir san’atkâr ve romancı olamamıştır. Ancak onun pragmatizmini yalnız şahsî menfaatlerini düşünür gibi telâkki etmek insafsızca bir hüküm olur.”⁷⁶⁸

Batı medeniyetinin ideolojisi, 19. yüzyılda *kapitalizmdir*.⁷⁶⁹ Ahmet Mithat Efendi bu ideolojinin de bir anlamda Osmanlı’daki uygulayıcılarından biridir. Onun mesleki bağlamda devlet memuru olmayan ender Osmanlı aydınlarından biri olduğunu ifade eden Findley, Ahmet Mithat Efendi’nin matbuat *kapitalizminin* doğuşunu simgelediğini söylemektedir.⁷⁷⁰

Findley, bu noktada pek de haksız sayılmamaktadır. Kendi matbaasını kendi evinin alt katında kuran Ahmet Mithat Efendi, ilerleyen zamanlarda çiftçilikten omuzunda su taşımaya kadar pek çok işe girişmiştir. Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal’e hitaben 1871 yılında yazdığı bir mektubunda şöyle demektedir: “Biz ne zaman ‘Hanri Martin’i mi satın alalım, ‘chassepot’ü mü tartışması yerine ‘Şu binbaşının icadı olan örneği mi imal edelim, yoksa bu kolağasınınkini mi? tartışmasına girişirsek o zaman geleceğimizin güvenliğinden emin olabiliriz. Silah kendimizin silahı olsun ki güvenelim. Güneşe denk geldiği zaman her ışını düşmanın gözüne, beynine saplanan palaları, yatağanları biz yapar ve üzerine dahi *inna fetahna* veyahut *vecahidu* yazardık. Bilindiği gibi silah hakkında manevi hisler beslemek askerin zafer kazanması için birinci derecede önemlidir ki bunu hatta Avrupalılar bile henüz inkâr edememiştir.”⁷⁷¹ Batı karşısında nasıl durulacağını kişisel hayatında örneklerle anlatan Ahmet Mithat Efendi, yazı hayatına yeni başladığı yıllarda başka bir duruş şeklinin nasıl olması gerektiğini de bu sözler ile ifade etmektedir.

Findley’in ifadesiyle *Oksidentalîst*⁷⁷², kendi ifadesiyle *Müstagrib* olarak Müsteşrikler Kongresi’ne katılan Ahmet Mithat Efendi, döner dönmez *Avrupa’da Bir*

⁷⁶⁸ Okay. 2017, **a.g.e.**, 51.

⁷⁶⁹ Metin. 2013, **a.g.e.**, 25.

⁷⁷⁰ Findley. 1999, **a.g.e.**, 7.

⁷⁷¹ Ahmet Mithat Efendi. (1871). “Ahmed Midhat Efendi Tarafından Kemal Bey Efendi’ye Yazılan Bir Mektup”. **Bedir**. (5), 1-3.

⁷⁷² “19. yüzyıl Avrupa’sında seyahat eden Ortadoğulu gözlemcilerden biri de Osmanlı yazarı Ahmed Midhat Efendi’dir. *Avrupa’da Bir Cevlân* (1889) adlı kitabında ‘oryantalîst’lerin (dar anlamda şarkiyatçılar, müsteşrikler) Stockholm’deki bilimsel kongresine gidişini, daha sonra da Paris’teki Dünya Sergisi dâhil seyahatlerini anlatır. Şimdi epeyce unutulmuş olan, ama kariyerinin dönüm noktasını teşkil eden bu kitap, kendini ‘müstagrib’ (oksidantalîst) olarak tanımlayan bir kişinin ‘sanki bir sergiymiş’ gibi algılanan dünyanın iki örneğini nasıl gördüğünü gösterir. Ahmed Midhat’ın yazdıklarını son yılların kültür ve sömürgecilik

Cevelân isimli kitabını yazmış, sıcağı sıcağına Batı'ya dair gözlemlerini ve tespitlerini anlatmıştır. Hayatının geri kalan bölümünde de başka eserlerle Batı'yı tanıtmaya ve bu yolla halkı ve entelektüel çevresini aydınlatmaya devam etmiştir.

Bu eserlerden birisi de *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî Yahut Alafranga* isimli kitabıdır. Tıpkı *Avrupa'da Bir Cevelân*'da olduğu gibi bu eserinde de Ahmet Mithat Efendi, Batı'nın olumlu yönlerini anlatma konusunda son derece istekli, ancak yanlış yönlerini de sık sık zikrederek, aradaki dengeyi sağlama konusunda hayli temkinlidir. Örnekleri yine Batı'dandır. İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya gibi ülkeler aynı anda kalkınmışlardır, terakkiyi birlikte yakalamışlardır ancak her biri kendi temel özelliklerini muhafaza ederek bunları gerçekleştirmişlerdir.

Ahmet Mithat Efendi bu kitabında, Türk toplumunu da Batı ile kıyaslamalara giderek eleştirmektedir. Burada da ön plana Batı'nın doğru taraflarına vurgu vardır. Bu yüzden ahlaki yönden çöken Batı'ya karşı uyarırken, bazı adab-ı muâşeret kurallarının önemine dikkat çekmiştir. Ahmet Mithat Efendi, Avrupa'da gözlemlediği günlük yaşantıdan örnekleri, trende seyahat etmekteki adaptan, burun mendili kullanmanın önemine kadar tek tek vermiştir: “Hüsn-i terbiye erbabının yanlarından ayrılmayan burun mendilini böyle kahvelerde değil a, sokaklarda bile isti'malde gaflet etmeyecekleri derkârdır. Bu mendillere tevdi' olunacak ifrazâtı hiçbir kimseye göstermemek hüsn-i terbiyenin mukteziyât-ı ibtidâiyedir. Teessüf olunur ki, bizim şirket-i Hayriye vapurlarının birinci mevki-i salonlarında yere döşenen güzel muşambalar üzerine balgam tükürülüp ayak ile dahi ezildikleri müşâhedâtı nâdirenden değildir.”⁷⁷³

Ahmet Mithat Efendi kitabının mukaddimesinde *Alafranga* kavramını, Osmanlı toplumunun ne kadar yanlış anladığından bahsetmiştir. Batı'yı taklit vardır fakat bu taklit yanlış taraflarınadır. Yukarıdaki örnekte de vurguladığı gibi Batı'nın asıl alınması gereken adabı yerine, daha çok yüzeysel olanları alınmaktadır: “Bilmediğimiz şeyleri taklitteki hevesimiz dahi bizi ekseriya alafranganın gayri memduh olan şeylerini gafletle ihmale sevk eyliyor.”⁷⁷⁴ Daha sonra ise kitabını yazış amacını maddelemiştir: “Bizce Avrupa usul-i

araştırmaları bağlamına oturtacak bir çalışma, Oksidentalizmin hem kendi ortamında hem de sömürgecilik karşıtı milliyetçiliğin bağlamında incelenmesi için, 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun ne kadar önemli olduğunun daha iyi görülmesine yardım edebilir.” Findley. 2013, a.g.e., 4.

⁷⁷³ Ahmet Mithat Efendi. (2001). *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî Yahut Alafranga*. (Haz. İ. Doğan., A. Gurbetoğlu). (1. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları, 121; (Eserin orijinali 1894'te yayınlanmıştır).

⁷⁷⁴ Ahmet Mithat Efendi. 2001, a.g.e., 59.

muâşeretini öğrenmekten türlü faideler melhuzdur. Birincisi üçyüz milyon nüfusun ahval-i medeniyesini mümkün mertebe öğrenmiş olmak ki coğrafya ilminin en büyük bir şubesi demektir. İkincisi ‘Alafrangadır’ diye her türlü rezaleti mübah addetmemek ve bu yol ile kendi adâb-ı milliyemizi dahi bozmamaktır. Üçüncüsü Avrupa’nın roman, tiyatro, makalât-ı edebiye ve hikemiye yolunda yazılmış olan bunca âsârı aynen veya tercemeten cümlemiz tarafından okunmakta bulunup asûl-i muâşeretçe bunların hangi nokta-i nazardan yazıldıkları bilinmedikçe mütâlâlarından bihakkın telezzüz ve istifade mümkün olamayacağından bu cihet-i istifadeyi de temin eylemek. Dördüncüsü, âdâb-ı muâşeretten hiçbir şey bilinmediği halde Avrupa bilâdına gidilir ise birçok vakitler acemilikle zaman sarf edileceğinden ve hatta pek çok kimselerde emsali görüldüğü veçhile Avrupa’da birkaç sene oturulduğu halde yine bir şey öğrenilmeksizin avdet olunacağından Avrupa’ya gidecek olanlara, daha gitmeksizin orası hakkında bir fikr-i icmâlî vermek. Ümid ederiz ki şu dört türlü menfaat bize bu kitabı yazmak zahmetine ihtiyar ettirmeye layık olduğu gibi kârîlerimize dahi okumak zahmetini ihtiyar ettirmeye layık görülür.”⁷⁷⁵ Ahmet Mithat Efendi’nin Avrupa’daki izlenimlerinin kitaplaştırıldığı bir diğer eseri *Berlin’de Üç Gün*⁷⁷⁶’dür. Bu kitapta, Ahmet Mithat Efendi’nin Berlin’e dair bilgileri, edindiği izlenimler yine yarınlarıyla yer almaktadır.

Ahmet Mithat Efendi’nin Müsteşrikler Kongresi’ne katıldıktan üç yıl sonra kaleme aldığı bir diğer eseri *Ahmet Metin ve Şirzad* (1892) isimli bir romanıdır. Ahmet Mithat Efendi’nin *Türk* vurgusu bu romanında iyice belirginleşmiştir. Roman kahramanı Ahmet Metin, Türk tarihinin köklerini aramak için özel gemisiyle, Akdeniz’de bir seyahate çıkmıştır. Ancak geminin bütün mürettebatı, Türklerden oluşmaktadır. Bu yüzden Ahmet Metin’in arkadaşı hayretle, geminin kâffesinin Türk olmasının sebebini sormuştur. Bunun üzerine Ahmet Metin, şu şekilde cevap vermiştir: “Öyle olacak ya! Tayfalarımız dahi Türk. Aşçımız da Türk. İstitar mâni olmasaydı hizmetçi kadınları dahi Türk’ten alırdım. Ben neyim? Ben Türk değil miyim? Türk olan yine Türk olana râğıptir.”⁷⁷⁷ Ahmet Mithat Efendi’nin bu romanına dair geniş tahlillerde bulunan Orhan Okay şu şekilde bir değerlendirmeye gitmiştir: “Bu şekilde gerek tarihimizin menşeinin Osmanlı ve Selçuklulardan çok evveline dayanması düşüncesi, gerekse Osmanlı cemaati fikrinden ziyade Türk ırkı esasına dayanan bir milliyetçilik şuuru Ahmed Midhat Efendi için yeni ve

⁷⁷⁵ Ahmet Mithat Efendi. 2001, **a.g.e.**, 62.

⁷⁷⁶ Ahmet Mithat. (2009). *Berlin’de Üç Gün*. (Haz. S. Soydan). (1. Baskı). İstanbul: Notos Kitap.

⁷⁷⁷ Ahmet Mithat Efendi. (2013). *Ahmet Metin ve Şirzat*. (1. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 83; (Eserin orijinali 1891’de yayımlandı).

oldukça yabancı görünen düşüncelerdir. II. Abdülhamid'e yakınlığını bildiğimiz muharririn, kitabın neşir tarihi olan 1892 yılında, padişahın direktifi yahut muvafakati dışında böyle cü'retli fikirleri kolaylıkla ileri sürmesi düşünülemez. O yıllarda Ahmed Vefik Paşa, Ali Suavi ve Avrupalı Türkologların çalışmalarının neticesi olarak başlayan *Türkçülük* fikri, manevi değerler bahsinde Batı medeniyetinin karşısına dikilen Ahmed Midhat Efendi'nin çok işine yaramıştır.⁷⁷⁸

Ahmed Mithat Efendi'nin yaşadığı 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başları Batı'nın ilerleme diye nitelenen alanlarda, Osmanlı'ya üstünlüğünü kabul ettirmiş olduğu bir döneme tekabül etmektedir. Bu yüzden Ahmet Mithat Efendi'nin bütün endişesi, üstünlük olan görülen bu yanların dışındaki tarafların Osmanlı'nın değerlerini tahrip etme gücüne sahip olmasıdır. Ahmet Mithat Efendi bu sebepten, birçok türde verdiği eserlerle, bu değerleri müdafaa etmiştir.⁷⁷⁹ *Oksidentalizm*'in bir diğer anlamı olarak; Ahmet Mithat Efendi Batı düşmanı değildir. Batı'nın karşısında hayret ve şaşkınlık içindedir ve bunu da gizlememektedir. Ancak bu hayret ve şaşkınlık Batı'nın gelişimi karşısındadır. Yani sözlük anlamıyla, Batı'nın bu yanlarına karşı *müstağribdir*. Ancak diğer alanlarda *Oksidentalist* bir hareket geliştirerek, Batı karşısında müdafaalara giriştiği de çok açıktır.

*“Ahmet Midhat, ‘Batılı olmayan’ modern bir Osmanlı kültürü yaratmayı çok istemiştir.”*⁷⁸⁰

7.4. Ahmet Mithat Efendi'de Millet Fikri

Rızaeddin Fahreddin, Ahmet Mithat Efendi'nin hayatını anlattığı kitabında şunları ifade etmektedir: “Türk Milleti hakkında Ahmet Midhat Efendi: ‘Bu millet kadar güzel hasletlere sahip bir halk yeryüzünde az bulunur. Mesut yaşamaya layık bu millet, kendi mizaç ve hissine riayet edilmek şartıyla ne zaman doğru yol gösterildi de bu yoldan gitmekten geri durdu’ derdi. Türkiye’de görülen idare bozukluklarının Türk milleti üstüne yüklenmesinden incinir, ‘hiçbir zaman Türkler idareyi kendilerine almadılar, çeşitli unsurlardan her biri idareye ortaktır, eskiden bugünkü gibi millet fikri olmadığı için devlet adamlarının hangi milletten olduğuna itibar etmemek gerekiyor. İstibdadın son günlerinde bu idarede Müslümanlardan başka insanlar da hatta başka ülkelere mensup insanlar da var.

⁷⁷⁸ Okay. 2017, **a.g.e.**, 57-58.

⁷⁷⁹ Okay. 2017, **a.g.e.**, 33.

⁷⁸⁰ Findley. 1999, **a.g.e.**, 7.

Doğuluların selametliği, saadetleri Batı'nın ilmi ve eğitimi ile donatıldıktan sonra kendi arasında ittifakla durması için bağlanmıştır', dediği rivayet edilir."⁷⁸¹

Ahmet Mithat Efendi'de belli bir döneme kadar "millet" olarak gördüğü topluluğun omurgası Osmanlılıktır. Yani milletin adı Osmanlı'dır. Ancak belli bir dönemden sonra, o Osmanlı'dan kasıt da esasında Türk'tür.

Ahmet Mithat Efendi birçok savaşa şahitlik etmiştir. Bu savaşlar esnasında ve sonucunda düşünce dünyasında değişmelerin yaşanması kaçınılmazdır. Balkan Savaşları'nın ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarını göremeden vefat etmiştir (1912). Bilhassa Balkan Savaşları'nın (1912-1913) sonunda, yenilginin yanı sıra düşünce bağlamında *İslamcılık* ve *Osmanlıcılık* fikirlerinin iflas ettiğini Ahmet Mithat Efendi somut bir şekilde göremeden, vefat etmiştir. Bu sonuca göre fikirleri değişirdi diye bir sonuca gitmek yanlış olacaktır. Çünkü zaten Ahmet Mithat Efendi bu sonucu önceden tahmin etmiştir ve bir millet bilinciyle hareket etmiştir. Ağırlıklı olarak da tavrını *Türkçülük* fikrinden yana belirlemiştir. Bu bakımdan, fikirleri sabitlenirdi gibi bir yoruma gitmek daha yerinde olacaktır. Zira Ahmet Mithat Efendi, bilhassa Müsteşrikler Kongresi'nden (1889) sonra bir kimlik inşası sürecine de girmiştir. Ortaya koymaya çalıştığı kimlikte, Osmanlı Türk'ü hiç çekinilmeden vurgulanmış, hitap bu vurgu üzerinden olmuştur. Oluşmasını istediği bu "yeni" millet, Batı'yı tüm üstün yönleriyle yakalamış ancak özünden ve dininden kopmamış ve taviz vermeyen bir millettir.

Esasen Tanzimat aydınınının belli bir döneme kadar *Türk* demekten çekinmesinin başlıca sebebi, Osmanlı'nın birçok unsuru beraber yaşatan büyük bir devlet olmasıdır. Fransız İhtilali'nin (1789) yarattığı sert iklim tüm imparatorluklarda olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de etkisini göstermesine rağmen, Osmanlı aydını buna direnmiş ve çeşitli formüller geliştirmiştir. Bunlardan birisi de *Osmanlılık*'tir. Çünkü bu ihtilâlin sonunda ortaya çıkan fikir hareketleri çok uluslu ve çok kültürlü devletlerin yapılarını hedef almaktadır. Bu İhtilâl ile beraber, birçok kavram açığa çıkmıştır. *Ulus*, *millet*, *köken* kavramları bunlardan bazılarıdır.⁷⁸² İşte bu kavramlar, *Osmanlılık* üst kimliğini, dolayısıyla Osmanlı Milleti'ni direkt hedef almaktadır. Oysa Osmanlı Devleti, Fransız İhtilâli patlak

⁷⁸¹ Fahreddin. 2018, **a.g.e.**, 33-34.

⁷⁸² Tüzer, İ. (2014). *Ahmet Mithat Anlatılarında Kimlik İnşası ve Modernizm*. (1. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları, 23.

verdiğinde, bunu kendi işine yarayacak bir durum olarak değerlendirmiştir. “III. Selim’in sır kâtibi Ahmed Efendi 1792’nin Ocak ayında ruznamesine şöyle bir not düşmüştür: ‘Fransa’daki gibi bir karışıklık inşallah İmparatorluğun düşmanlarında da frengi gibi yayılır ve onları birbirine düşürür, böylece imparatorluğun menfaatlerine sonuçlar doğar. Âmin.’”⁷⁸³ Ancak bu süreç duayla atlatılacak gibi görünmemektedir. Osmanlı’da da bu devrim etkilerini göstermiştir.

Bu etkiler neticesinde Osmanlı Devleti büyük Batılı Devletler ve Rusya karşısında sınırlarını muhafaza edememiştir. Aynı zamanda *Osmanlılık* kimliği de ağır tahribata uğramıştır. Osmanlı kimliğini oluşturan unsurlar tek tek kendi kimliklerinin inşa sürecine girmişlerdir. “Denizaşırı ülkelere gidebilecek ulaşım araçlarına ve modern teçhizatlarla donatılmış ordulara sahip olan Batılılar, ulusçuluk hürriyet, demokrasi, adalet, eşitlik, insan hakları gibi fikir hareketlerini Osmanlı coğrafyasında adeta bir silah gibi kullanmış, Avrupa’da, Balkanlarda, Asya’da, Afrika’da ve hatta Anadolu’da farklı kimliklerle yeni devletler meydana getirmeye çalışmışlardır.”⁷⁸⁴

Ahmet Mithat Efendi, belli bir döneme kadar “merhaba ey kâri!” diye hitap ettiği okuruna, *Osmanlılık* potası altında din, dil, ırk farkı gözetmeksizin toplu seslenişlerde bulunmuş, okurun bilgilenmesi, eğitilmesi ve son tahlilde şuurlanması için, bildiklerini aktarmakta hayli cömert davranmıştır. Yarım yüzyıla yakın devam eden yazı hayatında sayısız eserleri vasıtasıyla bıkip usanmadan, bu bilginin halka ulaşması için bütün yazı vasıtalarını kullanmıştır. Bu “kâri” Osmanlı sınırları içinde de kalmamış, mektuplar vasıtasıyla Rusya’ya kadar uzanmıştır. Milliyetçilik hareketlerinin hız kazanmasıyla birlikte, Ahmet Mithat Efendi’nin gerek romanlarında, gerek diğer yazılarında “kâri”nin sınırı biraz daralmış, Osmanlı’nın ana unsuru *Müslüman Türk* ön plana çıkmıştır. Oğlu Kamil Yazgıç’a göre Ahmet Mithat Efendi, *Türk mefkûresinden, Türk terbiyesinden, Türk ananesinden hiçbir zaman ayrılmamıştır*.⁷⁸⁵ “Onun asıl hedefi Türk milletinin terakki etmesi, gelişmesi ve Avrupa milletleri seviyesine çıkmasıdır. Bunun gerçekleşebilmesi için halkın kolayca anlayacağı onun deyişiyle “her ferdinin bülbül gibi şakıyacağı” bir dile ihtiyaç vardır.”⁷⁸⁶

⁷⁸³ Lewis. 2015, **a.g.e.**, 92.

⁷⁸⁴ Tüzer, 2014, **a.g.e.**, 24.

⁷⁸⁵ Us. 1955, **ag.e.**, 94.

⁷⁸⁶ Arğunşah. 2017, **a.g.e.**, 63.

Ahmet Mithat Efendi'ye göre; *Türk Milleti* dilsizdir.⁷⁸⁷ Bu minvalde dili eksik olan ya da birçok yabancı kelimeyle kavramları düşünmeye kalkan bir millette, o kavramlar da havada kalacaktır. Bu yüzden Ahmet Mithat Efendi'nin düşüncelerinin temelini önce eğitimi sonra da dili alması çok önemli bir ayrıntıdır. Zira düşüncenin zenginliği dilin zenginliği ile doğru orantılıdır. “Askerî, ekonomik ve toplumsal alanda ortaya koyulmaya çalışılan derinlikten yoksun yenileşme çabaları, hürriyet, eşitlik, demokrasi gibi kavramlardan yola çıkmış olsa da bireysellikleri yok sayan, insanın yaratıcı taraflarının boy verip yeşereceği bir yenileşmeyi, tevarüs ettiği medeniyetin değerleriyle bağdaştıramadığı için kaçınılmaz olarak fikri ve kültürel bunalımlar, bir dönem sonra ortaya çıkmıştır. Nitekim bir medeniyetin ve imparatorluğun içerisine doğup da bireysel olarak kendilerini fark etmeye başladıklarında farklı bir dünya ile karşılaşan Cumhuriyet'in ilk aydın ve sanatkârları, sadece coğrafi alandaki küçülmenin değil zihinsel olarak da daralmanın tarajedisini yaşamaya başlarlar.”⁷⁸⁸ İşte Ahmet Mithat Efendi, bu köklü yeniliklerin etkilerinin kaçınılmaz olacağını önceden fark eden ve bunun neticesi olarak ortaya çıkacak olan muhtemel trajedinin yaşanmaması için neler yapılması gerektiğini ortaya koyan, Batı'yı tanımlayan, Batı'yı alınması ve alınmaması gereken yönleriyle net bir biçimde anlatan Osmanlı münevverlerinden birisidir.

Fikrî yazılarından hikâye ve romanlarına, öğretime yönelik kitaplarından tiyatrolarına kadar hemen her yazdığı eserde, girilen yeni medeniyet dairesinde nasıl yer alınması gerektiğine dair modeller ortaya koyan Ahmet Mithat, Tanpınar'ın ifade ettiği ikilik'i/düalizm'i yanlış Batılılaşma ya da alafrangalılılaşma olarak toplumun yaşamaması için büyük uğraş vermiştir. Bu yönüyle yazar;“Yenileşme/Batılılaşma/Modernleşme” meselesi üzerine sistemli önermelerde bulunan ilk aydındır.”⁷⁸⁹

Ahmet Mithat Efendi geniş manada “ümme” olmaktan da vazgeçmiş değildir. Zira ona göre, Osmanlı'nın iki şanından birisi Türklükse, diğeri de Müslümanlıktır. Okurlarına seslenirken ve sürekli “çalışacağız!” derken, bu çalışmanın bir amacı milletin terakkisi ise diğeri de din-i İslam'ın yükselmesidir: “Kalem çalışmak ile seyfen çalışmanın hiçbir farkı yoktur. Kalem ve seyfen değil, zihnen ve cismen çalışmanın da farkı yoktur. ‘Din ve devlet yolunda hizmet’ denildi mi onun ne surette olacağını tayinden kat’-ı nazar bir suret-i

⁷⁸⁷ Argunşah. 2017, **a.g.e.**, 68.

⁷⁸⁸ Tüzer. 2014, **a.g.e.**, 41.

⁷⁸⁹ Tüzer. 2014, **a.g.e.**, 42.

mutlakada ‘hizmet!’ demek kâfidir. O hizmete herkes kudreti yettiği mertebede iştirak eder. İşte bu bahtiyaran, cismen ve maddeten vefat etseler bile manen ve hükmen vefat etmezler. Onların mekabir-i maddiyesi, ziyeratgâh-ı enam olacağı gibi layemutane isimleri için dahi kulub-ı ehl-i iman, sudur-ı vatanperverân karagâh-ı daimi olur.”⁷⁹⁰ “Okuyalım “*Rabbi zidni ilmen*” diyen zâtın ümmeti, şakirdiyiz. *Mehdden lahde* kadar tahsil ve taleb-i ilm ile memuruz. Okudukça yazmaya da iktidarımız artar.”⁷⁹¹

Ahmet Mithat Efendi, eserlerinde evlilik, eğitim ve aile olmak konuları üzerinde çok durmuştur. Daima uzağı yani istikbâli hedef alan, en çok yarınlar için kafa yoran bu münevver, bu üçünün üzerinde durmasını da tek bir noktada toplamıştır; devletin ve milletin atıye uzanması. Bilhassa evlilik ve çocuk yetiştirme konusunda sayısız yazı yazan, bunların bazılarını kitaplaştıran Ahmet Mithat Efendi, milletin devamlılığı şartını ailenin devamlılığı şartına bağlamıştır: “Bir milleti aileler teşkil edeceklerinden tehhül maksadındaki hüküm ibka-yı millet derecesinde tevsi eder. Nev’iyet-i beşeriye dahi milletlerden müteşekkil olduğu için maksad-ı tehhülün hükmü işte bu veçhile nev’iyet-i beşeriyeyi ibka ve idameye kadar varır. Bu teselsül bedihyat-ı umurdandır.”⁷⁹²

7.5. Ahmet Mithat Efendi’de Aile Fikri

Ahmet Mithat Efendi *Menfa* adlı eserinde; “gerçek hayatı evlilikten sonra gördüm”⁷⁹³ demiştir. Bunu demesinin sebebi, evliliğinden önce sürdürdüğü sefahat hayatıdır. O, bu hayatı evlendikten sonra kısa bir süre daha sürdürmüştür ama sonradan ailesine ve aile değerlerine bağlı bir insan olmuştur. Eserlerinde kendi yaşantısından da örnekler vererek, sefahat ve eğlence yaşantısının yanlışlıklarına dikkat çekmiştir. Ahmet Mithat Efendi birçok eserinde, evliliği savunmuş, aile olmanın önemine vurgular yapmıştır. Ahmet Mithat Efendi’ye göre çocuk yetiştirilmesi çok önemli bir mevzuudur. Bu da ancak anne ve babaların eğitilmesi ve iyi bir aile tesisi ile mümkün olmaktadır. Bu noktadan hareketle

⁷⁹⁰ Ahmet Mithat Efendi (2017). *Peder Olmak Sanatı*. (Haz. G. Akyol). (2. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 44; (Eserin orijinali 1889’da yayınlanmıştır).

⁷⁹¹ Ahmet Mithat Efendi. (2011). *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye’ye Mektuplar*. (Haz. F. S. İnceoğlu., Z. S. Berktaş). (1. Baskı). İstanbul: Klasik Yayınları, 96.

⁷⁹² Ahmet Mithat Efendi (2017). *Peder Olmak Sanatı*. (Haz. G. Akyol). (2. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 46; (Eserin orijinali 1889’da yayınlanmıştır).

⁷⁹³ Ahmet Mithat Efendi. (2013). *Menfa*. (Haz. H.İnci). (1. Baskı). İstanbul: Kapı Yayınları, 173; (Eserin orijinali 1876’da yayınlanmıştır).

Ahmet Mithat Efendi, yine eğitime vurgu yapmış, ilkin anne babaların eğitilmesi gerektiğini savunmuştur.

Diğer birçok alanda olduğu gibi pedagoji alanında da eserler veren Ahmet Mithat Efendi *Peder Olmak Sanatı* adında bir de kitap yazmıştır. Bu kitabında baba adaylarının eğitimini hedef alan Ahmet Mithat Efendi, kitabın adı her ne kadar ‘baba’ya dairse de anne adaylarına da tavsiyelerde bulunmaktadır. Ahmet Mithat Efendi bu kitabında, erkek çocuklarının yetiştirilmesinin ehemmiyetini izah ettikten sonra kız çocuklarının da yetiştirilip, bunun sonucunda yüksek rütbeden kişilerce evlendirilmesinin az şey olmadığını söylemektedir. Bu örnekle sanki kız çocuklarının eğitim almasını özendiriyor gibi bir tavır içindedir. Kız çocuklarının da eğitimi olmasının gerekliliğini her şekilde izah ederek, okurlarını bu yönde ikna etme çabası sergilemektedir. Kız çocuklarının eğitim almaması durumunda yüksek rütbeden yapacakları evlilikte bu eğitim farkının ortaya çıkarak sorunlara sebep olacağını da söylemektedir: “Şu kısacık mukayese bile gösteriyor ki kız çocukları dahi erkek çocuklar kadar talim ve terbiye etmek o talim ve terbiyeden muntazır olan neticeye göre müsvaten lazımdır.”⁷⁹⁴

Ahmet Mithat Efendi, çok küçük yaşlarda yapılacak evliliklere karşı çıkmaktadır. Ancak evlilik yaşının çok geç olmasını da uygun görmemektedir. Avrupa’da evlilik yaşı yirmi beşlere hatta otuz beşlere kadar çıkmaktadır. Bu muzır-ı cihâdın henüz Osmanlı’ya kadar gelmemiş olmasından memnun olmakla birlikte, evlilikte erken davranmayı önermektedir. Ahmet Mithat Efendi’ye göre bekârlık sultanlık değil, bilakis türlü tehlikeler taşıyan bir durumdur. Fuhuş ve tecavüz gibi tehlikeler, bunlardan bazılarıdır. Sefahat ve atalet de aynı tehlikeler arasındadır. Bir sahane on parmak uzatılmasının sağlık için zararları varsa, fuhuşta da sağlığa birçok zarar bulunduğunu ifade etmektedir. Fuhuştan dolayı türlü hastalıklarla mücadele edenleri örnek vererek, okurlarını bu konularda uyaran Ahmet Mithat Efendi, en sağlıklı yolun evlilik ve aile kurumu olduğuna işaret etmektedir. Evlilikteki asıl maksatsa, çocuk yetiştirmek olduğuna göre anne-babalar bu sorumluluk altındadır. Buna göre kendilerini eğitmeli ve buna göre yaşantılarını düzenlemelidir.⁷⁹⁵

⁷⁹⁴ Ahmet Mithat Efendi (2017). *Peder Olmak Sanatı*. (Haz. G. Akyol). (2. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 18; (Eserin orijinali 1889’da yayınlanmıştır).

⁷⁹⁵ Ahmet Mithat Efendi. 2017, **a.g.e.**, 18,22.

Ahmet Mithat Efendi'nin aşka hürmeti vardır lakin evlilik konusunda sadece aşk duygusuyla değil, iyice ölçülüp tartıldıktan sonra hareket edilmesi gerektiğini önermiştir. Çünkü Ahmet Mithat Efendi insan türünün devamlılığını esas almıştır. Bu türün devamlılığı da birbirine en uygun çiftlerden meydana gelmelidir. Bunun topluma ve genele yararının yanı sıra kişinin kendine de yararları vardır. Bu kişi iyi bir aile kurmak ve iyi evlatlar yetiştirmek suretiyle neslinin devamını sağladığı gibi, adının yaşamasını da sağlayacaktır⁷⁹⁶: “Bu halde teehhülden maksat ibka-yı aile olmak hükmünü alır.”⁷⁹⁷

Ahmet Mithat Efendi, aile konusunun önemine dikkat çekerken; yine Batı ile karşılaştırmalara gitmekte ve Batı'daki bazı yanlışların Osmanlı'ya girmemesi için uyarılarda bulunmaktadır. Mesela Fransa'da izdivaç azalırken, fuhuş artmaktadır. Gayri meşru ilişkiler yaygındır ve bu ilişkiler çocuk denecek yaşlara kadar inmiştir. Buna mukabil, Fransa'da nüfus oranları da istatistik erbabını korkutacak kadar düşmektedir. Üstelik yeni doğanların üçte biri de gayrimeşru çocuklardır. Bu neslin bir kısmı piç olarak doğmaktadır diyen Ahmet Mithat Efendi, Avrupa'da neslin bozulduğuna dikkat çekmiştir.⁷⁹⁸ Bu noktadan sonra *öyleyse bir da ana olmak sanatı vardır* diyen Ahmet Mithat Efendi, ancak bunun baba olmak sanatını yeterince ifa edenler sayesinde gerçekleşeceğini söylemektedir. Çünkü bir baba bu sanatın farkında olursa, kızlarını da buna göre yetiştirecektir ve karısı da ana olmak sanatını bilmeseydi bile baba onu yönlendirerek, ana olmak sanatını öğretecektir.⁷⁹⁹

Ahmet Mithat Efendi çocuğun anne-babasının gözetiminde ve terbiyesinde yetişmesi gerektiğini düşünmektedir: “Pedagoji hakkında tahkikata girişenlerin kâffesi çocuğa bizzat ebeveyninin bakmaları lüzumu hükmünde müttefiktirler. Jean Jacgues Rousseau bile böyle hükmeder. Kendi evladını piçhaneye teslim etmiş olan Jacgues Rousseau, çocukların mutlaka anaları babaları kucağında bakılmalarını rey ederek, ‘çocuğa bakmanın ücreti şefkat-i validenin lezzetidir. Aylıkçı suretiyle bakanlarda bu şefkati aramak beyhudedir. Onlar yalnız aylıklarını bilirler’ tarzında beyan-ı efkâr etmektedir.”⁸⁰⁰

Ahmet Mithat Efendi'nin düşünce dünyası birbirine sınıksız bağlı fikirlerden oluşmaktadır. Buna göre vatan fikri, çalışma fikri, millet fikri ve aile fikri bu bağın birer

⁷⁹⁶ Ahmet Mithat Efendi. 2017, **a.g.e.**, 38,46.

⁷⁹⁷ Ahmet Mithat Efendi. 2017, **a.g.e.**, 46.

⁷⁹⁸ Ahmet Mithat Efendi. 2017, **a.g.e.**, 56 57.

⁷⁹⁹ Ahmet Mithat Efendi. 2017, **a.g.e.**, 76.

⁸⁰⁰ Ahmet Mithat Efendi. 2017, **a.g.e.**, 81 82.

halkalarıdır. Ahmet Mithat Efendi'nin düşüncelerinin belli bir sistem dâhilinde ilerlediğini gözlemlemek mümkündür. Bu gözlem neticesi, -her ne kadar yüzeysel olmakla anılsa da- düşüncelerini ortaya koyarken, temeli hedef aldığı rahatlıkla görülecektir. Onun fikirlerindeki bu temellerden birisi de '*aile*'dir.

7.6. Ahmet Mithat Efendi'de Eğitim Fikri

Ahmet Mithat Efendi, hayatının başından sonuna kadar *eğitim* fikrinin üzerinde durmuştur. Bu bütün görüşleriyle yakından ilgilidir. Ahmet Mithat Efendi bir milletin eğitilmeden ilerleyemeyeceğine inanmaktadır. Fakat eğitim de tek başına yeterli değildir. Eğitimin nasıl bir eğitim olduğu kadar, terbiyenin de milli olması gerekmektedir. Eğitim ve terbiye konusu Ahmet Mithat Efendi'nin üzerinde durduğu en önemli konulardandır.

Kendi yaşantısında, ailesinin yaşantısında, çocuklarının yetişmesinde, eğitime ve terbiyeye çok önem veren Ahmet Mithat Efendi, kendi yaşamıyla da okurlarına ve çevresine bu yönde örnek olmuştur. Kendisinin daha çıraklık yıllarından itibaren kendi kendine başlattığı eğitim hayatı, vefatına kadar devam etmiştir. *Hace-i Evvel* diye ilkokul çocukları için bir de ders kitabı yazan Ahmet Mithat Efendi, kendisi de öğretmenlik yapmış, bu sıfatla anılmıştır. Rodos'ta sürgündeyken bir medrese inşa edip, oradaki çocuklara okul açan Ahmet Mithat Efendi, sürgün yaşantısının son zamanlarını hocalık yaparak geçirmiştir. Ahmet Mithat Efendi, öğretmenlik yaptığı bu günleri, mutlulukla anmaktadır.

Tanzimat devrinin tipik karakteri olan ikilik, yani eski ile yeninin bir arada düşünülmesi eğitim kurumlarına da yansımıştır. Yenileşme teşebbüsleri devletten geldiği için eskiyi muhafaza ederek; yeni eğitim kurumları açma teşebbüsü de devletten gelmiştir. 1839 yılında *Rüştiye Okulları Nazırlığı* kurulmuştur. Ardından erkek, kız rüştiyeleri ve askeri rüştiyeler açılmıştır. *Sıbyan* mektepleri ilkokul yapılmış, daha sonra *idadiler* açılmıştır.⁸⁰¹ Osmanlı Devleti, *Batılılaşma* çabaları içinde eğitime büyük önem vermiştir. Hemen hemen bütün Tanzimat aydınları da eğitim konusunda, halkın eğitilmesi noktasında hemfikirdir. Ahmet Mithat Efendi ise bunu bütün hayatına yaymış ender münevverlerden biridir. Daha yazarlığının başlangıç yıllarında, Namık Kemal ile yaptığı edebi ve siyasi münakaşalarda, önce halkın eğitilmesi konusunu öne almış bir aydındır. Bunu bir *fikir* olarak nitelendiren Ahmet Mithat Efendi, geri kalan hayatını bu *fikir* üzerine şekillendirmiştir.

⁸⁰¹ Ülken. 2015, a.g.e., 46-48.

Niyazi Berkes onun başarısının altında yatan gerçeğin bu *fikir* olduğunu söylemiştir.⁸⁰² Bu fikir, Namık Kemal'e de ifade ettiği gibi, gazetelerin halkı eğitmesi gerektiği fikridir. Namık Kemal'in son derece edebî bir dille yazdığı eserler hala edebî değerini korurken, o dönemde halkın bilincine denk düşmemektedir. Ancak Ahmet Mithat Efendi, eğlendirirken öğretmenin de bir yolunu bulmuştur.

Ahmet Mithat Efendi'nin sade dili ve anlaşılır üslubuyla kendisine döneminde önemli bir okur kitlesi edinmiştir. Bu kitleye, tarihten edebiyata, felsefeden tıbbı, çocuk eğitiminden ekonomik konulara kadar her konuda bilgiler aktarmıştır. Bu yüzden tek bir konuda derinleşmemiştir fakat bu şekilde halkın seviyesine inmeyi de başarmıştır. Kendisi de bunun farkındadır. Oğluna verdiği nasihatte: “Oğlum, yalnız bir şey öğrenmeli, fakat mükemmel olarak yahut her şeyi öğrenmeli, bittabi nakıs olarak. Bugünkü halimize nisbetle şu iki şıktan bence ikincisi müreccaktır; ben sana onu tavsiye ederim. Fakat bundan sonra birincisi müreccah olacaktır; sen de evladına onu tavsiye et”⁸⁰³ demiştir.

Ahmet Mithat Efendi, her alanda eserler verme ve her konuda yazma prensibiyle halkın evlerine ulaşmanın bir yolunu bulmuştur. Ahmet Hamdi Tanpınar; *Midhat Efendi bütün ömrünce öğretmek için öğrenecektir. Her gittiği yerde ev ve mektebi beraber düşünecektir*⁸⁰⁴ derken, bunu kastetmektedir. Mustafa Baydar da onun eğitime verdiği önemle ilgili olarak şunları ifade etmektedir: “Yazdığı ve yaydığı eserlerle adeta her evde bir ilkokul kurmuş veya diğer bir deyişle ilkokulu eve getirmiştir. Memleketimizde ilk defa tek başına ilköğretim seferberliğine girişen pratik maarifçi Ahmet Mithat Efendi'dir. Onun şahsiyetini ancak *Hace-i Evvel* (ilk öğretmen) sözü ile belirtmek mümkündür. Ahmet Mithat, Türk milletine yapılacak en büyük hizmetin, onun varlık kudretini bilgi ile perçinlemek ve yüceltmek olduğuna inanmıştı. Her teşebbüsünde bu inancın izleri görülür. Dünyada ne kadar bilgi varsa; hiç olmazsa bunları kabaca veya kendi bildiği kadar milletine öğretmek istemesi bundandı. Bu inançla Türkçeyi halkın kolayca anlayabileceği ve candan ilgilenerik faydalanabileceği sade ve cazip bir hale getirmek için didindi ve çırpındı. Onun iki yüzden fazla kitabını bugünkü kıymet hükümlerimize ve tenkit ölçülerimize göre değersiz bulabiliriz. Zaman, bütün bunları silip süpürmüş olabilir. Fakat herkesi yaşadığı zamanın

⁸⁰² Berkes. 2017, **a.g.e.**, 372.

⁸⁰³ Esen. 2014, **a.g.e.**, 15.

⁸⁰⁴ Tanpınar. 1988, **a.g.e.**, 448.

şartları içinde ve kusurlarını da mazaretleriyle birlikte mütalaa etmek insafını göstermek lazımdır.”⁸⁰⁵

Türk edebiyatı tarihinde Ahmet Mithat Efendi, roman yoluyla Türk toplumunun eğitim seviyesini yükseltmeyi amaçlamıştır. Onun bu yönüyle Namık Kemal’den ayrıldığı tespiti yapılmaktadır.⁸⁰⁶ Ahmet Mithat Efendi ilkin, kendi okuyucu kitlesini hedef almaktadır. Amacı, bu kitlenin bilgi ve görgüsünü yükseltmektir. Ahmet Mithat Efendi’nin başarısı, bu kitlenin zihin dünyasına hitap eden eserler yazmasıdır.⁸⁰⁷

Ahmet Mithat Efendi, bu kadar çok eser vererek halkı eğitmeye kalkışmasını, *Ahbar-ı Âsâra Tamim-i Enzar* (Roman Tarihine Genel Bir Bakış) eserinde şu sözlerle ifade etmiştir: “Şu günlerde düşen birkaç münasebet üzerine tekrar edildiği gibi bir daha tekrarında beis görmeyiz ki, biz, teceddütat-ı ilmiye ve edebiye âleminde henüz yirmi, otuz senelik bir halkız. Cihanın sair taraflarında görülen birçok emsalinden anlaşılacağı üzere böyle yirmi, otuz sene zarfında bir halkın teceddüd-i tamma mazhariyeti muhali hayal demek olur. Fakat şu müddet zarfında o halk maksad-ı teceddüd ile hangi yola sülük edeceğini tayin eylemiş bulunursa, hedef-i matluba vusul için bir emniyet kazanmış sayılır.”⁸⁰⁸ Ahmet Rasim *Matbuat Hatıraları*’nda Ahmet Mithat Efendi’nin eserleriyle halka okuma fikri aşıladığını ifade etmektedir. Bu yol takibiyle onun, geleceğe ait bir *ilerlemenin lüzumu fikrini* ortaya çıkardığını belirtmektedir.⁸⁰⁹

Ahmet Mithat Efendi’nin eğitimle ilgili fikirleri, daha 1876-1877 yılları arasında, Abdülhamit devrini anlatmak için yazdığı *Üss-i İnkılap*’ta, şu şekilde yer almaktadır: “Sarsılıp yıkılmaya yüz tutması akıllardan uzak olan temelini, kurmaya sebep olan disiplin ve intizamını kaybetmekle, önceki büyüklüğünden ve kudretinden düşen bizim gibi muazzam bir devlet için yeni hayırlı düzenlemeler kadar önemli ve gerekli olan şeylerin birisi de maarif olacağını fikir ve bilim adamları çeşitli şekilde ispat ederler. Gerçi biz bugün maarifin muazzam bir millet için lüzum derecesinin, bir şahıs için olan gereklilik derecesiyle

⁸⁰⁵ Baydar. 1954, a.g.e., 14.

⁸⁰⁶ Demir, Y. (2006). “Ahmet Mithat Efendi: Her Yol Roma(n)a Çıkar”. *Merhaba Ey Muharrir!* (Haz. N. Esen., E. Köseoğlu). (1. Baskı). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 52.

⁸⁰⁷ Gökçek, F. (2012). *Küllerinden Doğan Anka Ahmet Mithat Efendi Üzerine Yazılar*. (1. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 60.

⁸⁰⁸ Ahmet Mithat Efendi. ((2014). *Ahbar-ı Âsâra Tamim-i Enzar*. (Haz. S. Çağın). (1. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları, 92.

⁸⁰⁹ Ahmet Rasim. ((2016). *Matbuat Hatıralarından Muharrir, Şair, Edip Ahmet Rasim*. (Haz. Ö. İldeş). (1. Baskı). Ankara: Cümle Yayınları, 85.

beraber olduğunu biliyoruz. Bir kimse maariften nasipsiz kalırsa onun diğer hayvanlardan farkı pek azdır ve mensup olduğu medeni topluma diğer hayvanlar gibi yalnız bedeniyle hizmet eder, fikriyle hizmet edemez. Toplumun maddi ve manevi gelişip ilerlemesi ise beden hizmetleriyle sınırlı olmayıp fikir hizmetlerine de bağlı olduğu düşüncesindeyiz. Bu düşüncemiz herhalde şimdiye kadar elde edilen fikrî gelişmelerin büyük bir semeresidir. Yoksa zamanımızdan önce bu düşünce pek yersiz olduğundan her şeyde olduğu gibi maarif de pek geri kalmıştı.”⁸¹⁰

---

⁸¹⁰ Ahmet Mithat Efendi. (2005). *Üss-i İnkılâp -1-*. (Haz. T. G. Seratlı). (1. Baskı). İstanbul: Selis Kitaplar, 103; (Eserin orijinali 1876-1877 yıllarında yayınlanmıştır).

8. SONUÇ

Ahmet Mithat Efendi, fakir bir ailede doğup, bulunduğu çevrenin ve ailesinin zor imkânlarına rağmen, kendisini çok iyi yetiştirmiş bir Osmanlı münevveridir. Onun en belirgin özelliklerinden birisi zekâsı ve azmidir. Çalışkanlığı ve üretkenliği ile beraber bu iki vasfı, onun birçok konuda başarılı olmasını sağlamıştır. Aynı zamanda edebiyatta ve özel teşebbüste birçok ilkin de sahibi olan Ahmet Mithat Efendi, Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Hem Doğu hem de Batı ilimlerini çocuk yaşlarından itibaren kendi çabalarıyla öğrenen Ahmet Mithat Efendi, çağına göre daha o yaşlarda ileri bir konumdadır. Sonrasında sürdürdüğü yaşamı da hep bu temel üzerinden şekillenmiştir. Bu yüzden birçok alanda çağdaşlarından her zaman bir adım önde olmuştur. Birçok türde eseri ilk kez Ahmet Mithat Efendi vermiştir. Ahmet Mithat Efendi'nin, birçok fikri de çağdaşlarından çok önce dile getirdiğine şahit olmaktayız. Ahmet Mithat Efendi, edebiyatta da birçok tekniği ilk kez denemiş bir yazardır. Ahmet Mithat Efendi'nin, kendi çabalarıyla açtığı okulda denediği teknikler de birçok eğitim kurumuna örnek olmuştur. Ahmet Mithat Efendi'nin ilgilendiği alanlar çok çeşitlidir. Bu minvalde, ziraatte ve tarımda birçok makineyi ilk kez o denemiştir. Günümüze kadar gelen Sırmakeş markalı suyu; Ahmet Mithat Efendi damacanalara doldurup satmıştır. İki istibdat devrinde de kendi matbaasını kuran ve yayın faaliyetlerine hiç ara vermeyen Ahmet Mithat Efendi'dir. Tanpınar'a göre Babîâli'yi Ahmet Mithat Efendi kurmuştur. Sürgün hayatını eğitim seferberliğine dönüştüren ve eğitim fikrinden asla taviz vermeyen yine Ahmet Mithat Efendi'dir. Ahmet Mithat Efendi'nin geniş dünyasında tiyatroya da önemli bir yer vardır ve evine tiyatro sahnesi kuran da yine kendisidir. Ahmet Mithat Efendi, karikatür bile çizmiştir. Bunlardan en önemlisi ise Ahmet Mithat Efendi'nin, Türk edebiyatı tarihinde ilk roman yazarı olmasıdır. Ayrıca ilk Türk kadın roman yazarı; Fatma Aliye Hanım'ı da edebiyat tarihine o kazandırmıştır.

Ahmet Mithat Efendi'deki bu azmi tek bir sebep ile açıklamak zordur. Ahmet Mithat Efendi her şeyden önce bir fikir adamıdır. Durmaksızın fikir üretmiştir. Tuna Vilayeti'nde basın aracılığıyla tanıştığı ve takip ettiği *Yeni Osmanlılar* ve Namık Kemal bu fikirlerinden birisine ilham olmuştur. Önceleri yazılarından takip ettiği Namık Kemal ile İstanbul'da bizzat tanışan Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal'le yaptıkları edebi ve siyasi tartışmalardan sonra bir karar vermiştir. O kararı da *Yeni Osmanlılar* yüzünden

cezalandırıldığını düşündüğü ve Yeni Osmanlı olmadığını, yeni devrin sultanı II. Abdülhamit ve dönem ricaline anlatmak için kitaplar yazdığı, Rodos sürgünü esnasında uygulamıştır. Bu fikir *eğitim* fikridir. Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal veya diğer Yeni Osmanlılar'ın yaptığı gibi gazeteler aracılığıyla halka hürriyet veya -bu tür kavramlarla- siyasi meselelerin aktarılamayacağı düşüncesindedir. Halktan gelen Ahmet Mithat Efendi, halkı çok iyi tanımaktadır ve içinden çıkıp geldiği halkın eğitimsiz olduğunun yakından şahididir. Ahmet Mithat Efendi'ye göre, böyle bir halka entelektüel bir üslupla anlatılacak her şey boşa gidecektir. Bu yüzden Ahmet Mithat Efendi, kendi matbaasını, kendi gazetesini kurarak, bu halka önce okumayı sevdirmek, sonra da türlü metotlarla ve anlatım teknikleri deneyerek; bu halka bildiği her şeyi anlatma yoluna gitmiştir. Bu yoldaki mücadelelerinden birisi de dili sadeleştirmek konusunda olmuştur. Çünkü önce halkın diline yaklaşarak, halka inilmesi gerektiği düşüncesindedir. Bu noktadan sonra Ahmet Mithat Efendi, bazen eğlendirerek, bazen kurgu yoluyla, bazen abartarak, bazen ilgi çekerek, halka yazdıklarını okutmanın yollarını aramıştır. Bunda da çağdaşlarına nispeten çok başarılı olmuştur. Halkı okutmak, sonrasında düşündürmek, onları çalışmaya sevk etmek, döneminin gerekli olan siyasi ve fikri gelişmelerini aktarmak ya da bu yönde bir bilinç oluşturmak, onun takip ettiği metotlardan olmuştur.

Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Mithat Efendi'nin bir buhranın içine doğduğunu, bir buhran çocuğu olduğunu ifade ederek; Ahmet Mithat Efendi'nin de bunun farkında olduğunu, *bir medeniyet buhranının çocuğu olduğunu hiçbir zaman unutmadığını* söylemiştir. Tanpınar'ın Ahmet Mithat Efendi üzerinde yaptığı en gerçekçi tespitlerden birisi budur. Ahmet Mithat Efendi, diğer Tanzimat ve II. Abdülhamit Dönemi aydınları gibi bir medeniyet buhranı ile karşı karşıyadır. Osmanlı Devleti iç ve dış birçok somut problemin yanı sıra, manevi bağlamda da bir değer mücadelesi içindedir. Bu mücadele daha çok Batı'ya karşıdır. Batı, gerek askeri, gerek siyasi ve gerekse fikri bağlamda Osmanlı Devleti ve Şark üzerinde tahakkümünü kurma mücadelesi vermektedir. Batı'nın Osmanlı Devleti ve Şark'la sürdürdüğü mücadele çok cephelidir ve bu birçok buhrana sebep olmaktadır. Ekonomik ve askeri buhranların dışında diğer bir buhran, medeniyet buhranıdır. Batı medeniyeti, kendi üstünlüğüne inanmakta ve dünyanın geri kalan her bölgesini, bu üstünlük anlayışına göre şekillendirmek istemektedir. Bunu Batı, 19. yüzyıldan itibaren, *pozitivist* bakış açısının da etkisiyle artık doğal bir hak olarak görmektedir. Renan, İslam ve bilimin yanyana gelmeyeceğini ifade ederken, Darwin üstün olan ırkların medeniyeti ileri götüreceği olan ırklar olduğunu ileri sürmüştü, Auguste Comte, akıl ve bilimi ön plana almıştır. Tüm bu

gelişmeler karşısında İslam dünyası ise, reddiyeler yazmakla meşguldür. Batı, Osmanlı'nın ve Şark'ın karşısına bu kez, onun bir zamanlar Batı'ya aktardığı ya da terk ettiği akıl ve bilimle çıkmıştır. Bu fikirsel tazyikler, doğal olarak Osmanlı Devleti'ni derinden sarsmış, hazırlıksız yakalanmıştır. Daha da önemlisi, tüm bunlarla mücadele edecek maddi ve fikri cephanelerini tüketmiştir. Fikri manada Batı'nın karşısına çıkaracak kavram veya bilgi üretememektedir. Batı'nın kavramlarıyla düşünüp, yine bu kavramlar üzerinden Batı ile mücadele etmek durumunda kalmıştır.

Batı ilimde, teknikte, sanayide ve fikri alanda kendini ispatlayıp; üstün olduğuna inandıktan sonra doğal olarak bu üstünlüğü *ötekine* kabul ettirme yoluna gitmiştir. Bu *öteki* 19. yüzyılda Osmanlı Devleti ve Doğu'dur. Osmanlı Devleti'ne ilkin antlaşmalar imzalatmış, sonra da dikte ettiği fermanları ilan ettirmiştir. İngiltere ile imzalanan 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması, Osmanlı Devleti'nin ekonomisine en ağır darbeyi vuran antlaşmalardan biridir. Yüzyılın sonlarına doğru, önce Rusya ile imzalanan Ayastefanos (3 Mart 1878), sonra Batılı devletler ile imzalanan Berlin Anlaşması (13 Temmuz 1878) diğer yıkıcı iki anlaşmadır. Batı bu anlaşmalara paralel olarak Osmanlı'ya, ıslahat adını verdiği programları da -bu üstünlük anlayışıyla- ilan ettirmiştir. Bunlardan ilki olan Tanzimat Fermanı (1839), 1838 Ticaret Antlaşması'ndan hemen sonra gelmiştir. Bu ferman; Osmanlı Devleti'nde, ileride derinleşecek bir medeniyet buhranının alarmı niteliğindedir. İkinci ıslahat programı, Kırım Savaşı (1853-1856) sonunda gelmiştir. Rusya ile yapılan bu savaşta, Batılı devletler Osmanlı Devleti'ne sahip oldukları -gerektiğinde şantaj aracı yapmaktan hoşlandıkları- meşhur *üstünlükleriyle* yardım etmişlerdir. Öyleyse bunun karşılığı, bir bedeli olmalıdır. Bunun bedeli, Islahat Fermanı'dır (1856). Fakat bu kez, bu ferman, Osmanlı aydınlarını da ayağa kaldırmıştır. Namık Kemal'in başını çektiği *Yeni Osmanlılar* bu aydınlardandır. Öyle ki bu ferman, bu fermanın ön hazırlığı olan Tanzimat'ı hazırlayan Mustafa Reşit Paşa'yı bile isyan ettirmiştir. Dolayısıyla devrin önde gelen devlet adamlarına (Âli ve Fuat Paşalar) çok sert bir muhalefet başlamıştır. Sultan Abdülaziz ise tahttan indirilmek istenen bir padişah haline gelmiştir. Ona karşı muhalif bir tutum izleyen aydınlardan birisi de Ahmet Mithat Efendi'dir. Bu muhalif bakış açısı ve devrin medeniyet buhranı içinde felsefi düşüncelere kapılarak, ortaya koyduğu düşünceler, onun sürgünle cezalandırılmasına sebep olmuştur.

Tanzimat ve II. Abdülhamit döneminin bütün aydınlarında görülen en temel düşünce, bu medeniyet buhranı içinde devletin hem somut manada hem de fikren yeniden

güçlendirilmesi, Batı karşısında eski kuvvetine, yeniden kavuşturulmasıdır. Bu düşünce üzerinden çeşitli fikri akımlar doğmuştur. Aşama aşama devletin politikalarına da yön veren bu fikirler, *Batıcılık, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülüktür*. Batıcılık fikrinin temelinde Batı'yı birçok alanda yakalama, Batı'nın üstünlüğünü anlama ve ona göre bir icraat programı belirlenmesi düşüncesi vardır. Bu yöndeki çabalar, Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyılın başlarından itibaren başlamıştır. III. Ahmet ve Damat İbrahim Paşa, III. Selim ve II. Mahmut bu çabaları ortaya koymuş devlet adamlarıdır. Bu çabaları fark eden Batı'nın müdahalesiyle, bu çabalar sonradan başka bir boyut kazanmıştır. Batılılaşmayı bu sefer, Batı dikte etmeye başlamış, Osmanlı'nın bu yöndeki boşluğundan ve çaresizliğinden faydalanmıştır. Osmanlı'nın en büyük tenakuzu ise Batı ile giriştiği mücadelede, Batı'yı yakalamak ya da geçmek düşüncesiyle yola çıkıp, aklını, tekniğini, bilimini kısaca zihniyetini zaten üstün gördüğü Batı'ya, bu çabalarda teslim olmasıdır. Zira o zihniyet, girmek için çabaladığı bir dünyaya, bizzat Osmanlı bürokratları eliyle, bu kez davet edilerek sokulmuştur. Bu süreç, Batı'nın bazı konulardaki sözde destekleri ve bunların karşılığında Batı'ya verilen ödümlerle devam etmiştir. Batılılaşmanın yolunun ıslahatlarla mümkün olduğunu, çeşitli taktiklerle Osmanlı'ya kabul ettiren Batı, diğer taraftan da Osmanlı tebası Balkanlar'ı ve yine Osmanlı'nın tebası Müslüman Arapları kıskırtmaktan geri durmamıştır. Osmanlı'nın içine düştüğü bir diğer tenakuz da, Batı'nın ıslahatlara rağmen kalkıştığı bu oyunlara rağmen, ısrarla ısmarlama yöntemlerle, özgün olmayan programları denemesidir.

Bu durumu ve bu çelişkileri fark eden ve Osmanlı bürokrasisine cephe alan Osmanlı münevveri, Batıcılığı formatlama yoluna gitmiştir. Buna göre, Batı'nın tekniğini, ilmini ve gelişmelerini alıp, manevi ve milli değerleri muhafaza etmek şeklinde özetlenebilecek bu formattan, *Osmanlıcılık* fikri akımına uzanılmıştır. Batı'nın Balkanlar'da ve diğer tebaa üzerinde yaptığı taktikler ancak *Osmanlılık* üst kimliği ile ve Osmanlı birliği ile aşılabilecektir. Buna itiraz etmemekle birlikte, II. Abdülhamit (1876-1909) yelpazeyi biraz daha genişletmiş ve İttihâd-ı Osmanî ile birlikte, İttihâd-ı İslam yani *İslamcılık* ideolojisini de benimsemiştir. Çoğu Osmanlı münevverinin de buna itirazı olmamıştır. Ancak bu iki ideoloji de belli bir süreden sonra etkinliğini kaybetmiştir. Son olarak Balkanlar'ın da elden çıkmasının ardından; büyük bir devletten, geniş bir coğrafyadan vazgeçilmek zorunda kalınmış; *Türkçülük* fikri etrafında toplanılmıştır. Esasen başından itibaren sürdürülmesi gereken bir politika, sonunda ön plana çıkarılmış gibi bir izlenim vermektedir.

Fransız İhtilâli'nden sonra fikir ihracatına da başlayan Batı, bilhassa Osmanlı üzerinde çeşitli fikirlerini yaymıştır. Ancak diğer taraftan bu; bütün bir asrı ve bütün milletleri kapsayan fikirlerdir. Osmanlı tebaasının –diğer- bütün unsurları bu akıma karşı uyanırken, buna en geç uyanan Osmanlı'nın kurucu unsuru Türkler olmuştur. Batı'nın Osmanlı idaresini, tarihini ve bilhassa kötü yönlerini tanıtmak için Osmanlı'ya –diğer unsurları ondan ayırmak için- Türk dediğini ifade eden Kemal Karpat, buna rağmen milliyet bilincine ve milliyet kimliğine bu kitlenin 20. yüzyılın başında bile uyanamadığını ifade etmektedir. Diğer taraftan, Fransız İhtilali ile millet, ulus, köken gibi kavramlar, uzun süre önce ortaya çıkmıştır. Bu kavramların bir diğer etkisi de insanlarda mensubiyet duygusunu ortaya çıkarmış olmasıdır. Netice itibariyle, Osmanlı tebaası içinde yer alan gayrimüslim veya etnik kökeni farklı müslim unsurlar artık bu mensubiyet bağı, Batı'nın kışkırtmalarıyla, Osmanlı Devleti'ne karşı kuramamaya başlamıştır. Aidiyet bağı kurdukları kendi milletleri ile yeni bir devletleşme sürecine gitmek istemektedirler. Demek ki buradaki asıl bağlayıcı unsur, aidiyetle ilgilidir. Osmanlı Devleti'nin ve Osmanlı münevverinin geç fark ettiği noktalardan birisi, kanaatimizce budur. Çünkü eğer bu erken fark edilmiş olsaydı, Osmanlı Devleti, aidiyet bağı kurduğu ya da kurdurduğu unsurları; Batı'nın diğer unsurları örgütlemesinden, çok daha erken örgütleyebilirdi. Bu şekilde, aidiyet bağı kurulan ve bir bilinç uyandırılan bu unsurlar, Osmanlı ile mensubiyet bağı kuramayanlara karşı baskın unsur haline gelebilirdi. *Osmanlılık* ve *İslamcılık* formüllerinin işe yaramaması biraz da bundan, yani daha gerçekçi ve akılcı çözümler üzerinde durulmamasından ya da buna geç kalınmış olmasından kaynaklanmış gibi görünmektedir.

Ahmet Mithat Efendi'de Osmanlı Devleti'ni etkisi altına alan bu fikirlerin hepsi mevcut olmakla birlikte, belirleyici fikir belli bir dönemden sonra *Türkçülük* olmuştur. Gerek Batı karşısında aldığı tavırlarda, gerek Osmanlı'ya ve İslam'a karşı takındığı koruyucu bakışta, bu fikrin etkisini görmek mümkündür. Batı karşısında Türkçü bir Ahmet Mithat Efendi vardır, çünkü daha bu akım somutlaşmadan, 1889 senesinde Müsteşirler Kongresi'nde, bizzat oryantalistlerin yüzüne karşı kadim Türk tarihini, Türk'ü ve Turan'ı anlatmıştır. Ahmet Mithat Efendi Batılılaşmaya ya da çağdaşlamaya karşı değildir. Ancak milli ve manevi değerlere sıkı sıkıya bağlıdır. Batı karşısında aldığı tavır, bu değerleri koruma anlamındadır. Ahmet Mithat Efendi, Türkçü'dür; çünkü Şinasi kadar, Ahmet Vefik Paşa kadar dilde sadelik konusunda çabalamıştır, bu alanda birçok çalışmada bulunmuştur. Onun görüşlerinde, *Osmanlılık* da Türk'ten başkası değildir. İslam da Türk'le içiçe geçmiştir. Çünkü o, İslam'ın ancak Osmanlı yani Türk ayakta kalırsa payidar kalacağına

inanmaktadır. Dolayısıyla *İslamcılığı* da Türk'e bağlamıştır. Bütün bu anlattıklarımızı somutlaştıran girişimi ise, *Türkçülük* akımını gerçek manada başlatan bir grup insandan birisi olmasıdır. Türk Derneği'ni (1908) kuranların başında, Ahmet Mithat Efendi gelmektedir. Yazı hayatına başladığı andan, vefatına kadar Türkmenistan ve Rusya'daki Türklerle bağlantısını hiç koparmayan yine Ahmet Mithat Efendi'dir.

Findley, *oksidentalist* ilan ettiği Ahmet Mithat Efendi ve yazdıkları üzerinden, Osmanlı'da 19. yüzyıl milliyetçiliğinin sömürgecilik karşıtı olarak nasıl şekillendiğini ortaya koyan bir çalışmanın, oksidentalizmi kendi ortamında anlamaya yardımcı olacağını söylemektedir. Findley'in bahsettiği bu ortam, Ahmet Mithat Efendi'nin bir medeniyet buhranı içine doğduğu 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarıdır. Ahmet Mithat Efendi'nin hayatını anlamak, vardığı sonuçları incelemek, Osmanlı'nın bu dönemini anlamaya da faydalı olacaktır. Findley'in bir *oksidentalist* olarak çok fazla ilgisini çeken Ahmet Mithat Efendi, çoğunlukla tek başına ortaya koyduğu girişim ve mücadelelerle bir *fikir* adamıdır. Batı'ya karşı belirlediği sınırlarla aynı zamanda bir *değer* adamıdır. Bütün hayatını üretmekle geçiren Ahmet Mithat Efendi, bütün bunların yanında bir *telaş* adamıdır. Sanki Batı'yı yakalamaya ve geçmeye tek başına azmetmiş gibi bir izlenim vermektedir. *Türkçülük* ciddi manada bir akım haline gelmeden önce (1912-1913), *Türkçülük* fikrine çok önceden sahip olan ve bunu yazılarında açık veya zımnen işleyen sonra da bunu ciddi bir girişim haline getiren (1908), yine Ahmet Mithat Efendi'dir.

Ahmet Mithat Efendi, bulunduğu çağdan atıye uzanan fikirler bırakmayı çok istemiştir. Bu amaçla hareket etmiştir. Bu minvalde onun vardığı sonuçlar bugün de değerini korumaktadır. Ahmet Mithat Efendi, Balkan felaketlerinin sonucunu görmeden vefat etmiştir. Ancak bugün, benzer tehlikeler yine Türkiye'nin kapısında beklemektedir. Batı'nın üstünlüğü ve bu üstünlük neticesi bilhassa Şark'a karşı geliştirdiği bir hak(!) mücadelesi, bugün de 19. veya 20. yüzyıldan farksız değildir. Batı için Şark sorunu olarak gördüğü sorun, henüz bitmemiştir. Türkiye ve Ortadoğu üzerinde yapılmak istenenler, 19. veya 20. yüzyılda yapılmak istenenden farksız değildir. Tarih, bir yönüyle bir gelecek bilimidir. Ahmet Mithat Efendi'yi ve yaşadığı yüzyılları anlamak (19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başları), bugünü anlamak açısından önemlidir. Ahmet Mithat Efendi'nin vardığı sonuçlar; geleceğe sağlam adımlarla uzanmak için değerini korumaktadır. Ahmet Mithat Efendi, fikri bağlamda birçok Osmanlı münevverinin çok geç kaldığı bir noktaya, çok erken denilecek bir tarihte ulaşmıştır. Bu noktaya, bütün Osmanlı aydınları ve devlet erkânı erken bir tarihte ulaşmış

olsaydı, bilhassa Balkanlar'da yaşanan acıların yaşanmaması muhtemeldir. Ahmet Mithat Efendi'nin ulaştığı bu nokta kanaatimizce; 'Türk Milleti' bilincidir; Türk Milleti'nin, milli ve manevi değerlerini muhafaza ederek, çağını yakalaması ve muasır medeniyetlerin üzerine çıkmasıdır.

KAYNAKLAR

- Ahmet Cevdet Paşa. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ahmet Mithat Efendi. (1871). “Felsefe ve Felasife”. *Dağarcık*, (3), 80.
- Ahmet Mithat Efendi. (1871). “Osmanlıca’nın Islahı”. *Dağarcık*. (1), 20-21.
- Ahmet Mithat Efendi. (1871). “Hürriyetin Mahiyeti”. *Dağarcık*. (7), 222.
- Ahmet Mithat Efendi. (1871). “Ahmed Midhat Efendi Tarafından Kemal Bey Efendi’ye Yazılan Bir Mektup”. *Bedir*. (5), 1-3.
- Ahmet Mithat Efendi. (1898). “Biz Nereliyiz? Asyalı mı Avrupalı mı?”. *Tarik*. (4215), 1-2.
- Ahmet Mithat Efendi. (1909). “Konferans”. *Sırat-ı Müstakim*. 2 (48), 345-346.
- Ahmet Mithat Efendi. (2001). *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî Yahut Alafranga*. (Haz. İ. Doğan., A. Gurbetoğlu). Ankara: Akçağ Yayınları. (Eserin orijinali 1894’te yayınlanmıştır).
- Ahmet Mithat Efendi. (2002). *Ben Neyim? Hikmet-i Mâddiyyeye Müdâfa’a*. (Haz. E. Erbay., A. Utku.). Konya: Çizgi Kitabevi. (Eserin orijinali 1890’da yayınlanmıştır).
- Ahmet Mithat Efendi. (2005). *Üss-i İnkılâp I*. (Haz. T. G. Seratlı). İstanbul: Selis Kitaplar. (Eserin orijinali 1876’da yayınlanmıştır).
- Ahmet Mithat Efendi. (2005). *Üss-i İnkılâp 2*. (Haz: T. G. Seratlı). İstanbul: Selis Kitaplar. (Eserin orijinali 1876-1877’de yayınlanmıştır).
- Ahmet Mithat. (2009). *Berlin’de Üç Gün*. (Haz. S. Soydan). İstanbul: Notos Kitap.
- Ahmet Mithat Efendi., Mualim Naci. (2011). *Muhaberat ve Muhaverat*. (Haz. N. Elmas). Konya: Çizgi Yayınları. (Eserin orijinali 1893’de yayınlanmıştır).
- Ahmet Mithat Efendi. (2011). *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye’ye Mektuplar*. (Haz. F. S. İnceoğlu-Z. Süslü Berktaş). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2013). *Menfa*. (Haz. H. İnci). İstanbul: Kapı Yayınları. (Eserin orijinali 1876’da yayınlanmıştır).
- Ahmet Mithat Efendi. (2013). *Ahmet Metin ve Şirzat*. (Haz. F. Gökçek., Ö. Nemutlu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (Eserin orijinali 1892’de yayınlanmıştır).
- Ahmet Mithat Efendi. (2014). *Ahbar-ı Âsâra Tamim-i Enzar “Roman Tarihine Genel Bir Bakış”*. (Haz. S. Çağın). İstanbul: Dergâh Yayınları. (Eserin orijinali 1890’da yayınlanmıştır).
- Ahmet Mithat Efendi. ((2014). *Ahbar-ı Âsâra Tamim-i Enzar*. (Haz. S. Çağın). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2014). *Esaret*. (Haz. H. Alacatlı). Ankara: Akçağ Yayınları.

- Ahmet Mithat Efendi. (2015). *Avrupa'da Bir Cevlan*. (Haz: N. A. Pala). İstanbul: Dergâh Yayınları. (Eserin orijinali 1889'da yayınlanmıştır).
- Ahmet Mithat Efendi. (2015). *Sait Beyefendi Hazretlerine Cevap*. (Haz. Z. Kerman). İstanbul: Dergâh Yayınları. (Eserin orijinali 1897'de yayınlanmıştır).
- Ahmet Mithat Efendi. (2016). *Fatma Aliye Hanım Yahut Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti*. (Haz. A. Aşır). İstanbul: Dergâh Yayınları. (Eserin orijinali 1893'te yayınlanmıştır).
- Ahmet Mithat. (2016). *Sevdâ-yı Sa'y Ü Amel*. (Editör: H. Uçan). İstanbul: Kitap Dünyası. (Eserin orijinali 1879'da yayınlanmıştır).
- Ahmet Mithat Efendi. (2016). *Schopenhauer'in Hikmet-i Cedides*. (Haz. Z. Uysal). İstanbul: Dergâh Yayınları. (Eserin orijinali 1887'de yayınlanmıştır).
- Ahmet Mithat Efendi. (2017). *Beşir Fuat*. (Haz. B. Dervişcemaloğlu). İstanbul: Dergâh Yayınları. (Eserin orijinali 1887'de yayınlanmıştır).
- Ahmet Mithat Efendi. (2017). *Peder Olmak Sanatı*. (Haz. G. Akyol). İstanbul: Dergâh Yayınları. (Eserin orijinali 1899'da yayınlanmıştır).
- Ahmet Mithat Efendi. (2018). *İstibşar "Amerika'da Neşr-i İslam Teşebbüsü"*. (Haz. K. Savaş). Konya: Çizgi Kitabevi. (Eserin orijinali 1892'de yayınlanmıştır).
- Ahmet Rasim. (1964). "Getirdiği Yenilikler", *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. (Haz. M. S. Çapanoğlu). İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları:7.
- Ahmet Rasim. (2016). *Matbuat Hatıralarından Muharrir, Şair, Edip Ahmet Rasim*. (Haz. Ö. İldeş). Ankara: Cümle Yayınları.
- Akçura, Y. (1964). "Ahmed Midhat Efendi". *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. (Haz. Çapanoğlu). İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları:7.
- Akçura, Y. (2016). *Türkçülüğün Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Akçura, Y. (2016). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akşin, S. (1997). *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1*. Cumhuriyet Gazetesi: Yeni Gün Haber Ajansı.
- Akşin, S. *Osmanlı Tarihi Zirveden Çöküşe 1600-1908 2*. İstanbul: Doğan Ofset Matbaacılık.
- Alangu, T. (2010). *Ömer Seyfettin Ülkücü Bir Yazarın Romanı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ali Kemal. (1964). "Ahmet Mithat Efendi". *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. (Haz. M. S. Çapanoğlu). İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları:7.
- Ankara Aydınlar Ocağı. *Aydınlığa Doğru*. (Haz. Ş. Er). Ankara: Gökçe Ofset Matbaacılık.

- Argunşah, H. (2013). “Felsefe-i Zenan’ı Yeniden Okumak”. *İlim ve Fennin Reis-i Mütefekkeri Ahmet Mithat Efendi*. (Editör: F. Arslan). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 186.
- Argunşah, H. (2017). “Ahmet Mithat Efendi Rehberliğinde Kadın Okuyucudan Kadın Yazara”. *Ahmet Mithat Armağanı*. (Haz. M. Miyasoğlu). İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları No:27.
- Argunşah, M. (2017). “Ahmet Mithat Efendi ve Osmanlıcanın Islahı”. *Ahmet Mithat Armağanı*. (Haz. M. Miyasoğlu). İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür yayınları No:27.
- Arslan, N. G. (1995). “Ahmet Midhat Efendi’nin Eserlerinde Yabancılar”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. (521).
- Baydar, M. (1954). *Ahmet Mithat Hayatı Sanatı Eseri*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Bayhan, N. (2008). *Ahmet Mithat Efendi’nin İstanbul’u, Türk Edebiyatı’nda İstanbul Serisi/3*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Berkes, N. (1965). *İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?* İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Berkes, N. (2017). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beydilli, K. (2006). “Mustafa Reşit Paşa”. *DİA*. (Cilt 31, s. 349). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Birand, K. (1955). *Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimat’a Tesirleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları IX.
- Braudel, F. (2015). *Akdeniz Tarih, Mekân, İnsanlar ve Miras*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tufan, B. Ş. (2006). “Mustafa Fazıl Paşa”. *DİA*, (C. 31., s. 300-301). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Cenap Şehabettin. (1964). “Ahmet Mithat’ın Eserleri”. *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. (Haz. M. S. Çapanoğlu). İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları:7.
- Çapanoğlu, M. S. (1964). *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları:7.
- Çeçen, M. A., Kavruk, H. (2013). “Değer Eğitimi Açısından Ahmet Mithat Efendi ve Kıssadan Hisse Hikâyesi”. *İlim ve Fennin Reis-i Mütefekkeri Ahmet Mithat Efendi*. (Editör: F. Arslan). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 186.
- Çelik, H. (1993). *Ali Suavî*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çetindaş, D. (2013). “Folk Kültür İle Popüler Kültür Arasında Bir Hâce-i Evvel: Ahmet Mithat Efendi ve Popüler Edebiyat Geleneği”. *İlim ve Fennin Reis-i Mütefekkeri Ahmet Mithat Efendi*. (Editör: F. Arslan). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 186.
- Demir, Y. (2006). “Ahmet Mithat Efendi: Her Yol Roma(n)a Çıkar”. *Merhaba Ey Muharrir!* (Haz. N. Esen., E. Köseoğlu). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

- Ebuzziya Tevfik. (1973). *Yeni Osmanlılar Tarihi*. (1. Cilt). İstanbul: Kervan Yayınları.
- Ebuzziya Tevfik. (1974). *Yeni Osmanlılar Tarihi*. (3. Cilt). İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Enginün, İ. (1995). “Ahmet Midhat Efendi”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. (521).
- Enginün, İ. (2006). “Ahmet Mithat’ın Hala Geçerli Öğüdü: Kızlarınızı Okutun”. *Merhaba Ey Muharrir!* (Haz. N. Esen, E. Köroğlu). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Enver Naci. (1964). “Mithat Efendinin Acaip Halleri”. *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. (Haz. M. S. Çapanoğlu). İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları:7.
- Erkoçoğlu, F. (2013). “Ahmet Midhat’ın Kâinat Adlı Eserinin Mukaddimesi Üzerine”. *İlim ve Fennin Reîs-i Mütefekkeri Ahmet Midhat Efendi*. (Editör: F. Arslan). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 186.
- Ertan, T. F. (2017). *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Esen, N. (1999). *Ahmet Mithat Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Bibliyografyası*. (Hazırlayan ve Çeviri Yazı: Nüket Esen). İstanbul: Kaf Yayıncılık.
- Esen, N. (2014). *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fahri Celal. (1950). “Hace-i Evvel Ahmet Mithat”. *Tarih Dünyası*. Şaka Matbaası.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1964). “Ahmet Mithat Efendi”. *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. (Haz. M. S. Çapanoğlu). İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları:7.
- Findley, C. V. (1999). *Ahmed Midhat Efendi Avrupa’da*. (Çev. A. Anadol) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Goody, J. (2014). *Tarih Hırsızlığı*, (Çev. Güven, G. Ç.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gökalp, Z. (2016). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökçek, F. (2017). “Ahmet Mithat Efendi ile Gaspıralı İsmail Bey Arasındaki İlişkiler”. *Ahmet Mithat Armağanı*. (Haz. M. Miyasoğlu). İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür yayınları No:27.
- Gökçek, F. (2012). *Küllerinden Doğan Anka Ahmet Mithat Efendi Üzerine Yazılar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Gökçek, F. (2014). *Bir Tartışmanın Hikâyesi Dekadanlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Güngör, E. (2003). *Tarih’te Türkler*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gür, Â. (1998). *Ebuzziya Tevfik Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Gürpınar, H. R. (1964). “Hüseyin Rahmi Gürpınar Ahmet Mithat Efendi’yi Anlatıyor”. *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. (Haz. M. S. Çapanoğlu). İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları:7.
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Harman, Ö. F. (2017). “Ahmet Mithat Efendi ve Dinler Tarihi”. *Ahmet Mithat Armağanı*. (Haz. M. Miyasoğlu). İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür yayınları No:27.
- Hikmet, İ. (1932). *Ahmet Mithat*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, Milli Kütüphane Edebiyat Serisi 12.
- İnalcık, H. (2016). *Devlet-i ‘Aliye Osmanlı Üzerine Araştırmalar-IV Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İnalcık, H. (2017). *Rönesans Avrupası Türkiye’nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İnternet: Böyükuçar, S. (Mart, 2018), “8 Mart Kadınlar Günü”. Web: <http://www.ankarabarusu.org.tr/siteler/ankarabarusu/hgdmakale/2018-ozel/3.pdf> 15 Mart 2019’da alınmıştır.
- Kanaat Kütüphanesi. *Büyük Adamlar Serisi; Ahmet Mithat Efendi*. İstanbul: Numara: 20.
- Kaplan, M. (1988). “Ahmet Midhat Efendi: Esaret”, *Mehmet Kaplan’dan Seçmeler*. (Haz. İ. Enginün, Z. Kerman). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi*. (C. V). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi*. (C. VI., s. 95-96). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi*. (C. VIII, s. 14). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karay, R. H. (1964). “İlk ‘İlk Öğretmen’”. *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. (Haz. M. S. Çapanoğlu). İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları:7.
- Karpat, H. K. (2014). *Osmanlı Modernleşmesi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, H. K. (2015). *Osmanlı’dan Günümüze Ortadoğu’da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, H. K. (2015). *Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaynar, R. (1985). *Mustafa Reşid Paşa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kudret, C. (1962). *Türk Diline Emek Verenler “Ahmet Mithat”*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kul, N. (2013). “Ahmet Midhat Efendi’de Kadın ve Kız Çocuklarının Eğitimi”. *İlim ve Fennin Reis-i Mütefekkeri Ahmet Mithat Efendi*. (Editör: F. Arslan). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 186.

- Kula, O. B. (2018). *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kuran, E. (1988). “Mustafa Reşit Paşa”. *MEB İslam Ansiklopedisi*. (C. 9., s. 705). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Kurdakul, N. (2000). *Tanzimat Dönemi Basınında Siyasal ve Anayasal Fikir Hareketleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri.
- Kurmuş, O. (2007). *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Kökden, U. (2002). “Ahmet Mithat Efendi'nin Büyük Ailesi”. *Kitap-lık Dergisi*. Yapı Kredi Yayınları (İki aylık Edebiyat Dergisi), (54).
- Lewis, B. (2015). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Mardin, Ş. (1989). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1992). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2015). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2016). *Umrandan Uygarlığa*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2018). *Kültürden İrfana*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Metin, A. (2013). *Oksidentalizm –İki Doğu İki Batı-*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Milliyet Sanat Dergisi. (1978). “Yazılışından Yüz Yıl Sonra Ahmet Mithat Efendi ve Şair Fitnat Hanım'ın Aşk Mektupları”. *Milliyet Gazetecilik*. (Sayı: 300).
- Miyasoğlu, E. (2017). “Doğumundan Ölümüne Ahmet Midhat Efendi”. *Ahmet Mithat Efendi Armağanı*. (Haz. M. Miyasoğlu). İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları No: 27.
- Miyasoğlu, M. (2017). *Ahmet Mithat Efendi Armağanı*. (Haz: M. Miyasoğlu). İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları No: 27.
- Miyasoğlu, M. (2017). “Ahmet Mithat Efendi'nin Mütefekkir Romancı Portresi”. *Ahmet Mithat Efendi Armağanı*. (Haz: M. Miyasoğlu). İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları No: 27.
- Moran, B. (1983). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış, Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okay, O. (1969). *Beşir Fuad*. İstanbul: Hareket Yayınları.
- Okay, O. (1998). “Ahmet Mithat Efendi”. *DİA*. (C. 2., s. 101). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Okay, O. (2013). “Ahmet Mithat: Teşebbüse Sarfedilmiş Bir Hayatın Hikâyesi”. *İlim ve Fennin Reîs-i Mütefekkiri Ahmet Midhat Efendi*. (Editör: F. Arslan). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 186.

- Okay, O. (2016). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Okay, O. (2017). “Ahmet Mithat Efendi’nin Evleri”. *Ahmet Mithat Efendi Armağanı*. (Haz. M. Miyasoğlu). İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları No: 27.
- Okay, O. (2017). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Oksal, S. (1955). “Fikir Hayatımız ve Ahmed Midhat Efendi”. *Bir Jübilenin İntibaları; Ahmet Midhat’ı Anıyoruz*. (Haz. H. T. Us). İstanbul: Vakit Gazete Matbaa Kütüphanesi.
- Ortaylı, İ. (2014). *Türkiye’nin Yakın Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2016). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Öner, S. (2012). “Halkçı Edebiyatın Öncüsü Ahmet Mithat Efendi”. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, (45).
- Özön, M. N. (1985). *Türkçe’de Roman*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, J. (2006). “Rakım Efendi’den Nurullah Bey’e, Cemaatçi Osmanlılıktan Cemiyetçi Türk Milliyetçiliğine Ahmet Mithat’ın Romancılığı”. *Merhaba Ey Muharrir!* (Haz. N. Esen., E. Köroğlu). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Peyami Safa. (1955). “Ahmed Midhat Efendi”. *Bir Jübilenin İntibaları; Ahmet Midhat’ı Anıyoruz*. (Haz. H. T. Us). İstanbul: Vakit Gazete Matbaa Kütüphanesi.
- Peyami Safa. (2013). *Türk İnkılâbına Bakışlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Rado, Ş. (1986). *Ahmet Mithat Efendi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Rızaeddin Fahreddin. (2018). *Ahmet Mithat Efendi*. İstanbul: Ferfir Yayınları.
- Said, E. (2017). *Şarkiyatçılık*. (Çev. B. Yıldırım). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Sancaktar, F. M. (2009). *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Milli Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sander, O. (2016). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sarıca, M. (2017). *100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi*. (Haz. H. F. Kalkan). İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Sungu, İ. (1964). “Mithat Efendi’nin Alfabeti”. *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. (Haz. M. S. Çapanoğlu). İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları:7.
- Şemsettin Sami. (2014). *Kâmus-ı Türkî*. (Haz. R. Gündoğdu., N. Adıgüzel., A. F. Önal). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Tanpınar, A. H. (1988). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

- Turinay, N. (2017). “Mehmet Âkif’ten Ahmet Midhat’a Sırât-ı Müstakim Arka Planı”. *Ahmet Mithat Efendi Armağanı*. (Haz. M. Miyasoğlu). İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları No: 27.
- Tunaya, T. Z. (1999). *Batılılaşma Hareketleri I*. İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.
- Turan, M. (2014). *Siyasi ve Hukuki Açından Milli Mücadele*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Turan, Ş. (2004). *Türk Devrim Tarihi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Türkdoğan, M. G. (2013). “Ahmet Mithat Efendi’nin Romanlarının Dünyasında Fert ve Toplum Ahlâkı”. *İlim ve Fennin Reis-i Mütefekkeri Ahmet Mithat Efendi*. (Editör: F. Arslan). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 186.
- Uğurcan, S. (1995). “Ahmet Midhat Efendi’nin Romanlarında Tarih ve Medeniyet”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. (521).
- Uğurcan, S. (2017). “Ahmet Mithat Efendi’nin Hatıratı ile Romanları Arasındaki Münasebet”. *Ahmet Mithat Efendi Armağanı*. (Haz: M. Miyasoğlu). İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları No: 27.
- Uraz, M. (1940-1941). *Büyük Şairler Serisi 9 Ahmet Mithat*. İstanbul: Tefeyyüz Kitaphanesi.
- Us, H. T. (1955). *Bir Jübilenin İntiba’ları: Ahmet Midhat’ı Anıyoruz!* İstanbul: Vakit Gazete Matbaa Kütüphanesi.
- Ülgen, E. (1995). “Ahmet Midhat Efendi’de Askerlik Fikri ve Gönüllü Romanı”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. (521).
- Ülgen, E. (1994). *Ahmet Midhat Efendi’de Çalışma Fikri*. İstanbul: Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları No: 2.
- Ülken, H. Z. (2015). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yalçın, H. C. (1964). “Ahmet Mithat ve Tevfik Fikret”. *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. (Haz. M. S. Çapanoğlu). İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları:7.
- Yazgıç, K. (1964). “Halk Adamı İdi”. *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. (Haz. M. S. Çapanoğlu). İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Yazıcı, N. (1988). “İbret”. *DİA*. (C.XXI. s.368). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yetiş, K. (1995). “Dil ve Edebiyat Münakaşalarında Ahmet Mithat Efendi”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. (521).
- Yusoğlu, N. (2013). “Ahmet Mithat Efendi’nin Romanlarında Yolculuk Teması”. *İlim ve Fennin Reis-i Mütefekkeri Ahmet Mithat Efendi*. (Editör: F. Arslan). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 186.

Yücel, H. A. (1964). “Hace-i Evvel”. *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Mithat*. (Haz. M. S. Çapanoğlu). İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları:7.

Ziver Bey. (2013). *Rodos Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu. (İlk baskı, Vilayet Matbaası, 1312).

Zülfikar, H. (1995). “Ahmet Midhat’ın Rehnumâ-yı Mu’allimîn’i”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. (521).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : YALIM, Nur Sümeyra
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri : -
Medeni hali : -
Telefon : 0533 252 60 45
e-mail : numeyra@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi/ Tarih Anabilim Dalı/ Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı	Devam ediyor
Lisans	Gazi Üniversitesi	2016
Lise	Tevfik İleri İHL	1992

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
.....	.....	.....

Yabancı Dil

İngilizce

Yayımlar

.....

Hobiler

.....

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

